

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HZ. İSÂ'DA ZÜHD VE DİĞER TASAVVUFÎ UNSURLAR

Funda OLGUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

HZ. İSÂ'DA ZÜHD VE DİĞER TASAVVUFÎ UNSURLAR

Funda OLGUN

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi M. Mansur GÖKCAN

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Osman TÜRER

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Münir YILDIRIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 21 / 02 / 2020

Funda OLGUN

ÖZET

Hz. İsâ'da Zühhd ve Diğer Tasavvufî Unsurlar

FUNDA OLGUN

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi M. Mansur GÖKCAN Şubat

2020, 211 Sayfa

Zühhd sahibi Hz. İsâ ve çağdaşları olan Hz. Meryem, Hz. Zekeriyâ, Hz. Yahyâ ile yaşadıkları dönem hakkında tanıtıcı bilgi verilmiştir. Özellikle kutsal kitaplardan, İslâm klasiklerinden, güncel akademik çalışmalardan ve popüler yayınlardan yararlanılarak doğumu ve dünyadan ayrılışı mucize olan Hz. İsâ'nın görevi, sözleri, özellikleri, diğer peygamberlerden ayrılan özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Ardından zühhd kavramı geniş bir şekilde tanıtılmıştır.

Dönemin din adamlarının şekilci, menfaatçi, maneviyattan uzak durumları gözler önüne serilerek Hz. İsâ'nın mâbed görevlilerine tepkisi yansıtılmıştır. Hz. İsâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de belirtilen özellikleri, ilgili hadisler, kanonik ve apokrif İnciller'deki sözleri, bilhassa Dağ Vaazı'nda verdiği öğretiler, İslâm klasiklerinde verilen bilgiler, yaşantısından örnekler, kıssalar incelenmiştir. Başta zühhd olmak üzere en çok bilinen diğer tasavvuf terimleri ile ayrı başlıklar halinde tanımlanıp açıklanarak, tasavvufî kavramlarla ilişkilendirilip sunulmaya çalışılmıştır. Onun eşsiz benzersiz annesi, zâhid Hz. Meryem (Kutsal Bakire); yetişmesinde emeği olan âlim peygamber Hz. Zekeriyâ ve onu tasdik edip destekleyen akranı peygamber Hz. Yahyâ hakkında da bir araştırma yapılmıştır. Böylece Hz. İsâ'nın hayatında etkisi bulunan bu kutsal kişilerin de sûfî unsurlar taşıyan niteliklerinin sergilenmesine gayret edilmiştir.

Sonuç kısmında başta Hz. İsâ olmak üzere bütün peygamberlerin tevhidî, ruhsal, manevî, içsel, kalbî, sabır odaklı, iyiliksever ve ahlâkî amaçla gönderildiği gerçeği vurgulanmıştır. Şimdilerde toplumların büyük bir kısmında olduğu varsayılan samimi olmayan, riyakâr, materyalist ve şekilci yaklaşımlar eleştirel olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. İsâ, Zühhd, Tasavvuf, Hz. Meryem, Hz. Zekeriyâ, Hz. Yahyâ.

ABSTRACT**JESUS AND ASCETIZM WITH OTHER MYSTICAL ELEMENTS IN HIS LIFE****FUNDA OLGUN****Master's Thesis, Department of Basic Islamic Sciences****Advisor: Dr. Öğr. Üyesi M. Mansur GÖKCAN****February 2020, 211 Pages**

Introductory information was given about mysticism owner Jesus Christ and his contemporaries Saint Mary, Prophet Zechariah and Prophet Yahyâ and their period. Especially the holy books, Islamic classics, current academic studies and popular publications by making use of the miracle of his birth and departure from the world and Saint Jesus's mission, words, features, features which distinguished him from other prophets are highlighted. Then, the concept of mysticism has been widely introduced.

Formalist, beneficiary and non-spiritual situations of the clergymen of the period are unfolded so Saint Jesus response to the the temple attendants was given. Among the most commonly known sufism terms, especially mysticism, it is tried to be explained via different titles correlated with religious mystic terms. A big study is emphasized about his precious mother Saint Mary (the Holy Virgin), Saint Zechariah who is a well known wise significal person grow also helped to Saint Jesus when he has child and lasty Saint Yahyâ who supported and confirmed him as his peer. Thus, it is essentially endeavored to indicate the significal impacts of these three holy and important people on Saint Jesus.

In conclusion, it is emphasized that all prophets sent to the world ever, including Saint Jesus exist for sprituality, internal emotions, patience oriented, benevolent and morals for spirituality. Nowadays, it is critisized that insincere and sanatimonius communities are considered to be strayed.

Keywords: Jesus Christ, Asceticism, Mysticism, Sufism, Saint Mary, Prophet Zechariah, Prophet Yahyâ.

ÖN SÖZ

Bütün ilâhî dinler vahye dayanmakta olup Allah'tan kaynaklanmaktadır. Nitekim Kur'an'ın muhtelif yerlerinde, sadece Hz. Muhammed'e tâbi olanlara değil diğer peygamberlere tâbi olanlara da "Müslüman" denilmiştir (Yusuf 12/101; Yunus 10/72; Bakara 2/132; Âl-i İmrân 3/52). Ayrıca Kur'an'da; "*Allah yanında din, ancak İslâm'dır.*" (Âl-i İmrân 3/19) ve "*Kim İslâm'dan başka din ararsa kabul olunmaz.*" (Âl-i İmrân 3/85) buyrulmaktadır. Bu durum, bütün ilâhî dinlerin tahrif olmamış hâlinin "İslâm" ve bu dinlere mensup olanların da "Müslüman" olduğunu göstermektedir. Allah Teâlâ Kur'an'da; Hz. Nuh'a, Hz. İbrahim'e, Hz. İsa'ya ve Hz. Muhammed'e vahyettiklerini "din" kıldığını açıklamaktadır (Şûrâ 42/13). Bu durum, Hz. Muhammed'e gönderilen dinin ayrıca diğer ilâhî dinleri de kapsadığını ortaya koymaktadır. Bu tespitler göstermektedir ki; Hz. Muhammed'in yaşantısında görünen zühd ve diğer tasavvufî özelliklerin Hz. İsa'da ve diğer peygamberlerde de görülmesi tabiidir. Bu bakımdan Hz. İsa'da görünen zühdi ve diğer sûfî özellikler, tasavvufun Hristiyanlıktan kaynaklandığını göstermez. Çünkü bu özellikler, Hz. Muhammed'de ve vahye dayanan bütün ilâhî dinlerde de vardır. Ahlâk ilkelerinin bütün ilâhî dinlerde aynı olması da bu durumu teyit etmektedir.

Bu çalışmanın yapılmasında amaç, tasavvufun Hristiyanlıktan kaynaklandığı iddiasını desteklemek değildir. Aksine, İslâm'dan beslenerek hayat bulan; kendi enerjisini, teori ve pratiklerini İslâm'a dayandırarak gelişen, tarihi seyir içinde onunla bütünleşen; dinin mistik/tecrübî boyutunu ihsan temelinde yansıtan bir disiplin olan tasavvufî vasıfların, bütün peygamberlerde/bütün ilâhî dinlerde mevcut bulunan ortak paydalardan biri olduğunu ortaya koymaktır.

İslâm düşüncesinin mistik yönünü oluşturan ve yaşandıkça anlaşılan tecrübî bir ilim olan tasavvuf; fitratta var olan duyguların, Rab ile kurulan görünmez bağın, kulluğun yoğunlaşması hâlidir. Konusu itibarıyla eşrefü'l ulûm olarak da bilinen tasavvuf, spiritüel/ezoterik bakış açısı ile insanın cesetle ilgili değil ruhî yönünü ele almakta ve yüksek irfânî bilgiler içermektedir. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'in yaratılışından itibaren var olan, manevî uygulamalar içeren, yaşamı kapsayan tasavvufî unsurlar, son peygamber Hz. Muhammed ile tıpkı din gibi kemâle ermiştir. İslâm, Hz. Âdem'le başlamıştır. İlk mürid Hz. Allah, ilk mürid Hz. Âdem'dir denilmektedir. Gönül safâsı olan tasavvuf, kulun Rab ile bağlantısını kurma noktasında bir iç terbiye unsuru ve manevî yaşam boyutu olarak insanlığın varlığıyla birlikte adı konulmadan hep var olmuştur. Bir hâl dili sayılan bu bilim, asr-ı saadet

ve tabiin dönemlerinde zühd hayatı olarak isimlendirilmiş; sonraki süreçte yolu, yöntemi, aşamaları ile tespit-tasnif edilerek, tarihin akışı içinde bir düşünce ve yaşayış biçimi olarak sistemleştirilmiştir. Bugün İslâm tasavvufu, İslâm dinine mensup âlimlerde, âbidlerde, âriflerde mevcut olanı, yaşananı; isimlendirme, gruplandırma, kategorize etme, yöntemini ve amaçlarını oluşturma çalışmaları şeklinde ortaya çıkmıştır. Mutasavvıfların başlangıçtan itibaren kendilerine isim vermek kaygısında olmadığı, tasavvuf mektep ve meşreplerine verilen isimlerin sonraki bazı araştırmacılar tarafından verildiği de bilinmelidir. Böylece tasavvuf, zaman içerisinde kendine ait literatürü, terminolojisi ile temellendirilmiş ve kurumsallaşarak bir bilim dalı olarak günümüzdeki şeklini almıştır. Bu tezde yapılmaya çalışılan; Hz. İsa başta olmak üzere Hz. Meryem, Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ'nın sufi unsurlar taşıyan özelliklerini işte bugünkü tasavvuf terminolojisi ile tarif etmekten ibarettir.

Tez konusunun belirlenmesinde çıkış noktası olan İsevî meşreb/İsevî tavır olgusunun anlaşılmasına ve bu şekilde bir ülü'l azm peygamberi olan Hz. İsa'nın diğer peygamberlerden ayrılan yönlerinin de yansıtılmasına çalışılmıştır. Çalışma konusunun belirlenmesinde ilham veren, yol gösteren, gönül insanı kıymetli hocam Sayın Prof. Dr. Hayri KAPLAN'a; çalışmayı titizlikle inceleyip bilgilerini ve tecrübelerini aktaran, bilimsel temeller ışığında şekillendiren danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mansur GÖKCAN'a; tez savunma jürisinde yer alan, ufuk açıcı katkı sağlayan Sayın Prof. Dr. Osman TÜRER ile Prof. Dr. Münir YILDIRIM'a ve redaksiyon konusunda destek olan, değerli zamanını esirgemeyen Arş. Gör. Hasan KAYAPINAR'a teşekkürlerimi sunarım.

Funda OLGUN

ADANA/2020

KISALTMALAR

- b.** Bin
bkz. Bakınız
c. Cilt
c.c Celle celâluhu
çev. Çeviren
DİA Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB Diyanet İşleri Başkanlığı
ed. Editör
haz. Hazırlayan
m.ö. Milattan önce
m.s. Milattan sonra
n. Numara
ö. Ölümü
r.a Radıyallâhu anh
r.ah Radıyallâhu anhâ
S. Sayı
s. Sayfa
sad. Sadeleştiren
s.a.v Sallallâhu aleyhi vessellem
ss. Sayfa aralığı
thk. Tahkik eden
ts. Tarihsiz
Ünv. Üniversitesi
vb. Ve benzeri
vd. Ve diğerleri
Yay. Yayınları

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSRCAT.....	v
ÖN SÖZ.....	vi
KISALTMALAR.....	viii

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Kapsamı	1
2. Tezin Önemi ve Amacı	2
3. Tezin Yöntemi.....	4
4. Kaynakların Tanıtımı	4

BÖLÜM I**HZ. İSÂ VE DÖNEMİNE GENEL BAKIŞ**

1.1. Hz. Meryem'in Doğumu ve Yetiştirilmesi.....	6
1.2. Hz. İsâ'nın Dünya'ya Gelişi ve Yaşadığı Ortamın Genel Yapısı	11
1.2.1. Hz. İsâ'nın İsim ve Ünvanları	12
1.2.2. Hz. İsâ'nın Genel Özellikleri	16
1.2.3. Hz. İsâ'nın Ülü'l-Azm Peygamberlerinden Olması.....	20
1.2.4. İsevî Meşreb	21
1.2.5. Hz. Peygamber'in Dilinden Hz. İsâ	26
1.3. Hz. Zekerıyyâ ve Hz. Yahyâ	28
1.3.1. Hz. Zekerıyyâ	29
1.3.2. Hz. Yahyâ.....	30

1.4. Dönemin Mâbed Görevlilerinde Hâkim Olan Karakteristik Özellikler	32
1.5. Hz. İsâ ve Dönemin Din Adamları	35
1.6. Essenîlerin Hz. İsâ, Hz. Yahyâ ve Hz. Zekerîyyâ İle İlişkileri	40

BÖLÜM II

ZÜHD KAVRAMI

2.1. Zühd Kavramı	50
2.2. Hz. Peygamber ve Ashabında Zühd	56
2.3. Zühd İle İlişkili Diğer Tasavvufî Kavramlar	59
2.4. Zühd İle İlgili Âyet Örnekleri	60
2.5. Zühd Konulu Hadislerden Örnekler	63

BÖLÜM III

HZ. İSÂ'DA ZÜHD VE DİĞER TASAVVUFÎ UNSURLAR

3.1. Hz. İsâ'da Zühd	65
3.1.1. Dünyanın Değersizliği	67
3.1.2. Nefsle Mücadele	73
3.1.3. Zenginliğin Tehlikeleri	78
3.2. Zühd Açısından Hz. İsâ Kıssaları	83
3.3. Hz. İsâ'da Bulunan Diğer Tasavvufî Unsurlar	89
3.3.1. Tevbe	97
3.3.2. Halvet-Uzlet	99
3.3.3. Tevekkül	103
3.3.4. Kanaat	106
3.3.5. Zikir	108
3.3.6. Allah'a Teveccüh	110
3.3.7. Sabır ve Şükür	112

3.3.8. Murakabe.....	115
3.3.9. Rızâ.....	118
3.3.10. Recâ.....	119
3.3.11. İnbisat ve Üns.....	120
3.3.12. İlim ve Mârifet	122
3.3.13. Fenâfî'llah	125
3.3.14. Cem'u'l-cem'	127
3.3.15. Dua ve İbadet/Ubûdet.....	130
3.3.16. Safâ.....	134
3.3.17. Velâyet	137
3.3.18. Tevazu	140
3.3.19. Vera'	144
3.3.20. Aşk ve Muhabbet	147
3.3.21. İhlâs	151
3.3.22. Yakîn	153
3.3.23. Samt.....	154
3.3.24. Edep ve Hayâ	156
3.3.25. Hikmet.....	159
3.3.26. Tecellî.....	161
3.3.27. Fütüvvet.....	163
3.3.28. Cûd ve Sehâ.....	167
3.3.29. Sıdk (Doğruluk).....	170
3.3.30. Fakr ve İstiğna.....	173
3.4. Mutasavvıfların Bakış Açısıyla Hz. İsâ.....	176

BÖLÜM IV

HZ. MERYEM, HZ. ZEKERİYYÂ VE HZ. YAHYÂ'DA TASAVVUFÎ UNSURLAR

4.1. Hz. Meryem'de Tasavvufî Unsurlar.....	181
--	-----

4.2. Hz. Zekeriyyâ'da ve Hz. Yahyâ'da Tasavvufî Unsurlar	188
SONUÇ	196
KAYNAKÇA	199
ÖZGEÇMİŞ	211

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Kapsamı

Bu çalışmada Hz. İsa merkezinde başta zühd olmak üzere tasavvufun en temel kavramları ele alınmıştır. Kudüs mâbedinde görevli din adamlarının yoldan çıkmışlıkları ve İsa aleyhisselâmın bunlara tepkisi yansıtılmaya çalışılmıştır. Böylece her şey zıddıyla anlaşılabilir niyetiyle, Hz. İsa'nın öğretilerine ters bir tutum içinde olan yapının özellikleri verilerek, bu yüce peygamberin üzerinde önemle durmuş olduğu içsellik yani batınlık vurgusu, aslında kısaca tasavvufî anlayış daha kolay ortaya çıkarılmış olmaktadır. Tek olarak Hz. İsa'dan bahsedilmesi yeterli görülmemiş; onun hayatıyla iç içe olan, birbirlerini etkileyen ve birbirlerinden etkilenen İmrân ailesinin fertleri olan kutsal şahsiyetler hakkında da bilgi vermeye çalışılmıştır. Seçilmiş İmrân ailesinin adanmış çocuğu olan, ömrü zikir ve ibadetle geçen iffet sembolü annesi Hz. Meryem ve onun edebi, ibadete düşkünlüğü, kerâmetleri, sûfî özellikleri yansıtılmaya çalışılmıştır. Hz. Meryem'in bakımını üstlenen âlim peygamber, eniştesi Hz. Zekeriyyâ kısaca ele alınmıştır. Ve adı Allah tarafından müjdelenen, Hz. Zekeriyyâ'nın ileri yaşlarında o da bir mucize olarak dünyaya gelen oğlu, aynı zamanda Hz. İsa'nın annesinin teyze çocuğu olan sâlih peygamber Hz. Yahya'nın sûfî unsurlar taşıyan özelliklerinin de aktarılmasına gayret edilmiştir. Üç büyük peygamberin aynı dönemde gönderildiği, kötülüğün egemen olduğu kargaşa ortamında doğru yola, iyiliğe, salâha tasavvufî bakış açısıyla ve hayat örnekliliği ile ışık tutulduğu resmedilmeye çalışılmıştır. Dünyada ve ahirette kurtuluş, mutluluk ve huzur için derûnî/manevî olan nebevî yaklaşımın insanlığa öğretilmesi lâzımdır. Kendisine kitap ve hikmet verilen Ruhullah ve çağdaşları olan kutsal kişilikler bunun örnekliliğini sözleri ve yaşantılarıyla sunmuşlardır.

Bu dönemde üç peygamberle de yakın ilişki içinde olan Essenî cemaatinin özelliklerinin de yansıtılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü bu cemaat Hz. Zekeriyyâ'nın gözetiminde olup, Hz. Yahya'nın büyüdüğü ortamdır. Bu cemaat üyeleri, Hz. İsa'nın yetişmesinde etkili oldukları gibi, onun en önemli takipçileri olmuşlardır. Ebionitlerin bir kolu olan Gnostik Essenîler, Kumran Cemaati, Ölü Deniz Cemaati gibi farklı kollar veya isimlerle anılsa da temelde Hz. İsa'nın ikâme ettiği Hz. Musa şeriatına bağlı, münzevî bir hayat yaşayan bu topluluk üyelerinin de dervişâne bir hayat sürdükleri aşikârdır. Konumuzla ilgisi olması hasebiyle bu çalışmada teferruata girilmeden, tasavvufla ilişkisi yönünden Essenîlerin de yer alması uygun görülmüştür.

Hristiyanlık Peygamberi olarak adlandırılan Meryemoğlu İsa, hayatında İslâm

Mistizmi olarak bilinen tasavvufî unsurlarla örölü bir risâlet sunmuştur. Bu özelliklerinin somutlaştırılıp, bilimsel kavramlarla temellendirilerek Hz. Muhammed'in (s.a.v) "bana en yakın olan" olarak nitelendirdiği İsâ Peygamberi aynı zamanda tasavvufî unsurlar taşıyan özellikleriyle tanıtma gayreti içinde bu çalışmaya başlanmıştır. Hristiyanlık konulu akademik çalışmalar ile Hz. İsâ'nın sözleri ve yaşam özelliklerinin birleştirilmesi temelinde örnekler verilmiştir. Hz. Meryem, Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ'nın da hayatları araştırılarak, tasavvufî özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Örneğin dinler tarihinde bilgi verilen Peygamber İsâ (a.s) ile tasavvuf kavramları açıklanarak ilişkilendirilmiş; işarî tefsir ağırlıklı olarak Kur'ân âyetleriyle, ilgili hadislerle, İncil pasajlarıyla delillendirilmiş; dinî edebiyattan metinlerle ve özellikle şiirlerden alıntılar ile vurgulanan bu sûfî nitelikleri gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Kısacası bu tezin konusunu, ulaşılabilen kaynaklar nispetinde Hz. İsâ'nın hâl dilini kâl diline tercüme etme çabası oluşturmaktadır.

2. Tezin Önemi ve Amacı

Tasavvuf terimleri ve Hz. İsâ'nın hayatı hakkında ayrı ayrı olmak üzere birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Hz. İsâ'nın belirgin zühd özellikleri yanında diğer tasavvuf terimlerinin örneklerini göstermiş olduğu yaşantısı hakkında bir araştırma yapılmasının, bugün dünya nüfusunun salt çoğunluğunun kabul gördüğü Peygamber İsâ'nın (a.s) İslâm'la ve özelde de tasavvufî unsurlarıyla ön plana çıkarılmasının, bu alanda akademik bir çalışma yapılmasının inanç literatürüne olumlu bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Hz. Meryem ve oğlu Hz. İsâ, her anlarında Muizz Allah'a yakın, derûnî bir duygu yoğunluğu ile zâhid bir yaşam sürmüşlerdir. Büyük saygı duyulan iki yüce şahsiyete ve akrabaları olan Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ'ya, ulaşılabilen müteber kaynaklardan yararlanmaya çalışılarak inananlara irfânî bir bakış açısı sunmaya gayret edilmiştir. Bu alanda modern, geçerliliği olan bir eser oluşturma gayretiyle; İslâm ve Hristiyan dünyasına hitap eden, inanç ve ahlâkî değerler konusunda güncel sorunlara da fayda sağlayabilecek bir çalışma ortaya koyma amacı taşınmaktadır.

Tezin hazırlık aşamasında tespit edilen ve tez öneri formunda da belirtmiş olan şu soruların cevaplarının verilmesine dikkat edilmiştir:

1. Zühd nedir?
2. Hz. İsâ kimdir?
3. Ülü'l-azm peygamberi olarak Hz. İsâ hangi yönleriyle diğer peygamberlerden ayrılır? (Sadece Hz. İsâ'ya has durumlar nelerdir?)
4. Kutsal kitaplarda ve klasiklerde kendisi nasıl tanıtılmaktadır?

5. Hz. İsa'nın dönemindeki olaylara karşı takındığı içsel tutum örnekleri nelerdir?
6. Hz. İsa'nın sözleri ve fiilleri hangi tasavvuf kavramları ile ilişkilendirilebilir?
7. Onu babasız olarak dünyaya getiren annesi Hz. Meryem, eniştesi Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Zekeriyyâ'nın oğlu Hz. Yahyâ'da hangi tasavvufi özelliklerin karşılığı ön plana çıkmaktadır?
8. Edebiyatta Hz. İsa'nın zühdü ve diğer tasavvufi unsurlarının yansıtıldığı eser örnekleri nelerdir?
9. Kitab-ı Mukaddes'e göre Hz. Meryem ve Hz. İsa hangi tasavvufi unsurlar ile ilişkilendirilebilir?
10. İsevî meşreb ne demektir?
11. Hz. Muhammed (s.a.v), zühd ve Hz. İsa ile ilgili neler söylemiştir?

Bu soruların cevap bulmasının yanında çalışma sürecinde; Kur'ân-ı Kerîm'de zühd içerikli âyetler, sahabede zühd örneği, mutasavvıfların gözünden Hz. İsa, Ferisiler başta olmak üzere dönemin şekilci din adamları ve Hz. İsa'nın bunlara olan tepkisi ile Essenîler gibi konularda da bilgi verilmesi ihtiyacı ortaya çıkmış, böylece bu konulara da değinilmiştir.

İslâm dünyasında sadece bir peygamber olarak kabul edilen (bazıları içinse, farklı bir dinin peygamberi şeklinde uzak kalan) Hz. İsa'yı, tasavvufi yanlarıyla tanıtip pek de bilinmeyen meşrebleri ve özellikle de İsevî meşreb özelliklerini yansıtanın; her müslümanın, kendinde var olabilecek bu özellikleri fark etmesini sağlayacağı düşünülmektedir. Zühd ve diğer tasavvuf kavramlarının Hz. İsa yaşantısı üzerindeki örneği ön plana çıkarılarak hem kavramların daha doğru anlaşılması sağlanmaya çalışılmış hem de başta Hz. İsa olmak üzere çağdaşları Hz. Meryem, Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ'nın İslâmî unsurlar taşıyan özelliklerinin ön plana çıkarılmasına gayret edilmiştir.

Anlaşıldığı gibi bu çalışmada Hz. İsa veya Hristiyanlık hakkında ayrıntılı bilgi verilmesine değil; başta zühd olmak üzere onda olan diğer sûfi özelliklerin sözleri ve tavrı ile ilişkilendirilerek aktarılmasına dikkat edilmiştir. Bu problem etrafında çağdaşları olan kutsal insanların tasavvufi özellik yansıtan taraflarına değinilmiştir. Sonuç olarak; Hz. İsa'nın zühdü ve diğer tasavvufi özellikleri yanı sıra Hz. Meryem, Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ'da tespit edilebilen tasavvuf unsurlarının örnekleri verilmiştir. Zâhidliği ile bilinen iffet timsâli, ebeveynlik haklarını tek başına kendinde toplayan annesi Hz. Meryem; devrin âlimi, Hz. Meryem'in koruyucusu ve eniştesi Hz. Zekeriyyâ; daima havf hali içine gözyaşı döken, onu tasdik eden akrası Hz. Yahyâ da bu devirde tam olarak sûfi özellikler sergileyen hayat örneği sunmuşlardır. İşte bu tez, bu bakış açısı ile görünen manzarayı somut olarak resmetmek amacı taşımaktadır.

3. Tezin Yöntemi

Çalışmanın bilgi toplama sürecinde literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. İslâmî ilimlere ait eserler ve Hristiyan kaynaklar esas alınarak zühd ve diğer tasavvuf kavramları ile Hz. İsa, Hz. Meryem, Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ odaklı bir inceleme yapılmıştır. Bu yüce şahsiyetlerin tasavvuf ile örtüşen özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Hz. İsa'nın sözleri ve kıssaları ile ilgili Kitab-ı Mukaddes pasajlarından da alıntı yapılmış; böylece hem İslâm hem de Hristiyan dünyasına hitap eden bir eser olmasına gayret edilmiştir.

Araştırma modeli olarak; Hz. İsa ve çağdaşları için tarihsel, onlarda bulunan tasavvufi kavramları, sözleri ve yaşantıları ile ilişkilendirebilmek adına betimsel ve Hz. Muhammed ile Hz. İsa'nın ortak özelliklerini ortaya koyabilmek adına da karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır. Zühd kavramını derinlemesine açıklayan, yakın anlamlarını vurgulayan; başta Meryemoğlu İsa olmak üzere, belirtilen çağdaşlarında zâhidliğin ve diğer tasavvufî özelliklerin ön plana çıkarılmaya çalışıldığı bu araştırmada; özellikle âyet, hadis ve İncil pasajları gibi dinî metinlerle delillendirme yapılarak ve edebî metinlerden alıntılar sunularak niteliğin arttırılması göz önünde tutulmuştur.

4. Kaynakların Tanıtımı

Tasavvuf terimlerinin; Hz. İsa, annesi, dönemi, dönemindeki peygamber akrabaları ile bütünleştirilip yoğurulması ve ortaya çıkan olgunun sağlam kaynaklarla güçlendirilip, somut örneklerle anlaşılması sağlanarak sûfî özellikleri kâmil olarak yansıtan İslâm Peygamberi İsa (a.s) ve ulvî çağdaşları olgusunun anlaşılır olmasına çalışılmıştır. Bunun için de yazılı kaynakların çeşitliliğine ve güvenilirliğine dikkat edilip, seçici davranılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, tefsirler (özellikle işarî tefsirler), tasavvuf klasikleri, Kitab-ı Mukaddes, apokrif İnciller, peygamberler tarihi ansiklopedileri, tasavvuf terimleri sözlükleri, İslâm ansiklopedisi ile Hz. İsa-Hz. Meryem-Hz. Zekeriyyâ-Hz. Yahyâ'nın hayatını ve özelliklerini anlatan eski ve yeni tarihli çeşitli yayınlar-kitaplar, bu konularda yazılmış makale, tez ve bildirilerden kaynak olarak yararlanılmıştır.

Mansur Gökcan'ın *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf* kitabı ve Mahmud Esad Erkaya'nın *Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* adlı çalışması, Süleyman Uludağ ve Ethem Cebecioğlu'nun *Tasavvuf Sözlükleri* ile Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Kuşeyrî Risâlesi*, Serrâc'ın (ö. 378/988) *Lüma'sı*, Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) *Keşfü'l-Mahcub'u*, Kâşânî'nin (ö. 736/1335) *Menâzilü's-Sâirîn'i* ve Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) *Avârif'i* tasavvuf terimlerinin

seçilmesinde ve açıklanmasında kaynaklık etmiştir. Ayrıca birçok modern yayın ve bilimsel yazının yanında özellikle Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) eserleri, Tarif Khaldi'nin *Müslüman İsâ* ve Ahmed Yüksel Özemre'nin (ö. 1429/2008) *Toma'ya Göre İncil* isimli kitapları ile Kitab-ı Mukaddes pasajları, Hz. İsâ'nın sözleri ve kıssaları konusunda en çok yararlanılan kaynaklar arasında yer almıştır.

BÖLÜM I

HZ. İSÂ VE DÖNEMİNE GENEL BAKIŞ

1.1. Hz. Meryem'in Doğumu ve Yetiştirilmesi

Bütün semavî dinlerin beşiği olan Ortadoğu'da, Yahudi bir toplumun yaşadığı Kudüs ve çevresi m.ö. 63'te Pompeus'un Kudüs'ü işgal etmesiyle Roma hâkimiyetine geçmiştir.¹ Bu dönemde çoktanrıci Roma inançları ile tektanrıci İsrâiloğulları inançları arasında çatışma, anlaşmazlık baş göstermiştir. Yönetim, Roma'nın elinde olduğu için onlar, İsrâiloğullarını istedikleri gibi ezmiş, çalıştırmış, köle olarak kullanmışlardır. Bu tutum Filistin ve çevresinde bir ahlâk dengesizliği, inanç boşluğu yaratmış ve bu kargaşalıklar, düzensizlikler gününü gün etmek isteyen egemen toplumun işini kolaylaştırmıştır. İnsanları kurtaracak, bu bozuk düzeni düzeltecek, yeryüzünden ahlâksızlığı kaldıracak bir kimsenin geleceğini; insanları mutluluğa kavuşturacak bir devletin kurulacağını, Kutsal Kitap (Eski Ahit) bildirmiştir.² Milâttan önceki asrın son çeyreğinde sâlihler yurdu olan bu mukaddes belde bu şekilde karışıklıklar hüküm sürmüş ve İsrâiloğulları tüm ümitlerini Mesih'in gelişine bağladıkları bir dönem yaşamışlardır. Yahudilerin Mesih'ten beklentileri; onları yabancı boyunduruğundan kurtararak Kudüs'te dînî ve siyasî bağımsızlığı sağlaması, böylece eski ihtişamlı günlere dönülmesi olmuştur. Mesih'in gelmesiyle birlikte Yahudilerin kuvvetli bir devlet kuracağı, baskının ve sıkıntıların ortadan kalkacağı, güzelliklerin hüküm süreceği inancı oluşmuştur.³

Ümmü İsâ olacak Hz. Meryem, böylesi bir ortamda Yahudi öğretisine bağlı, kalpleri Allah inancı ile dopdolu olan İmrân ailesinin ileri yaşlarda dünyaya gelen biricik çocuğudur. "Yetim-i Dühter-i İmrân", annesinin kuşlara bakarak içten gelen bir duasıyla daha doğmadan Allah'a adanmıştır.⁴ Hz. Meryem'in babası İmrân bin Mâsân olup Hz. Süleyman'ın soyundandır.⁵ İmrân b. Masan çevresinde saygı uyandıran, kendisini ilme ve ibadete vermiş bir âlimdir.

¹ Bozkurt, Nebi, "Mescid-i Aksâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 29, ss. 268-271, s. 269, Ankara 2004.

² Eyüboğlu, İsmet Zeki vd., *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, Gelişim Yay., c. 2, İstanbul ts., s. 242, 243.

³ Turpçu, Betül, *Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in Terbiyesi*, Araf Yay., İstanbul 2013, s. 31, 32.

⁴ Taşpınar, İsmail, "İslâm Mistik Kaynaklarında Hz. İsâ ile İlgili Anlatımlar: İbn Arabî, Mevlana ve Yunus Emre Örneği", *Uluslararası İslâm-Hristiyan Diyalog Sempozyumu*, (Yeşilköy, 23-24 Eylül 2005), s. 241, ss. 236-253, İstanbul 2005.

⁵ Köksal, Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yay., İstanbul 2016, s. 303.

Hız. Meryem, annesi Hanne'nin, "muharraran" ifadesini kullanarak adadığı kabul olmuş duasıdır.⁶ Muharraran kelimesi; dünyevî herhangi bir meşgaleden uzak, Allah'a ibadete tahsis edilmiş, ihlâslı bir şekilde ibadet eden, ibadetinde dünya amacı olmayan, kimsenin kendisi üzerinde hak ilintisi bulunmayan, âzâde, yani her türlü kayıttan ve bağdan kurtulmuş, sâlim, kendi başına, hür ve serbest olarak; aynı zamanda hiçbir menfaat beklemeksizin anlamlarına gelmektedir. Böylelikle Hanne, çocuğunu her türlü dünya ilişkilerinden uzak olarak, dünyaya kulluk yapmaya değil de Allah'a kul olmaya adanıştır.⁷ Bu, İbn Arabî'nin deyişiyle "ebrar ve ahrarın adaması" yani adayışın zirvesidir. İslâmoğlu'unun ifadesiyle de; "Varlıkların en değerlisine, en değerli varlığını, en çok muhtaç olduğun bir zamanda, en hâlis niyet ve en olgun bir üslupla adamaktır."⁸

İmrân'ın hanımı Hanne, gerçek hürriyetin yalnızca Allah'a kulluk edip, O'na tam teslimiyette olduğunu; varlıklara ya da birtakım değerlere kulluk etmekten tamamen kurtulmakla elde edilebileceğini iyi bilmektedir. O, Hız. Meryem'in yalnızca Allah'a kulluk eden, insanların rızâsından tümüyle uzaklaşmış bir insan olmasını Allah'tan dilemiş, çocuğunu her türlü dünyevî ilişkilerden soyutlayarak bir bakıma dünyaya kulluktan çözüp Allah'a kul olmaya vakfedeceğini açıklamıştır ki bu büyük değerlişlerin büyük lütuflarla, büyük lütufların büyük fedakârlıklarla geleceğinin işaretidir. Buradan da anlaşılır ki Hız. İsâ'nın büyük annesi de zühd sahibi bir insandır. Hanne, kendisinden sonra gelen insanlara gerçek hürriyetin örnekliğini gösterircesine önce tüm nefsanî, şeytanî, bireysel, toplumsal, geleneksel kayıt ve zincirlerini kırıp Allah'a teslim olmuş; sonra da evladını O'nun terbiyesine, koruyuculuğuna vererek hürleştirmiştir. "O bilmektedir ki Allah'tan başkasına kulluk edenler hür olamazlar. Hür olanlar ise sadece Allah'a kul olurlar."⁹ Çocuk dünyaya gelip onun, kız olduğu anlaşılınca Hanne, kızın erkek gibi olmadığını söyleyerek, adını Meryem koyduğunu belirtip, adağını kovulmuş şeytanın şerrinden koruması için Allah'a dua ederek, onu Allah'ın hizmetine vermiştir.¹⁰ "Adak doğdu, bundan sonra onun tasarrufu bana ait değer, Sana aittir. Bu nedenle onu Sana ısmarlıyorum." İmrân'ın karısının, bu sözü söylemesi Allah'ın (c.c) İmrân ailesini seçerek âlemlere üstün kılma sebebinin insanlık aısından anlaşılır bir örneği sayılabilir.¹¹

⁶ Sargut, Cemâlnur, *Yaratılış Sırrı Meryem 1*, Nefes Yay., İstanbul 2007, s. 252.

⁷ Turpçu, *Din Eğitimi Aısından Kur'an-ı Kerim'de Hız. Meryem'in Terbiyesi*, s. 46, 47.

⁸ İslâmoğlu, Mustafa, *Adayış Risalesi*, Düşün Yay., İstanbul 2017, s. 59.

⁹ Karataş, Âdem, *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmran ve Hız. Meryem*, Azra Yay., İstanbul 2012, s. 43.

¹⁰ Hıcaoğlu, Mustafa, *Kur'an'da Peygamber Kıssaları*, Hüner Yay., Konya 2014, s. 119.

¹¹ Karataş, *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmran ve Hız. Meryem*, s. 53.

İmrân ocağının kızı, Hz. Meryem, Kur'an'da adıyla zikredilen tek kadındır. İslâmî kaynaklara göre Meryem kelimesi “rym” kökünden gelir ve “istemek, bir yerden ayrılmak” anlamındadır.¹² Meryem Aramca “ibadet eden”, Süryanice “hizmet eden” anlamına gelir.¹³ Hristiyanların kutsal kitabının ikinci bölümü olan “Yeni Ahid”de “Meryem” adı on dokuz defa geçmektedir. Bunlardan on iki tanesi “Mariam” (Tanrı'ya bağlı, Tanrı'yı seven),¹⁴ yedi tanesinde de “Maria” olarak telaffuz edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de otuz dört defa geçmektedir. Üçüncü sûre (Âl-i İmrân Sûresi) Meryem'in mensubu olduğu İmrân Ailesinden bahsetmekte, on dokuzuncu sûre ise “Meryem Sûresi” olarak isimlendirilmektedir.¹⁵ İsmi ile müsemma olan Hz. Meryem İslâm âleminde; iffet, ismet ve takvâsıyla anılır. Camilerin mihrabiyesi onun “mihrab”ından bahseder; “*Zekerîyya Meryem'in bulunduğu mihrâba her girdiğinde.*”¹⁶ Ayrıca çok sevgi ve saygı duyulan bu âhiret sultanı, İslâm ülkelerinde kız çocuklarına adı verilen bir şahsiyettir.¹⁷

Hz. Meryem'in bilinen başlıca sıfatları şunlardır: “esra, bâkire, merbûbe, zehra, mahcûbe, masume, mâhide”,¹⁸ “betûl (insanlardan uzaklaşıp kendini Allah'a veren, namuslu, bakire), merziyye, safiye, azra (erkeğin dokunmadığı, bâkire), nebâten (Âyette geçen ifade ile; onu tam mânâsıyla kâmil bir şekilde terbiye etti ve sâliha olarak yetiştirdi.), tahhara (arıtmak, temizlemek), savm (başkası ile konuşmaktan kendini alıkoymak) ve ıstafa (seçmek, temiz saymak)”.¹⁹

Klasik sözlük olan *Lisân'ül-Arab*'a göre betûl kökü, “ayırma” anlamı taşımaktadır ve betûl, batıl ve batıla sözcüklerinin orjinal anlamı, ana ağaçtan kendisini ayırmış hurma filizidir. Betûl haliyle bağlantılı fiil, kişinin ibadete samimi bir şekilde adanmak amacıyla kendisini mâsivâdan tamamen çekmesi anlamına gelir.²⁰

Katolik Kilisesi'nde “Elemler Hanımı”²¹ olarak da söz edilen Hz. Meryem; “kalem yazgılı, ilim sürmeli, nebat-ı ilahi, ırz-ı muhkem, muhaddese²² ve azize”²³ gibi ifadelerle hikâyelere konu olmakta; “O, çiçek-i ilahîydi. Allah onu bir çiçek gibi yetiştirdi. Onun

¹² Turpçu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in Terbiyesi*, s. 20.

¹³ Schleifer, Aliah, *İslâm'ın Kutsal Meryem'i*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yay., İstanbul 2003, s. 28, 29.

¹⁴ Turpçu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in Terbiyesi*, s. 20.

¹⁵ Karataş, *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmran ve Hz. Meryem*, s. 19; Tümer, Günay, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, TDV Yay., Ankara 1996, s. 19, 65.

¹⁶ Âl-i İmrân 3/ 37.

¹⁷ Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, s. 4, 5.

¹⁸ Eraslan, Sibel, *Siret-i Meryem*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 189.

¹⁹ Turpçu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in Terbiyesi*, s. 21-24.

²⁰ Schleifer, *İslâm'ın Kutsal Meryem'i*, s. 86.

²¹ Özbek, İhsan, *Meryem Olmak*, Kurtuluş Yay, Ankara 2014, s. 39.

²² Çeleğin, Nuriye, *İffet- Kalp*, Timaş Yay., İstanbul 2017, s. 42, 66, 72.

²³ Hayek, Michael, *İslâm'da İsa*, çev. Atakan Ural, Chiviyazıları Yay., İstanbul 2012, s. 61.

manevî kokusu kıyamete dek kadınları saracak. O kadınlığın iffet gülü. O kadınların hâya tacı’’²⁴ gibi anlatımlarla edebî eserlerle de onun kimi özellikleri yansıtılmaktadır.

Hız. Meryem’in mükemmeliyeti Allah’ın son peygamberi Hz. Muhammed’in (s.a.v) tanıklığıyla doğrulanmıştır.²⁵ “*Erkeklerden çoğu kemâle erdi. Hâlbuki kadınlardan yalnız Firavun’un karısı Asiye ile İmrân kızı Meryem’den başka hiçbirisi kemâle erişemedi.*”²⁶ ve “*Âlemlerin kadınlarının en faziletlieleri dört kadındır. İmrân kızı Meryem, Mezalim kızı Asiye, Huveylid kızı Hatice ve Muhammed kızı Fatıma’dır.*”²⁷ hadîs-i şerifleri bunu ifade eder. “Hz. Meryem, Asiye, Hatice, Fatıma annelerimiz cennetin dört yapraklı yoncasıdır.”²⁸

Tümer, Hz. Meryem’i şöyle tarif etmiştir: “Yüce Allah; onun ve oğlunun taşlanmış şeytanın şerrinden korunduğunu,²⁹ Hz. İsa’nın bir elçi, annesinin dosdoğru, ikisinin de yiyip içen birer beşer olduğunu haber verdi.³⁰ Kur’ân; Yahudilerin Hz. Meryem’e attıkları büyük iftiraya cevap olarak³¹ onun ırzını koruduğunu³² belirtmekte ve Allah, ‘Ol!’ dediğinde dilediğinin oluverdiğini;³³ Hz. Meryem’in İsa’yı (a.s) babasız doğurmasını Allah’ın insanlara kudretini göstermek için işaret yaptığını³⁴ ifade etmekteydi. Âyetlerde belirtildiği gibi; Hz. Meryem; âlemlere üstün kılınmış bir soydan gelen,³⁵ seçilmiş, temizlenmiş ve dünya kadınlarına üstün kılınmış,³⁶ imânlı ve itaatli,³⁷ iffetli,³⁸ özel şekilde rızıklandırılmış³⁹ velî bir kuldur.”⁴⁰

Hız. Meryem’in teslimiyetinin merkezî unsuru onun dindarlığı ve ibadetindeki titizliğidir. O, çocukluktan ergenlik çağına kadar mihrabında münzevî bir yaşam sürerken, ibadetindeki sebatı ve yorulmak bilmezliğiyle ünlenmiştir. İbn Kesir’e göre; Kur’ân’ın Hz.

²⁴ Çeleğen, *İffet- Kalp*, s. 80.

²⁵ Hayek, *İslâmda İsa*, s. 63.

²⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-sahîh*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1423/2002, Enbiyâ, 33, 47; Müslim, Ebû’l-Huseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, Dâru Taybe, Riyad 1427/2006, Fedâil, 70; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yay., İstanbul, ts., Et’ime, 31; Dabanlı, İsmihan, *Hazret-i Meryem*, Mavi Lale Yay., İstanbul 2011, s. 13; İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, Litera Yay., İstanbul 2017, c. 9, s. 164.

²⁷ Buhârî, Enbiya 47, Menâkıbü’l-ensar, 20; Heyet, *Hadislerle İslâm Ansiklopedisi*, DİB Yay., Ankara 2014, c. 6, s. 91.

²⁸ Dabanlı, *Hazret-i Meryem*, s. 13, 71.

²⁹ Âl-i İmran 3/ 36.

³⁰ Mâide 5/ 75.

³¹ Nisâ 4/ 156.

³² Enbiya 21/ 91; Tahrim 66/ 12.

³³ Âl-i İmran 3/ 47; Meryem 19/ 35.

³⁴ Meryem 19/ 21; Enbiya 21/ 91; Mü’minun 23/ 50.

³⁵ Âl-i İmran 3/ 33.

³⁶ Âl-i İmran 3/ 42.

³⁷ Tahrim 66/ 12.

³⁸ Âl-i İmran 3/ 47; Meryem 19/ 20.

³⁹ Âl-i İmran 3/ 37.

⁴⁰ Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâmda Hz. Meryem*, s. 54, 55.

Meryem’e verdiği “el-kunut”⁴¹ sıfatı mütevazı, Allah’a imânla itaat eden ve O’nun iradesine teslim olan anlamına gelmektedir.⁴²

Bazı kaynaklarda Hz. Meryem’in ömrünün son günlerinde Efes’e geldiği; gözden uzak sayılan bir tepede, kente ve limâna hâkim olan eski adı Zümrüt Dağı (Panaya Kapulu) şimdiki adı Bülbül Dağı’nda, Yuhanna’nın taştan yaptığı söylenen “Meryem Ana Evi” olarak bilinen küçük bir evde yaşadığı ifade edilmiştir. Ancak Hz. Meryem’in Efes’te yaşayıp yaşamadığı, mezarının orada olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir.⁴³ Hz. Meryem’in son dönemleri hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer almakta, bu konuda fikir birliği sağlanamamaktadır. Bununla birlikte bu bölge günümüzde sıkça ziyaret edilen bir yer olma özelliğini sürdürmektedir.

Nasıl ki anadan oğulu ayırmak mümkün değilse, Kristoloji’den (Îsâ-bilim) Marioloji’yi (Meryem-bilim) ayırmak da mümkün değildir. Hz. Meryem, Hristiyan sanat-edebiyat ve kültürünün de en önemli simalarındandır. Hz. Meryem-Kutsal Bâkire; katıksız sevgiyi, hoşgörüyü, birlikteliği, çatışmasız bir gezegende hep beraber sorunsuz yaşamının yolunu göstermektedir. Buna mukabil Hz. Meryem’in babasız bir çocuk dünyaya getirmesi “zübde-i âlem” olan insan için ufuk açıcı, yol gösterici bir niteliktedir. Denilebilir ki her insan, içinde Hz. Îsâ gibi bir büyük mucize saklar ama bu mucizenin açığa çıkması Meryem olmakla yani hakkıyla kul olup seçilmekle de ilintilidir. Hz. Mevlânâ (ö. 672/1273) “Her insan Îsâ’sına gebe Meryem’dir.” derken de bu gerçeğe ışık tutmuştur.⁴⁴ Tabii bilinmelidir ki; “Nefslerini Meryem yapamayanlar Îsâ’yı (Mânâ çocuğu/Veled-i Kalp) doğuramazlar.”⁴⁵

Hâkim Ata’nın Hz. Meryem Kitabı’nda şöyle bir şiir yer almaktadır:

“Bize müjde oldu;

Dünyaya hayat verildi;

Îsâ bize toğdu;

Arı kız Meryem’den..

Asıl öz özünden;

Halk için akıyor;

Günahından arınıyor;

⁴¹ Âl-i İmrân 3/ 43.

⁴² Schleifer, *İslâm’ın Kutsal Meryem’i*, s. 72.

⁴³ Nirun, Ata, *Meryem Bülbül Dağı’nın Sırrı*, Wızart Yay., İstanbul 2016, s. 35.

⁴⁴ Koç, Emine, *Kur’an Bağlamında Meryem Kıssasına Sosyo-Psikolojik Bakış*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2009, s. 128; Rûmî, Mevlânâ Celâleddin, *Fîhi Mâfih*, çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, MEB Yay., İstanbul 1990, s. 34.

⁴⁵ Şahinler, Necmettin, *Tanrı Îsâ’dan Tavr-ı Îsâ’ya*, İnsan Yay., İstanbul 2008, s. 35.

Arı kız Meryem'den..”⁴⁶

1.2. Hz. İsa'nın Dünya'ya Gelişi ve Yaşadığı Ortamın Genel Yapısı

Hz. İsa bir Yahudi peygamberi olarak I. yüzyılda Kudüs ve çevresinde yaşamıştır. Onun İsrâiloğullarına yönelik mesajı, kendisinden sonra değiştirilip yorumlanarak, zamanla Yahudilikten ayrı Hristiyanlık adında bir din olmuştur. Hz. İsa'nın yaşadığı dönemde Kudüs, siyasî açıdan Roma İmparatorluğunun hâkimiyeti altında olduğundan Yahudiler bu durumdan rahatsızlık duymuş ve sık sık isyan etmişlerdir. Dinî ve sosyal açıdan ise fikhî meselelerin yoğun bir biçimde tartışıldığı, Yahudi mezheplerinin ortaya çıktığı ve bu Yahudi mezheplerinin birbirleriyle mücadele ettiği, şekilciliğin ön planda tutulduğu, samimi dindarlığın büyük oranda ortadan kalktığı bir dönem olmuştur. Hz. İsa'nın yaşadığı devirde din, hem birleştirici hem de ayrıştırıcı bir özellik göstermiştir. Yahudilerin sinagog adı verilen mabetleri hem dinî ibadetlerin hem de eğitimin yapıldığı yerler olarak sözde, halkı kaynaştırma ve kalkındırma görevi üstlenmiştir. Ancak din adamlarının Sadûkîler, Ferisîler ve Essenîler diye çeşitli mezheplere ayrılması; birbirleriyle mücadeleye girmesi ve halktan uzak olmaları dinin birleştirici olması bir yana ayrıştırıcı yönünü ortaya çıkarmıştır. Yahudi din adamları; halkla ilgilenmemiş, üstelik de dinin ayrıntılarını bilmedikleri gerekçesiyle onları dışlamış ve küçük görmüşlerdir. Bu bağlamda toplumun üst kesimlerinde ve şehirlerde büyük bir ahlâkî çöküntü yaşanmış; yoksul, zayıf ve namuslu insanlar ezilmiştir. Halkın büyük çoğunluğu Tanrı'nın kendilerini yalnız bırakmayacağı, Davut soyundan bir Mesih'in geleceği ve bütün insanlığı kurtaracağı, her şeyin düzeleceği ümidi ve beklentisi içinde olmuştur.⁴⁷

“Hani melekler, dediler ki: Meryem, doğrusu Allah Kendinden bir kelimeyi sana müjdelemektedir. Onun adı Meryemoğlu İsa Mesih'tir. O, dünyada ve ahirette seçkin, onurlu, saygın ve (Allah'a) yakın kılınanlardandır.”⁴⁸ âyeti doğrular ki Hz. İsa'nın bir adı da Mesih'tir.

Mesih İsa'nın (a.s) özel oluşuna delilen, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *“Şeytan, her doğan çocuğa doğuşu sırasında mutlaka dokunur, o da bu dokunmadan dolayı feryatla bağırır. Ancak Meryem ve oğlu bunun dışındadır.”⁴⁹* Hadisten anlaşılan şeytanın her doğan çocuğa mutlaka dokunacağıdır. Ancak bu dokunmanın Allah'ın sâlih kullarına bir zarar veremeyeceği belirtilerek, sâlihlerden olan Meryem ve oğlu bundan müstesna kılınmıştır.

⁴⁶ Tekcan, Münevver, *Hâkim Ata'nın Hz. Meryem Kitabı*, Beşir Kitabevi, İstanbul 2008, s. 16.

⁴⁷ Sönmez, Zekiye, “İnciller ve Kur'an Işığında Hz. İsa”, *Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu- III* (09-10 Haziran 2001, Ankara), s. 137, 153, ss. 137-166, Ankara 2002.

⁴⁸ Âl-i İmran 3/45.

⁴⁹ Müslim, Fedâil, 147; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 6, s. 91.

Çünkü şeytan her zamanki gibi dokunmaya gittiyse de kendisiyle onun arasına engel girmiştir.⁵⁰

Îsâ bin Meryem binti İmrân (a.s) bir âyet ve bir delil olmak üzere babasız dünyaya gelmiştir. Yüce Allah'ın "Ol!" emriyle, Allah'tan bir kelime olarak doğmuştur. Bu yüzden "Kelîmetullah" veya "Kelîmullah" olarak da bilinir. Zemaşerî (ö. 538/1144) şöyle demektedir: "Îsâ'ya Allah'ın kelimesi denildi. Kelime ise ondan gelen sözdür. Çünkü arada hiçbir vasıta ve nutfe olmadan, Allah'ın emri ve kelâmı üzere olmuştur. Allah Celle Celaluhu'nun kelâmı ne harftir ve ne sestir."⁵¹ İmam Nesefî (ö. 537/1142) de; "Hz. Îsâ'ya 'Kelime' denilmesinin sebebi, insanların kelime ile hidâyete erdiği gibi Îsâ (a.s) ile hidâyete ermelerindendir." demiştir.⁵² Allah'tan bir kelime ve bu kelimeyi vahiy meleği Cebrail (a.s) Meryem'e ilka ediyor. Aynı zamanda beşer olmasına rağmen "Bedenlenmiş Kelam"⁵³ olan Îsâ (a.s) efendi bir adamdır. Efendi demek; sözüne, fiiline güvenilir zat demektir. Îsâ Peygamber (a.s), kendi doğasına yerleştirilen ilahî vahyî davranışları (efendiliği) ile ahlâksız bir duruma düşmüş İsrâiloğulları'na örneklik teşkil edecek tarzda pratize edip yaşamaktadır.⁵⁴

Îsâ aleyhisselâm, kendisinin de belirttiği gibi tarih boyunca bozulan Musa'nın öğretisini yeniden teyit etmeye gelmiştir. Bazı haramların helal kılınmasıyla nesh olayı yaşayan şeriatın, yeniden ruhuyla yaşayabilmesi için öncelikle sarsılan imânların düzelmesi, kirlenen nefslerin tezkiyesi üzerinde durmuş ve risâletin bütün ağırlığını bu noktaya yoğunlaştırmıştır. O'nun asıl amacı fertleri, tezkiye ve ilimle yetiştirdikten sonra adaleti gerçekleştirmek ve Tevrat'ı kanun kitabı olarak uygulamak olmuştur.⁵⁵ Bu yüzden Hz. Îsâ, din istismarcılarına en sert tepkiyi göstererek, haksız kazanç masalarını yıkmış, şekilciliğe karşı samimiyeti, özü öne çıkarmaya çalışmıştır.

1.2.1. Hz. Îsâ'nın İsim ve Ünvanları

Îsâ kelimesi Arapça bir kelimedir. Kurtuluş, Allah kurtarsın, Allah'ın hizmetkârı anlamlarına gelmektedir.⁵⁶ Îsâ isminin aslı İbranice Yeşuha'dır. İbranilerin dilinde İmmanuel, İşaya olarak ifade edilmekte ve *el-Mizan*'da belirtildiğine göre "Allah kurtarır" mânâsına

⁵⁰ Ömer, Ahmed Ömer, *Diriltici Nefes Kur'an-ı Kerim'de Hz. Îsâ*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Karma Kitaplar Yay., İstanbul 2017, s. 22.

⁵¹ Eminoglu, Mehmet, *İslâm ve Hristiyan Kaynaklara Göre Îsâ (a.s)*, Hizmet Yay., Konya 1994, s. 52.

⁵² Ömer, *Diriltici Nefes Kur'an-ı Kerim'de Hz. Îsâ*, s. 46.

⁵³ Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, s. 21.

⁵⁴ Deniz, Gürbüz, "Hz. Îsâ'nın (a.s) Hayatı Vahiy midir?", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 191, ss. 187-199, Ankara 2013.

⁵⁵ Karataş, *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmran ve Hz. Meryem*, s. 254, 255.

⁵⁶ Gönül, Mehmet Ali, *Hz. Îsâ*, Dua Yay. İstanbul 2010, s. 23.

gelmektedir. İnciller’de yer aldığı şekliyle Îsâ ismi ona, meleğin Yusuf’a⁵⁷ ve Meryem’e⁵⁸ talimatı doğrultusunda verilmiştir. Kelime Iesous şeklinde Grekçeye, oradan da Iesus biçiminde Latinceye geçmiştir.⁵⁹

Batı medeniyetinde kullanılan “Christ, Cristo vb.” isimleri ise İbranice “kutsal yağ ile ovulmuş” anlamına gelen Mesih kelimesinin Yunanca karşılığı olan Hristos kelimesinden türetilmiştir.⁶⁰ Mesih’in aslının, İbranice “Meşih” olduğu ve bunun da mübarek, takdis edilmiş, yağ sürülmüş, Allah’ın tasfiye ettiği adam mânâlarına geldiği ileri sürülmektedir. “Îsâ”, bu lafzın Arapçasıdır ve “güzel yüzlü, hürmete lâayık” anlamına gelir. Îsâ ismi İbranicede, “nebî” anlamındadır.⁶¹

Îsâ (a.s) birçok defa kendisini belirtmek için “insanoğlu” deyimini kullanmıştır. Kendisi için en çok kullandığı bu unvan, İncil’de seksen yerde geçmiştir.⁶² Kayda değer dikkat çeken bir husus da şudur ki: Îsâ (a.s) bu deyim bu kadar çok kullanmasına rağmen, başkaları hiç kullanmamıştır.⁶³ Jacob’un kitabında Hz. Îsâ’yı tanımlarken kullandığı bilgilere katkı sağlanarak şu derleme ortaya konmuştur: Hz. Îsâ kendisini “çoban, kapı, koyunların kapısı, insanoğlu, Âdemoğlu, nur, dünyanın nuru, yol”⁶⁴ gibi sıfatlarla adlandırmıştır. Ayrıca kendi karakterini açıklamak, kendisine gelenler için neler yaptığını göstermek adına, “ben” diye başlayarak Yuhanna İncili’nde geçen; “ben yaşam ekmeğiyim,⁶⁵ ben dünyanın ışığıyım,⁶⁶ ben gerçek asmayım,⁶⁷ ben iyi çobanım⁶⁸” gibi ifadeleri de yer almaktadır.⁶⁹ İnciller’de Îsâ için “Davud’un oğlu,⁷⁰ İbrahim’in oğlu” gibi şecere veya “Nasıralı Îsâ”⁷¹ gibi yere nispet eden ifadeler görülür.⁷² “muallim,⁷³ rab,⁷⁴ üstat”⁷⁵ gibi isimlendirmeler ile “Yahudilerin kralı,⁷⁶ İsrâil’in kralı,⁷⁷ Rabbin ismiyle gelen kral”⁷⁸ gibi siyasî yönü de akla

⁵⁷ Matta 1: 21.

⁵⁸ Luka 1: 31.

⁵⁹ Harman, Ömer Faruk, “Kur’an-ı Kerim’de Hz. Îsâ”, *Uluslararası Müslüman-Hristiyan Diyalog Sempozyumu*, (Yeşilköy 23-24- Eylül 2005), s. 3, ss. 1-12, İstanbul 2005.

⁶⁰ Kuzgun, Şaban, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 2008, s. 1.

⁶¹ Yaran, Fahri, *Hz. Îsâ Gerçeği*, TDV Yay., Ankara 2013. s. 245.

⁶² Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm’da Hz. Meryem*, s. 15.

⁶³ Jacob, Xavier, *Îsâ Kimdir? İncil’e Göre*, çev. Hakkı Demirel, Ülker Matbaası, Ankara, 1987, s. 124.

⁶⁴ Jacob, *Îsâ Kimdir? İncil’e Göre*, s. 233.

⁶⁵ Yuhanna 6: 35.

⁶⁶ Yuhanna 8: 12.

⁶⁷ Yuhanna 15: 1.

⁶⁸ Yuhanna 10: 11.

⁶⁹ Hill, Elton, *Îsâ O’dur*, çev. Hande Taylan, Müjde Yay., İstanbul 2000, s. 94.

⁷⁰ Markos 10: 47; Luka 19: 38.

⁷¹ Markos 10: 47; Luka 4: 34.

⁷² Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm’da Hz. Meryem*, s. 16.

⁷³ Matta 22: 16, Markos 4: 38, Luka 3: 12, Yuhanna 6: 68.

⁷⁴ Matta 7: 21, Markos 2: 28, Luka 1: 43.

⁷⁵ Luka 8: 24.

⁷⁶ Matta 2: 2, Markos 15: 9, Yuhanna 19: 21.

getiren lakapları yanında “kurtarıcı,⁷⁹ Allah’ın mukaddesi,⁸⁰ Allah’ın kuddüsü,⁸¹ immanuel,⁸² Allah’ın kuzusu”⁸³ gibi unvanları da vardır.

Kur’ân’da onbeş sûrenin doksan üç âyetinde Hz. Îsâ’dan, ismi veya unvanı ile söz edilmektedir. Bunların bir kısmı Harman’ın eserinde şöyle yer alır: “mukarrebîn (Allah’a yakın kılınan), müeyyed (desteklenmiş),⁸⁴ ruhullah (Allah’ın ruhu),⁸⁵ kelime,⁸⁶ vecîh (itibarlı),⁸⁷ sâlih⁸⁸, resûl⁸⁹, mübeşşir (müjdeleyen),⁹⁰ münebbih (haber veren),⁹¹ musaddık (doğrulayan),⁹² âyet (işaret/alamet),⁹³ merf’u (yükseltilmiş),⁹⁴ temizlenmiş,⁹⁵ göz aydınlığı.⁹⁶ abd, nebî,⁹⁷ mübarek (kendisinde başkaları için hayır ve bereket bulunan),⁹⁸ ilim (kıyamet saati için işaret),⁹⁹ rahmet¹⁰⁰” şeklindedir.¹⁰¹ Yine Meryem sûresinin 35. Âyetinde geçen “el-emr” ile Îsâ aleyhisselâm kastedilmiştir. Mukatil b. Süleyman’ın (ö. 150/767) ifadesiyle; “Yüce Allah münezzehtir. Hz. Îsâ’nın babasız doğmasına hükmetmiştir. Îsâ’nın babasız doğacağı O’nun ilminde olan bir şeydir, ona yalnızca ‘Ol!’ der, oluverir. Bu emr-i kadâ’dır.”¹⁰²

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan Hz. Îsâ ile ilgili bilgilerden bazılarıysa şunlardır: Beşikte iken konuşmuştur.¹⁰³ (İrhas: Nübüvvetle görevlendirilmeden önce peygamberlerden sâdır olan hârikulâde olaylar) İlk olarak “innî Abdullah!” diyerek kulluğunu ilan etmiştir. Şahsiyet olarak cebbâr, zorba ve isyankâr olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁴ Bir nebîdir ve kendisine kitap

⁷⁷ Yuhanna 1: 49.

⁷⁸ Luka 19: 38.

⁷⁹ Luka 2: 11; Yuhanna 4: 42.

⁸⁰ Markos 1: 24; Luka 4: 34.

⁸¹ Yuhanna 6: 69.

⁸² Matta 1: 23.

⁸³ Yuhanna 1: 2.

⁸⁴ Bakara 2/ 87.

⁸⁵ Nisâ 4/ 171.

⁸⁶ Âl-i İmrân 3/ 39.

⁸⁷ Âl-i İmrân 3/ 45.

⁸⁸ Âl-i İmrân 3/ 46.

⁸⁹ Âl-i İmrân 3/ 49.

⁹⁰ Saff 61/ 6.

⁹¹ Âl-i İmrân 3/ 49.

⁹² Âl-i İmrân 3/ 50.

⁹³ Mü’minun 23/ 50; Meryem 19/ 21.

⁹⁴ Nisâ 4/ 158.

⁹⁵ Âl-i İmrân 3/ 55.

⁹⁶ Meryem 19/ 26.

⁹⁷ Meryem 19/ 30.

⁹⁸ Meryem 19/ 31.

⁹⁹ Zuhurf 43/ 61.

¹⁰⁰ Meryem 19/ 31.

¹⁰¹ Harman, Ömer Faruk, “Îsâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXII, s. 469, ss. 465-472, İstanbul 2000.

¹⁰² Mukatil b. Süleyman, *Kur’an Terimleri Sözlüğü*, çev. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2016, s. 224.

¹⁰³ Âl-i İmrân 3/ 46; Mâide 5/ 110.

¹⁰⁴ Meryem 19/ 32.

verilmiştir.¹⁰⁵ Durumu, “kavlî'l-Hakk”¹⁰⁶ (hakikâtin sözü) ifadesi ile açıklanmıştır. Sâlihlerdendir; ona inananlara “Beni ilah edinin.” dememiştir.¹⁰⁷ Kendinden önce geçen peygamberleri ve kutsal kitapları tasdik edip doğrulayan bir Allah elçisidir. Kendisi ve annesi mucize oldukları gibi¹⁰⁸ peygamberliği de bir mucize ve rahmettir.¹⁰⁹ Hz. Îsâ, İsrâiloğullarına bir mesel, bir remz kılınmış,¹¹⁰ muhataplarına deliller ve hikmet getirmiş ve Allah tarafından Ruhu'l-Kuds ile desteklenmiştir.¹¹¹ Allah kendisine Kitab'ı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretmiştir.¹¹² İnkâr eden Yahudiler onun dili ile lanetlenmiştir.¹¹³

İslâm'da Hz. Îsâ ne Hristiyanların yücelttikleri gibi Tanrı veya Tanrı oğludur ne de Yahudilerin iddia ettikleri gibi sıradan bir insandır. O, doğumu bir mucize olan, Ruhu'l-kuds ile desteklenen, İsrâiloğullarına gönderilen, annesi ve anneannesi gibi zühd sahibi, Hz. Musa'nın dininin kimi yerlerini düzelterek uygulayan, ilahî kudretle mucizeler sergileyen, zâhir yerine bâtını önceleyen, ilahî nimete erişmiş,¹¹⁴ sâlih¹¹⁵ bir peygamberdir.¹¹⁶ Hakkında Kur'an-ı Kerîm'de “Allah'ın ruhu, Allah'ın kelimesi” gibi ifadeler kullanılmış, bununla beraber “Allah'ın oğlu” tabiri asla kullanılmamıştır. Hz. Îsâ'nın “Kelimetullah” olmasının da bu mânâ ile yakından alakası vardır. Kelime bilgidir; bilgi de cehaleti silip süpürür.

Eraslan'ın ve Kafalı'nın eserlerindeki, Hz. Îsâ'nın “Kelime ve Mesih” olmasıyla ilgili dizeleri derlenerek bir araya getirilmiş şu şekilde bir anlatım ortaya çıkmıştır:

“Kelime’ydi.

Kelime, çıktığı yerin sırrını tutan ve taşıyandı..

Kelime, gönülden çıkararak yola koyulan.

Kelime, bütünden kopmuş parça.

Kelime, ayrılık; kelime, yaralanmaydı.

Kelime, gurbetti.

Kelime, yol, yolculuk ve yolcunun adıydı.

Kelime, iz; kelime mühürdü...

Kelime, Allah’a aitti, O’nun emrindeydi.

¹⁰⁵ Meryem 19/ 30.

¹⁰⁶ Meryem 19/ 34.

¹⁰⁷ Mâide 5/ 116.

¹⁰⁸ Mü'minun 23/ 50.

¹⁰⁹ Meryem 19/ 21.

¹¹⁰ Zuhuruf 43/ 57, 59

¹¹¹ Bakara 2/ 87.

¹¹² Mâide 5/ 110.

¹¹³ Mâide 5/ 78.

¹¹⁴ Mâide 5/ 110.

¹¹⁵ En'am 6/ 85.

¹¹⁶ Harman, “Kur'an-ı Kerim'de Hz. Îsâ”, s. 10.

Kelime, elçiydi.

Kelime, Hz. İsa'nın isimlerindendi, onu 'Kûn' emriyle olduran Allah'a hamdolsun...'

*Mesihti...*¹¹⁷

Masih yolcu demekti.

Masih irşad ve tebliğ için yurdunu yuvasını terk eden demekti.

Masih insanlara giden,

Masih insanlara hakikâtlere anlatan demekti.

*Masih dünyada yolcu olmak ne demek en iyi bilendi.*¹¹⁸

Masih, mübarek ve kutlu olandı.

Masih, şifayı avuçlarında taşıyandı. Tabibdi...

Masih, tebrik edilmiş, tebrik eden..

Masih, el veren, el uzatan, el tutandı.

Masih, musafaha edendi, ayırt etmeden sarılan, bayramlaşan, müjde veren, selamet eden..

Masih, madalya; Mesih, rütbe, onur belgesi, liyakatname gibi..

*Masih, Hz. İsa'ydı. Hz. İsa da insanlığın yakasına takılmış bir onur nişanıydı..”*¹¹⁹

1.2.2. Hz. İsa'nın Genel Özellikleri

Kendisi de bir Yahudi olan¹²⁰ İsa (a.s), yaşadığı devrin Yahudi geleneğinin yapı olarak dışında yer almamakla birlikte, bu geleneğin bir yenileyicisi görünümündedir.¹²¹ O, Eski Ahdi, Allah'ın kelâmı olarak görmekte ve onu çok iyi bilmekte, hiç günah işlememekte, mâbede Allah'ın evi olarak çok saygı göstermektedir.

Hazreti İsa'nın küçük yüzü, omuzlarından aşağı uzanan uzun saçları vardır. Dünya hayatında ne evi, ne eşi, ne de bir günlük yiyeceğinden fazla erzakı olmuştur. Çoğunlukla yalın ayak yürümüş, bazen ağaç kabuğundan yapılmış, hurma lifinden bağcıkları olan sandalet giymiştir. Göğes kaldırıldığı zaman geride yün bir kaftan, bir çift mest, bir deri torbadan başka bir şey bırakmamıştır. Geceleri namaz kılarak, gündüzleri ise oruç tutarak, hiçbir kadına dokunmadan ve evlenmeden yaşamıştır.¹²² Kendisine evlenmesini söyleyen bir cemaate; “Biz çoğalmayı ahirette isteriz. Dünyada mal, çoluk çocuk çokluğuna rağbet etmeyiz. Dolayısıyla evlenme hususunu aklıma bile getirmem.” diye cevap vermiştir. Başta Kadıyaniler ve bazı

¹¹⁷ Eraslan, *Siret-i Meryem*, s. 210, 211.

¹¹⁸ Kafalı, *Sacide, Seçilmiş Kadın Hz. Meryem*, Nesil Yay., İstanbul 2017, s. 207.

¹¹⁹ Eraslan, *Siret-i Meryem*, s. 210, 211.

¹²⁰ Çoban, Bekir Zâkir, *Yahudilerden Sonra Hristiyanlardan Önce Hz. İsa*, İnsan Yay., İstanbul 2018, s. 110, 111; Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, s. 13.

¹²¹ Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, s. 13.

¹²² Kafalı, *Seyilmiş Kadın Hz. Meryem*, s. 237; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 335.

âlimler Hz. Îsâ'nın Afganistan'da evlenmiş olabileceği ihtimalini ileri sürmüşlerse de hiçbir güvenilir kaynakta bu iddiayı doğrulayacak delil bulunmamaktadır.¹²³

Hz. Îsâ'ya kendisi dünyada iken pek az kişi imân etmiş olmakla beraber, onun dünyadan ayrılışından kısa bir süre sonra kendisine tabi olanların sayısı artmaya başlamış ve m.s. dördüncü yüzyılda tebliğ etmiş olduğu öğretiler, bir devletin resmî dini haline gelmiştir. Başlangıçta daha çok fakirlerin, kölelerin, işçilerin ve alt tabakadan diğer insanların rağbet ettiği bir din durumunda olan Hristiyanlık, bir süre sonra şekil değiştirerek üst tabakanın ve devlet yöneticilerinin itibar ettiği bir din haline gelmiştir.¹²⁴

Günümüz itibarıyla ulaşılabilen kaynaklar bir arada değerlendirildiği zaman, Hz. Îsâ'nın geniş halk kitleleri tarafından rağbet görmesinin esas nedenlerinin; O'nun olağanüstü iffeti, kelimelerle ifade edilmesi imkânsız olan merhameti ve tabii ki yalnızca Allah'ın izniyle gerçekleşebilen mucizeleri olduğu söylenebilir.¹²⁵

Îsâ (a.s), insanların kardeşliği, her bir ferdin kendini sevdiği gibi diğer insanları da sevmesini öngören sevgi prensibi ve insan ruhunun sonsuz bir değere sahip olduğunu insanlara öğreten aydınlanmış bir “ahlâk öğretmenidir.”¹²⁶ Onun aslî görevi; ahlâkî erdemleri Yahudilere hatırlatmak ve onlara bu hususta örneklik etmektir. Bu noktada ilahî ahlâkî emirler, Hz. Îsâ'nın hayatıyla varlık alanına çıkmaktadır.¹²⁷ Îsâ (a.s), insanlığın ahlâkî ve manevî ilerlemesine katkı yapan son derece önemli bir şahsiyettir. O, dünyayı hem olduğu hem de olması gerektiği gibi tasavvur edebilmiştir.¹²⁸ “Musa'nın dinini idame ile Muhammed'e ulaştırmaya memur” kılınmıştır.¹²⁹ Yani Hz. Îsâ; bir şariat, bir hükümler bütünü getirmemiş, daha çok Yahudilik ve Hz. Musa üzerinden misyon yüklenmiş bir peygamber olmuştur. Yahudilik, tarihi süreç içerisinde din adamlarının verdikleri katı ve yoğun fetvalarla insanın ve hayatın ayrıntılarına kadar sinen hukuka, hattâ bir tür yeryüzü krallığına indirgenmiştir. Bu yüzden Hz. Îsâ bir hukukla gelmemiş –o zaten fazlasıyla var- olmayan bir şeye, dinin kaybolan özüne, ruha/aşka vurgu olarak gelmiştir.¹³⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Îsâ'nın namaz ve zekâtla emredildiğinden, annesine hürmetkâr olduğundan;¹³¹ ayrıca kendisine tâbî olanların kalplerine şefkat ve merhamet verildiğinden söz

¹²³ Güzel, Ahmet, 2000'li Yıllarda Hz. Musa Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed, NKM Yay., İstanbul 2008, s. 198.

¹²⁴ Kuzgun, Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri, s. 2.

¹²⁵ Atâü'r-Rahîm, Muhammed -Thomson, Ahmed, Bir İslâm Peygamberi Hz. Îsâ, çev. Gülsüm Mehdiyev, İnsan Yay., İstanbul 2015, s. 60.

¹²⁶ Aydın, Mahmut, Tarihsel Îsâ, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, s. 40.

¹²⁷ Deniz, “Hz.Îsâ'nın (a.s) Hayatı Vahiy midir?”, s. 198.

¹²⁸ Aydın, Mahmut, Tarihsel Îsâ, s. 29.

¹²⁹ Nazif, Süleyman, Hz. Îsâ'ya Açık Mektup, haz. Emir Hüseyin Yiğit, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2016, s. 41.

¹³⁰ Kılıç, Mahmud Erol, Hayatın Satır Araları, Sûfî Kitap Yay., İstanbul 2019, s. 138, 139.

¹³¹ Meryem 19/ 3.

etmektedir.¹³² Kur'ân-ı Kerîm'in ilgili âyetleri Hz. İsa'nın mesajının Hz. Muhammed'in mesajından farklı olmak bir yana, onun aynısı olduğunu gösteren belgelerdir. Bu bakımdan Kur'ân perspektifinden meseleye yaklaştığımızda Hz. İsa'yı bir İslâm peygamberi olarak takdim etmenin Kur'ân emri olduğu kesinlikle söylenebilir.¹³³

Hayek, Hz. İsa örneğinde peygamberlerin gönderiliş sebebini şöyle açıklar: “Peygamberlerin amacı sadece halklar arasında kanunlar yerleştirmek ve onları mükemmel bir hayata yüceltmek değildir. Onların amacı bütün bunları gerçekleştirmekle beraber; sekülerleşmiş insanların madde denizinde boğulmuş ruhlarını kurtarmak, içinde hapsedikleri heva ve heves hapisanesinden çıkarıp özgür kalmalarını sağlamaktır. Onları cehalet ve aymazlık uykusundan uyandırmak, kalplerini yakan şehvanî ihtiras alevlerinin acısına son vermektir. Onlara cazip gelen bedensel zevklerin ve diğer çevresel yanılsamaların sebep olacağı yıkım ve yanılgıların önüne geçmektir. Onları ruhsal hastalıklardan, sıcağın, soğuğun, açlığın, susuzluğun, sakatlıkların vereceği sıkıntıdan, yoksulluk korkusundan, güçlerinin tükenmişliğinden, hüznlerden, kederlerden, talihlerinin ters dönmesinden, düşmanlarının hiddetinden, dostlarının pişmanlıklarından, dostlarına ve akrabalarına gösterecekleri merhametin verdiği acılardan, hasımlarının kinlerinden, rakiplerinin kötü oyunlarından, komşularının kıskançlıklarından, şeytanın kışkırtmalarından, hayatın zaman zaman olagelen talihsizliklerinden kurtarmaktır. Bütün bu sayılanlar ve bunun yanında sayılmayan birçok dünya oyun ve oyalanmalarının gelip geçici olduğunu ve asıl hayatın ahiret hayatı olduğunu idrak etmelerini sağlamaktır.”¹³⁴

Hiz. İsa da yaşamı boyunca İsrâiloğullarını bir olan Rabbe çağırarak, dünya sınavında zevk ve konforun yaşamın merkezinde yer almaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Zâhidliğin, içsellik, sabrın örneğini kendi hayatında göstermeye çalışarak din adamları ile yöneticileri halka hizmete davet etmiştir.¹³⁵

Hiz. İsa, halka yönelik umumî tebliğinde popüler “sinik” filozofa (hikmetli kimse, popüler felsefeci, halk filozofu ve gezgin zahid) benzer rol üstlenmiş görünmektedir. Onun mesajında özgürlük aziz ve üstün tutulmakta, fakirlik de iç özgürlük için gerekli bir şart olarak kabul edilmektedir. İsa'nın sadece öğretisi değil; aynı zamanda eylemleri, giyim kuşamı da siniklere oldukça benzemektedir. Onlar gibi fakir ve seyyah bir vaizdir.¹³⁶

¹³² Hadid 57/ 27.

¹³³ Sofuoğlu, Cemal, *Kur'an-ı Kerim'e ve Hadislere Göre Hz. İsa ve Hristiyanlık*, DİB Yay., Ankara 2005, s. 52.

¹³⁴ Hayek, *İslâm'da İsa*, s. 105,106.

¹³⁵ Çetin, Hülya, *Hiz. İsa'nın Dağdaki Vaazının Hristiyanlık Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012, s. 170.

¹³⁶ Aydın, *Tarihsel İsa*, s. 188.

Hız. İsa'nın duası kaynaklarda şöyle yer almaktadır: "Allah'ım! Hoşlanmadığım şeyi uzaklaştırmaya güç yetiremiyorum. Umduğum şeyin faydasına da sahip değilim. Çünkü iş/yetki, benden başkasının elindedir. Ben, işlediğim amelime karşı rehin oldum. Dolayısıyla benden daha fakir kimse yoktur."¹³⁷ Allah'ım! Beni, düşmanımın diline düşürme. Dostumu da benden dolayı üzme. Musibetimi de dinim hususunda getirme. Merhamet etmeyecek kimseyi bana musallat kılma."¹³⁸ Hız. İsa; "İnsanlara öyle davranasınız ki yaşarken sizi özlesinler ve siz öldükten sonra da sizin için ağlasınlar." diyen bir peygamberdir.¹³⁹

Hız. İsa'nın öğretisinde yer alan bir diğer dikkat çekici husus ise, sosyo-kültürel çöküşe karşı tavır alması ve toplumsal düzenin sağlanması için hukukun ve ahlâkın önemini vurgulamasıdır. Özellikle günümüzde insanların karşı karşıya olduğu sorunlar ve yaşanan haksızlıklar, kargaşa ve sosyal çöküş dikkate alındığında bu, oldukça önemlidir.

İsa'nın (a.s) tüm yaşamı ve hizmeti Tanrı'nın egemenliği hakkındadır. Hız. İsa İncil'de yirmi değişik yerde bunu şöyle belirtmiştir: "Aranızda ne birinci, ne sonuncu vardır. Benim krallığım bu dünya için değildir. Ben hizmet edilmek için değil, hizmet etmek için geldim."¹⁴⁰

İsa'ya (a.s) göre kendisindeki yeni şey geçmişin tamamlanmasıdır.¹⁴¹ Bilindiği gibi, Hız. Musa'nın (a.s) şeriatı kısas ağırlıklıdır. Hız. İsa bu şeriatı kaldırmaya değil, aksine ona sevgi ve af boyutu ilave etmek sûretiyle onu uygulamaya geldiğini açıkça ifade etmiştir.¹⁴² İsa, daha çok ahlâk üzerinde durmuş, şeklî ibadet anlayışına karşı çıkmıştır. İhlâs ve samimiyetin önemini vurgulamıştır.¹⁴³ Nitekim Hız. İsa'nın mucizeleri bile öldükten sonraki hayatı kabullenme yani ruh kavramına inanma ile ruhsal gelişmeyi sağlama amacı taşımaktadır.¹⁴⁴ Böylece kişiler, başkaları için değil her şeyi her an gören Allah için yaptıklarına dikkat edecekler ve kalplerini, niyetlerini iyileştirmeye bakacaklardır. Bu da ahlâkî gelişimi sağlayacaktır. "Hız. İsa'nın körleri ve cüzamlıları iyileştirmesi; ruhen hasta ve hakikâte karşı kör olan insanların derûnî olarak yeniden inşâsı anlamını da taşımaktadır. Ölüleri yeniden diriltmesi ise; ruhen ölmüş olan topluma yeniden hayat verişinin, cahil bir toplumu ilmen uyandırışının mecâzî bir ifadesidir."¹⁴⁵ Tevrat'taki ahlâkî prensipler arasında "Öldürmemek, çalmamak, zina etmemek, yalan şهادette bulunmamak ve anne babaya

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'z-Zühd*, çev. Mehmed Emin İhsanoğlu, İz Yay., İstanbul 2015, n. 490, s. 126.

¹³⁸ İbn Kesîr, *Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi*, çev. Hanîfî Akın, Çelik Yay., İstanbul 2019, c. 2, s. 426.

¹³⁹ Khaldi, Tarîf, *Müslüman Hazreti İsa*, çev. Sevda Ayar, Kitap Yay., İstanbul 2003, s. 275.

¹⁴⁰ Güzel, *2000'li Yıllarda Hız. Musa Hız. İsa ve Hız. Muhammed*, s. 242.

¹⁴¹ Webb, Barry, *Zekerîyyâ'nın Mesajı*, çev. Şefika Dönmez, Haberci Yay., İstanbul 2016, s. 21, 22.

¹⁴² Akdemir, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hız. İsa*, s. 168.

¹⁴³ Çoban, *Yahudilerden Sonra Hristiyanlardan Önce Hız. İsa*, s.110.

¹⁴⁴ Altay, Ali, *Kur'an'a Göre Hız. İsa ve Nüzulü Problemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniv. Sosyal Bilimler Entitüsü, Van 2005, s. 15.

¹⁴⁵ Şahinler, *Tanrı İsa'dan Tavr-ı İsa'ya*, s. 57.

hürmet etmek.”¹⁴⁶ bulunmaktadır. İsa (a.s), işte bu temel prensipleri kabul ettiğini, ancak kendisinin daha iyisini getirdiğini söylemekte ve Musa’nın (a.s) temel ahlâk kurallarını yeniden yorumlamaktadır.¹⁴⁷ Hz. İsa hukukla değil, o dönemde eksik olan mâneviyatla gelmiştir. Onun için Hz. İsa’nın duruşu sûfîlerin duruşuyla aynıdır. Onun yolu tasavvufî bir eylemdir.¹⁴⁸

1.2.3. Hz. İsa’nın Ülü’l-Azm Peygamberlerinden Olması

Ülü’l-azm peygamberler; sabırlı, gayretli, şeriatların yerleşmesinde azim ve kararlılık ile hareket ve sebat eden, bunlardan doğan meşakkatlere, belalara, düşmanlıklara metanetle göğüs geren peygamberlerdir.¹⁴⁹ Ülü’l-azm yani “Kutup Peygamberler” başka bir deyişle “Çığır Açıcı Peygamberler”,¹⁵⁰ tahrif edilen din ilkelerini yeniden mevziilerine yerleştirmek için gönderilmişlerdir.¹⁵¹ Bu peygamberler, üstünlükleri bilinip de kıyamet günü kendilerinden şefaât istenilecek olan büyük kimselerdir.¹⁵² “*Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh’tan, İbrahim, Mûsâ ve Meryemoğlu İsa’dan da. Evet biz, onlardan sapasağlam bir söz almıştık.*”¹⁵³ İslâm geleneğinde en büyük, azamet sahibi peygamberler olan Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. Muhammed “ülü’l-azm” kavramı ile tanımlanırken, Hz. İsa da onlardan biri sayılmaktadır. “*Peygamberlerden azim sahibi (ülü’l-azm) olanların sabrettiği gibi sen de sabret.*”¹⁵⁴ Ülü’l-azm peygamberlere hitap eden âyetlerde dikkati çeken üç kavram yer almaktadır: Sabır, azim ve mîsâk. “Sıkıntıya, belâ ve güçlüklerle karşı direnip bunların ortadan kalkacağına inanmak” anlamındaki sabır, “dayanıklı ve kararlı olmak” mânasındaki azim, “ağır taahhüt, kuvvetli antlaşma” demek olan mîsâk. Yukarıda isimleri sayılan peygamberler Kur’ân’da bu üç kavramın çerçevesinde zikredilmiştir.¹⁵⁵

“*Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem’i, Nûh’u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı. Allah işiten ve bilendir.*”¹⁵⁶ âyetinde

¹⁴⁶ Çıkış 20: 12-15.

¹⁴⁷ Çavgalov, Niaz, *İncillere ve Kur’an’a Göre Hz. İsa’nın Mesajı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2012, s. 69.

¹⁴⁸ Kılıç, Mahmud Erol, *Tasavvufa Giriş*, Sûfî Yay., İstanbul 2012, s. 232.

¹⁴⁹ Çantay, Hasan Basri, *Tefsirli Kur’an Meali*, haz. Yekta Saraç, Risale Yay., İstanbul 2015, c. 3, s. 75.

¹⁵⁰ Şahinler, *Tanrı İsa’dan Tavr-ı İsa’ya*, s. 55.

¹⁵¹ Ergenç, Nezir, *İncil’in Satır Aralarında Böyle Buyurdu İsa Mesih*, Çıra Yay., İstanbul 2019, s. 85.

¹⁵² Ömer, *Diriltici Nefes Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsa*, s. 10.

¹⁵³ Ahzâb 33/ 7.

¹⁵⁴ Ahkâf 46/ 35; Bakara 2/ 253; Ahzâb 33/ 7; Şûra 42/ 13.

¹⁵⁵ Aruçi, Muhammed, “Ülü’l-Azm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 42, s. 294, 295, ss. 294-295, İstanbul 2012.

¹⁵⁶ Âli İmrân 3/ 33.

belirtilen ailelerin ortak yönü vardır. Dört isim de çocukları ile sınanmışlardır. Hz. Âdem ve Hz. Nuh; kendi çocukları olanı Kabil ve Kenan'ın dünya sınavında doğru yolu tercih edenlerden olamamaları sebebiyle üzüntü çekmiş, İbrahim ve İmrân ailesi ise çok ileri yaşlarında sahip oldukları İsmail ve Meryem'i Allah'a adayarak gelecek kuşaklar için mucize örnekleri sergilemelerini sağlamışlardır. Bu sebeple Âdem ve Nuh Peygamberlerden âyetle münferit olarak bahsedilirken, İbrahim ve İmrân aleyhisselâm aile olarak anılmışlardır.¹⁵⁷

İmrân ailesinden Hz. Meryem'in oğlu Hz. İsmâ, Kelimetullah ve Ruhullah isimleri ile her dönemde mutasavvıfların dikkatini çekmiş ve onun zâhidliği, mucizeleri, bâtinî yanı gibi sûfî unsurlar taşıyan nitelikleri tasavvufî metinlere konu olmasını ve hayatının İslâm kültüründe de mercek altına alınmasını sağlamıştır.¹⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de ülü'l-azm peygamberleri içinde yer alan, kitap ve hikmet verildiği¹⁵⁹ belirtilen Hz. İsmâ'nın diğer peygamberlerden farklı olan özellikleri de anlatılmıştır. En başta kendi yaratılışının mucizesi olmak üzere, beşikteyken konuşması, Bâis ve Muîd Allah'ın izniyle ölümlere hayat veriş ve yine Bâri' ve Musavvir Allah'ın izniyle çamurdan kuş yapıp üfürerek ona hayat vermesi ve şifa dağıtan özellikleri bunlara örnek teşkil etmektedir.

1.2.4. İsevî Meşreb

Meşreb; hayat tarzı, duyuş ve tutum biçimini gösterir.¹⁶⁰ Kişilerin kendine özgü bazı inanışları, fikirleri ve bunların sonucu olan belli birtakım tutum ve davranışları vardır. Başkalarından farklı kendine özgü bir dünya ve insan anlayışları onların meşrebini oluşturur.¹⁶¹

Sıhhati tartışılmakla birlikte kaynaklarda yer alan şöyle bir hadis bulunmaktadır: “*Bu ümmet içerisinde kırk kişi İbrahim meşrebi üzerinde, yedi kişi Musa meşrebi üzerinde, üç kişi İsmâ meşrebi üzerinde, bir kişi de Muhammed meşrebi üzerinde bulunur. Bunlar meşreblerine göre insanların efendileridir.*”¹⁶²

İbn Acîbe (ö. 1224/1809) tefsirinde meşreble ilgili şöyle bir bölüm yer alır: “Cenâb-ı Hak velîlerini, peygamberlerin kademi (hâli ve meşrebi) üzere yapmıştır: Velîlerin bir kısmı, manevî kuvvet ve himmetinin tesiri konusunda Hz. Nuh'un (a.s) kademi üzeredir; her ne zaman

¹⁵⁷ Karataş, *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmran ve Hz. Meryem*, s. 49.

¹⁵⁸ Taşpınar, *İslâm Mistik Kaynaklarında Hz. İsmâ İle İlgili Anlatımlar*, s. 237.

¹⁵⁹ Âl-i İmrân 3/ 48.

¹⁶⁰ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara 2014, s. 333.

¹⁶¹ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2012, s. 245, 246.

¹⁶² Türer, Osman, *Ana Hatılarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay., İstanbul 2019, s. 199; Aclûnî, İsmâil d. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, çev. Mustafa Genç, Beka Yay., İstanbul 2019, c. I, s. 58; Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Yay., İstanbul ts., s. 527.

biri için beddua etse adam helâk olur. Velîlerin bir kısmı şefkat, merhamet, yüksek himmet, gerçek tevhide ulaşma ve Allah'ı birleyen kimselere önderlik konusunda Hz. İbrahim'in (a.s) kademi üzeredirler. Velîlerin bir kısmı, Cenâb-ı Hakk'a münâcât, O'nunla özel konuşma, manevî kuvvet ve Allah yolunda azim konusunda Hz. Musa'nın (a.s) kademi üzeredir. Velîlerin bir kısmı, zühd ve dünyadan soyutlanıp Allah'a bağlanma konusunda Hz. İsmâ'nın (a.s) kademi üzeredir. Velîlerin bir kısmı da peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v) kademi üzeredir. Allah Resûlü, diğer peygamberlerde ayrı ayrı bulunan bütün özellikleri bünyesinde toplamıştır; o, nübüvvet ve velîlik dairesinin kutbudur.”¹⁶³ Görüldüğü gibi burada Hz. İsmâ meşrebi özelliği: Zühd sahibi olma ve mâsivâdan uzaklaşıp Allah'a yönelme üzeredir.

Süzen kitabında Mehmet Feyzi Efendi'nin talebelerinden Karabüklü İzzet Yılmaz'ın şu notuna yer verir: “İyi alıp kötü atma durumu İsmâ (a.s) meşrebidir.”¹⁶⁴ İsevî ruhun sırrı olan değerler: Şefkat, muhabbet, barış ve şeriatın temel gayesine yöneliştir yani içsel/derûnî bakış açısidir, maneviyattır, bâtinî ilimdir.¹⁶⁵

Taşpınar'ın ifadesiyle; “Sûfî perspektife göre, her peygamberin temsil ettiği bir yer ya da makam vardır. Hz. İsmâ'nın yeri, kanunîlik ya da şeriat dinini temsil eden Hz. Musa'dan sonra gelerek, dinin sevgi, aşk ve ruh boyutunu temsil etmektedir. İsevî meşrebde Allah'ın cemâl sıfatının tecellîsiyle yumuşak huyluluk, affedicilik, hoşgörü, şefkat ve merhamet gibi özelliklerin baskın olması ön plandadır. Bu yönüyle mutasavvıflar ya da İslâm mistikleri için, İslâm'ın “İsevî boyutunu” dile getirenler ya da temsil edenler denebilir. Sûfîlerdeki Hz. İsmâ'ya ilişkin bu yaklaşım, İslâm'ın ruh, manevîyat ve ahlâkî boyutunu dile getirecek konularını işlerken sık sık Ruhullah betisini kullanmaya itmiştir. İsmâ Peygamber (a.s), sûfîlerin kendilerine örnek aldığı gerçek sûfîdir.”¹⁶⁶ Hz. İsmâ, “Kalp Peygamberidir.”¹⁶⁷

Tasavvuf sekiz huy üzerinedir. Bunlar: Sehâ (Cömertlik), İbrahim Peygamberin (a.s); rızâ, İshak Peygamberin (a.s); sabır, Eyüp Peygamberin (a.s); işaret, Zekeriyâ Peygamberin (a.s); gurbet, Yahyâ Peygamberin (a.s); sûf giyme (Kalın ve sade giyinmek), Musa Peygamberin (a.s); seyahat, İsmâ Peygamberin (a.s); fakr, Muhammed Peygamberin (s.a.v) meşrebidir. Görüldüğü gibi tasavvufun sekiz hasletinden biri olan “seyahat” İsmâ aleyhisselâma

¹⁶³ İbn Acîbe, el-Hasenî, *Bahrü'l Medid Fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., c. 6, İstanbul 2012, s. 315.

¹⁶⁴ Süzen, Mustafa, *Süfyan, Deccal, Müceddid, Mehdi ve Hz. İsmâ (a.s)*, Akademi Yay., Ankara 2017, s. 301.

¹⁶⁵ Tekin, Davut, *Hz. İsmâ'nın Nüzulü İle İlgili Rivayetlerin Tahrir ve Tenkidi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2013, s. 14.

¹⁶⁶ Taşpınar, *İslâm Mistik Kaynaklarında Hz. İsmâ İle İlgili Anlatımlar*, s. 238.

¹⁶⁷ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsmâ*, s. 15.

atfedilmiştir.¹⁶⁸ “Hz. İsa’nın insanları tevhide çağırmak, onları Allah’ın diniyle buluşturmak için sıkça dolaştığı kaynaklarda yer almaktadır. Tasavvuftaki salikleri “seyahat” metoduyla eğitmek, bir bakıma Hz. İsa’nın sünnetidir.”¹⁶⁹ O, “Gezginlerin Peygamberidir.”

Poyraz’ın ifadesiyle, Mesih yeryüzünde bir aracı olmaktan çok bir ahlâk hocası olması için gönderilmiştir.¹⁷⁰ Hz. İsa; “Ben, sizi öğrettiklerimi hayatın içinde uygulamaya koymanız için eğiteceğim, asla ona hayranlık duymanız için değil. Zîra hikmet, akıllıca sözler söylemek değil, akıllıca davranmaktır.”¹⁷¹ diyerek tasavvufun ana unsurlarından olan kâl dili yerine hâl dilini vurgulamıştır. Hz. İsa “Hikmet Peygamberidir.”

Hz. Musa’da Rabbin celâl tecellisi, Hz. İsa’da cemâl tecellisi görülmektedir. Hz. İsa, devrinde eksik olan merhamet ve şefkâti gidermek üzere kodlanmış ve o misyonla gönderilmiştir. O, “Şefkat Peygamberidir.”¹⁷²

İnsanın maddi kalp ile alakası bulunan, ruh ve nefis gibi manevî varlığı için kullanılan cevhere “latife” denir. el-Latif Allah Teâlâ’nın güzel isimlerindendir. Lütufkâr anlamına geldiği gibi ince, cismi olmayan, gözle görülmeyen anlamına da gelir. “Latife” de aynı kökten olup gözle görülmeyen anlamı taşır. Ruhun altı latifesi vardır. Bunlardan biri halk (yaratılış) âlemine, beşi emir âlemine aittir. Emir âlemine ait olanlar: Kalp, ruh, sır, hafî, ahfâdır. Bunlara letâif-i hamse (beş latife) denir. Kalp latifesi, Hz. Âdem’in; ruh latifesi, Hz. Nuh ve Hz. İbrahim’in; sır latifesi, Hz. Musa’nın; hafî latifesi Hz. İsa’nın; ahfâ latifesi, Hz. Muhammed’in kademi, ayağı altındadır. Letâiflerin nurlarına gelince, onların rengi şöyledir: Kalbin nuru, sarı; ruhun nuru, kırmızı; sırrın ruhu, beyaz; hafînin ruhu, siyah; ahfânın nuru yeşil renklidir.¹⁷³ İnsanın manevî vücûdunu oluşturan dört manevî unsur olan kalb, ruh, sır ve hafî latîfeleri, insanın maddî vücûdunun teşekkül ettiği dört maddî unsur olan toprak, su, ateş ve hava elementleridir.¹⁷⁴ Hz. İsa’nın kademi; hafî latifesinde, siyah nur ile hava unsurunu temsil etmektedir.

Sargut’un ifadesi ile; İbn Arabî (ö. 638/1240) harfler ilmini, İsevî ilim ya da evliyâ ilmi olarak değerlendirir. Meryem sûresinin ilk âyeti olan “kâf-hâ-yâ-ayn-sâd” mukataa harflerini şöyle belirtmiştir: “Kâf harfi; Hz. Zekeriyyâ’nın zorluklara-sıkıntılara rağmen sabır ve

¹⁶⁸ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 69; Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2016, s. 102; Geylânî, Abdulkadir, *Fütûh'ül-Gayb*, çev. Abdulkadir Alçiçek, Rahmet Yay., İstanbul 1971, s. 221.

¹⁶⁹ Yılmaz, Kâmil, “Tasavvuftaki Peygamber Hasletleri”, *Altınoluk Dergisi*, Ocak 1995, Sayı: 107, s. 34, ss. 32-35, İstanbul 1995.

¹⁷⁰ Poyraz, Ergün, *İsa ve Havarileri*, Tanyeri Kitap, Ankara 2014, s. 16.

¹⁷¹ Hayek, *İslâm'da İsa*, s. 122.

¹⁷² Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, s. 59, 232.

¹⁷³ Türer, Osman, “Letâif-i Hamse”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 27, ss. 143-143, s. 143, Ankara 2003; Hânî, Muhammed b. Abdullah, *Behçetü's Seniyye*, çev. Siraceddin Önlüer, Semerkand Yay., İstanbul 2015, s. 209, 210.

¹⁷⁴ Alkan, Harun, *Ahmed Hüsameddin Dağıstani'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2015, s. 77.

merhamet sahibi olmasının göstergesidir. Onda Mâlik, Kerîm, Kâfi, Kebîr isimlerinin tecellîlerinin yansımasıdır. Hâ harfî; Hz. Zekerîyyâ'nın Mümit ve Hâdî isimlerinin tecellîsiyle nefsinin hidâyete erdiğini göstermektedir. Yâ harfî; Hz. Yahyâ'nın Hakîm ismiyle emin ve âli kılındığını ifade eder. Ayn harfî; Hz. Îsâ'ya nispet edilirken, ölmeden önce ölme seviyesine ermiş hikmet sahibi insanın nebîlik makamında olduğunun delilidir. Nebî Îsâ (a.s) Evvel Allah'ın Alîm ve Azîz yani ezeli ilmi ile tecellî ettiği kuludur. Sâd harfî; Hz. Muhammed'e (s.a.v) delildir. Hz. Muhammed'de tecellî eden cevâmiu'l kelîm ve kâmil insan mertebesidir. Yani bütün kelimeler onun varlığında cem' olmuştur. Kâmil insan (ekmel) sadece odur, diğerleri onun mazharlarıdır.”¹⁷⁵

Sûfîler kâmil ve olgun insan olma yolunda benimsemiş olduğu değerler manzumesini “etvâr-ı seb'a” kavramı ile ifade ederek yedi mertebede ele almışlardır. Bu mertebeler insan ile Yüce Allah arasındaki ilişkinin öznel olmasına karşın her insanın başvuracağı ortak değerleri ihtiva etmektedir. Nefsin sıfatları ya da mertebeleri olarak değerlendirilen bu mertebeler nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziye, nefs-i marziye ve nefs-i kâmile olarak isimlendirilmiştir. Tasavvuf eğitiminin beşinci aşaması olan nefs-i râziye mertebesi özellikleri ile Hz. Îsâ'ya (a.s) izafe edilen nitelikler arasında ilişki kurularak bu tavra “Îsevî tavrı/Tavr-ı Îseviyye” ismi verilmiştir.¹⁷⁶ Nefs-i râziye, râzı olan, hoşnut kalan ve rızâ makamına eren nefis anlamında kullanılmaktadır. Bu mertebede güzel ahlâk ile vasıflanan, Hakk'ın sıfatlarıyla ahlâklanmak sûretiyle Hak'ta en yüksek ufka yükselen (seyri fillah/Allah'ta seyr),¹⁷⁷ dünyâyı terk eden, iradesinden vazgeçen nefis; Hakk'ın iradesine tâbi olmuş, şikâyet etmeyi bırakıp beşerî özelliklerden kurtularak fenâyâ ermiş ve bir takım hakikâtleri idrâk ederek “hakka'l-yakîn” mertebesine ulaşmıştır.¹⁷⁸ Mahalli/makâmı için “fenâfî'llah” ile “sırru's-sır/sırrın sırrı”¹⁷⁹ veya “hafî” denilen Îsevî tavrın nitelikleri: Zühd, ihlâs, riyâzet, zikir, sabır, cûd, tefekkür, kanaat, vera' ve sükûnet olarak belirtilmiştir.¹⁸⁰ Hafî zikir, güçlü padişahın katında, doğruluk otağında olan; ehadiyyet zatından parlayan nurları görmeye vesiledir. Allah Teâlâ'nın sıfat ve fiillerinde fâni olunması anlamına gelen ve lahûtî bir lâtîfe olan hafî lâtîfesi de Îsâ Peygamberin kademi altında olup, bu makama veya bu

¹⁷⁵ Sargut, *Yaratılış Sırrı Meryem I*, s. 23, 29, 30.

¹⁷⁶ Usta, Muhiddin, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. III, 95.

¹⁷⁷ Sargut, Cemalnur, *Ey İnsan*, Nefes Yay., İstanbul 2010, s. 533.

¹⁷⁸ Sağır, Cemile, *Şah Velî Ayıntâbî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi*, Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2017, s. 58, 59.

¹⁷⁹ Bâlî Efendi, Sofyalı, *7 Makam 7 Nefs*, haz. Muhammed Bedirhan, Hayykitap Yay., İstanbul 2017, s. 63.

¹⁸⁰ Küçükçitiray, Fatih, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2017, s. 53, 55.

makamda velâyete ulaşan kişiye Îsâ meşreblî/İsevî meşreblî denilir.¹⁸¹ Hayret ve istiğrak makamının başlangıcı olan bu lâîfe, Allah Teâlâ'nın sıfat-ı selbiyyesinde yok olur. Görüldüğü üzere ruhu arındırarak, letâîfi çalıştırmak suretiyle nefis de, aslî safiyetine kavuşan ruha teslim olur ve ruhânî seyir (seyr u sülûk) kemâle ulaşır. Kulluğu gerçekleştirmek, nefsin negatif eğilimlerini en aza indirmek için nefisle mücadele etmek bir gerekliliktir. Klasik tasavvuf eserlerindeki bilgilerden letâîf-i ruhâniyye denilen ve kalp, ruh, sır, hafî (sırr'us-sır), ahfâ olarak sıralanan zikir mahalleri Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö. 283/896), Amr b. Osman Mekkî (ö. 297/910), Hâkim Tirmizî (ö. 320/932) ve Abdülkadir Geylânî'ye (ö. 561/1165-66) kadar ulaşabilmektedir.¹⁸²

Mermer Ruhullah'ı şu şekilde betimlemiştir: “Hz. Muhammed'de (s.a.v) varlık kemale ermiştir. Her peygamber, bu Muhammedî gömleğin bir numunesini giymiştir. Bu gömlek, her bir peygambere Hz. Muhammed'den mirastır. Hz. Îsâ ise bu varlık gömleğinin ruhu olmuştur. Ruh, Yunus Emre'nin ifadesiyle ete-kemiğe büründüğü zaman nefse dönüşür. Yeni doğan bebeğin nefsi, nefis-i mutmainne mertebesinde bir nefstir ve ruhun maddeye düşürdüğü kâmil bir izdüşümdür. Buna ruhun nefis bağlamında maddedeki tam karşılığıdır desek daha doğru olur. Çocuk olgunluğa (buluğ) erişinceye kadar tek kutupludur yani nefsi, sadece nefis-i mutmainne mertebesinde. Çift kutuplu olmak ise, nefis-i mutmainne formu ile nefis-i emmâre (negatif nefis) formunun bir arada bulunabilmesi demektir. Hz. Îsâ'nın macerası böyle değildir. Nasıl bedeni vehmî ise nefsi de vehmîdir. O ruhanî bir kuldur. Böylece Hz. Îsâ, insanın asıl cevherinin nefis olmadığını ve nefsin, ruhun dünyevî varyasyonu olduğunu bizzat kendi yaratılışı ile göstermiştir.”¹⁸³ Bu açıklamaya benzer ve tasavvufî açıdan anlamı tamamlayıcı şekilde şu ifadeyi burada zikretmek uygun olacaktır: “Feyzini sıfât-ı selbiye yoluyla alan Hz. Îsâ, tamamen melekûtî olduğundan beşerî kayıtlardan sıyrılmıştır. O'nun beşer ile münasebeti annesi Hz. Meryem yoluyla. Bu cihetten hafî İbrâhimiyyetin yani ruhun sırrı olup Âdemiyyet ile münâsebeti çok azdır. Çünkü yaratılış dört çeşittir: Birincisi Âdem'in (a.s), ikincisi Havva'nın (a.s), üçüncüsü Îsâ'nın (a.s), dördüncüsü de alışılmış olan insanın yaratılışıdır. Bu dört çeşit yaratılışın birbiri ile münasebeti bir yöndendir. İseviyyetin gölgesi hafî, âlem-i halkta hava gibidir. Hz. Îsâ da havaya yükselmiştir. Hz. Peygamberin Hz.

¹⁸¹ Polat, İdris, *Sûfî Gelenekte Zikir Uygulamaları ve Halleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2019, s. 106.

¹⁸² Çelik, Îsâ, “Tasavvuf Terminolojisinde Letâîf-i Ruhaniyye”, *Marife*, (Güz 200) yıl. 9, S. 2, ss. 83-116, s. 101, 109, Konya 2009.

¹⁸³ Mermer, Sait, *Îsâ'nın Yamalı Gömleği*, Profil Yay., İstanbul 2016, s. 42,78-79.

Îsâ için ifade ettiği ‘Eğer yakîni artsaydı havada da yürürdü.’¹⁸⁴ hadisi de buna işaret etmektedir.”¹⁸⁵

1.2.5. Hz. Peygamber’in Dilinden Hz. Îsâ

Hz. Muhammed’in (s.a.v) kendisinden önceki peygamber olan Hz. Îsâ b. Meryem hakkında söylediği sözler hadis kaynaklarında yer almıştır. Bunlardan bir kısmı aşağıda zikredilmiştir:

“Kim Allah’tan başka ilah olmadığına, Allah’ın bir ve tek olduğuna, O’nun ortağının olmadığına ve Muhammed’in (s.a.v) O’nun kulu ve resûlu olduğuna, Îsâ’nın (a.s) da Allah’ın kulu ve elçisi olup Meryem’e (r.ah) attığı bir kelimesi ve kendinden bir ruh olduğuna, cennet ve cehennemin hak olduğuna şehadet ederse; her ne amel üzere olursa olsun Allah onu cennetine koyacaktır.”¹⁸⁶

“Ben, dünyada ve ahirette Meryemoğlu Îsâ’ya insanların en yakın olanıyım. Peygamberler; ataları bir, anneleri ayrı olan kardeşirler. Dinleri ise tektir.”¹⁸⁷

“Âdem çocuklarından her çocuğa doğarken şeytan dokunmuştur. Şeytanın dokunmasından dolayıdır ki, çocuk annesinden doğduğu anda feryat ederek ağlar. Şeytanın bu dokunmasından Meryemoğlu Îsâ ile annesi müstesnadır”¹⁸⁸

“Bana geçmiş peygamberler arz edildiler. Hz. Musa zayıfça bir erkekti. Sanki Şenûe kabilesinden (uzun boylu) birine benziyordu. Hz. Îsâ’yı da gördüm, gördüklerim içinde ona en çok benzeyen Urve İbnu Mes’ud idi. Hz. İbrahim’i de gördüm, gördüklerim arasında ona en çok benzeyen, arkadaşınızdı. (Kendisini kastediyor) Hz. Cebrail’i de gördüm. Gördüklerimden ona en ziyade benzeyen Dıhye İbnu Halife idi.”¹⁸⁹

“Üç kişiden başka beşikte konuşan olmamıştır. Bunlardan biri Meryemoğlu Îsâ’dır.”¹⁹⁰

Hz. Ebu Hureyre (r.a) anlatmıştır ki; “Resûlullah (s.a.v) buyurdular: Îsâ aleyhisselâm hırsızlık yapan bir adam görmüştü ki; ‘Hırsızlık mı yaptın?’ dedi. Adam; ‘Asla! Kendisinden

¹⁸⁴ Kuşeyrî, Kuşeyrî Risalesi, s. 375.

¹⁸⁵ Alkan, Ahmed Hüsameddin Dağıstanî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, s. 75.

¹⁸⁶ Buhârî, Enbiyâ 48; Müslim, İmân 46; Tirmizî, Kıyâmet 10; Heyet, Hadislerle İslâm, c. 6, s. 91.

¹⁸⁷ Heyet, Hadislerle İslâm, c. 1, s. 565; Buhârî, Enbiyâ 44; Müslim, Fedâil 145, (1502); Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. el-Eş’as b. İshâk, Sünenü Ebî Dâvûd, thk. Muhammed Abdulaziz el-Hâlidî, Dâru’l-Kutubi’l İlmiyye, Beyrut 1416/1996, Sünnet 14, (4675).

¹⁸⁸ Heyet, Hadislerle İslâm, c. 6, s. 91; Buhârî, Enbiyâ 45, Tefsir, Âli İmrân 2; Müslim, Fedâil, 147.

¹⁸⁹ Müslim, İmân, 278; Canan, İbrahim, Kütüb-ü Sitte, Akçağ Yay., İstanbul ts., c. 5, s. 368.

¹⁹⁰ İmam Nevevî, Riyâz’us-Sâlihîn, çev. Mehmet Türk, Kitap Yay., İstanbul 2018, s. 116; Canan, Kütüb-ü Sitte, c. 14, s. 40; Buhârî, Enbiyâ 48, Amel fi’s-Salat 7; Müslim, Birr 7, 8.

başka ilah olmayan Zât'a yemin olsun.' diye cevap verince Hz. İsa; 'Allah'a inandım, gözlerimi tekzib ettim!' dedi."¹⁹¹

Abdullah b. Amr Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: *"Allah'a en sevimli olan gariplerdir."* Ona, "Garipler kimlerdir ya Resûlullah?" diye sorulduğunda, şu cevabı vermiştir: *"Dinlerini yaşamak için bulundukları yerlerden ayrılanlar-hicret edenler. Kıyamet günü Allah onları Meryemoğlu İsa (a.s) ile diriltecektir."*¹⁹²

Taberi'nin (ö. 310/923), İbnu Mes'ud tarikiyle kaydettiği bir rivayette Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: *"Bizden evvelkiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. İçlerinden sadece üçü kurtuluşa erdi. Diğerleri helak olup gittiler. Üç fırkadan biri krallarla karşılaştı. Allah'ın dini ve İsa b. Meryem'in (a.s) dini üzerine onlarla savaştılar. Kralları onları katletti. Bir fırkanın da krallarla çarpışmaya gücü yoktu, bunlar halk arasında kalıp, halkı Hz. İsa'nın dinine davet etme yolunu tercih ettiler. Ancak krallar bunları da ele geçirdiklerinde öldürttü ve testerelerle biçirdi. Üçüncü bir fırkanın ise ne savaşa ne de irşadda bulunmaya dermanı kalmıştı. Bunlar da çöllere ve dağlara çekilerek oralarda ruhban hayatı yaşamayı tercih ettiler."* Ruhbanlığın çıkışını diğer bir rivayet şöyle özetler: *"Hz. İsa'dan sonra zorba melikler müminleri ortadan kaldırmak istemişler. Müminler onlarla üç ayrı savaş yapmış, her defasında mühim telefât vermelerine rağmen netice alamamışlar. Sağ kalan az sayıdaki müminler demişler ki: Artık bir kere daha muharebe edemeyiz. Edersek biz de ölüp tamamen tükeneceğiz. Hak yola çağırarak tek kişi kalmayacak. İyisi mi yeryüzüne dağılalım, kendimizi sadece ibadete verelim."*¹⁹³

İbnu Ömer (r.a) anlatıyor: Resûlullah (s.a.v) yüzükoyun yatarak dudaklarımızla su içmemizi yasakladı. Keza, tek bir avuçla, avuçlayarak içmemizi de yasakladı ve buyurdu ki: *"Sakın sizden kimse köpeklerin içtiği gibi suyu dudaklarıyla içmesin! Allah'ın gazabına uğrayan kavim gibi tek eliyle de içmesin. Suyu çalkalamadıkça geceleyin de içmesin, ağzı kapalı ise çalkalamaya gerek yok. Kim kapla içmeye muktedir olduğu halde, tevazuyu düşünerek eliyle içerse Allah parmakları adedince kendisine sevap yazar. Bu (avuç), Hz. İsa aleyhisselâm'ın kabı idi. Çünkü o, kadehi atmış ve 'Of! Bu dünya ile beraberdir!'* demiştir." ¹⁹⁴

*"İsa b. Meryem, Dimeşk'in doğusundaki ak minareye inecektir."*¹⁹⁵

¹⁹¹ Buhârî, Enbiya 49; Müslim, Fezâil 149; Canan, *Kütüb-ü Sitte*, c. 16, s. 278.

¹⁹² İmam Beyhakî, *Zühed*, n. 352, s. 114; Hıdır, Özcan, *Hristiyan Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yay., İstanbul 2017, s. 684.

¹⁹³ Canan, *Kütüb-ü Sitte*, c. 3, s. 186.

¹⁹⁴ Canan, *Kütüb-ü Sitte*, c. 17, s. 452.

¹⁹⁵ Tirmizî, Fiten 59; Müslim, Fiten, 34; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 4, n. 3240, s. 447.

“Vallahi Meryemoğlu (Hz. İsa aleyhisselâm), Feccu'r-Ravhâ nam mevkide, hacc yapmak veya umre yapmak yahut da her ikisini de yapmak için telbiye getirecektir.”¹⁹⁶

“Ümmetimden bir grup hakka yardım ederek kıyamete kadar çarpışmakta devam edecektir. Sonra Meryemoğlu İsa inecek ve Müslümanların başında olan kişi ona; ‘Gel bize namaz kıldır diyecek.’ O da; ‘Hayır, Allah’ın bu ümmete bir ikramı olmak üzere sizler birbirinize emirsiniz.’ diyecek.”¹⁹⁷

“Nefsîm kudret elinde olan Zât-i Zülcelal'e yemin ederim! Meryemoğlu İsa'nın (a.s), aranızda (bu şeriatle hükmedecek) adaletli bir hâkim olarak ineceği, istavrozları kırıp, hınzırları öldüreceği, cizyeyi (Ehl-i Kitap'tan) kaldıracığı vakit yakındır. O zaman, mal öylesine artar ki, kimse onu kabul etmez; tek bir secde, dünya ve içindekilerin tamamından daha hayırlı olur.”¹⁹⁸

“Adiy b. Hatim, Resûlullah: ‘Onlar, Allah’ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryemoğlu Mesih’i Rab’leri olarak kabul ettiler.’ âyetini okurken çıkageldi. Boynunda da gümüşten bir haç vardı. Adiy b. Hatim: ‘Onlar papazlarına ibadet etmediler ki?’ dedi. Resûlullah: ‘Hayır, öyle anladığın gibi değil; papazlar ve hahamlar haram olanı helal, helal olanı da haram yaptılar, onlar da papaz ve hahamlarına uydular. Bu ise onlara ibadet etmek demektir.’ buyurdu.”¹⁹⁹

“Hristiyanların Meryemoğlunu övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmeye aşırılık göstermeyin. Şüphesin ben Allah’ın kuluyum. Onun için bana ‘Allah’ın kulu ve resûlü’ deyin.”²⁰⁰

4.3. Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Yahyâ

Hz. İsa'nın yaşadığı dönemde Hz. Meryem'in teyzesinin kocası olan mâbed görevlisi Hz. Zekeriyyâ da peygamberdi. Yine onun akranı sayılan Hz. Zekeriyyâ'nın oğlu Hz. Yahyâ'ya da peygamberlik verilmişti. Baba oğul Hz. İsa'nın hayatında etkin rol oynamışlardır. Hz. Zekeriyyâ, Hz. İsa'nın annesi olan mâbede adanmış Hz. Meryem'in vasîsidir. Kurân'da belirtilmiştir ki küçük yaşta olan Hz. Meryem'in yetişmesinde sorumlu olacak kişinin belirlenmesi için talep çok olunca yapılan kura sonucu onun bakımını üstlenen kişi olmuştur. Böylece Hz. Meryem âlim bir peygamberin himayesinde büyümüş, eğitilmiştir.

¹⁹⁶ Canan, *Kütüb-ü Sitte*, c. 12, s. 512; Müslim, Hacc 216.

¹⁹⁷ Buhârî, Enbiyâ, 50, İ'tisâm, 10; Müslim, İmân, 244.

¹⁹⁸ Canan, *Kütüb-ü Sitte*, c. 14, s. 71; Buhârî, Büyü 102, Mezalim 31, Enbiya 49; Müslim, İman 242; Tirmizî, Fiten 54.

¹⁹⁹ İbn Kesîr, *Muhtasar-u Tefsîri İbn Kesîr*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Beyrut, 1402/1981, c. II, s. 137; Ömer; *Diriltici Nefes Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa*, s. 50.

²⁰⁰ Buhârî, Enbiyâ, 49; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 335.

Hız. Meryem kucağında bebek İsa (a.s) ile geldiğinde de onun yanında yer almıştır. Güvenliklerinin tehlikeye düştüğü bir anda onların emniyetle Mısır'a gidebilmelerini sağlamıştır. İleri yaşlarda bulunan anne ve babadan, peygamber olan babasının duasının kabulüyle dünyaya gelen ve küçük yaştan itibaren ilim ve hikmet sahibi olan peygamber Hz. Yahya da Hz. İsa'nın destekçisi olmuştur. Onu vaftiz ettiği de kaynaklarda yer almıştır. Hz. Yahya'nın şehit edilmesinin ardından Hz. İsa tebliğ faaliyetlerini açıkça yürütmüştür. İsrâiloğullarının son peygamberi Hz. İsa, akrabası olan bu iki peygamberle birlikte şekilciliğin, maddiyatın, zalimliğin olduğu Kudüs'te, zâhırde dindar olan fakat dinin özünü kaybetmiş din adamlarıyla, kötülük ve düzensizlikle mücadele etmeye çalışmıştır. Musa Yasasına bağlı kalarak yoldan çıkmışlığa karşı insanlara dünyanın gelip geçiciliğini hatırlatarak, onları temiz kalpliliğe, maneviyata, cömertliğe, affedici olmaya, iyilik ve merhamete çağırmıştır.

“Hz. İsa'yı; Hz. Zekeriyyâ'sız, Hz. Meryem'siz, hattâ Hz. Yahya'sız da anlatmak oldukça zordur. İmrân Ailesi, Hz. Zekeriyyâ, Hz. Yahya, Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın hayatlarındaki iç içelik, birbirlerine olan yakın akrabalık bağları dolayısı ile aralarındaki sınırı belirlemede güçlük yaşanmaktadır. Çünkü onların hayatı birbirinden bağımsız değil aksine oldukça grifttir. Hz. Zekeriyyâ'dan bahsederken Hz. Meryem'i anlatmamak imkânsızdır. Çünkü onun terbiyesinde ve himayesinde yetişen, mazhar olduğu birçok mucizevî ikramlarına şahit olunan bir Meryem, diğer taraftan onca Yahudi hahamlarının hücumlarına kale gibi duran, göğüs gererek onu himaye eden Hz. Zekeriyyâ'dır. Hz.Yahya'yı Hz. İsa'sız anlatmak da zordur. Çünkü çocuklukları birlikte geçmiş, zamanın çeşmelerinden birlikte su içmiş, Yahudi hahamlarının ve Roma yöneticilerinin zulümlerine birlikte şahit olmuş, yaşamış, birlikte göğüs germiş iki zâhid nebî ve resûldür.”²⁰¹ Dolayısıyla Hz. İsa'nın hayatında, dünyaya gelmesi ve yetişmesinde önemli yer tutan annesi ile birlikte, daima onun yanında olan bu iki şehit peygambere de yer verilmesi uygun görülmüştür.

1.3.1. Hz. Zekeriyyâ

Hız. Zekeriyyâ; Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da ismine rastlanılan bir peygamberdir. İslâm kaynaklarında İsrâiloğullarına gönderilen bir peygamber olması ile birlikte, bir peygamber babası ve mâbede adanan Hz. Meryem'in mabette yetişmesini üstlenen bir din adamı olarak bilinmektedir. Zekeriyyâ ismi, İbranice'de “Zeker-yah” veya

²⁰¹ Yıldız, Muharrem, *Erken Dönem Hristiyanlık*, ed. Ali Budak, Seda Yay., İstanbul 2012, s. 68, 69.

“Zeker-yahu” kullanımı ile “Tanrı hatırladı-hatırladığı (hatırlamıştır)” anlamına gelmektedir. Bu yaygın bir Yahudi ismidir.²⁰²

Hız. Zekerıyyâ Süleyman aleyhisselâmın nesline mensup, marangozlukla uğraşan, sanatkâr bir peygamberdir. Allah (c.c) Kur’ân’da bu kutlu insandan övgüyle bahsetmiş, güzel ahlâkını örnek vermiş; sâlih bir kul olduğunu, hidâyete erıştirdiğini, onu âlemlere üstün kıldığını ve dosdoğru yola yöneltip iletliğini bildirmiştir. Hız. Zekerıyyâ da “*Bana katından temiz bir nesil (güzel bir zürriyet) bahşet.*”²⁰³ ve “*Onu (Hoşnut olacağın ahlâkla donat.) hoşnutluğuna ulaşmış bir kimse kıl.*”²⁰⁴ derken sadece evlat değil; iyi vasıflarla donanmış, peygamberlerin bıraktığı kültür mirasını zenginleştirip, hayata geçirecek ve Allah’ın razı olacağı davranışları yapacak bir nesil istemektedir. “*Allah buyurdu ki: Ey Zekerıyyâ! Biz sana Yahyâ adında bir oğul müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermedik.*”²⁰⁵ Bu müjdeyi²⁰⁶ alan Hız. Zekerıyyâ ‘nın hâli şiirde şu şekilde ifade edilmektedir:

“*Konuşamaz oldu. Üç gün söz çıkmadı dilinden. Zikir düşmedi kalbinden.*
İçine ferahlık olup doğdu Yahyâ
Evine bereket olup geldi Yahyâ
Gönlüne ıfık olup yandı Yahyâ.”²⁰⁷

1.3.2. Hız. Yahyâ

Yahyâ (a.s) müjdesiyle dili tutulan Zekerıyyâ Peygambere Allah’ın lütfudur. “*Ey Zekerıyya! Haberin olsun ki biz sana Yahya adlı bir oğul müjdeliyoruz. Daha önce onun adını kimseye vermedik.*”²⁰⁸ âyetinden de anlaşılmaktadır ki Yüce Allah, ebedî bir hayata sahip olacak kalp oğlunu müjdelemiş²⁰⁹ ve ona isim vermeyi ana babasına bırakmamış, bizzat kendisi vermiştir. Bu ismin verilış sebebine ilişkin farklı yorumlar yapılmıştır: Hayy olan Allah onu imânla ihya ettiğı için, ilim ve hikmetle hayat bulduğı için, manevî erdemleriyle hep canlı ve diri kalacağı için; kurumuş ağaç menziline olan annesinden doğduğı ve dinî olan merasimi (vaftiz/gusül) ihya edeceğı için bu isim verilmiştir. Yahyâ, İbranice Yuhanna’nın Arapça söylenişidir. Yaşamak kökünden gelen bu isim, bu çocuğun, temiz bir hayat süreceğine de işarettir. Yahyâ, “Hayy isminden gelen, Allah’ın yarattığı, Allah’ın hayat

²⁰² Baş, Mustafa, *İslâm ve Hristiyanlıkta Hız. Zekerıyyâ*, Kitabî Yay., İstanbul 2018, s. 9, 10, 37.

²⁰³ Âl-i İmran 3/ 38.

²⁰⁴ Meryem 19/ 6.

²⁰⁵ Meryem 19/ 7.

²⁰⁶ Luka 1: 11-18.

²⁰⁷ Kafalı, *Seçilmiş Kadın Hız. Meryem*, s. 103.

²⁰⁸ Meryem 19/ 7.

²⁰⁹ İbn Arabî, *Tefsir-i Kebir Te’vilât*, çev. Vahdettin İnce, Kitsan Yay., İstanbul ts, c. I, s. 724; Sargut, *Yaratılış Sırrı*, s. 209.

verdiği” demek olandır. Ayrıca Allah’ın kendisini imân ve ihlâsla ihyâ etmesinden veya annesinin hayatta kalan ilk çocuğu olması sebebiyle ya da şehit edildiğinden dolayıdır ki Hak Teâlâ katında şehitler diridir. Yahut da Hak Teâlâ onu ibadet ve taat ile diri kılmıştır. Bu sebeplerle Yahyâ adı verilmiş olabilir.²¹⁰ Asla günah işlememiş ve işlemeyi de düşünmemiş dâhi olduğu için kendisine “hasur” denilmiştir.²¹¹ Vera’, haramlardan kaçınmak, dinen haram olmasa bile nefsi korumak ve edeb sahibi olmak için mekruh kabul edilen şeylerden uzaklaşmaktır ki “hasur” olan Hz. Yahyâ bunun da ilerisindedir.

Kur’ân’da “seyyid” olarak adlandırılan Hz. Yahyâ için Dousse şunları yazar: “Melek, Yahyâ’yı tasdik edici (musaddık) olarak tanımladıktan sonra, konuşmasını şöyle sürdürür: ‘O bir çöl soylusu olacak’; burada soylu ya da efendi anlamına gelen seyyid sözcüğü, başkan karakterinden öte, göçebenin temel erdemlerinden hareketle tanımlanan çöl aristokrasisini hatırlatır. Seyyid, egemenliğini ilk önce kendine uygulayan kişidir. Yahyâ, Kur’ân’da seyyid olarak betimlenen biricik kişiliktir. İslâm öncesi Arap toplumunda seyyid ismi; konuşmasını bildiği kadar susmasını da bilen, aynı şekilde erkekçe cesarete (mürüvve), dayanma gücüne (sabır), yumuşaklık izi taşıyan büyük bir hoşgörüyü (hilm) sahip olan; kendine egemen olabilen karizmatik şeflere verilmektedir.”²¹² Ateş’in ifadesiyle; “Yahyâ’nın (a.s) seyyidliği, din ululuğudur.”²¹³ Seyyid olan Yahyâ aleyhisselâmın; “Hiç kızmayan, acele etmeyen, takvâ sahibi, çok şerefli, âlim, fâkih, haset etmeyen, Allah’ın kazâsına razı, akranından üstün, itaat edilen, tevekkül edici, yüce himmetli, hayırda üstün, cömert, Rabbine iki dünyasını da veren, hasur, nebî, salâh, ağlayan”²¹⁴ şeklinde unvanları da vardır.

Yüce Allah, Yahyâ’ya (a.s) çocukluğunda hüküm, hanân ve zekât vermiştir. Hüküm; hikmet veya anlayış, kavrama, zekâ ve ilim kabiliyetidir. Hanân; şefkat, merhamet ve rahmet; zekât ise ruh temizliği ve yüceliğidir. Hz. Yahyâ, bu sıfatlarının gereği olarak son derece müttakî yani günahlardan, kötülüklerden korunan bir din büyüğü idi.²¹⁵ “Hz. Yahyâ irşad etmesi yönüyle ümmeti hakkında rahmet olduğu gibi, babasının duası reddolunmadığından babası hakkında da ilahî bir rahmet ve ihsandır.”²¹⁶

Îsâ (a.s) Allah’tan ruh olduğu gibi Yahyâ (a.s) da hayat sahibidir. Ruh ve hayat birbirinden ayrılmadığı gibi bu iki nebî, Îsâ (a.s) ve Yahyâ (a.s) da taşıdıkları bu sır nedeniyle

²¹⁰ Aydın, Mahmut, “Yahyâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 43, ss. 232-234, s. 232, İstanbul 2013.

²¹¹ Yazıcıoğlu, Ahmed Bican, *Envarü’l-Aşkın (Hak Âşıklarının Nurları)*, sad. Yakup Sevimli, Semerkand Yay., Ankara 2017, s. 212.

²¹² Dousse, Michel, *Müslüman Meryem*, çev. Kenan Sarıalioğlu, Dharma Yay., İstanbul 2006, s. 169.

²¹³ Ateş, Süleyman, *Kur’an’da Peygamberler Tarihi*, Bağımsız Gazeteciler Yay., İstanbul 2002, s. 196.

²¹⁴ Eraslan, *Siret-i Meryem*, s. 176.

²¹⁵ Ateş, *Kur’an’da Peygamberler Tarihi*, s. 196.

²¹⁶ Eren, Ali, *Peygamberler Tarihi*, Bera Yay., İstanbul 2017, s. 168.

birbirinden ayrılmaz.²¹⁷ Yahyâ Peygamber, cehennem ve cennet arasında parlak bir koç sûretinde bedenlenmiş olan ölümü kurban eder. Çünkü hayat (Yahyâ), ölümün zıddıdır ve ölüm hayatın varlığıyla ortadan kalkabilir.²¹⁸

Câmi' Allah, Zekeriyyâoğlu Yahyâ aleyhisselâma hem kendisinin amel etmesi hem de amel etmeleri için İsrâiloğulları'na bildirmek üzere beş unsur emretmiştir. Bu emirler: Allah'a şirk koştan ibadet etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, sadaka vermek ve Allah'ı çok zikretmektir.²¹⁹

1.4. Dönemin Mâbed Görevlilerinde Hâkim Olan Karakteristik Özellikler

Hiz. Yahyâ ve Hiz. İsâ aleyhisselâm'ın doğduğu o yıllar içinde Kudüs'te tam bir karmaşa hâkimdir. İsyân ve sapkınlıkları sebebiyle birçok kez yurt ve yuvalarından çıkarılan, sürgün hayatı yaşayarak ruhları köleleşen Yahudiler, Romalı idarecilerin zulüm ve baskısı altında eziyet çekmektedir. Böyle bir kargaşa ortamında Yahudi din görevlileri ise gerçek bir yozlaşma ve bozulma dönemi yaşamaktadır. Mukaddes Mescid'i dolduran yüzlerce din adamı vardır ve bunlar kendi aralarında anlaşmak sûretiyle cahil ve yoksul halkın sömürsüyle meşguldür. İçlerinde Zekeriyyâ Peygamber gibi Allah'ın yüce peygamberlerinden biri olmasına rağmen onlar her fırsatta onu çekiştirmekte, aleyhinde dedikodular yaymakta ve kendisini hiç sevmemektedirler. Hazreti Zekeriyyâ Mukaddes Mescid'in imamlarından biridir. Tevrat'ın aslını bilmekte, kavminin Hazreti Musa'ya inzal edilen bu kitaba imân ederek, onunla amel etmelerini söylemektedir. Diğer din adamları gibi Mescid'in gelirlerinden istifade etmeye asla yanaşmadan, marangozlukla meşgul olarak elinin emeğini yemeyi tercih etmiştir.²²⁰

Toplumun sosyo kültürel yapısına bakıldığında; kendi çıkardıkları hurafelerin peşinden giderek Allah'ın kendileri için seçtiği dinlerini tahrif etmişlerdir. Allah'ın emirlerine isyân ettikleri ve manevî hayattan uzaklaştıkları bilinmektedir. İçlerinde kıyameti ve haşrı inkâr edenler vardır. Bundan dolayı da hesap ve azabı reddetmişlerdir. Bu durum da şehvetlere dalmalarına ve dünya lezzetlerinde aşırı gitmelerine sebep olmuştur.²²¹

İsâ Mesih bir peygamber olarak onlara geldiğinde, İsrâiloğullarını inanç, ahlâk ve amel bakımından en iyi ifade eden kelime; ifsattır. Bu kelime, “bozmayı, bozulmayı” ifade

²¹⁷ Sargut, *Yaratılış Sırrı*, s. 211; İbn Arabî, *Fütuhât*, c. 8, s. 43.

²¹⁸ İbn Arabî, *Fütühât*, c. 11, s. 126.

²¹⁹ Kafalı, *Seçilmiş Kadın Hiz. Meryem*, s. 184, 185; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, s. 296, 297; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 6, s. 98, 99.

²²⁰ Efe, Ahmet, *Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 271, 272.

²²¹ Turpçu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'de Hiz. Meryem'in Terbiyesi*, s. 33.

eder. Yahudiler her bakımdan bozulmuş; vahyin tevhid, ahlâk ve adalet üzere bina ettiği din, temelinden kaymış, kelimeleri mevziilerinden koparmış ve tümüyle din bilginlerinin çıkarıcı, hazcı ve dünya menfaati odaklı tavırlarının esiri olmuştur.²²² Kısa vadeli zevklerin asla sonu gelmeyen biçimde peşinden koşmaya başlayan, kendi çıkarlarına hizmet eden dinî liderler, paraya dayanan bir özsaygıya saplanıp kalmışlar; böyle yapmakla insanları bir amacın araçları olarak da kullanmışlardır.²²³ Mabetleri dünyevîleştirip ticarethaneye dönüştürmüşler, ibadethaneleri tefeciliğin merkezi haline getirmişlerdir.²²⁴

Yahudi halkı ise sevgiyi unutmamıştır. Birbirlerine karşı kıran kırana bir yaşam savaşı verirken, Evvel ve Âhir Allah'a karşı görevlerinin sadece ezberledikleri duaları tekrarlamaktan ve kurban kesmekten ibaret olduğunu sanmaktadırlar.²²⁵ Onlar da koyu bir taasubun içinde, tefekkürsüz, şekilci, maneviyattan yoksun bir hayat yaşamaktadırlar.

Kudüs, böylesine gerçek imândan uzak, sekülerist ve acımasız bir ortamı yaşarken üç peygamberin de aynı dönemde yaşamasına şaşkınlık gerekir. Hz. İsa'nın öğretileri, savunduğu fikirler, getirmiş olduğu ilahî hakikâtlar Yahudi toplumundan kimilerince menfaat ve servetleri için tehlike olarak görülmüştür. Kâhinler ve Ferisîler ise onun zühd, iffet ve kanaata çağırmasından; zulüm, bozgunculuk, rüşvet ve faizi yasaklamasından rahatsız olmuşlardır. Bu nedenle Hz. İsa'nın başlatmış olduğu hareketin gün geçtikçe güçlenmesi onları telaşa düşürmüş, halk nazarında elde etmiş oldukları kariyerlerinin sarsılacağı endişesine kapılarak bu hareketin daha fazla yayılmadan engellenmesi yoluna girişmişlerdir. Bu sebeptendir ki, Yahudi din adamları ve onların yordakçıları vahye ve vahyin tebliğcisi olan İsa aleyhisselâma karşı alenî bir düşmanlığa yeltenmişlerdir.²²⁶

Hz. İsa, Ferisîlere yönelik eleştirileri üzerine bina ettiği vaazının bir aşamasında onları servet, zenginlik ve dünyevîleşmeye dönük ihtirasları nedeniyle yargılamıştır.²²⁷ Onun temel şikâyeti: Yahudi hahamların, inancın gerçek ruhunu ihmal ederek, aşırı derecede dinî hukuka odaklanmaları olmuştur. Hahamlar, sadece Tevrat'ın yüzlerce kuralına sıkı bir şekilde uyulması gerektiğini emretmekle kalmamışlar, aynı zamanda kendileri de o dinî hukuk ve kurallara yüzlerce kural eklemişlerdir. İşte İsa (a.s) bu Yahudi topluluğuna sadece zâhirî sıkı

²²² Ergenç, *İncil'in Satır Aralarında Böyle Buyurdu İsa Mesih*, s. 83,130.

²²³ Blanchard, Ken – Hodges, Phil, *İsa Gibi Yönetin*, çev. Turgay Üçal, Haberci Yay., İstanbul 2007, s. 87.

²²⁴ Kılıç, *Hayatın Satır Araları*, s. 139.

²²⁵ Hirsch, Albert, *Nasıralı İsa*, çev. Atilla Dirim, Yurt Yay., Ankara 2003, s. 29.

²²⁶ Karataş, *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmran ve Hz. Meryem*, s. 269; Ömer, *Diriltici Nefes Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa*, s. 73.

²²⁷ Olgun, Hakan, *Tuz ve Işık*, İnsan Yay., İstanbul 2016, s. 147.

kurallara uymaktan öte, inancın da özünü oluşturacak olan manevî bakış açısına yönlendirecek birtakım ahlâkî prensipler va'z etmeye çalışmıştır.²²⁸

Hız. İsa'nın mesajlarında şekilciliğe, içi boş kabuktan ibaret dinî kurallara itirazın yanında dikkati çeken bir diğer önemli husus, gönderildiği toplumda hâkim olan materyalist akıma da karşı çıkmasıdır. O, insanları dünyadan ve dünya menfaatinden şiddetle soğutmak için öğütler vermiş, nefslerdeki azgınlığı giderme yollarını sebepleriyle açıklamış; kimsesizlere, çocuklara kısaca bütün çaresizlere karşı yumuşak davranılmasının önemini de meseller ve hikâyelerle anlatmıştır. Kalplere hâkim olan maddiyata karşı savaş ilan etmiş; dünya malına tamah etmekten sakındırdığı gibi nifaktan, riyadan da sakındırmıştır. Onun geldiği toplum neredeyse tamamen sekülerleşmiş, ahireti unutmuştur. Toplumun aşırı dünyasallaşması karşısında dünya-ahiret dengesinin kurulması için Hız. İsa söylemleri ile sürekli uhrevî hayatın önemini vurgulayarak denge sağlamaya çalışmıştır.²²⁹

Bu dönem Yahudi örfünün ve geleneğinin birbirlerinden çok farklı özellikleriyle dikkat çektiği ve çeşitli Yahudi akımlarının bulunduğu bir dönemdir. Yahudi ana cemaati içerisinde yer alan grupların en büyüğü Ferisîlerdir. Ferisîler, Yahudi şeriatına sıkı sıkıya bağlıdırlar. Yahudi geleneklerine koyu bir taasupla bağlı kalmışlardır. Dinî kurallara aşırı bağlılıkları onları şekilci hale sokmuştur. Bir çeşit Yahudi elitizmini ifade eden Sadûkîlik ise özellikle mabet çevresinde toplanmış oldukça etkin bir mezhep olmuştur.²³⁰ Sadûkîler olarak bilinen genellikle zengin ve aristokrat Yahudilerden oluşan bu grup, ruhun ölümsüzlüğünü, kıyamet ve ahiret gününde hesaba çekilmeyi, ceza ve mükâfatı inkâr etmekte; insanların yaptıkları iyi işlerin mükâfatını, kötü işlerin cezasını dünyada gördüklerine inanmaktadır. Tapınak görevlerinde ve Yahudi Konseyinde (Sanhedrin Meclisi) hâkim durumda olan bu grup, dinin ahkâmını değiştirip dünya zevk ve lezzetlerine dalarak; dini, birtakım semboller ve şekillere indirgemişlerdir. Kudüs Mâbedinin hizmetini yürütmekle hem maddî hem de manevî imtiyaza sahip bulunan Sadûkîler de tıpkı Ferisîler gibi dünyaperest bir zihniyet taşıdıkları için Hız. İsa'ya şiddetle karşı çıkmışlardır.²³¹ Zenginliklerini ve otoritelerini Tapınak ile olan bağlantılarından alan kâhinler, din bilginleri Hız. İsa'yı Yahudi kültürü üzerindeki kontrolleri için tehlikeli bir tehdit olarak görmüşlerdir.²³² O dönemde Yahudi mâbed görevlileri tasavvuf anlayışıyla taban tabana zıt sayılabilecek böyle bir bakış açısına sahiptir.

²²⁸ Köylü, Mustafa, *Dünya Dinlerinde Ahlâk*, Dem Yay., İstanbul 2012, s. 135,136.

²²⁹ Güzel, *2000'li Yıllarda Hız. Musa Hız. İsa ve Hız. Muhammed*, s. 199.

²³⁰ Yıldız, *Erken Dönem Hristiyanlık*, s. 26, 31.

²³¹ Karataş, *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmran ve Hız. Meryem*, s. 249, 250.

²³² Aslan, Reza, *Zelot*, çev. Nalan Tümay, Okuyan Us Yay., İstanbul 2014, s. 148,149.

1.5. Hz. İsa ve Dönemin Din Adamları

Hz. İsa döneminde Ferisî ve Sadûkî adı verilen toplumun ileri gelenlerinden oluşan bir grup, hukuku kendi çıkarları doğrultusunda yorumlayıp uygulamakta, dinsel inançlar, beklentiler ve mekânları kendi kişisel amaçlarına uygun şekilde kullanmaktadır. Diğer taraftan, yine toplumsal yapıya egemen olan güçlü bir siyasal mekanizma vardır ve bu mekanizma, kendi otoriter yapısına karşı oluşabilecek her türlü muhalefeti şiddetle bastırmaktan veya ortadan kaldırmaktan asla çekinmemektedir. Hz. İsa'nın yaşadığı dönemde Roma'ya bağlı bir siyasal iktidar olarak topluma egemen olan bu güçlerle Yahudi elitlerinden (din adamları ve bilginlerinden) oluşan grubun, toplumsal yapıyı denetim altında tutma ve oluşan ya da oluşabilecek her türlü muhalefeti sindirme, yok etme açısından birbiriyle yakın bir ilişki içerisinde oldukları dikkat çekmektedir. Kendi dünyalık menfaatlerine ters düştüğü için iki peygamberi, birinin başını keserek, diğerini ağaç kovuğunda biçerek şehit ettikleri unutulmamalıdır. Hz. İsa'yı da öldürmeye yeltenmişler, şu âyetle belirtildiği gibi bunu başaramamışlardır: *“Bir de inkârlarından ve Meryem'e büyük bir iftira atmalarından ve 'Biz Allah'ın peygamberi Meryemoğlu İsa Mesih'i öldürdük.' demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, bu konuda kesin bir şüphe içindedirler. O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesin olarak öldürmediler.”*²³³ Üç peygambere de düşman kesilmeleri, Müntakim Allah'ın elçilerini vahşice öldürmeleri veya Hz. İsa'da olduğu gibi bunu yapmaya yönelmeleri düşünüldüğünde; bu dönemde başta mabet görevlileri olmak üzere onların etkisinde kalan bu dünya/heva esirlerinin, kâfir ve müfterî yeryüzü krallarının, dinin özünden nasıl uzaklaşmış oldukları, acımasızlıkları, sevgisizlikleri daha anlaşılabilir olmaktadır.

Ferisîler, görünüşte dindar ama aslında imânsız ve ruhsuz kişilerdir. Nitekim bugün hemen batı dillerinde Ferisîleri adlandırmak için kullanılan “Pharisean, Pharisien, Fariseo” kelimeleri “münafık, mürâi, ikiyüzlü” mânâlarını ifade eder.²³⁴ Sadece kelime anlamı bile onların samimiyetten uzak, riyakâr halini yansıtmaktadır. İnciller'de Ferisîlere karşı kullanılan “ikiyüzlüler, kör kılavuzlar, budalalar, körler, yılanlar, engerekler soyu, akılsızlar” gibi sıfatlar Hz. İsa'nın bu grubun yaptıklarını hiçbir şekilde onaylamayacak biçimde tamamen karşısında olduğunu göstermektedir. Zâhiren dindar görünen, dini temsil ettiği

²³³ Nisâ 4/ 156, 157.

²³⁴ Akdemir, Salih, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İsa*, Kuramer Yay., İstanbul 2017, s. 31.

bilinen bu insanlar aslında şekilciliğin, kaba sofuluğun ve zulmün temsilcisi olmuşlardır. Hz. İsa da bunu en açık biçimde dile getirmiş olmaktadır.

Hiz. İsa'nın doğru yolu gösteren uyarılarına en sert tepkiyi; bu sözlerin, onların kurulu haram düzenlerini, başkasının sırtından geçinme rahatlığını bozması nedeniyle sosyolojik ve hatta ekonomik anlamda baskın olan toplumun bu entelektüel kesim ile onların dünyevî liderleri göstermiş, Hiz. İsa ve taraftarlarına karşı saldırı hareketlerini çoğunlukla bunlar örgütlemişlerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi İncil metinlerinde geçen ifadesinde Hiz. İsa bunlara karşı mücadele etmiş ve sıklıkla onları ikiyüzlülükle ve sahtekârlıkla suçlamıştır. Hiz. İsa'nın, toplumsal çöküşün ve zulmün ana sebepleri olarak gördüğü Ferisîler ve din bilginleri için; “gelenekleri uğruna Tanrının emirlerine karşı gelenler” şeklinde belirttiği özellik, onlarda geleneğin dinin önüne geçmiş olduğunu göstermektedir. Bu durum da Kurân-ı Kerîm’de geçen; “Biz atalarımızdan gördüklerimizi uyguluyoruz diyenler ve peki ya ataları (akıllarını hiç kullanmamış ve hidâyetten nasip almamış) yanlış yolda ise?”²³⁵ âyetini akıllara getirmektedir.

Hiz. İsa'nın dünyanın köleleri olarak adlandırdığı Ferisîlere karşı azarlamaları onun ifadesiyle şu şekildedir: “Vay halinize, bu dünyanın köleleri! Amelleriniz inançlarınızla ve arzularınız aklınızla nasıl da ters düşüyor! Sözleriniz hastalıklara şifadır lakin amelleriniz şifaya meydan okuyan hastalıktır. Siz ince yapraklı, meyvesi lezzetli ve kolayca erişilen asmalar gibi değil; aslında az yapraklı, çok dikenli ve ulaşılması zor akasya ağaçları gibisiniz. Vay halinize, bu dünyanın köleleri! İyilikleri, isteyen iyiliklere ulaşabileceğini düşünerek ayaklarınızın altına aldınız ve bu dünyayı, onu ulaşılmaz zannederek baş tacı ettiniz. Siz ne dindar kullarsınız ne de onurlu kimselersiniz. Vay halinize, günahlardan medet umanlar! Siz hep çıkarınızın peşinde koşar, hayırlı işleri heba edersiniz. Siz, sizi en çok korkutanla yüzleşeceksiniz, çünkü ‘Amellerin Rabbi’ gelecek, heba ettiğiniz işleri ve nelerden kazandığınızı göreceksiniz. Vay halinize, şerden hayır umanlar! ‘Borçlu olunan, ona olan borcunu ödemedi hediye kabul etmez.’²³⁶ Siz üzerinize düşeni yapmadan mükâfatınızı almak istediniz; siz nafîle olanı yapmaya pek gönüllüsünüz, lakin size emredileni yapmazsınız.”²³⁷ Bu etkileyici söylemde zühd sahibi Hiz. İsa'nın olduğu ve olunmasını istediği insan karakterinin, ahlakî yaklaşımın tam tersi, tenkitli biçimde yansıtılmaktadır. Bu açıdan bakılarak Ruhullah'ın uyarıları, kınamaları neyse bunlar sûfilîğin zıddıdır denilebilir. Antisûfilîğin ortaya konulması, gerçek sûfilîğin anlaşılmasını sağlayacağı olgusundan

²³⁵ Bakara 2/ 170.

²³⁶ Matta 5: 26.

²³⁷ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 114.

hareketle Hz. İsa'nın bu olumsuzluklara karşı tepkileri, tutumu ayrıntılı olarak verilmeye çalışılmıştır.

Hz. İsa'nın din adamlarına karşı sözleri Matta ve Luka İncilleri'nde şu şekilde yer almaktadır:

“Siz Ferisîler, bardağın ve tabağın dışını temizlersiniz, ama içiniz açgözlülük, taşkınlık ve kötülükle doludur. Ey kör Ferisi! Sen önce bardağın ve çanağın içini temizle ki, dıştan da temiz olsunlar.

Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz dıştan güzel görünen, ama içi ölü kemikleri ve her türlü pislikle dolu badanalı mezarlara benzersiniz.

Dıştan insanlara doğru görünürsünüz, ama içte ikiyüzlülük ve kötülükle dolusunuz.

Vay halinize, ey Ferisîler! Siz nanenin, sedefotunun, dereotunun, kimyonun ve her tür sebzenin ondallığını verirsiniz de adaleti, merhameti, sadakati ve Tanrı sevgisini ihmal edersiniz. Ondalık vermeyi ihmal etmeden esas bunları yerine getirmeniz gerekirdi. Ey kör kılavuzlar! Küçük sineği süzer ayırır, ama deveyi yutarsınız!

Vay halinize! İnsanların, farkında olmadan üzerlerinde gezindiği belirsiz mezarlara benziyorsunuz.

Uzun kaftanlar içinde dolaşmaktan hoşlanan, meydanlarda selamlanmaya, havralarda en seçkin yerlere, şöenlerde başköşelere kurulmaya, insanların kendilerini ‘Rabbî’ diye çağrımalarına bayılan din bilginlerinden sakının.

Dikkatli olun, Ferisîler'in ve Sadûkîler'in mayasından kaçın!

Bu nedenle size söylediklerinin tümünü yapın ve yerine getirin, ama onların yaptıklarını yapmayın. Çünkü söyledikleri şeyleri kendileri yapmazlar.

Yaptıklarının tümünü gösteriş için yaparlar. Örneğin, hamailerini büyük, giysilerinin püsküllerini uzun yaparlar.

Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisîler, ikiyüzlüler! Tek bir kişiyi dininize döndürmek için denizleri, kıtaları dolaşırsınız. Dininize döneni de kendinizden iki kat cehennemlik yaparsınız.

Vay halinize kör kılavuzlar! Diyorsunuz ki: ‘Tapınak üzerine ant içenin andı sayılmaz, ama tapınaktaki altın üzerine ant içen, andını yerine getirmek zorundadır.’ Budalalar, körler! Hangisi daha önemli, altın mı, altını kutsal kılan tapınak mı?

Yine diyorsunuz ki: ‘Sunak üzerine ant içenin andı sayılmaz, ama sunaktaki adağın üzerine ant içen, andını yerine getirmek zorundadır.’ Ey körler! Hangisi daha önemli, adak mı, adağı kutsal kılan sunak mı? Öyleyse sunak üzerine ant içen, hem sunağın hem de sunaktaki her şeyin üzerine ant içmiş olur. Tapınak üzerine ant içen de hem tapınak hem de

tapınakta yaşayan Tanrı üzerine ant içmiş olur. Gök üzerine ant içen, Tanrı'nın tahtı ve tahtta oturanın üzerine ant içmiş olur.

‘Atalarımızın yaşadığı günlerde yaşasaydık, onlarla birlikte peygamberlerin kanına girmezdik.’ diyorsunuz. Böylece, peygamberleri öldürenlerin torunları olduğunuza kendiniz tanıklık ediyorsunuz. Haydi, atalarınızın başlattığı işi bitirin!

Sizi yılanlar, engerekler soyu! Cehennem cezasından nasıl kaçacaksınız?

Böylece bu kuşak, Habil'in kanından tutun da, sunakla tapınak arasında öldürülen Zekeriyyâ'nın kanına değin, dünyanın kuruluşundan beri akıtılan bütün peygamberlerin kanından sorumlu tutulacaktır. Evet, size söylüyorum, bu kuşak sorumlu tutulacaktır.

Ey Yeruşalim (huzur şehri Kudüs)! Peygamberleri öldüren, kendisine gönderilenleri taşıyan Yeruşalim! Tavuğun civcivlerini kanatları altına topladığı gibi ben de kaç kez senin çocuklarını toplamak istedim, ama siz istemediniz.

Bakın, eviniz ıssız bırakılacak!

Vay halinize, ey yasa uzmanları! Bilgi kapısının anahtarını alıp götürdünüz. Göklerin Egemenliği'nin kapısını kapattınız. Kendiniz bu kapıdan girmediğiniz, girmek isteyenlere de engel oldunuz.”²³⁸

Hz. İsa insanları “Ferisîlerin ve Sadûkîlerin mayasından kaçınmaya”²³⁹ yani onlardan ve onların öğretilerinden uzak durmaya çağırmıştır. Hz. İsa'nın ifadesine göre toplumu saptıran ruhanî bilge görüntülü bu insanlar riyakârdılar; bunların içi dışı farklıdır. İnsanlara birtakım doğruları söyledikleri halde kendileri bunlara riâyet etmezler. İşlerine geldiği zaman kılı kırk yararcasına en ince detayları gündeme getirirler, ama işlerine gelmediğinde en önemli büyük bir meseleyi bile görmezden gelirler. Ayrıca onlar diğergamlık, tevazu, adalet, merhamet ve sadakat gibi temel değerlere arkalarını dönerler; bu ilâhiyat ustaları değerleri işlerine geldiği gibi yorumlarlar.²⁴⁰

İsa aleyhisselâm, Yahudilerin şeriatı harfî tefsirlerine de karşı çıkar. Hz. İsa, şeriat ve hakikât karşısında hamiyet gösterenleri; şeriatı bozmak için gelmediğini, sadece onu tamamlamak üzere geldiğini söyleyerek teskin etmiştir. Ancak o, şeriatı tefsirinde, onun kabuklarını ve harfiliğini aşip özüne geçer. Hz. İsa, toplumda hâkim olan materyalist akımla da çarpışmış; bunun için insanları, dünya malına tamah etmekten sakındırdığı gibi onları nifaktan, riyadan ve insanları övme tamahkârlığından da sakındırmıştır.²⁴¹

²³⁸ Matta 23: 13-39; Luka 11: 38-54.

²³⁹ Luka 12: 1; Kazıcı, Ziya, *Misyonerlik ve Tebliğ Açısından İncil-Kuran*, Kayıhan Yay., İstanbul 2013, s. 63.

²⁴⁰ Gündüz, Şinasi, “Hz. İsa'nın Mesajını Anlamak”, *Köprü Dergisi*, Kış 2006, S. 93, s. 5, ss. 17-22, İstanbul 2006.

²⁴¹ Behcet, Ahmet, *Peygamberler Tarihi*, çev. Taceddin Uzun, Uysal Kitabevi, Konya 1994, s. 374.

İblis, Yahudi din adamlarını, siyasîleri ve servet sahiplerini temsil etmektedir. Kur'ân'ın isimlendirmesiyle onlar “mele, mütref, ahbar ve ruhban”lardır. Söz konusu bu kesimler Meryemoğlu Mesih'in peygamberliğini; dolayısıyla Cebbâr Allah'ın egemenliğini reddetmişlerdir. Onlar; taşları ekmek yapan, yüksek mabetlerden uçan ve dünyayı iktidar hırsıyla yönetmeyi gaye edinmiş ve bütün bunları kendi lehlerine kullandıracak bir ruhanî lider istemektedirler. Ancak Meryemoğlu Îsâ Mesih meselenin tam ortasından girerek ne taşları ekmek yapmaya ne yükseklerden uçarak insanları hipnotize etmeye ne de dünyaya egemen olmaya geldiğini söylemektedir. Aksine Kakhâr ve Kâbîd Allah'ın egemenliğini yani Tanrı'nın sözlerinin insana ekmek olduğu, Müzil ve Hâfid Allah'ın sınanmadığı ve hırsın, zulmün, arzuların, gücün muktedir olmadığı bir dünya oluşturmaya geldiğini ilan etmektedir.²⁴²

Hiz. Îsâ (a.s) demiştir ki: “Ey kötü âlimler! Sizler dünyayı başlarınızın üzerine koydunuz; ahireti de ayaklarınızın altına koydunuz.”²⁴³ “Ey kötü ilim adamları! Size yazıklar olsun. Sizler dışı kireçli ve temiz, içi ise pis kokulu tuvalet borusu gibisiniz.”²⁴⁴ Ruhullah, bu sözleriyle âlimlerin kutsal kitaplarda yazanları bildikleri için ahiret hayatını öncelikle gerektğini ama bunu yapmadıklarını ve zâhiren dindar görünmelerine rağmen kalplerinin temiz olmadığını, ihlâs ve safâdan uzak olup, dinî mesajlara aykırı bir yaşam sergilediklerini sert bir ifade ile dile getirmiş olmaktadır.

Devrinin fıkıh-ı bâtın öncüsü olan Îsâ (a.s), Ferisîlerin şekilciliğini kabul etmemektedir. Ona göre önemli olan sadece kaidelere, kanuna ve geleneklere sadık kalmak; ne pahasına olursa olsun diğer insanları zarara uğratmak pahasına olsa bile, kuralları yerine getirmek değildir; bu şekilcilik ancak dinin yüzeysel tarafına önem verir. Hâlbuki dinin daha önemli unsurları vardır ki bunlar Allah sevgisi ve hemcinsine gösterilen sevgidir. İnsan “yasa” için değil, “yasa” insan için koyulmuştur ve yasalar arasında en önemli olanlardan biri merhamettir.²⁴⁵ Îsâ (a.s), “yasa”nın en ince detaylarına bile saplantı derecesinde uyan, “şeriat”ın en ufak meselesine uymadığı için insanları azarlamayı iyi bilen bu kibirli Ferisîleri işin ruhuyla alakalı ahlâki ilkeleri ihmâl etmekle suçlamaktadır. Hiz. Îsâ, Yahudi takipçilerinden yasayı boş vermelerini istememiş, yasaya uyarken işin manevî yönünü ihmal etmemelerini istemiştir. O, bazılarının sırf yasaya uyduğu için böbürlenmelerini eleştirmekte;

²⁴² Ergenç, *İncil'in Satır Aralarında Böyle Buyurdu Îsâ Mesih*, s. 71.

²⁴³ Hilmi, Ömer Faruk, *Hazreti Îsâ Aleyhisselam'ın Hayatı*, İlim Şehri Yay., İstanbul 2014, s. 88.

²⁴⁴ Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., II, İstanbul 2016, c. 2, s. 463.

²⁴⁵ Jacob, *Îsâ Kimdir? İncil'e Göre*, s. 75.

çevresindekileri, amelin kendisinden ziyade ameldeki niyete ve maksada dikkat etmeye yönlendirmektedir.²⁴⁶

Hiz. İîî'nin hizmet alanı genişledikçe, daha önemli ve daha müdahaleci bir hâl aldıkça, sözleri ve davranışları başkahine ve Yahudiye'deki dinî yönetime daha büyük bir düşmanlık yansıtır olmuştur.²⁴⁷ Ferisî ve Sadûkî adı verilen bu dinî cemaatler; sadece şahsi menfaatlerini sağlayıcı, egolarını tatmin edici, maddi çıkar elde edecekleri bir düzen kurmuşlardır. Hiz. İîî'nin, onların bu haram düzenlerini bozma girişimleri, mağrur ve kibirli güruh tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Kutsal mâbedde görevli bu dünyaperestler, peygamberlerini öldürmeye kadar varan zalimce eylemlerde bulunmuşlardır.

Bu başlık altında bütün bunların açıklanmasının sebebi: Her şeyin zıddıyla bilinebileceği gerçeğinden hareketle, dönemin din adamlarının başta zühd olmak üzere tasavvufî anlayışa aykırı olan uygulamalarının anlaşılmasının sağlanması yanında Hiz. İîî'nin bütün bu materyalist ve seküler tutumlara karşı duruşunun/tepkisinin verilmesidir. Böylece amaç; Hiz. İîî'da var olan ve aslında peygamber ahlâkı olarak da bilinen tasavvufun, derûnî/içsel bakış açısının bu açıdan da fark edilir kılınması gayreti olmuştur.

1.6. Essenîlerin Hiz. İîî, Hiz. Yahyâ ve Hiz. Zekerîyyâ İle İlişkileri

Yüce Allah, İsrâiloğullarına gönderdiği son üç peygamberi aynı günler içinde hayatta bulundurmakta böylece onlara olan büyük bağışını belki son kez göstermiş olmaktadır. İşte Essenîler, bu üç peygamberle iç içe bir yaşam sürmüşlerdir. Hiz. Zekerîyyâ'nın üzerine titrediği, eğittiği bu cemaat, Hiz. Yahyâ ve Hiz. İîî Peygamberlerin içinde yetiştiği ortam olacaktır. Essenîler (İssiyim); m.ö. 2. ve m.s. 1. yüzyıllar arasında toplumun içinde bulunduğu dinî ve siyasî ortamı terk ederek çöllere çekilerek Kumran Vadisi'nin kurak tepelerinde yaşamış, münzevî bir hayat tarzını benimseyen mistik yapılı, yarı mânâstır hareketi olarak görülen bir Filistin Yahudi Mezhebidir. Essenîler, onların peygamberliklerine inanan ve mücadelelerine şahit olan bir topluluk olarak inkârcı çevreden uzak bir hayat yaşayarak korunmuşlardır.²⁴⁸

Yaygın görüşe göre Essenî kelimesi “dindar zâhidler” veya “azizler”, modern Yahudi müfessirlerine göre ise “sofular” anlamına gelmektedir. Cemaat mensupları da; “muhtedîler,

²⁴⁶ Akyol, Mustafa, *Yahudilerin Mesîhi, İslâm'ın Peygamberi Meryemoğlu İîî*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 45.

²⁴⁷ Aslan, *Zelot*, s. 147.

²⁴⁸ Olgun, *Tuz ve Işık*, s. 21.

tövbekârlar, fakirler, sıddıklar ve Tanrı tarafından seçilenler” olarak adlandırılır.²⁴⁹ Essenîlerin kararlı fakat ılımlı olma ilkeleri onlara “alçak gönüllü insanlar” ismini kazandırmıştır. Topluluğun gizliliğe önem vermesi nedeniyle “gizemliler, esrarlı insanlar” olarak anıldığı bilinmektedir. Uzun zaman alan sabah âyinleri ve duaları tamamlanıncaya kadar tamamıyla sessiz kalma gibi kendilerine özgü bir alışkanlıklarından da bazıları onlara “sessiz insanlar” adını da vermiştir.²⁵⁰ Essenîlere “Ölü Deniz Yazmaları Mezhebi” de denilmektedir. Essenîler çölün maneviyatı ile yaşamışlar ve Kudüs kültüne katılmaktan kaçınmışlardır.²⁵¹ Edouard Schure, *İnsanlığı Aydınlatan Büyük İnisyeler* kitabında Essenîler hakkında şöyle bilgi vermiştir: “Essenî tarikatı, Samuel tarafından organize edilmiş olan peygamberler cemiyetinin İsa (a.s) zamanına kadar ulaşmış bulunan son kalıntısını teşkil etmektedir. Sadûkî sertliğini ve Ferisî gururunu ve de Sinagog'un ukalalığını ve yavanlığını reddetmiş olan İsa (a.s), Essenîlere karşı doğal bir yakınlık duymuş ve onlar tarafından cezbedilmiştir. Hz. İsa, Essenîlerin yanında yıllarca kalmıştır. Bu süre zarfında onların disiplinine ayak uydurmuş, onlarla birlikte tabiatın sırlarını etüt etmiş ve okült tedavi çalışmaları yapmıştır. Ruhunu geliştirmek için duyularını tam anlamıyla yenmeyi başarmıştır.”²⁵²

İnsanların her yönden eşitliği kanaatini, Tanrı aşkını, ruhun ebediliğini, ahiret inancını temel prensipleri haline getiren, ahlâka son derece ehemmiyet veren Essenîler; İncil ve Mektupların tüm kural ve emirlerini harfiyen uygulamışlardır.²⁵³ Onlardan kalan yazmalar; Hz. İsa'nın, Hz. Yahya'nın ve ilk Hristiyanların ahlâk esasları hakkında ipuçları vermektedir. Bu ilk Hristiyanlar; ölümlerini yıkamışlar, kefenleyip defnetmişlerdir. Yahudileri felakete sürükleyen ihtilaflara karışmamışlar, dinlerini muhafaza edip, kendilerini zühd ve takvâya vererek, eşli peygamberler ve evliler gibi nezih bir hayat yaşamışlardır.²⁵⁴

Essenîler denilen cemaatin mensubu olan Yahudiler, bedenî zevkleri bir şer olarak telakki eden zâhidane bir hayat süren ruhbanlar olarak hayvan boğazlamayı reddederek, kurbanlarını dahi bitkilerden takdim etmektedir. Bu mezhep mensupları ruhun ölümsüzlüğüne, yeniden dirilmeye ve ahirete inanmaktadır. Essenîlerin güçlü ahiret inancına dair bilgi, Kumran Vadisi'nde bulunan, m.ö. 3. asırla m.s. 1. asır arasında yazıldığı

²⁴⁹ Taşpınar, İsmail, “Hz. İsa Döneminde Bir Münzevi Cemaat: Essenîler”, *Köprü Dergisi*, Kış 2006, S. 93, ss. 139-154, İstanbul 2006, s. 139, 142.

²⁵⁰ Chaney, Robert, *Antik Çağdan Günümüze Kadar Essenîler ve Sırları*, çev. Duygun Aras, Ruh ve Madde Yay., İstanbul 1996, s. 19, 39, 41.

²⁵¹ Yıldız, *Erken Dönem Hristiyanlık*, s. 32-35.

²⁵² Schure, Edouard, *İnsanlığı Aydınlatan Büyük İnisyeler Dinlerin Gizli Tarihi*, çev. Yavuz Keskin, Ruh ve Madde Yay., İstanbul 1989, s. 606-612.

²⁵³ Atâu'r-Rahîm, *Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa*, s. 59.

²⁵⁴ Güzel, *2000'li Yıllarda Hz. Musa Hz. İsa ve Hz. Muhammed*, s. 243.

anlaşılan²⁵⁵ Ölü Deniz Yazmaları'nın ortaya çıkmasıyla daha da artmıştır. Essenîler, öldükten sonra dirilişin olacağına, iyilerin mükafât göreceğine ve kötülerin cezalandırılacağına inanmaktaydılar.²⁵⁶ “J. L. Teicher’e göre ise Ölü Deniz Yazmaları’nı oluşturan mezhep, İsa’nın Haç’a gerilmesi inancından sonra ortaya çıkan Ebionitler Mezhebi’dir. Ebionitler Hz. İsa’yı tanımış ve ona inanmış olan Yahudi kişilerdir. Bu kişiler hem Hz. İsa’nın getirdiklerine inanmakta hem de Yahudilikten gelen inançları uygulamaktaydı. İşte bu kişiler ‘Doğruluk Öğretmeni’ ile ilgili özelliklere sahip olmuş Hz. İsa’nın liderliğinde kurulmuş olan toplum üyeleri ve onun ölümünden sonra da varlıklarını devam ettirmişlerdir. Teicher, Kumran Cemaati ile Ebionitleri özdeşleştirmiştir.”²⁵⁷ Bu cemaat, Hz. İsa’nın Dağ Vaazı’nda övdüğü ruhta yoksul olanlardan olduklarını vurgulamak için kendilerine “fakirler” anlamına gelen Ebionitler denilmesinden mutluluk duymuşlardır.²⁵⁸ Hz. İsa’nın mesajını benimseyen ve onun İsrâil Krallığı’nı tesis için yeniden gelmesini bekleyen, Tevrat’ı kabul edip Yahudi şeriatı üzere yaşayan Essenî cemaatinin başında, İnciller’de Hz. İsa’nın kardeşi olarak geçen Sıddık Yakub bulunmaktadır. Havârilere döneminin sonunda birçok gruba bölünen bu cemaat, Ebionitler (Ebionites “fakirler”) adı altında yaklaşık VI. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Kilisenin uydurma ilân ettiği pek çok gelenekte Ebionitler’in derin izleri vardır. Ebionitler’in elindeki İnciller, kanonik İnciller’den oldukça farklı olup erken Hristiyanlık düşüncesini yansıtmaktadır.²⁵⁹ Ebionitler ismiyle tanımlanan Yahudi karakterli İsa cemaatleri (gnostik Essenîler) V. yüzyıla kadar Adil/Sıddık Yakub ve havârilere tarafından savunulan görüşleri yaşatmışlardır.²⁶⁰

Essenîlerin, ilk dönem Hristiyanlığı kendilerine yakın bulup benimsemişlerdir.²⁶¹ Hz. İsa, Essenîler tarafından zulmün yok edicisi olarak çöllerde ve dağlarda yetiştirilmiştir.²⁶² Şahinler kitabında “havâri” teriminin, Hz. İsa zamanında ve belki onun da mensubu olduğu Filistin’de yaşayan dinî bir grup olan “Essenî Kardeşliği”ne mensubiyeti göstermek için kullanıldığını belirterek; Essenîlerin ahlakî safiyet sahibi olma, fedakârca davranma gereğini vurguladıklarını ve inançlarının zahiri bir işareti olarak daima beyaz elbise giydiklerini ifade etmiştir.²⁶³ Münzevî bir hayat yaşayan Essenîlerin bir kısmı; günlük ibadetlerini ve kutsal

²⁵⁵ Aydın, *Tarihsel İsa*, s. 61.

²⁵⁶ Taşpınar, “Hz. İsa Döneminde Bir Münzevi Cemaat: Essenîler”, s. 146.

²⁵⁷ Kazez, İsmail, *Essenîler ve Ölü Deniz Yazmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2001, s. 196, 197.

²⁵⁸ Akalın, Kürşat Haldun, “Pavlus’ta Gnostik İnsan Ayrımcılığı: Ruhsal Uluslar Karşısındaki Bedensel İsrâilliler”, *Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl 6, S. 2, ss. 1-27, s. 3, Aralık 2013.

²⁵⁹ Aydın, Mehmet, “Hristiyanlık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 17, ss. 328-340, s. 332, İstanbul 1998.

²⁶⁰ Duygu, Zafer, *İsa, Pavlus, İnciller*, Düşün Yay., İstanbul 2019, s. 631.

²⁶¹ Karataş, *Kitab-ı Mukaddes’te ve Kur’an-ı Kerim’de Âl-i İmran ve Hz. Meryem*, s. 249, 250.

²⁶² Sarmış, İbrahim, *Hz. İsa ve Mesih İnancı*, Düşün Yay., İstanbul 2015, s. 265.

²⁶³ Şahinler, *Tanrı İsa’dan Tavr-ı İsa’ya*, s. 64, 65.

metin araştırmalarını yapabilmek, öğretilerinin öngördüğü şekilde özgürce yaşamak için savaş hazırlıkları bile yapmaktaydı. Onların savaşı yalnızca Tanrı yolunda olmalı, herhangi bir güç veya kişisel çıkar sağlama amacı taşımamalıydı. Bu savaş güçleri, düşmanları tarafından “Zelotlar” olarak adlandırılmaktaydı. Terim olarak Zelot; “Tanrı için gayretli” anlamına gelmektedir. Zelotlar, Roma İmparatoruna haraç ödemeyi ve onu Rab olarak tanımayı reddetmişlerdir. Onlar İsrâil’in Rabbi Yahve’den başkasını rab edinmeyi dinden dönmek olarak değerlendirmiş ve ayaklanmışlardır Kitab-ı Mukaddes’e göre, on iki havârinin en az altısı Zelot’tur, bunlar Hz. İsa’nın cesur takipçileridir ve onun yolunda canlarını vermeye her zaman hazırlar olmuşlardır.²⁶⁴ Bu açıdan bakıldığında, Fuat Aydın’a göre ortaya çıkan şu yorum daha iyi anlaşılır: “Hz. İsa, Yahudi geleneğinde bir peygamber, bir Mesih ve Roma karşıtı bir milliyetçi Zelot’tur.”²⁶⁵

Essenîler topluluklarına yeni katılan kişilerin kabulünde, bir sefere mahsus su ile giriş ritüeli, bir çeşit vaftiz uygulamışlardır. Yahyâ’nın alışılmadık vaftiz ayini ile benzeştiği kabul edilmektedir.²⁶⁶ Bu uygulama sûfilikte başlangıç kabul edilen gusül ve tevbe ile ilişkilendirilebilir. Cemaate giren malını mülkünü cemaate bağışlamakta, birbirlerine gerçek kardeşlermiş gibi davranmaktadır. Essenîler, elbiseleri ve ayakkabıları iyice eskiyip de yırtılmadan onları değiştirmemiş, kanaatkâr olmaya dikkat etmişler, oldukça sakin ve sükûnet içinde çok dindar ve zâhidane bir hayat sürmüşlerdir.²⁶⁷ Güneş’in doğuşundan önce dünyevî hiçbir söz söylemeden, yalnızca dua etmişlerdir.²⁶⁸ Essenîlerin; İmrân ailesi, Hz. Zekeriyâ, Hz. Yahyâ çizgisinde olduklarını söylemek yanlış olmaz. Burada bir kısım özellikleri verilen Essenîler, anlaşıldığı üzere nefslerinin hilelerini, heva ve heveslerini sıkı bir kontrol altında tutarak (riyâzet) beden prangalarından kurtularak kendilerini özgürleştirmişlerdir.

Kumran cemaati olarak da adlandırılan Essenîler açısından, *Erken Dönem Hristiyanlık* kitabında yer alan ve yerinde bir tespit olduğu düşünülen şu ifadelerin burada zikredilmesi uygun olacaktır: “Kur’ân’da geçen ‘ehl-i kitap’ ifadesi homojen bir kitleyi anlatmamaktadır. Hattâ Yüce Allah’ın, ‘Ehl-i kitabın hepsi bir değildir. Onlar içinde öyle dosdoğru bir cemaat vardır ki, gece saatlerinde Allah’ın âyetlerini okuyarak secdelere kapanırlar. Bunlar Allah’ı ve ahireti tasdik eder, iyiliği yayar, kötülükleri önler ve hayırlı işlere yarışircasına koşarlar. İşte onlar sâlihlerdendir.’²⁶⁹ buyurarak istisna ettiği kısım, kanaatimizce muhtemelen Kumran cemaati veya onlar gibi tevhid üzerinde olan bir takım

²⁶⁴ Atâu’r-Rahîm, *Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa*, s. 42-58.

²⁶⁵ Salibi, Kemal, *İsa Kimdi*, çev. Fuat Aydın, Mahya Yay., İstanbul 2017, s. 11.

²⁶⁶ Aslan, *Zelot*, s. 129.

²⁶⁷ Taşpınar, “Hz. İsa Döneminde Bir Münzevi Cemaat: Essenîler”, s. 144, 145.

²⁶⁸ Özdemir, Ahmed Yüksel, *Toma’ya Göre İncil*, İyidam Yay., İstanbul 2002, s. 228-232.

²⁶⁹ Âl-i İmrân 3/ 113-114.

topluluklar olabilir. Kur'ân'daki 'Ashâbü'l-Kehf ve'r-Rakîm'i, yazdıklarını mağaralarda muhafaza eden Essenîler veya onların öncüleri olarak anlamak da mümkündür. Çünkü Kur'ân'da onların bulundukları yere bir mescid yapıldığı ifade edilmekte, Essenîler de kendi mâbedlerine 'mescid' demektedirler. Ayrıca Ashâb-ı Kehf kıssasında yiyeceklerle ilgili olarak kullanılan 'ezkâ' kelimesi müfessirlere göre 'helâl' anlamındadır. Essenîler'in helâl ve haram konusunda çok titiz oldukları, Tevrat'ın yiyeceklerle ilgili hükümlerine sıkı sıkıya bağlı bulundukları kaynaklarda belirtilmektedir.”²⁷⁰

Kumran cemaati, Essenîler, Zelotlar, Ebionitler gibi ilk dönem Yahudi kökenli Hristiyan cemaatleri bazı kaynaklarda birebir aynı gruplar olarak ele alındığı gibi bazı kaynaklarda da bu duruma eleştirel yaklaşılmıştır. Bu cemaatler, aynı zamanda ve aynı ortamda bulunan veya aynı aileden gelen özdeş gruplar olmasa bile birbirlerinin kolu/uzantısı olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Ölü Deniz'in Kumran vadisinin kurak tepelerinde yaşayan²⁷¹ Essenî cemaatinin Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ ile olan bağlantısı konusunda genel ortak bir inanış mevcuttur. Hz. İsa'nın dünyadan ayrılmasından sonra takipçileri, Hz. İsa'nın bizzat kendisi çarmıha gerilmemiş olsa da üç peygamberin de canına kastetmiş dinî/siyasî yetkili zalimlerin zulmünden kurtulabilmek adına bir strateji belirlemişlerdir. Ya kendilerinden güçlü kâfirlerle savaşarak şehit olacaklar ya da tevhid ilkesine bağlı kalanlar, hayatlarını sürdürebilmek adına mağaralara, yer altı şehirlerine çekilip münzevî bir hayat yaşayarak varlıklarını devam ettirebileceklerdir. *Kütüb-ü Sitte'de* yer alan ve daha önce birinci bölümde geçen; “..üçüncü bir fırkanın ise ne savaşa ne de irşadda bulunmaya dermanı yoktu. Bunlar da çöllere ve dağlara çekilerek oralarda ruhban hayatı yaşamayı tercih ettiler. ..artık bir kere daha muharebe edemeyiz. Edersek biz de ölüp tamamen tükeneceğiz. Hak yola çağırarak tek kişi kalmayacak. İyisi mi yeryüzüne dağılalım, kendimizi sadece ibadete verelim.”²⁷² hadislerine dayanarak birbirinden ayrılan, Hz. İsa'ya inanan bu ilk dönem cemaatlerin yeryüzüne dağıldıkları, İslâmiyetteki mezhepler gibi tevhid ilkesinden ayrılmadan bazı uygulamalarda farklılaştıkları (Evlilik, topluma karışma, büyük suç işleyenler için cezalar..vb) düşünülebilir. Ebionitler bile kendi aralarında farklı şekillere ayrılmıştır ki bunlardan “Gnostik Ebionizm” grubu Essenîler olarak adlandırılmıştır.²⁷³ “Gnostisizm; Yunanca ‘Bilgi’ mânasındaki gnosisten türetilmiştir. Modern Arapça'daki karşılığı, irfân kelimesinden nisbet ekiyle oluşturulan ‘İrfâniyye’dir. ‘Bilmek, tanımak, kavramak’ anlamına gelen irfâniyye yani gnostisizm; başta Tanrı olmak üzere varlık ve olaylarla dinî konulara dair

²⁷⁰ Yıldız, *Erken Dönem Hristiyanlık*, s. 46, 272.

²⁷¹ Aslan, *Zelot*, s. 63.

²⁷² Canan, *Kütüb-ü Sitte*, c. 3, s. 186.

²⁷³ Çoban, *Yahudilerden Sonra Hristiyanlardan Önce Hz. İsa*, s. 141.

gerçek ve derunî bilginin duyu verilerine, akıl yürütmeye veya burhanî kanıtlamalara dayanmaksızın sadece keşif ve ilham yoluyla elde edilebileceğini ileri süren mistik ve felsefî akımı ifade etmektedir.”²⁷⁴ Ruhun süflî âlemden kurtulabilmesi için sahip olması gereken gnostik bilgi; içteki adamın kurtuluşu, manevî varlığın saflaştırılması ve aynı zamanda bütünü bilgidir. Gnostik bilgi bize kim olduğumuzu, kendisinden sürüldüğümüz yeri, nelerden uzaklaştırıldığımızı, yaratmanın ve yeniden yaratılışın ne olduğunu açıklamaktadır.²⁷⁵ Verilen bu gnostisizm tanım özelliklerinin, bir bakımdan Essenîlere has tasavvufî unsurları yansıttığı da görülmektedir.

Ruh’un egemenliğini sağlamaya yönelik bir strateji izleyen Essenîlerin, Göklerin Melekûtuna girebilmek adına nefis tezkiyesi, kalp tasfiyesi, riyâzet, mücâhede gibi seyrü süluk gereklerini yerine getirmeye çalıştıkları anlaşılabılır. Bir peygamber olan Hz. İsa’nın Essenîler hakkında Ferisîler ve Sadûkîler gibi olumsuz bir sözüne rastlanılmamakla birlikte; Essenîlerin o şartlarda Hz. İsa’nın öğretilerine uygun bir yaşam şekli benimsedikleri sonucuna ulaşılabilir. Belki de Essenîleri, Asr-ı Saadet döneminde yaşayan ve ilk gerçek sûfî örnekliği sergileyen zâhidlerin yer aldığı bir çeşit “suffa meclisi” olarak değerlendirmek yanlış olmaz.

Dünyanın ihtişam ve gösterişinden yorgun düşmüş ve kanılmaz olarak çatışma ve yozlaşmaya götüren karşı konulamaz ihtiraslardan bezmiş olan Essenîler, çareyi Ölü Deniz kıyıları boyunca yer alan sarp kayalıkların sessizliğine sığınmakta görmüşlerdir. Essenîlerin bu kayalıklara çekilmekteki esas gayeleri, temiz bir hayat yaşamak ve dolayısıyla da kurtuluşa ermektir.²⁷⁶ Essenîlerin bu uygulamaları da sûfîlerin halvet-uzlet makamları ile irtibatlandırılabilir.

Essenîler ruhsal tedavi ve şifacılık üzerinde de çalışmalar yapmış; bu alanda da geniş bir bilgi ve deneyim sahibi olmuşlardır. Ruhun derinliklerinden gelecek olan engin bilgeliği ortaya çıkartabilmek için fiziksel olarak bedene ve psikolojik anlamda duygularına tam anlamıyla hâkim olmayı başarmışlardır.²⁷⁷ Böylece nefsin köleliğinden tamamen sıyrılıp özgürleştikleri ve kâmil insan makamına ulaştıkları öngörülebilir.

Hz. Yahya’nın da bir Essenî olması kuvvetle muhtemeldir.²⁷⁸ Babası Hz. Zekeriyyâ mâbedde bulunmasına rağmen, adını Allah’ın koyduğu, biricik oğlunu yetişmesi için Essenîlerin himayesine vermiştir. Çünkü Hz. Zekeriyyâ, oğlunu yalnızca Yahova’ya ibadet

²⁷⁴ Alper, Ömer Mahir, “İrfâniyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 22, ss. 444-447, İstanbul 2000, s. 444.

²⁷⁵ Avcu, Ali, “Gnostik ‘Kurtarıcı Bilgi’ (Gnosis) Anlayışı ve İsmaililik’teki Tezahürleri”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, (31 Aralık 2019) c. 12, S. 2, ss. 319-352, Isparta 2019, s. 324, 325.

²⁷⁶ Atâu’r-Rahîm, *Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa*, s. 41.

²⁷⁷ Candan, Ergun, *Son Üç Peygamber*, Sınır Ötesi Yay., Nisân 2017, s. 117.

²⁷⁸ Yıldız, *Erken Dönem Hristiyanlık*, s. 151; Atâu’r-Rahîm, *Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa*, s. 43; Aydın, “Yahya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, s. 233; Chaney, *Antik Çağdan Günümüze Kadar Essenîler ve Sırları*, s. 28.

eden bir topluluğun içinde büyümesini istemektedir ki bu noktada en güvenilir topluluk Essenîlerdir.²⁷⁹ Essenîler “Işığın Oğulları”, Tapınak kâhinleri de “Karanlığın Oğulları” olarak adlandırılmıştır.²⁸⁰ Yahya (a.s); “Peygamber Yeşaya’nın dediği gibi, ‘Rabbin yolunu düzleyin.’ diye çölde haykıranın sesiyim ben.” dedi.²⁸¹ Hem Yahyâ hem de Essenîler kendilerini “Çöldeki Çılgılık” olarak da tanımlamışlardır.²⁸²

Sonuçta, muassır olan bu her üç peygamber de ezilmişliğin, sömürünün, sosyal ve hukuksal adaletsizliğin karşısındadır. Demek ki mazlumun hakkını arayan, zulme karşı çıkan peygamberlerin kendi dönemlerinin bir çeşit devrimcileri oldukları da söylenilebilir.²⁸³

“Hz. İsa’nın Essenîler ile özdeşleştirilmesine neden olan ortak noktalardan biri de: Yeni Ahid’de Hz. İsa’nın kardeşi olarak zikredilen ve Kudüs cemaatinin başı olan Yakub ile Essenîler cemaati liderinin Sıddîk Mürşid unvanı arasında kurulan irtibattır. Müridleri İsa’ya (a.s) dediler ki: ‘Biliyoruz ki sen bizleri günün birinde terk edeceksin. O zaman bizlere kim nezâret edecek? İsa (a.s) onlara: ‘Hangi makama erişmiş olursanız olun, semanın ve arzın kendisi için yaratılmış olduğu Sıddîk Yakub’a gideceksiniz.’ diyerek cevap verdi.”²⁸⁴ “Essenîlerin lideri olan Sıddîk (Âdil) Yakub ömrü boyunca riyâzete yönelik bir hayat sürmüş, Hz. İsa’nın teyid ettiği Musa Şeriatı’ndan asla ödün vermemiştir.”²⁸⁵

Diğergamlık, tevazu, af, sevgi, merhamet, sadakat gibi ahlâkî kavramlar dönemin din adamı ve âlimi sayılan Ferisî ve Sadûkilerde değil; Zekerîyyâ’nın gözetiminde yetişen, Hz. Yahyâ ve Hz. İsa’nın eğitiminde etkin rol oynadığı tespit edilebilen Essenîlerde görülmektedir. Essenîler Hz. İsa’nın nübüvvetinde ashab-ı suffe’ye benzer bir rol oynamıştır. Genelde halvet ve uzlet halinde bir yaşam şeklini benimsemişler ve ahlâkî değerlere sıkı sıkıya sarılmışlardır.

Robert Chaney *Antik Çağdan Günümüze Kadar Essenîler ve Sırları* isimli kitabında Essenîlerin ahlâkî özelliklerini şöyle ifade etmiştir: “Ahlâk ve ahlâk bilimi söz konusu olduğunda, Essenîler diğer bütün halklardan daha fazla saygı görürlerdi. Günümüzde pek de övgü yerine geçmeyen bir deyişi kullanmak gerekirse; ‘Sözlerinin eriydiler.’ Herhangi bir iş görüşmesinde bir Essenîliden resmî bir sözleşme imzalamasını istemeye gerek kalmazdı. Çünkü verdiği sözü sonuna kadar yerine getireceğine kesin gözüyle bakılırdı. Essenîler, günlük hayatları ve iş ahlâklarıyla zamanın diğer halklarından farklı ve kendilerine özgü bir

²⁷⁹ Atâu’r-Rahîm, *Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa*, s.43.

²⁸⁰ Aslan, *Zelot*, s. 129. Taşpınar, “Hz. İsa Döneminde Bir Münzevi Cemaat: Essenîler”, s. 143.

²⁸¹ Matta 3: 3; Markos 1: 3; Luka 3: 4; Yuhanna 1: 23.

²⁸² Yeşaya 40: 3.

²⁸³ Nirun, *Meryem Bülbül Dağı’nın Sırrı*, s. 40-41.

²⁸⁴ Taşpınar, “Hz. İsa Döneminde Bir Münzevi Cemaat: Essenîler”, s. 151; Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Kanonik-Apokrif İncillere Göre Hz. İsa Hayatı ve Mesajı*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017, s. 211.

²⁸⁵ Özemre, *Toma’ya Göre İncil*, s. 217.

toplum olduklarını göstermişler ve bu özellikleri onlara diğer halkların kendilerine karşı duydukları büyük saygının ifadesi olan ‘Dindarlar ve Kutsal Halk’ isimlerini kazandırmıştır.”²⁸⁶

Hiz. İsa, insanları dünyadan ve dünya menfaatinden kimsesizlere, çocuklara kısaca bütün çaresizlere karşı yumuşak davranılmasını öğütleyecek birtakım meseller ve hikâyeler anlatmıştır. Hiz. İsa, idarî kanun ve nizamlar konusunu Kayser’e bırakmış, bütün Yahudilerle Romalıların kalplerine hâkim olan maddiyata karşı savaş ilan etmiş, dünya malına tamah etmekten sakındırdığı gibi, nifaktan, riyadan, insanları övme tamahkârlığından da sakındırmıştır.²⁸⁷ İnsanoğlunun inandığı gibi yaşamaması; zihni ile bedeninin uyumsuzluğu; kalbi ile aklının ikilemi onun en büyük sorunu olmuştur. Hâlbuki insanın insanıyeti dosdoğru oluşundandır. Zira ahlâk, vicdan, akıl çelişkileri kabullenemez; dolayısıyla ahlâk, vicdan ve akıldan yoksun veya çelişik insanoğlundan bahsetmemiz de bu yüzden mümkün değildir. İsa Mesih’in çağırısı bu çelişkiyi, bu eğriliği düzeltmeye dair bir çığlıktır.²⁸⁸

Hiz. İsa’nın mesajlarında dikkati çeken bir diğer önemli husus, gönderildiği toplumda hâkim olan materyalist akıma karşı çıkmasıdır. Ferisîlerin başı çektiği şekilcilik ve maddecilik anlayışına karşı, Essenîler de içsel gelişimi ön planda tutmuşlardır.

Ruh nefse galipse insan, riyâzetini daha kolay gerçekleştirebilir. Riyâzetse toplumdan soyutlanmakla mümkün olan bir şeydir. Ruhî yönü galip insan, dünyevî isteklerden kendini daha kolay uzak tutabilir. Az yemek, az içmek, evlilikten uzak durabilmek, nefis tezkiyesinden ziyade, ruh tasfiyesi metodunu uygulayabilenler tarafından daha net ortaya konulabilen şeylerdir. Hiz. İsa’nın evlenmemiş oluşunun altında bu sebepleri aramak daha doğru olur.²⁸⁹

Hristiyanlık dinine bireysel nitelikli ahlâkî değerler açısından bakıldığında, yedi değerden bahsedildiği görülür. Üçü teolojik değerlerdir: İnanç, ümit, sevgi; dört tanesi de temel değerlerdir: İhtiyat, adalet, itidal ve şecaattir. Bunların hepsinin insan ruhunu arındırmayı amaçlayan prensipler olduğu söylenebilmektedir. Tüm bu değerlerin amacı Hiz. İsa’yı model olarak almaktır.²⁹⁰

Hiz. Zekeriyâ, Hiz. Yahyâ ve Hiz. İsa; Essenîlerle birlikte tasavvufî bakış açısını, buna bağlı ahlâkî değerleri yaşamış ve yaşatmışlardır.

Hiz. İsa’nın Peygamberlik güveni ve Mesihlik şuuru ile donanmasında, vazifesine hazırlanmasında bu gizemli topluluğun büyük bir rol oynadığına dair bulgular vardır. “sırlar

²⁸⁶ Chaney, *Antik Çağdan Günümüze Kadar Essenîler ve Sırları*, s. 51.

²⁸⁷ Güzel, *2000’li Yıllarda Hiz. Musa, Hiz. İsa ve Hiz. Muhammed*, s. 203

²⁸⁸ Ergenç, *İncil’in Satır Aralarında Böyle Buyurdu İsa Mesih*, s. 47.

²⁸⁹ Mermer, *İsa’nın Yamalı Gömleği*, s. 78.

²⁹⁰ Köylü, *Dünya Dinlerinde Ahlâk*, s. 139.

yemini” ile birbirlerine kardeşçe bağı oldukları düşünölen sakın, yumuşak ancak ciddi görünüşlü Essenîler; kendilerini huzur ve barış içinde “bilgece yaşama sanatı”na vakfetmişlerdir.²⁹¹ Yaratıcıya övgü, şükür ve dualarını şiirsel bir biçimde yapmış olan Essenî yazılarından alıntılar şöyledir:

*“Gündüz olduğunda, gece geldiğinde,
Tanrı’nın Ahdi’ne gireceğim;
Gece ve sabah bizi terk ettiklerinde,
O’nun Emirlerini zikredeceğim,
Ve onlar var olduğu sürece,
Onların içinde dönüşü olmayan (Ebedî) ülkemi kuracağım.
Hükmümü günahlarıma bakarak vereceğim,
İsyanlarım beni kendi gözümde bir derece alçaltacak.
Fakat Tanrı’ya Benim Adaletim diye sesleneceğim!
Ve o En Yüce Varlığa iyiliklerime destek ver diyeceğim!
Ellerim ya da ayaklarımla bir işe girişmeden önce
Onun ismini kutsayacağım;
Dışarı çıkıp döndüğümde, başladığım her işte,
Ona sevinç çığlıkları atacağım.
İnsanların önüne serdiği masadan dolayı
Ve dünyadaki nefis meyvelerle beslenmek için
Elimi ağzıma götürmeden önce,
O’nu ağzımdan çıkanla kutsayacağım.
Korkunun ve dehşetin tutsağı olduğumda,
Sıkıntıya, umutsuzluğa düştüğümde,
O’nun Adını anacağım.
O’nun Varlığını tanıyacağım çünkü O olağanüstü
Ve O’nun Kudretini düşüneceğim;
Ve her gün O’nun Yardımlarına bel bağlayacağım.
Bütün canlıların hükmünün O’nun elinde olduğunu
Ve O’nun her işinin doğru olduğunu biliyorum;
İstirap çektiğimde O’na dua edeceğim,
O beni kurtarınca da yine sevinç çığlıkları atacağım.*

²⁹¹ Candan, *Son Üç Peygamber*, s. 105, 109.

*Hiç kimseye kötülükle karşılık vermeyeceğim,
 Ve herkesin peşine iyilikle düşeceğim;
 Çünkü bütün yaşayanların hükmü Tanrı'nın elinde,
 Ve herkese karşılığını verecek olan da yalnız O.
 O, beni aydınlatan ışığı bilgeliğinin kaynağından döktü,
 Ve gözüm O'nun Mucizelerine şahit oldu
 Ve kalbimin ışığı gelecek olan Esrarı delip geçiyor.
 O Ebedî Varlık benim sağ elimin dayanağı;
 Adımladığım yol sağlam kayalar üzerinde,
 Önüme çıkan hiçbir şey beni korkutamayacak.
 Çünkü adımlarımın altındaki kaya Tanrı'nın Gerçeği
 Ve O'nun Kudreti sağ elimin dayanağı,
 Ve beni haklı çıkaran O'nun Adâleti.
 Kalbimdeki ışık O'nun Harika Mucizelerinden geliyor,
 Gözlerim Bilgelige O'nun Ebedî Varlığında şahit oldu.
 Çünkü Sen olmadan hiçbir yol mükemmel değildir,
 Ve Senin İraden olmadan hiçbir şey gerçekleşmez.
 Bütün bilgiyi öğreten Sensin,
 Ve yaratılan her şey Senin İradenle var oluyor.
 Ve Senin dışında, verdiğin kararı tartışacak
 Ve Senin Kutsal Düşünceni kavrayacak
 Ve Senin Gizemlerinin Derinliğine inecek
 Ve Senin Bütün Mucizelerini ve Kudretinin Gücünü anlayacak bir ikinci varlık yok.
 Ve ben hiçbir insana hizmetçi olmayacağım
 Ve hiçbir insana sığınmayacağım,
 Yalnızca Sana sığınacağım,
 Çünkü arayanlar bulur.
 ... O'nun hakkında düşünenler ve O'nu sevenler
 ... Ebediyete kadar sürecektir çağlar boyunca
 Yaşayacaklar.”²⁹²*

²⁹² Chaney, *Antik Çağdan Günümüze Kadar Esseniler ve Sırları*, s. 82-85.

BÖLÜM II

ZÜHD KAVRAMI

2.1. Zühd Kavramı

Zühd, “rağbetsiz olmak, yüz çevirmek”²⁹³ olarak tanımlanır. Zühd, ‘z-h-d’ fiilinin mastarı olup²⁹⁴ lügatte ‘soğuk ve ilgisiz davranmak, bir şeye rağbet etmemek, meyletmemek’ mânâlarına gelmektedir.²⁹⁵ Bu kelime, Kur’ân-ı Kerîm’de sadece Yusuf sûresinin 20. âyetinde “zâhîdîn” olarak geçer. “Yusuf’un satışı konusunda rağbetsiz idiler. (Ona değer vermiyorlardı, onu pek önemsemiyorlardı, ona karşı isteksiz idiler.)” Zühdün zıddı rağbettir.²⁹⁶ Büyük Arap dilcileri, zühd ve onunla aynı kökten gelen diğer kelimelerin tamamında azlık ve azla yetinmenin esas olduğu hususunda söz birliği içindedir.²⁹⁷

“Zühd; ze, he ve dal harfleri olmak üzere üç harften meydana gelmiştir. Ze, zilleti; he, heves ve arzuları; dal ise dünyayı terk etmeyi gösterir.”²⁹⁸ Eşyaya dair isteklerin bütünüyle düşmesi²⁹⁹ olarak da tanımlanan zühd, hakikât ehlinin ıstılahında ise dünyayı sevmeme ve ondan yüz çevirmeyi ifade eder. Zühd, “ahiret rahatı için dünya rahatını terk etmek ve elden çıkarılan şeyin kalpten de çıkarılması”,³⁰⁰ “dünya metâna kalpte yer vermemek ve ihtiyaç miktarı kadar malı elde tutmak”³⁰¹ şeklinde anlamları olan tasavvufun en temel unsurudur.

“Zühdden başka bütün iyilik çeşitlerini kendinde toplayan başka bir şey yoktur.”³⁰²

Zühd, dünyayı tamamen terk edip çalışmayı bırakmak, dünya lezzetlerine sırt çevirip, kuru ekmek yiyerek aba giymek değil; lezzet verici şeyleri azaltmak, onlara dalmamaktır. Diğer bir ifadeyle ahireti unutup dünyaya esir olmamaktır.³⁰³ Zühd, hiçbir şey yenmemesi değildir de ne yenirse yenilsin helalinden olmasıdır. Bir gün bir dervişi, lezzetli bir yiyecek yerken gördüler ve “Bu yiyecek zâhidlerin durumuna uygun mudur?” dediler. Bunun üzerine

²⁹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 550.

²⁹⁴ Yıldırım, Ahmet, “Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2008/1, Sayı: 20, s. 120, ss. 119-138, Isparta 2008.

²⁹⁵ Yıldırım, Ahmet, *Din Dünyevileşme ve Zühd*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014, s. 27.

²⁹⁶ Yıldırım, *Din Dünyevileşme ve Zühd*, s. 28.

²⁹⁷ Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1999, s. 103-104.

²⁹⁸ Nahşebî, Ziyâüddin, *Silku’s-Sulûk (Âriflerin Yolu)*, çev. Mustafa Çiçekler - Halil Toker, İnsan Yay., İstanbul 2002, s. 250.

²⁹⁹ Kâşânî, Abürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2015, s. 282.

³⁰⁰ Cürcânî, Seyyid Şerif, *Ta’rifât*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, Litera Yay., İstanbul 2014, s. 120.

³⁰¹ Gökcan, Mansur, “Hz. Peygamberin Yaşantısında Tasavvufi Unsurlar”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, s. 2, ss. 321-351, Adana 2017.

³⁰² Mekki, *Kütü’l-Kulûb*, c. 2, s. 422.

³⁰³ Karagöz, İsmail vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2010, s. 722.

derviş; “Ey efendi, biz bu dünyada misafiriz ve misafire ne verilirse yemesi gerekir.” demiştir.³⁰⁴

Zühd, ruhun gerçek menşe’ini (bezm-i elest) hatırlamasını, gönlün Allah sevgisiyle dolmasını te’min eden bir egzersizdir. “Nefsin safında insana tahakküm eden maddeyi, ruhunun tasarrufuna geçirme ameliyesidir.”³⁰⁵ İnsan nefsinden yüz çevirmedikçe halktan yüz çevirmesi doğru dürüst gerçekleşmez. Kişi kendinden yüz çevirdi mi, şüphe yok ki, bütün halk Hakk’ın muradının gerçekleşmesi için hizmet eder veya vesile kılınır. Kul, O’nun emrini yerine getirmek için Hakk Teâlâ’ya yönelmelidir. Şu halde dünyaya meyletmek ve gönül vermek için hiçbir sebep yoktur.³⁰⁶

Mevlânâ’nın eserinde şöyle geçer: “Zühd nedir? Dünyadan yüz çevirmek, tâat ve ahirete teveccüh etmektir. Bunun için onun; dünyayı, dünyanın çirkinliklerini, sebâtsizliğini ve ahiretin güzelliklerini, sebâtlı, bâkî oluşunu bilmesi gerekir. Mesela: ‘Nasıl edeyim ve ne gibi taatte bulunayım?’ diye çalışması ve bunun için cehd göstermesi hep ilimdir. Öyleyse ilimsiz zühd olmaz.”³⁰⁷ İşte el-Âlim olan Allah’ın rızâsı için zâhid olunacaksa buna da ilim gerektir denilebilir.

Dünyaya rağbet etmenin temelinde, yakîn zayıflığı vardır. Çünkü kulun yakîni sağlam olsa, bu yakînin nuru ile ahirete bakar; dünyayı unuttur ve neticede dünyaya karşı zühd sahibi olur. Böylece kendisine vaat edilen daha sürekli, daha yararlı ve Mevlâ’sının rızâsına daha uygun olanı tercih eder. Fâni olana itibar etmez, aksine ebedî olana sarılır. İşte zühd böyle oluşur.³⁰⁸

Nefs-i râziyenin bir sıfatı da zühddür. Dünyaya iltifat etmemek³⁰⁹ olan ve tasavvufun özünü teşkil eden temel kavramlardan biri olan zühd, tasavvuf kaynaklarında makam olarak da değerlendirilmektedir.³¹⁰ Hz. Mevlânâ’ya “Dünya nedir?” diye sorduklarında o “Allah’tan gâfil olmaktır.” cevabını vermiştir. Yine Hz. Mevlânâ, dünyayı denize, insanı da gemiye teşbih eder. Gemi delikse batar ve dünyada gark olur (fenâ fi’-d-dünya). Delik değilse, üzerinde âsûde dolaşır.³¹¹ Nasıl ki gemi denizin üstünde yol alabilir, dünyada dünya ile ömür sürer, ancak burada deniz suyunun geminin içine girmemesi yani dünya sevgisinin kalbin içine girmemesi önemlidir. “Kur’ân’da yeryüzü için arz kelimesi kullanılmış, şu anda

³⁰⁴ Nahşebî, *Silku’s-Sulûk*, s. 252.

³⁰⁵ Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MİFAV Yay., İstanbul, 2017, s.173.

³⁰⁶ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 170.

³⁰⁷ Rûmî, *Fîhi Mâfih*, s. 74.

³⁰⁸ Mekki, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 429-430.

³⁰⁹ Kotku, Mehmed Zahid, *Nefsin Terbiyesi*, Server Yay., İstanbul 2016, s. 306.

³¹⁰ Erkaya, Mahmud Esad, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yay., Ankara 2017, s. 240.

³¹¹ Rûmî, Mevlânâ Celaleddin, *Mesnevi Tercemesi ve Şerhi*, çev. ve şerh: Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Yay., İstanbul 1990, c. 1, s.130; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 179.

yaşanılan hayata dünya hayatı denmiştir. Böylece Kur’ân’da arz coğrafi, dünya ise dinî ve ahlâkî bir terim olarak yer almış; dünya kötülenir veya hafife alınırken, kozmik varlığı değil burada sürdürülen ve âhiret kaygısını geri planda bırakan hayat tarzı kastedilmiştir.”³¹²

Bazı sûfilere göre, haramda zühd yapmak zâten şarttır (farzdır), ama helâlde zühd yapmak fazilettir. Selâmet olan zühd ise şüphelilerden sakınmaktır.³¹³ Dünya zevkleri, içimizde çırpınan pek çok ihtiraslarımızın habercileridir. Zevkler gıdıklandıkça, emellerimizi artırır. Nefsi doyurmak mümkün olmadığı için, onun beslenmesine yarayan emellerin de sonu yoktur. Her emel, sonunda bir elem meydana getirir. Bu yüzden emele, elem bozuntusu denilmiştir.³¹⁴

Zühd, az olsun, çok olsun, dünyanın malından, hoş giden şeylerinden ve makamlarından –bir ölü gibi- uzak kalmaktır.³¹⁵ Geylânî buna “kızıl ölüm” demiştir. Onun ifadesiyle kızıl ölüm: Nefse, heva ve hevese, kötü tabiata, şeytana ve dünyaya muhalefet etmektir. Halktan uzaklaşmak ve Hakk’ın dışındaki her şeyi tamamen terk etmektir.³¹⁶ Zühd, dünya sevgisinden ahiret sevgisine yahut mâsivâ sevgisinden Allah’ı sevmeye geçmektir. Fudayl ibn İyâz’ın (ö. 187/803) bu konuda güzel bir misâli de şöyledir: “Allah bütün şerri bir eve koymuş, dünya sevgisini o evin anahtarı yapmıştır. Bütün hayrı da bir eve koymuş, zühdü de onun anahtarı yapmıştır.”³¹⁷

“Zühdde, nefse hâkim oluncaya kadar, dünya metanın terkedilmesi öngörülmektedir. Fakat nefs-i emmâreyi (kötülüğü emreden nefis), nefs-i marziyyeye çeviren kişi için, dünya malı artık tehlike oluşturmayacaktır. Çünkü bu kişinin nefsi kendisine hükmedemez. Aksine artık kendisi nefsine hükmedecek konuma gelmiştir. Bu durum zühdün ne olduğunu daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zühd, dünyayı terk, dünya malını terk değil; nefsin dünya malı üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak ve bunun için gerekli tedbirleri almaktır. Belki nefsi yola getirmek için belli bir süre dünya malını terk etmek de gerekebilir. Bu durum kişilerin iradeleri ile ilgilidir.”³¹⁸

³¹² Özköse, Kadir, “Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1, s. 179, ss. 175-194, Sivas 2002.

³¹³ Ögke, Ahmet, vd., *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse, Grafiker Yay., Ankara 2017, s. 126.

³¹⁴ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 178.

³¹⁵ Kübra, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat*, çev. Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul 2015, s. 50.

³¹⁶ Geylânî Abdulkadir, *el-Fethû'l-Rabbânî ve'l Feyzû'r-Rahmânî*, çev. Kazım Ağcakaya, Medine Yay. İstanbul 2007, s. 298.

³¹⁷ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 275, 278.

³¹⁸ Gökcan, Mehmet Mansur, *Kuşeyrî'nin “el-Cevâhiru'l-Mensûre” İsimli Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2015, s. 152.

Yıldırım'ın ifadesiyle; "Kısaca zühd kelimesinin etimolojisinde; azlık, isteksizlik, rağbetsizlik, önemsizlik, terk etmek, kötü kabul edilen şeylerden yüz çevirmek, dünyaya buğzetmek, mâsivâyı terk gibi anlamlar olduğu anlaşılmaktadır."³¹⁹

Tasavvufta dört çeşit terk vardır:

1. Terk-i dünya: Zâhidlerin bütün dünya nimetlerini, malı ve mülkü ahiret için terk etmeleri. Yahyâ b. Muâz (ö. 258/872), zühdün hakikâtine ancak şu üç şeyle vakıf olunabileceğini vurgulamaktadır: Sırf Allah için amel (alâkasız amel), maddî bir şeye tamah etmeden konuşmak (tamahsız söz), baş olma arzusu taşımadan ve nefsi maddîyât ile zelil etmeden azîz olmak.

2. Terk-i ukbâ: Âriflerin cenneti ve oradaki nimetleri, ilâhî cemâli temâşa için terk etmeleri. Bu mânâyı ifade için, Yahyâ b. Muâz, "Zâhid, senin burnuna sirke ve hardal çektirir, ârif ise sana misk ü amber koklatır." (Yani zâhid Allah korkusundan ve cehennem azâbından, ârif ise Allah sevgisinden ve ilâhî nimetlerden bahseder, biri celâlden, öbürü cemâlden dem vurur.) demektedir.

3. Terk-i hestî: Sâliklerin kendi varlığını da terk ederek, Hak'ta fânî olmaları.

4. Terk-i terk: Kâmil âriflerin terki de terk etmeleri, aklında ve zihninde terk diye bir kavramın kalmamasıdır.³²⁰

Herevî'nin (ö. 481/1089) zühdün üç derecesi şeklinde yaptığı sınıflandırma da dikkat çekicidir:

Birincisi, haramı terk ettikten sonra (Hak tarafından) azarlanmak korkusuyla şüpheli şeyleri de terk etmek, kusur olarak kabul edilen şeylerden uzak durmak ve fâsıklarla bir arada bulunmaktan nefret etmektir. Bu halkın (avâmın) zühdüdür.

İkincisi, vakti değerlendirmek için her anı ganimet bilmek, sükûneti muhafaza etmek, peygamberler ve siddîklerin ahlâkıyla süslenmek sûretiyle ihtiyaç fazlası olan şeyleri terk etmek ve (dünyevî hususlarda) zaruret miktarıyla yetinmektir. Bu havâssın (seçkin kulların) zühdüdür.

Üçüncüsü, zühde zühddür. Zühd olarak yaptığın şeyi küçümsemen, hallerin nezdinde eşit olması ve hakikât vadisine bakarak bir iş yaptım düşüncesinden uzaklaşmaktır. Bu da âriflerin zühdüdür ki Allah'tan başka her şey (mâsivâullah) terk edilir.³²¹

³¹⁹ Yıldırım, *Din Dünyevileşme ve Zühd*, s. 29.

³²⁰ Özköse, "Zühde ve Süflerin Zühde Yükledikleri Anlam", s. 181-182.

³²¹ Herevî, Hâce Abdullah el-Ensari, *Menazilü's Sâirîn*, çev. Abdürrezzak Tek, Emin Yay., Bursa 2017, s. 19-20; Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara 2013, s. 389; Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2016, s. 281, 389.

Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) zühdü; “Elde bulunmayan şeyin, gönülde de bulunmamasıdır.” şeklinde tanımlamıştır. Ali b. Ebu Talib’e (r.a) “Zühd nedir?” diye sorulmuştur. O da şu cevabı vermiştir: “Dünyayı ister Müslüman yesin ister gavur yesin, buna aldırmanamandır.”³²² Şiblî (ö. 334/946) de; “Zühd, Allah’a saygıdır.”³²³ demiştir.

Kural olarak zühd, yoksulluk demek değildir; hatta zühdle yoksulluğun doğrudan ilgisi yoktur. Zühd, mala sahip olmamak değil, malın insana sahip olmasını, insanı yönlendirmesini önlemektir. Zühdün gayesi, yoksulluğu gerçekleştirmek değil, insanın iç kuvvetlerini mahveden hırsı temizlemektir. Bu nedenle, tasavvuf ehli “Gerçek hür, gerçek zâhiddir.” demişlerdir. Bir kimse Allah’tan gayrı olan mâsivâyâ ait muhabbeti atarak, kalbine yalnızca Allah sevgisini yerleştirmişse; o kimsenin mülkü altında ne kadar zenginlik olursa olsun, o kimseye menfî yönde zarar veremez. Zira o kimse kalbini Hüdâ’ya bağlamıştır. Bu nevîden misaller çoktur. Mesela; Hz. İbrahim’in malı mülkü çoktu ama bu mal ve mülk onun kalbini, Hüdâ’dan koparmamıştır. Hz. Süleyman ve evliyâullahtan nicelerinin bol serveti, tahtları ve tâçları olmasına rağmen, onları Allah’a boyun eğmekten alıkoymamış ve malları kendileriyle Allah arasında perde olmamıştır.³²⁴

Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728) zühd anlayışı; tefekkür, nefis muhasebesi, dünyadan uzaklaşma ve Allah aşkına dayanmaktadır. Toplumla iç içe fakat toplumun kötülüklerini erdemli davranışlara döndürmeyi amaçlayan bir anlayıştır. Bu hâliyle o, dünyevîleşmeye, samimiyetin kaybolmasına, kişisel ahlâkî erozyonlara karşı güzel bir örnek sunmaya çalışmış, erdemlerin yaşatılması için yenilikçi-ahlâkçı bir söylem geliştirmiştir. Hasan-ı Basrî’nin yanında zühdden konu açıldığında bazıları zühdün; giyinme, yeme, vs. konularında olacağını söylerken o şöyle demiştir: “Durum sizin bahsettiğiniz gibi değildir. Zâhid kişi, bir kardeşini gördüğünde; ‘Bu kardeş benden daha faziletlidir.’ diyen kişidir.”³²⁵

Zâhidlik şu şekilde de yeni bir anlam kazanır: Dünyadaki zühd, insanları zâhid (değersiz) görmekle başlar. İnsanlar içinde zâhid göreceğin ilk kişi de nefisindir.³²⁶

Hakk’a yönelmek için dünya ve tüm mâsivâdan sıyrılmanın önemine dikkat çeken Yahyâ bin Muâz şöyle demiştir: “Dünya süslü bir gelin gibidir, dünyaya rağbet edenler onu taramaya ve süslemeye çalışır. Zâhidler, bu gelinin yüzünü kömürle karartıp, saçlarını yolar,

³²² Kelâbâzî, *Ta’arruf*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2016, s. 156.

³²³ Sülemî, *Ebu Abdurrahman, Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risaleleri*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara 1981, s. 125.

³²⁴ Ankaravî, İsmail, *Minhâcu’l-Fukarâ*, haz. Saadettin Ekici, Meral Kuzu, İnsan Yay., İstanbul 2011, s. 265.

³²⁵ Hasan-ı Basrî, *Zühd*, çev. İshak Doğan, Hüner Yay., Konya 2012, s. 15.

³²⁶ el-Küleyb, Abdulmelik Ali, *Zahidlerin Sofrası*, çev. Ersan Urcan, İtisam Yay., Ankara 2016, s. 15.

elbisesini yırtar. Ârifler ise Allah Teâlâ ile meşgul oldukları için bu geline iltifat etmezler.”³²⁷ Zühd anlayışıyla insan, dünyaya bir kapitalist ve materyalist gibi yaklaşmayacağı ve dünyanın sarhoş edici etkilerini kalpten çıkarmış olacağından, müşahade hali insanın iç dünyasında hissedilir. İnsan bu müşahade hali sebebiyle kâinattaki isim ve sıfat tecellilerini fark ederek zühd anlayışını bir yaşam tarzı haline getirip içselleştirebilir. Lüksün, israfın ve maddeci yaşamın olumsuz etkilerinden kurtularak özgürleşen insan; özünde duygusal ve zihinsel dengenin olduğu dürüstlük, doğruluk ve istikrarla Rabbine kul olmayı hedefleyerek, istikâmet üzere olabilir. Bu da bilişsel tutarlılık durumunu ortaya koymaktır ki bu durum tutarlı bir davranış ve algılayış olmakla birlikte duygusal ve zihinsel denge halidir. Kişinin hem kendini hem de Rabbini fark ederek dünyevî hırslarından vazgeçme süreci olan zühd anlayışı, güçlü-sağlıklı mümin olarak tam ve olgun hale gelerek, kendini gerçekleştirmeden öte insanın asıl değerini ortaya koyan ve insan var oluşunun temel özelliklerinden birisi olan kendini aşma durumudur.³²⁸ Cüneyd-i Bağdâdî’nin deyimiyle elin dünya malından kalbin tamahkârlıktan azad olması demek olan zühd, psikolojik açıdan ifade edilirse; savunmacı tavırlar ve yanıltıcı düşümler üzerine vurulan bir kazı çalışmasıdır ki böylece bilinçdışının set vurulmamış enerjilerine ulaşım sağlanabilecektir. Kısaca belirtmek gerekirse zühd; kişinin olgunluk (kemâle ulaşma) sürecini engelleyen alışkanlık, davranış ve buhranlardan kurtulmasını, beraberinde ıslah olmuş nefis ile ilhâm, hikmet, bilgelik enerjisiyle dolmasını sağlayan bir içsel dönüşüm uygulaması olarak anlaşılabilir.³²⁹

Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778); “Dünyaya karşı zâhid olmak, kanaat (kasr-ı emel) sahibi olmak demektir. Kuru ekmek yemek ve abâ giymek zühd değildir.” demektedir. Sûfiler, az yemeyi, az uyumayı, az konuşmayı, halveti, uzleti, elindekini vermeyi, cömertliği, infakta bulunmayı, başkalarındakileri istememeyi, onlara heves etmemeyi, şöhret ve itibar sevgisini terk etmeyi, zühdün unsurları olarak değerlendirmişlerdir.³³⁰

Zühd-i barid (zühd-i huşk) ise soğuk ve kuru zühd anlamına gelmektedir. Kaba ve ham sofuluk olarak adlandırılır. Şekilci ve merasimci ama katı ve sert dindarlık, yobazlık şeklinde ifade edilir. Gerçek zühd ise ahiret ve uhrevî amel ve değerlerin maddi ve dünyevî menfaat, haz ve işlerden daha önemli ve değerli tutulması esasına dayanır. Kısacası daima

³²⁷ Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Lüma*, çev. Kamil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 2016; Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, s. 46.

³²⁸ Sayın, Esmâ, “Tasavvuf Kültüründeki Zühd Anlayışının Tasavvufî ve Psikolojik Etkileri”, *Balıkesir Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Haziran 2018) 4/1, ss. 120-134, s. 125-131, Balıkesir 2018.

³²⁹ Sayar, Kemal, *Sûfî Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2015, s. 32-34.

³³⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 99, 277.

ahireti dünyaya, maneviyatı maddiyata tercih etmektir. Bu anlamda zühd dünyanın ve maddiyatın tamamen kökten red ve terk edilmesi mânâsına gelmez.³³¹

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726) (r.a) der ki: "Allah Teâlâ bir kulun hayrını murâd ettiği zaman, onu dünya konusunda zahid, dinde fâkih kılar. Kusurlarını kendine gösterir. Kime bunlar verilmişse dünya ve ahiretin tüm hayırları verilmiş demektir."³³²

Zühdün mahiyeti, unsurları ile Hz. Peygamberin ve ashabının zühd hayatına dair rivâyetleri ekseninde hadislerde zühd kavramı ele alınmış, zâhid sûfilerin etkisiyle zengin bir zühd edebiyatı ortaya çıkmıştır. Zühd konusunda çok sayıda eser telif edilmesine rağmen büyük kısmı günümüze ulaşmamıştır.³³³ Zühdle ilgili günümüze ulaşan meşhur kitaplardan örnekler kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

- a. Ebû Abdîrrahman Abdullah İbni Mübârek el-Meverzî (ö. 181/797) - *Kitâbu 'z-Zühd ve 'r-Rekâik*.
- b. Vekî' b. el-Cerrah Ebû Sufyân er-Ruâsî (ö. 197/812) - *Kitâbu 'z-Zühd*.
- c. Esed b. Musa el-Umevî (ö. 212/827) - *Kitâbu 'z-Zühd ve 'l-İbâde ve 'l-Verâ*.
- d. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) - *Kitâbü 'z-Zühd*.
- e. Hennâd bin es-Serî b. Mus'âb et-Temîmîed-Dârimî (ö. 241/855) - *Kitâbu 'z-Zühd*.
- f. Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857) - *el-Mesâilfi 'z-Zühd*.
- g. Ebû Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî el-Ezdî (ö. 275/888) - *Kitâbu 'z-Zühd*.
- h. Ebû Bekr Ahmed b. Amr İbn Ebî Asım en-Nebîled-Dahhâk (ö. 287/901) - *Kitâbu 'z-Zühd*.
- ı. Ebûbekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî (ö. 458/1066) - *Kitâbu 'z-Zühdi 'l-Kebîr*.

2.2. Hz. Peygamber ve Ashabında Zühd

Tasavvufün kökü ve tohumu, birinci asırda bütün İslâm âlemine hâkim olan zühd hareketinin içinde mevcuttur.³³⁴ Bu ilk dönem, zühd dönemi olarak nitelendirilip, tasavvuf tarihinin üzerine temellendirildiği asırlar olarak kabul edilmektedir.³³⁵

Hz. Peygamber'in, tasavvufün temel prensibi olan zühdü, Melik Hakk'ın da halkın da sevgisine ulaşma vesilesi olarak gördüğü ve tavsiye ettiği anlaşılmaktadır.³³⁶ O, Rabbin katında sivrisineğin kanadı kadar bile değeri olmayan şu dünyaya³³⁷ rağbet etmeyi hoş

³³¹ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf ve Tenkit*, Dergâh Yay., İstanbul 2014, s. 232, 396.

³³² Vekî b.Cerrâh, *Hayatı Allah'a Adamak (Kitâbü 'z-Zühd)*, çev. Ali Pekcan, Rağbet Yay., İstanbul 2010, s. 9.

³³³ Serî Hennad, *Kitâbü 'z-Zühd Hadislerle İslâmî Hayat*, çev. Musa Akpınar-Faik Akcaoglu, Beka Yay., İstanbul 2017, s. 12.

³³⁴ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 18.

³³⁵ Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yay., İstanbul 2015, s. 39.

³³⁶ Gökcan, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf*, Harf Yay., Ankara 2017, s. 127.

³³⁷ Tirmizî, Zühd, 13; İbn Mâce, Zühd, 3; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 3, n. 2107, s. 376.

görmemiş ve şu sözü zikretmiştir: “*Mahvediciler üçtür: Kişinin kendini beğenmesi, boyun eğilen ihtiraslı cimrilik, tamahkârlık ve esiri olunan hevâ-heves.*”³³⁸

“*Fakirlik, insanların gözünde bir leke ve kusur, kıyamet günü Allah katında ise bir süs ve güzelliştir.*”³³⁹ diyen Resûl-i Ekrem (s.a.v) sade yaşar, sade giyinir, sade yemek yerdi. Her şeyde sadeliği severdi. Hz. Ömer (r.a), Resûl-i Ekrem’in (s.a.v) odasında gördüğü şeyleri şu tarzda nakletmiştir: Resûl-i Ekrem’in sırtında bir ihrâmı vardı. Bir tarafta çıplak bir sedir, üzerinde deriden bir yastık duruyordu. Bir köşede bir avuç yulaf, bir post, boş bir su tulumu gördüm. Bu manzara karşısında ağladım. Resûl-i Ekrem, niçin ağladığımı sordu. Ben de; “Nasıl ağlamayayım; üzerinde yattığınız yatak, vücudunuzda izler bırakmış. Bütün memâlikiniz işte bu odanın içinde. Kayserler ve Kısralar dünyanın bütün zevkini sürdükleri halde, siz Allah’ın peygamberi böyle bir hayat geçiriyorsunuz.” deyince, Resûl-i Ekrem; “*Ey İbn Hattab! İstemez misin ki bu dünya onların olsun da ahiret nimetleri bizim olsun*” buyurdu.”³⁴⁰ Bâkî olanı, fânî olana tercih eden Hz. Muhammed (s.a.v); “*Dünyasını seven kimse ahiretine zarar verir; ahiretini seven kimse de dünyasına zarar verir.*”³⁴¹ sözü ile zâhidliğin en temel özelliklerinden olan vera’ı ifade etmiştir.³⁴²

Hz. Peygamber’in zâhidâne yaşantısı yokluktan değil, kendi irâdesinin tezâhürüdür. Zira o buyurmuştur ki: “*Ben melik peygamber veya kul peygamber olma hususunda muhayyer bırakıldım. Cebrâîl bana tevâzu göstermemi işaret etti. Ben de; ‘Kul peygamber olayım, bir gün doyar, bir gün aç kalırım.’ dedim.*”³⁴³ Nitekim Hz. Peygamber, İslâm’ın Arap yarımadasının hemen hemen tamamına yayıldığı zamanlarda bile mal ve servet biriktirmemiş, yaşantısında daima azla yetinmiş, eline geçen malları fakirlere dağıtmış, özellikle ashâb-ı suffe’yi de bu şekilde yetiştirmiştir. Hz. Muhammed’in (s.a.v) şu duası da zühdüne uygundur: “*Allah’ım! Beni yoksul (miskin) olarak yaşat, yoksul olarak öldür ve beni yoksullar zümresinde haşret.*”³⁴⁴ Öte yandan Resûl-i Ekrem zenginliği ve serveti reddetmemiş, dürüst ve güvenilir tâcirin âhirette nebîler, siddîklar ve şehidlerle beraber olacağını müjdelemiş, ashabına dünyadan tamamıyla el etek çekme anlamındaki ruhbanlığı tavsiye etmemiş, dünyada mal kazanmalarını ve malları hayır yolunda sarfetmelerini emretmiştir.”³⁴⁵

³³⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 4, n. 2662, s. 131.

³³⁹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 3, n. 1832, s. 193.

³⁴⁰ Buhârî, Tefsir, 66; Müslim, Talak, 31.

³⁴¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 3, n. 2351, s. 534.

³⁴² Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 59, 60.

³⁴³ Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts, c. IX, s. 192.

³⁴⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 1, n. 538, s. 445.

³⁴⁵ Ceyhan Semih, “Zühd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 44, ss. 530-533, s. 530, İstanbul 2013.

“Zenginlik mal çokluğundan değildir. Fakat asıl zenginlik, gönül zenginliğidir.”³⁴⁶ buyurmuştur.

Hız. Peygamberin sohbetinde bulunmuş, terbiyesinde yetişmiş ashabında da zühd hayatını en mükemmel şekilde görmek mümkündür. Onların nefsinı dünyadan çekmiş, mâsivâdan sıyrılmış hayatları sûfilere örneklik teşkil etmiştir. Başta hulefâ-yi râşidîn olmak üzere, ashâb-ı suffe ve Hız. Muhammed’in sohbetinde bulunan, onun ayak izlerini takip eden sahabe, zâhidane hayatı en güzel biçimde yansıtmışlardır. “Sûfiler Allah Resûlü ve ashabını kendileri için yegâne örnek telakki etmekteydirler. Ashâb-ı Kiram da Peygamber (s.a.v) gibi, kılık-kıyafete/yeme-içmeye önem vermemekte, ibadet ve tefekkür için تنها yerleri tercih etmekte, tam bir teslimiyet ve tevekkül yaşantısı sürmektedirler. Hız. Peygamber’in sohbet meclislerinde o konuşurken, sahabe başlarını önlerine eğmekte, derin bir huşû ve sükûta dalmakta, kendilerinden geçmekte, gözleri yaşarmakta, kalpleri titremekte, sanki başlarına konan kuşu uçurmamanın hareketsizliği içinde bulunmakta, Hız. Peygamber’in huzurundan ayrıldıkları zaman, aynı ruhî hali sürdüremedikleri için üzölmektedirler. Dört halife, Aşere-i Mübeşşere, Ebu’d-Derda, Ebu Zerr, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ömer, Ebu Hureyre, Bilâl-i Habeşi, Huzeyfe, Selman-ı Farisi, Suhayb, Mus’ab b. Umeyr, Abdullah ibn Mes’ud, Abdullah ibn Abbas, Osman b. Maz’ûn, Ammar (r.a) gibi meşreb ve mizaçları itibarı ile fakr, zühd ve takvâyı şiar edinen sahabe, sûfilerin model olarak benimsedikleri zâhidlerdir.”³⁴⁷ Ahiret azabı endişesinden, “Keşke hayvanların yiyeceğı ot olaydım da bu azab korkusunu, hesap gününün şiddetli kaygısını çekmeseydim.” diyecek kadar derin ürperti duyan Hız. Ebu Bekir, halifeliğı döneminde de zühd hayatından vazgeçmemiştir. Adalet timsâli Hız. Ömer de; “Dünyada az ile yetinmek kalp ve ceset için rahatlaktır.” demiş, dünyalığın hesabını verme konusunda son derece hassas davranmıştır. Hayâsı, gece ibadetine düşkünlüğü ve hüznü ile bilinen, bunun yanında mal varlığını Allah yolunda harcamakta tereddüt etmeyen Hız. Osman da; “Eğer ben İslâm’da açılan bir gediğı bu malla kapatacak olmasaydım, bunu toplamazdım.” demiştir. Tasavvuf geleneğinde sahabe arasında ayrı bir yeri olduğı kabul edilen Hız. Ali, zühd ve takvâsı ile dikkat çekmektedir. Bir gün hazinenin bulunduğı yere gelmiş ve “Ey sarı ve beyaz dünyalıklar, gidin benden başkasını kandırın.” demiştir. Hız. Ali dünyaya meyletmeyen, dünya kendisine geldiğı halde onu reddedenlerin önderi olarak tanınan bir sahabidir.³⁴⁸

³⁴⁶ Buhârî, Rikâk, 15; Müslim, Zekât, 120; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 3, n.1809, s. 175; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 639.

³⁴⁷ Özköse, “Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam”, s. 178.

³⁴⁸ Ögke, *Tasavvuf El Kitabı*, s. 109-111.

2.3. Zühd İle İlişkili Diğer Tasavvufî Kavramlar

Zühd kavramı, tasavvufta bazı kavramlar ile yakın ilişki içindedir. Takvâ, vera', tebettül ve tehannüs, zühd ile doğrudan ilişki içinde bulunan kavramlardır.

Allah korkusu olarak anlaşılan takvâ, elbette bundan daha fazla, daha geniş kapsamlıdır. Korku ifadesi takvâyı anlatmaya yetmemektedir. Onda daha çok Allah'ın makamı karşısında kulluk bilinciyle davranma anlayışı söz konusudur. Kavî Allah'ın azameti ve Rabliği önünde, kulluk sorumluluğu ile hareket etmektir. Serrâc'a göre sûfiler hususunda takvâlı olmak; zühdde ve zâhidlikte ileri derecede olmakla eş anlamlıdır.³⁴⁹ Dünyadan yüz çevirmek anlamına gelen "vera"; Müzzemmil Sûresi sekizinci âyetinde yer alan, dünya ve mâsivâyâ tavrı koyup, onlardan yüz çevirmek, Allah'a yönelmek anlamına gelen "tebettül"; kişinin kendisini günahlardan arındırma ameliyesi olan "tehannüs", zühdden ayrı düşünülememektedir.

Yahyâ Şîrvânî'nin şu benzetmesi de burada zikredilebilir: "Dünya deryasının gemisi zühddür. Dümeni kanaat, yelkeni horluk, lengeri sabırdır. Eğer şeriata muhalefet ile töhmet yelleri bir yakadan esmeye başlasa, horluk yelkenini parça parça eder. Bir yakadan dahi guybet ve bühtan yelleri eserse her taraftan dalgalar kum koyup gemiyi batırmaya başlar. Vera lengerini bırak ki muhalif yellere dayansın, tesir etmesin. Şimdi kanaat dümenini muhkem tutup, dünya deryasından cehd edip geçmeye çalış." ³⁵⁰

Halvet ve uzlet ile riyâzet ve mücâhede ise zühdün unsurları olarak kabul edilir. Rızâ, (hüküm ve kazaya itirazda bulunmama) ³⁵¹ zühd hayatının temeli kabul edilir. Kişinin hayırlı gördüğü şeyi sevmesi veya istemesi, kalbin meyli olan muhabbet de zühd ile birlikte geçen terimlerdenidir. Bu meylin, Allah'a ve Allah rızâsı için olan şeylere yöneltilmesi zühdü açıklar.

Dünyayı kuldan uzaklaştırmak ki bu fakr olarak isimlendirilir. İnsanı dünyadan uzaklaştırmak ki buna da zühd adı verilir. Zühd, fakr ile buluşmayı ve onu ihtiyar etmeyi gerektirir. ³⁵² Sûfiler, fakir yaşamayı şeref bilmişlerdir. Mülkün Allah'a ait olduğu düşüncesinden hareketle Allah'tan başka herkese karşı müstağnî davrandıkları için fukarâ adıyla anılmışlardır.

³⁴⁹ Türköz, Mustafa, *Kur'an ve Hadis Bağlamında Zühd Hayatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s. 18-22.

³⁵⁰ Şîrvânî, Seyyid Yahyâ, *Şifai'l-Esrar*, haz. Mehmet Rıhtım, Sûfî Kitap Yay., İstanbul 2019, s. 185.

³⁵¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 399.

³⁵² Serrâc, *el-Lüma*, s. 46.

Şeker, zühdün mârifetullah ve rızâ ile ilişkisini şöyle açıklamaktadır: “Kulun, zühdün yüksek mânâsına ulaşabilmesi, sadece mâsivâdan uzaklaşması, dünya sevgisini gönlünden çıkartmasıyla mümkün gözükmemektedir. Bunun yanında onun, âdetâ kalbinden boşalan o yeri mârifetullah ile doldurması gerekmektedir. Bir başka deyişle kalbin her türlü sevgiden mahrum bırakılması, maksadın gerçekleşmesine yetmemektedir. Bununla birlikte o kalbin Allah’ı sevmesi, boşalan dünya sevgisi yerine gerçek sevilmesi gereken Cenab-ı Hakk’a yönelmesi gerekmektedir. Bu sevgiye ulaşabilmek için ise önce sevilecek Zât’ın, bilinmesi söz konusu olmaktadır. Tanınıp bilinen Zât’ın, böylelikle, sevileceği ve dolayısıyla da itaat edileceği öngörülmektedir. Diğer tabirle, Allah’ı bilen bir müminde bu bilginin tezahürleri kendisini gösterir ki, bunların en barizlerinden birisi de kalbin, bütün muhabbet ve temayülünün, Allah’a oluşudur. Bu seviyeye ulaşan bir insan, Allah’ın kendisi hakkındaki bütün takdir ve dilemesinden hoşnuttur, razıdır. O insan artık dünyaya ait işlerinde kazandığına sevinmemekte, kaybettiğine de üzülmemektedir ki bu, kâmil zühd ile mârifet ve rızâ arasındaki ilişkinin yansıması olmaktadır.”³⁵³

Tasavvuf zühddür. İslâm toplumu genişleyip de zâhidane bir hayatı tercih edenler teşekkül edince sûfî yerine, “seyyâhîn, guraba, cûiyye, nûriyye, şikeftiyye” gibi farklı isimler kullanılmıştır.³⁵⁴ Bütün bu isimlerin temelinde azlık, açlık, garip olma, fakrı tercih etme, mülk edinmeden uzak kalma, seyahat etme gibi özellikler vardır. Dolayısıyla genel olarak sûfî olmanın en temel özelliği zühd sahibi olmaktır denilebilir.

Zühd kavramı; kanaat (hırslı ve açgözlü olmama), tevekkül (Allah’ın katında olana güvenip halkın elinde olana göz dikmemek), teslim (Allah’ın emrine boyun eğme) ve tefviz (kulun tüm işlerini Mevlâ’sına havale etmesi, tevekkülün en mükemmel şekli) ıstılahlarının hedef aldığı mânâları da kapsamaktadır.

2.4. Zühd İle İlgili Âyet Örnekleri

Kurân-ı Kerîm’de zühd kelime olarak geçmemekle birlikte, anlam olarak birçok ayette yer almıştır. Dünyaya meyletmeme, dünyanın geçiciliği, nefsin esiri olmama, affedici ve merhametli olma, takvâ sahibi olma, güzel ahlâk gibi zühdün en temel değerleri aşağıda bir kısmı verilen ayetlerle zikredilmiştir:

³⁵³ Şeker, Mehmet Yavuz, “Tasavvuf Geleneğinde Kâmil Zühdün İki Temel Parametresi: Mârifet ve Rıza”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3/4, ss. 824-839, s. 837, İstanbul 2014.

³⁵⁴ Haksever, Ahmed Cahid, *Tasavvufu Anlama Kılavuzu*, Otto Yay., Ankara 2017, s. 18-21.

“Onlardan bazı kimselere, kendilerini denemek için verdiğimiz dünya hayatının süsüne gözlerini dikme! Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha (kalıcıdır) devamlıdır.”³⁵⁵

“Kim ahiret sevabını isterse onun sevabını arttırırız, kim de dünya menfaatini isterse ona da ondan veririz. Ama ahirette onun hiçbir nasibi yoktur.”³⁵⁶

“Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. (Ve geçici bir zevkten başka bir şey değildir.) Elbette ki ahiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar (Allah’a karşı sorumluluklarının bilninde olanlar) için daha hayırlıdır. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?”³⁵⁷

“Bu dünya hayatı sadece bir oyun ve eğlenceden (geçici bir zevkten) ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte asıl (tek gerçek) hayat odur. Keşke bilmiş olsalardı.”³⁵⁸

“Rablerinin rızasını dileyerek (hoşnutluğunu umarak) sabah akşam O’na dua edenlerle birlikte ol! (O’na yalvaranlarla birlikte sen de sabret) Dünya hayatının ziynetini arzu edip de (cazibesine katılıp da) gözünü onlardan başka yana çevirme. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, nefsinin arzusuna uyan ve işi hep aşırılık olan (iyi ve güzel ne varsa hepsini terk edip arzularına uyan) kimselere itaat etme.”³⁵⁹

“Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz birer deneme aracıdır. (Sınavdır, ayartmadır) Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.”³⁶⁰

“Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda övünme ve mal ve evlat çoğaltma yarışından (güzel bir gösteriştten, birbirinizle büyüklük yarışından, çocuk sahibi olma hırsınızdan) ibarettir.”³⁶¹

“Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır. Ahiret ise ebedî olarak kalınacak yerdir.”³⁶²

“Elinizden çıkana (iyi ve güzel şeylere) üzülmeysiniz ve Allah’ın size verdiği nimetlerle (boş yere) şımarırmayasınız diye (böyle yaptık.) Çünkü Allah, kendini beğenip övünen (küstahça davranan) hiçbir kimseyi sevmez.”³⁶³

“Ey imân edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının. Ama affeder, hoş görüp vazgeçer ve bağışlarsanız şüphe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”³⁶⁴

³⁵⁵ Tâhâ 20/ 131.

³⁵⁶ Şûrâ 42/ 20.

³⁵⁷ En’âm 6/ 32.

³⁵⁸ Ankebût 29/ 64.

³⁵⁹ Kehf 18/ 28.

³⁶⁰ Enfâl 8/ 28.

³⁶¹ Hadîd 57/ 20.

³⁶² Mü’min 40/ 39.

³⁶³ Hadîd 57/ 23.

³⁶⁴ Teğâbün 64/ 14.

“Her canlı ölümü tadacaktır. Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete sokulursa, gerçekten kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.”³⁶⁵

“Ey imân edenler! Ne oldunuz ki, size ‘Allah yolunda sefere çıkın.’ denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.”³⁶⁶

“Şüphesiz Allah, mü’minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler ve ölürler. Allah, bunu Tevrat’ta, İncil’de ve Kur’ân’da kesin olarak va’detmiştir. (Bizzat güvence altına almıştır.) Kimdir sözünü Allah’tan daha iyi yerine getiren? O hâlde, yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte asıl bu büyük başarıdır. (Bahtiyarlıktır.)”³⁶⁷

“Şehvî arzulardan kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma (soylu) atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir.”³⁶⁸

“De ki: Allah’ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızkı kim haram kılmış? De ki: Bunlar, dünya hayatında mü’minler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür. İşte bilen bir topluluk için âyetleri, ayrı ayrı açıklıyoruz.”³⁶⁹

“Onlar, ellerindeki mala kendilerinin ihtiyacı olsa bile başkalarını kendilerine tercih edip önce onlara verirler.”³⁷⁰

“Daha önce kendilerine, ‘(savaşmaktan) ellerinizi çekin, namazı kılın, zekâtı verin’ denilenleri görmedin mi? Üzerlerine savaş yazılınca, hemen içlerinden bir kısmı; insanlardan, Allah’tan korkar gibi, hattâ daha çok korkarlar ve ‘Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir zamana kadar erteleyeseydin ya!’ derler. De ki: Dünya geçimliği (keyfi ve rahatlığı çok kısa ömürlüdür) azdır. Ahiret, Allah’a karşı gelmekten sakınan kimse için daha hayırlıdır. Size kıl kadar haksızlık edilmez.”³⁷¹

“Kendilerine ilim (doğru, güvenilir bilgi) verilmiş olanlar ise, ‘Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah’ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur.’ dediler.”³⁷²

³⁶⁵ Âl-i İmrân 3/ 185.

³⁶⁶ Tevbe 9/ 38.

³⁶⁷ Tevbe 9/ 111.

³⁶⁸ Âl-i İmrân 3/ 14.

³⁶⁹ A’râf 7/ 32.

³⁷⁰ Haşr 59/ 9.

³⁷¹ Nisâ 4/ 77.

³⁷² Kasas 28/ 80.

“Heva ve hevesini (kendi arzu ve özlemlerini) Tanrı edinen ve Allah’ın (kendi katındaki) bir bilgiye göre saptırdığı, (zihninin hidayete kapalı olduğu) kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola eristirebilir? Hâlâ ibret almayacak mısınız?”³⁷³

“Ey Peygamber! Eşlerine söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de, sizi güzellikle salıvereyim.”³⁷⁴

“Eğer inanan kimselerseniz Allah’ın bıraktığı helâl kazanç sizin için daha hayırlıdır. Ben sizin başınızda bir bekçi değilim.”³⁷⁵

“Kim azgınlık eder ve dünya hayatını tercih ederse, şüphesiz, cehennem onun sığınağıdır. Nefsini hevâdan (kötü arzulardan) uzaklaştıran için şüphesiz cennet yegâne barınaktır.”³⁷⁶

“Sakin dünya hayatı sizi aldatmazsın..”³⁷⁷

“Rabbinin adını an; her şeyi bırakıp (her şeyden kalbini boşaltarak/tebettül) yalnız O’na yönel. (Bütün varlığıyla kendini O’na ada.)”³⁷⁸

2.5. Zühd Konulu Hadislerden Örnekler

Hiz. Peygamber (s.a.v) hem İslâm’ın ilk dönemlerindeki yokluk zamanlarında hem de sonraki refah dönemlerinde daima azla yetinerek, sade bir hayatı tercih etmiştir. İhtiyarî olarak fakirlik hayatı yaşamış, fakirlerle birlikte olunmasını tavsiye etmiştir. Ailesi ile birlikte dünyaya bağlanmadan, zâhid bir yaşam sürerek ümmetine örnek olmuştur. Onun zühd içerikli sözlerinden bazıları şunlardır:

“Dünyaya karşı zâhid ol ki Allah seni sevsin. İnsanların ellerinde bulunana karşı zâhid ol ki insanlar da seni sevsin.”³⁷⁹

“Dünyada zâhid olmak, helal olan şeyleri (kendine) haram kılmak ve malı bir tarafa bırakıp atmak değildir. Dünyada zâhid olmanın gerçek anlamı, sahibi olduğun şeyleri Allah’ın sahip olduğu (ve vaat ettiği) şeylerden daha çok itimat edilmeye lâyık görmemen ve

³⁷³ Câsiye 45/ 23.

³⁷⁴ Ahzâb 33/ 28.

³⁷⁵ Hûd 11/ 86.

³⁷⁶ Nâzi’ât 79/ 37-41.

³⁷⁷ Lokman 31/ 33.

³⁷⁸ Müzzemmil 73/ 8.

³⁷⁹ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 1, n. 323, s. 283; İbn Mâce, Zühd, 1; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi’d Dîn Muhtasarı*, çev. Abdullah Samed Afaracı, ihtisar Allame Cemaleddin el-Kâsimî, İ’tisam Yay., Ankara 2015, s. 523; Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 405.

başına bir musibet geldiğinde –kalıcı bir musibet dahi olsa- ondan elde edeceğin sevabı daha fazla arzular olmandır.”³⁸⁰

“Sabır, selâmetin anahtarıdır; zühhd de ebedî zenginliktir.”³⁸¹

“Ümmetimin fakirleri, cennete zenginlerden kırk yıl önce gireceklerdir.”³⁸²

“Siz, kendisine dünya konusunda zühhd ve az konuşma ihsan edilmiş bir kimse gördüğünüz zaman ona yaklaşınız. Çünkü o kimse hikmetli söz söyler.”³⁸³

“Dünya hayatında zühhd, insanın kalp ve bedenini rahatlatır. Dünyaya tamah ve rağbet ise gam ve kederi çoğaltır.”³⁸⁴

“Niyeti ahiret olan bir kişinin, dağınık işlerini Allah düzeltir. Ona gönül zenginliği (kanaat) verir. Dünya nimetleri ona boyun eğer. Bir kimsenin niyetinde dünya olursa, Allah onun işlerini dağıtır. Kalbine açlık ve fakirlik korkusu salar. Hâlbuki dünyadan kendisine gelen ancak Allah'ın yazdığı kadardır.”³⁸⁵

“Senin helakın sevdiğin şeydendir. O sevdiğin şey ise dünyadır.”³⁸⁶

“Zâhid olmak, kişinin helal olan şeyleri kendisine haram kılması veya malını dağıtıp tüketmesi demek değildir. Bilakis zâhid olmak, elinde olan şeylere, Allah katında olanlardan daha fazla güvenmemek demektir.”³⁸⁷

“Kim dünyada zâhid olursa, Allah ona bilmediklerini öğretir. Onu ulaşmadığı doğrulara hidâyet eder. Onu basiretli kılar ve kalbinin körlüğünü giderir.”³⁸⁸

“Dünyada garip veya yolcu gibi ol.”³⁸⁹

“Dünya müminin zindanı, kâfirin ise cennetidir.”³⁹⁰

“Dünyadan bana ne? Benim dünyadaki durumum; yolculuğu esnasında bir ağacın gölgesi altında biraz istirahat edip sonra da yoluna devam eden ve o ağacı terk eden yolcu misalidir.”³⁹¹

³⁸⁰ Tirmizî, Zühhd, 29; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s.119; Hıdır, *Hristiyan Kültürü ve Hadisler*, s. 28.

³⁸¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 3, n.1590, s. 23.

³⁸² Müslim, Zühhd, 37; Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 398.

³⁸³ İbn Mace, Zühhd, 1; Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 401.

³⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'z-Zühhd*, n. 50, s. 37; Yıldırım, *Din Dünyevileşme ve Zühhd*, s. 30.

³⁸⁵ Semerkandî, Ebü'l-Leys, *Zühhd ve Amelde Huşu*, çev. Ferid Köprülü, Ehil Yay., İstanbul 2018, s. 12-13.

³⁸⁶ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 265.

³⁸⁷ Reyhane, Ümmü, *Kitabu'z-Zühhd ve'l Ahlâk*, Hüner Yayınevi, Konya 2018, s. 15; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 636.

³⁸⁸ Reyhane, *Kitabu'z-Zühhd ve'l Ahlâk*, s. 16.

³⁸⁹ Buhârî, Rikâk, 3; Tirmizî, Zühhd, 25; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 637.

³⁹⁰ Müslim, Zühhd 1; Tirmizî, Zühhd 16; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 2, n. 1318, s. 413.

³⁹¹ Tirmizî, Zühhd, 44; Türköz, *Kur'an ve Hadis Bağlamında Zühhd Hayatı*, s. 8; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'z-Zühhd*, n. 72, s. 40; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 637.

BÖLÜM III

HZ. İSÂ'DA ZÜHD VE DİĞER TASAVVUFÎ UNSURLAR

4.4. Hz. İsâ'da Zühd

Tasavvufun ilk basamağı zühddür. Hz. Peygamberin (s.a.v), müminlerin selameti için gerek sözleriyle gerekse hayat örnekliğiyle insanlığa sunduğu ve tabiri caizse ısrarla önerdiği yaşam şekli; azla yetinmek, dünyadan beklentinin zarurî ihtiyaçlardan fazla olmaması, gelip geçici bedenî zevklere düşkün olmamak, daima Muhyî ve Mümîd Allah'ı ve ölümü hatırd tutarak işlerin ve tercihlerin bu doğrultuda yapılmasıdır. Yüce Peygamber, denizler ve hâttâ okyanuslar kadar düşünülen ahiret hayatının yanında parmak ucu ıslaklığı miktarınca sayılabilecek³⁹² dünya hayatına meyletmeme ihtiyarı oluşturmaya ve ebedî olana hazırlık yapma bilinci uyandırmaya çalışmıştır.

Aynı ilahî membadan beslenen ve Hz. Muhammed'le (s.a.v) arasında başka peygamber bulunmayan Hz. İsâ da; süflî arzulara odaklanılmamasını, zâhidane bakış açısını, zahirî/maddi yerine bâtinî/manevî görüşe sahip olmayı, geçici dünya zevkleri yerine, sonsuz ahiret hayatını hedef almanın önemini ve gerekliliğini çevresindekilere bildirmiştir. İncil'in çeşitli bölümlerinde ve İslâmî kaynaklarda sözleri, hayat örnekliği ile Hz. İsâ'nın öğretisi olarak bu değerler yer almıştır. İbn Arabî'nin deyişiyle; “Hz. İsâ'ya kalbin kuvveti ve nuru galiptir. İncil'in içeriğinin büyük kısmı sıfat tecellilerinden, ahlâktan, vaazlardan, kalbin hâllerine, arınmasına, nurlanmasına yönelik ilimden oluşmaktadır. İncil'in daveti bâtına yöneliktir.”³⁹³ Hz. İsâ, bu dünyanın önemli olmadığını, önemli olanın, ruhun gerçek hürriyetini sağlamak ve Tanrı Saltanatı'na girebilmek olduğunu ifade etmektedir. Bugünkü haliyle dünya ile uğraşmaya değmediğine kanaat getirdiği ve bu yüzden dünyayı hor gördüğü için, yegâne huzur etkeni olan gerçek ruh hürriyeti esasını kurmaya çalışmıştır. Ona göre bu dünya, insanın aslî vatanı değil; aksine insan ruhunun özgür olmasını engelleyen bağlarla dolu, geçici bir yerdir.³⁹⁴

İsâ (a.s) demiştir ki: “Gelip geçenlerden olunuz. Bu dünya hayatı sizleri aslî vatanınızdan uzak tutan bir rüyadan, bir vehimden başka bir şey değildir. O halde dünyanın

³⁹² Müslim, Cennet, 55.

³⁹³ İbn Arabî, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, c. I, s. 313, 314; Sargut, Cemâlnur, *Meryem Sûresi* 3, Nefes Yay., İstanbul 2018, s. 37.

³⁹⁴ Renan, Ernest, *İsâ'nın Hayatı*, çev. Ziya İhsan, Meb Yay., İstanbul 1992, s. 73.

câzibesine ve lezzetlerine kapılıp da burasını kendinize sıkı sıkıya sarıldığınız bir mesken edinmeyin. Sizin asıl meskeniniz melekûttur. Siz bu dünyada hakkınızda takdir edilmiş olan dünyevî hayatınızı yaşarken bile melekûti hayatınızın bilincini zihninde tutunuz. Çünkü sizler oradan neşet ederek geldiniz. Buradan da gene oraya rücû edeceksiniz. O halde bu idrak ve temyiz ile bu dünyadan gelip geçenlerden olunuz.”³⁹⁵ Burada, geçici dünya hayatı yerine asıl ikametgâh yeri olan ahiret yurduna öncelik verilmesi ve gaflet içerisinde bir ömür geçirilmemesi gerektiği dile getirilmiştir.

Meryemoğlu Îsâ aleyhisselâm inananlarına şöyle demiştir: “Sizler benim ashabım ve kardeşlerim iseniz, nefslerinizi insanlardan gelecek husumete ve buğza alıştırın. Böyle yapmazsanız benim kardeşlerim değilsiniz. Ben sizlere öğrenesiniz diye öğretiyorum, yoksa şaşırırsınız diye değil... Geçip gidenler ne kadar uzakta kaldı, gelecekler ise ne de yakındır!”³⁹⁶ Hz. Îsâ kalbini dünyaya bağlamış, zevklerinin esiri olmuş, heva ve hevesine tapan kişileri uyarmakta; onların kısa vadeli şehvî isteklere kapılmamaları yönünde ve ölümün aslında çok yakın olduğu konusunda hatırlatma yapmaktadır. Burada ilmin doğruyu bilmek ve söylemek değil, yapmak olduğu da vurgulanmıştır.

Hiz. Peygamber’in (s.a.v) bir hadisi de şöyledir: “*Ümmetim içinde Ebûzer, Îsâ’nın zühdü üzerindedir.*”³⁹⁷ Bu sözün hikmetini anlayabilmek için Mekke’de müslüman olanların dördüncüsü veya beşincisi olan Ebûzer Cundub ibn Cunâde el-Gifârî’yi (ö. 32/653) biraz olsun tanımak yeterli olacaktır. Şam emirinin gönderdiği dinarları veren görevliye; “Bunu geri götür. Emir, bizden başka Allah’a güveni olmayan, aldanacak adam bulamadı mı? Bizim altında oturacağımız bir gölgeden, birkaç koyundan, hizmetimizi gören âzâdlı bir hanımdan başkasına ihtiyacımız yoktur. Fazlasından korkarım!” demiştir. Hiz. Osman’ın halifeliği döneminde ihtiyaçtan fazla mal biriktiren zenginleri kınaması nedeniyle Muaviye tarafından şikâyet edilmiş, halifenin uyarısına rağmen görüşünden dönmeyince Medine’nin doğusundaki Rebze’de mecburî ikâmete tâbi tutulmuştur. “Yoksulluk bana zenginlikten daha sevimlidir. Ey insanlar! Dünya tutkusu sizi öldürdü. Hırsın sonu gelmez! Siz benim bildiklerimi bilseydiniz, kadınlarınıza varamaz, yataklarınızda duramazdınız. Siz dünyanıza gidin, bizi Rabbimiz ve dinimizle baş başa bırakın.” gibi sözleri olan Ebûzer, ölünceye dek Rebze’de kalmıştır. Hiz. Ali de onun için; “Halkın anlayamadığı bir ilmi, Ebûzer anladı.” demiştir.³⁹⁸

³⁹⁵ Özemre, *Toma’ya Göre İncil*, s. 169.

³⁹⁶ İmam Beyhaki, *Kitabü’z Zühhd*, çev. Enbiya Yıldırım, Semerkand Yay., İstanbul 2015, n. 407, s. 125, 126.

³⁹⁷ Tirmizî, *Menâkıb*, 26.

³⁹⁸ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 30-32.

Geylânî der ki; “Dünyanın cenneti, gönül rahatıdır. Buna ermek isteyen sakın ve olanlara razı olmalıdır. Zühd yolunu tutmak, gönlü ve vücudu rahata erdirir.”³⁹⁹ İsa Peygamber (a.s) bir defasında şöyle demiştir: “Ey zayıf olan âdemoğlu, her nerede bulunursan Allah’tan kork ve ona karşı gelmekten sakın. Dünyada misafir gibi ol. Mescitleri kendine ev edin. Gözüne ağlamayı, bedenine sabrı ve kalbine de tefekkürü alıştır. Yarının rızkını düşünme, bu günahtır.”⁴⁰⁰ Hz. İsa’nın Dağ Vaazı’nda söylediği şu hitap da bu söze yakındır: “Ne mutlu yası olanlara; çünkü onlar teselli edileceklerdir.”⁴⁰¹

Hz. İsa, nefsin arzularına, dünyanın eğlencesine dalıp, coşkuyla, bencil ve kaygısız bir ömür geçirmek yerine; ahiret inancı, başkalarının dertleriyle dertlenme, dünyanın geçici menfaatlerine meyletmeyip, heva ve hevesinin peşinde koşmayı, nefsini dizginleyenleri övmektedir. Sınırlı dünya nimetleri yerine, asıl arzulanması ve iştiaqla ümit edilmesi gereken şeylerin Allah katında üstün bir mevki elde etme gayreti olduğuna dikkat çekmiştir. Ruhullah, bizzat kendisi tasavvuf unsurları ile örülü zâhid bir hayat yaşamış ve çevresindekilere de bunu öğütlemiştir.

Hz. İsa’daki zühd özelliklerinin, sözlerinden ve kıssalarından hareketle, dünya-nefs-zenginlik şeklinde gruplandırılarak; “dünyanın değersizliği, nefisle mücadele ve zenginliğin tehlikeleri” olmak üzere üç başlık halinde ele alınması uygun görülmüştür.

4.4.1. Dünyanın Değersizliği

Zühdün en temel unsuru gelip geçici olan dünya hayatına bağlı olmamaktır. Dünyada bir yolcu misali olmak, dünyanın bir köprüye benzetilmesi ve bu köprüden oyalanmadan geçilmesi, kalpte dünya sevgisinin yer almaması, ahiret için bu dünyada azık hazırlanması, dünya nimetleriyle şımarmamak, dünyadaki musibetlere de üzülmemek gerektiği gibi öğütler zühdle birlikte ele alınan tavsiyelerdir. Hz. İsa zâhid olmanın en önemli göstergesi olan dünyaya değer vermeme konusunda sözleri ve yaşantısıyla belirgin bir şahsiyet olup, peygamberler arasında da en çok bu özelliği ile ön plana çıkmaktadır.

Hz. İsa’nın şu sözleri dünyaya önem vermediğini göstermesi bakımından yeterli olacaktır: “Dünyaya tapanlara yazıklar olsun. Nasıl ölüp de dünya ve içindekileri terk edecekler? Dünya kendilerini aldattığı halde onlar dünyaya güveniyor, kendilerini rezil ettiği halde ona hala bağlanıp kalıyorlar! Dünyaya aldanmış olanlara yazıklar olsun! Hâlbuki dünya,

³⁹⁹ Geylânî, *Fütûh’ül-Gayb*, s. 161, 166.

⁴⁰⁰ Çetin, Hz. İsa’nın Dağdaki Vaazının Hristiyanlık Açısından İncelenmesi; Gönül, Hz. İsa, s.109; Karataş, *Kitab-ı Mukaddes’te ve Kur’an-ı Kerim’de Âl-i İmran ve Hz. Meryem*, s. 258.

⁴⁰¹ Matta 5: 4.

onları hoşlanmadıkları şeylerle karşı karşıya getiriyor, sevdiklerinden ayırıyor ve korkutuldukları şeyleri başlarına getiriyor. Bütün çabası dünya için olan ve ameli hata ve günahlarla dolu olan kişiye yazıklar olsun! Yarın günahları yüzünden nasıl rezil olduğunu görecektir! Ey havârilere topluluğu! Dünyaya tapanlar nasıl dünya nimetleri karşısında dinlerinin perişanlığına rızâ gösteriyorlarsa, sizler de dininizin selameti uğrunda dünya nimetlerine değer vermeyin!⁴⁰²

“Kim denizin dalgaları üzerine ev kurmak ister! İşte sizin dünyanızın hali bundan ibarettir, onu yurt ve karargâh edinmeyin”⁴⁰³

“Dünya’dan geçin, dünyayı tamir etmeyin, dünya sevgisi bütün hataların/günahların başıdır.”⁴⁰⁴

“Pek çok manevî hastalık ise mal sevgisindedir. Sahibi malıyla övünüp böbürlenmekten kendini alamaz. Bundan alıkoysa bile işini yoluna koyma çabası, onu Allah’ın zikrinden alıkoyar.”⁴⁰⁵

Havârilere İsa’ya (a.s); “Bize Allah Teâlâ’nın sevgisini kazanmamızı sağlayacak bir ilim öğret!” diye talep edince, Ruhullah onlara demiştir ki: “Dünyaya buğzedin, Allah Teâlâ da sizi sevsin”⁴⁰⁶

“Mülk sahipleri size hikmeti terk ettikleri gibi siz de dünyayı onlara terk edin.”⁴⁰⁷ diyen İsa Peygamber, asla dünyaya bağlı bir ömür sürmemiştir. O, dünyaya düşkün olanları da şöyle eleştirmiştir: “Yazıklar olsun dünyalık peşinde koşanlara! Nasıl olup da o tatlı servetlerinden ayrılacaklar? Hâlbuki tamamıyla o sevgiyle dolup aklanmışlardır. Onlar ona bu türlü bel bağlarken; dünya, onları rezil etmiştir. Yazıklar olsun o dünyaya mağrur olanlara! O dünya, nasıl onlara hoşlanmadıkları şeyi gösterecektir. Onları ebedî olarak sevdiklerinden ayıracak ve mukadder akıbetlerine uğratacaktır... Düşüncesi dünyalık, işi isyan olan kimseye de yazıklar olsun ki, yarın günahları ile baş başa kalıp perişan olacaktır.”⁴⁰⁸ Dünyaya gönülden bağlanmış olan esirdir, zor belaya uğramış, en büyük derde tutulmuştur. Zünnûn el-Mısri (ö. 245/859); “Sarhoşu sarhoşluktan kurtulmadan tedavi etmeye çalışan tabipten daha cahili olamaz; yani dünyaya kapılmış olan birine dini anlatmak faydasızdır.” demiştir. Bu

⁴⁰² Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, çev. Ali Kaya, Semerkand Yay., İstanbul 2018, s. 222, 226.

⁴⁰³ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 224; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühhd*, n. 479, s. 124.

⁴⁰⁴ İmam Beyhaki, *Kitabü’z Zühhd*, s. 187; Hilmi, *Hazreti İsa Aleyhisselam’ın Hayatı*, s. 83; Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 475.

⁴⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühhd*, n. 473, s. 124.

⁴⁰⁶ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 224; Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 497; Bursalı, Mustafa Necati, *Hiz. Meryem ve Hiz. İsa*, Çelik Yay., İstanbul 2018, s. 139-140; Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyau Ulumi’d-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 2002, c. 3, s. 465.

⁴⁰⁷ Hilmi, *Hazreti İsa Aleyhisselam’ın Hayatı*, s. 81; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühhd*, n. 475, s. 124.

⁴⁰⁸ Bursalı, *Hiz. Meryem ve Hiz. İsa*, s.153; Gazzâlî, *İhyau Ulumi’d-Din*, c. 3, s. 462.

dünyada bırakılıp gidilecek şeyi arzulayarak ömür tüketmemek gerekir. Eğer biri ömür sermayesini harcıyorsa, en azından diğer dünyaya kendisiyle birlikte götürebileceği şey için harcamalıdır. Bir zamanlar çok sadaka dağıtan vezire bu yaptığıının malını arttırmak olmadığı ve onun malını sevmediği söylendiğinde verdiği cevap, bu duruma güzel bir örnek olacaktır: “Asıl sizler malınızı sevmediğiniz için bu dünyada bırakmak istiyorsunuz. Oysa ben kendi malımı öylesine seviyorum ki öbür âleme yanımda götürmek istiyorum.”⁴⁰⁹

Nebî İsa'nın sözlerinin büyük bir bölümü dünyanın değersizliği üzerinedir. İsa (a.s) bir gün havârilere şöyle buyurdu: “Ey insanlar! Dünyayı kendinize efendi etmeyin ki, o da sizi kendine köle etmesin. Servetinizi zayi olmayacak yerde toplayın. Zira dünya hazinelerine sahip olanların muhtelif afet ve felaketlerle karşı karşıya gelmelerinden korkulur. Ama Allah'ın hazinelerine sahip olanlar için böyle bir korku olmaz.”⁴¹⁰

İsmail b. İyâş, İbn Ömer'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Hz. İsa (a.s) havârilere; “Arpa ekmeği yiye ve temiz su için. Dünyadan da sâlim ve emin olarak çıkıp gidin. Size söylediğim sözler hakkı için bilin ki dünyanın tatlılığı, ahiretin acılığıdır. Ve dünyanın acılığı da ahiretin tatlılığıdır. Allah'ın kulları nimetlerle şımarırlar.”⁴¹¹ demiştir.

Hz. İsa'nın, “Ey havârilere! Sizin için ben dünyayı sırt üstü yere vurdum. Sakın benden sonra onu ayağa kaldırmayın. Dünyanın habis olduğunun bir delili, onda Allah'a isyan edilmesi, diğer delili de ahiretin ancak onu terk etmekle elde edileceğidir.”⁴¹² sözleri de ahiret hayatının dünya hayatına tercih edilmesi gerekliliği ile ilgilidir.

“Bir defasında da Hz. İsa'ya şöyle demişlerdi: ‘Ey Allah'ın Peygamberi, bize emretsen de içinde Allah Teâlâ'ya ibadet edeceğimiz bir mâbed yapsak.’ Bunun üzerine İsa (a.s): ‘Öyleyse gidin ve su üstünde bir mâbed bina edin.’ dedi. Yanındakiler: ‘Suyun üstünde bina durur mu?’ diyerek şaşkınlıklarını ifade ettiler. O zaman İsa (a.s) onlara: ‘Peki dünya sevgisi üzerinde ibadet nasıl olur?’ diye cevap verdi.”⁴¹³ Denilir ki: “Her kim gerçek zühde ulaşır; gözünde altın ile taş aynı değerde olursa, suda yürür.”⁴¹⁴ Bu söz avâm arasında o kadar yaygınlaşmıştır ki, şair bunu şöyle dile getirmiştir: “Eğer dünyaya zühdün, vuslattaki zühdün kadar olursa, hiç kuşkusuz suyun üzerinde de yürürsün.”⁴¹⁵

Hz. İsa arkadaşlarından birisine tavsiyede bulunurken şöyle demiştir: “Dünyaya karşı sağır ol, yüzünü ölüme çevir; kendini hastalığın zayıf düşürdüğü bir hasta kabul et. Ölümü

⁴⁰⁹ Nahşebî, *Silku's-Sulûk*, s. 244, 245, 300.

⁴¹⁰ Bursalı, *Hz. Meryem ve Hz. İsa*, s. 152.

⁴¹¹ Gönül, *Hz. İsa*, s.109; İbn Kesîr, *Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi*, c. 2, s. 428; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'z-Zühed*, n. 482, s. 125.

⁴¹² Bursalı, *Hz. Meryem ve Hz. İsa*, s. 152; Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 216.

⁴¹³ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. 2, s. 468; Gazzâlî, *İhya*, c. 4, s. 412.

⁴¹⁴ İmam Beyhaki, *Kitabü'z-Zühed*, n. 291, s. 99.

⁴¹⁵ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. 2, s. 496, 497.

çokça an, çünkü ölüm mümine öyle bir iyilik getirir ki, onun ardında kötülük bulunmadığı gibi başka bir hayır da yoktur.”⁴¹⁶ Bu sözyle geçici olan dünyaya bel bağlamamayı, asıl ve gerçek şekilde kesin bir hüküm olan ölüme hazırlıklı olmayı hatırlatmaktadır. Bunu yapan inananların da kurtuluşa, feraha erişeceklerini belirtmiş olmaktadır.

Îsâ (a.s) şu sözleriyle dünya için mal biriktirmeyi de eleştirmiştir: “Ey havârilere topluluğu! Nefslerinizi helak ederek dünyaya talip olmayın. Dünyadakileri terkederek nefslerinizi kurtarmaya bakın. Çıplak geldiniz, çıplak gideceksiniz. Yarının rızkını istemeye bakmayın. Bugün olan, bugüne yeter. Allah’tan rızkınızı günü gününe kılmasını isteyin.”⁴¹⁷

Hiz. Îsâ’nın şu sözü de birçok kaynaktan yer almıştır: “Dünyalık peşinde koşan, durmadan deniz suyu içen gibidir, içtikçe harareti artar ve nihâyet helak olur. Dünyadan (gayri meşrû şeylerden) geçin. Dünyanın imarına bakmayın ve iyi biliniz ki, bütün kötülüklerin başı, dünya sevgisidir.”⁴¹⁸ Bu sözleri ile dünyaya meylettikçe, dünya sevgisinin daha da artacağı anlaşılır. Bilindiği gibi dünya olarak sadece yer, sular, arazi ve üzerinde görünen dağ, vadi, ağaç gibi varlıklar kastedilmemekte; dünyevî zevkler ve nimetler anlaşılmaktadır. Hiz. Îsâ şu sözünde dünya tuzaklarından nasıl korunabileceğini tavsiye buyurmuştur: “Dünya sizin için bir döşek oldu da üzerinde oturdunuz. Hükümdarlarla kadınlar sizinle bu hususta çekişmesin. Hükümdarların dünyalıklarına karışmazsanız, onlar da size bir şey demezler ve bu sûretle onlardan kurtulursunuz. Kadınlara gelince; onlardan da oruç, namaz ile kendinizi korumaya çalışınız.”⁴¹⁹

Gazzâlî *İhya*’sında belirtir ki Îsâ (a.s) şunları söylemiştir: “Ey havârilere! Ben sizi dünyadan uzaklaştırdım. Benden sonra ona tekrar bulaşmayın. Dünyada Allah Teâlâ’ya karşı günah işlenmesi onun değerini düşürmüş, dünyanın ahiret yolunu tıkaması onu zararlı hâle getirmiştir. Allah bu dünyanın yüzüne hiç bakmamıştır. Kısa bir şehvetin, uzun pişmanlık vereceği unutulmamalıdır.”⁴²⁰ Burada zikredilen sözleri Hiz. Îsâ’nın dünya hayatına değer vermediğini gösterdiğini ve çevresindekilere de bunu öğütlediğini açıkça göstermektedir.

“Nakledildiğine göre Hiz. Îsâ, ikinci kat göğe çıktığında melekler toplaşp onu ziyarete geldiler. Üzerinde her yeri yamalarla dolu bir hırka görünce ağlaşıp şöyle dediler: Ey Rabbimiz! Îsâ kuluna dünyalık bir gömlek bile vermedin. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Eğer bütün dünyayı satsalar, Îsâ’ya bir gömlek pahası olmaz. Fakat melekler onun üzerinde bir iğne

⁴¹⁶ İbn Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, c. 18, s. 346.

⁴¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühed*, n. 488, s. 126.

⁴¹⁸ Bursalı, *Hiz. Meryem ve Hiz. Îsâ*, s. 152, 155; Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 481; Hilmi, *Hazreti Îsâ Aleyhisselam’ın Hayatı*, s. 90.

⁴¹⁹ Bursalı, *Hiz. Meryem ve Hiz. Îsâ*, s. 153; Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 217.

⁴²⁰ Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 455, 456.

gördüler. Bunun üzerine Cenab-ı Hak şöyle buyurdu: Eğer o iğne olmasaydı, ben onu sekizinci kat göğe çıkarırdım. Bırakın ikinci gökte dursun.”⁴²¹

“İsâ (a.s) göklere çıkarıldığı gün bir zırh, çömlek ve bir çift ayakkabıdan başka hiçbir şey bırakmadı.”⁴²² Hz. İsâ’nın şöyle dediği rivâyet edilir: “Dünya ahirete geçmek için bir köprüdür. Siz o köprüyü geçin, onu imara çalışmayın.”⁴²³ Aynı sözün Peygamberimiz tarafından da söylenmiş olduğu hadis kitaplarında yer almaktadır.⁴²⁴

“Bunları size, bende esenliğiniz olsun diye söyledim. Dünyada sıkıntınız olacak. Ama cesur olun, ben dünyayı yendim!”⁴²⁵ Buradan Hz. İsâ’nın dünyanın geçici zevklerine meyletmediği, nefsinin esiri olmadığını anlaşılmaktadır. Rivâyet edildiğine göre Hz. İsâ (a.s) dünyaya; “Benden uzaklaş ey hınzır!” demiştir.⁴²⁶

Hz. İsâ’nın dünyanın değersizliği ile ilgili kaynaklarda geçen sözlerinden bazıları şunlardır: “Evlerinizi misafırhane gibi görün. Ey dünya elbette sen harap olacaksın. Ve senin içinde olanlar yok olacaklar. Sizden dünyayı en çok seven kişi, dünyanın musibetlerine en çok feryad-ü figan edecektir.”⁴²⁷ “Dünya şeytanın tarlası, sizler de tarlanın bakımını yapan işçilersiniz.”⁴²⁸ “Gerçekten size şunu söylerim ki, içinizde bir felaket karşısında en fazla bezginlik gösteren, bu dünyaya en fazla bel bağlayandır.”⁴²⁹ “Ey havârilere! Bütün günahların temelinin dünya sevgisi olduğunu iyi bilin. Dünyayı isteyenler ve dünya tarafından istenenler vardır. Ahirete tâlip olan kişiyi dünya ister ve peşinden koşar ki; kendisi üzerindeki rızkını tamamlasın. Dünyaya tâlip olanı da ahiret ister. Tâ ki ölüm gelip de onu boynundan yakalayınca kadar! Su ile ateş aynı kapta nasıl barınamazsa, dünya ve ahiret sevgisi de bir müminin kalbinde öylece barınamaz!”⁴³⁰

“Hz. İsâ’nın; ‘Dünya ve ahiret birbirlerinin kumalarıdır. Birini razı edecek olursan, diğerini kızdırırsın.’ sözü Hz. Peygamberin (s.a.v) hadisi olarak da zikredilmektedir. Hz. İsâ’nın dünya-ahiret dengesi ile ilgili şu ifadesi de kaynaklarda yer almaktadır: Ey İsrâiloğulları! Dünyayı önemsemeyiniz ki dünya gözünüzde ağırlığını yitirip basitleşsin. Ayrıca dünyayı hor görün ki ahiret gözünüzde yücelik ve değer kazansın. Sakın dünyayı yüceltip ona değer vermeyin, aksi halde ahiret gözünüzde ağırlığını yitirip küçük düşer.

⁴²¹ Yazıcıoğlu, *Envarü’l-Aşkın (Hak Âşıklarının Nurları)*, s. 224, 225.

⁴²² es-Seri Hennad, *Kitabü’z-Zühhd Hadislerle İslâmi Hayat*, s. 292.

⁴²³ Mekki, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 468; Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 455, 483; Khaldi, *Müslüman Hazreti İsâ*, s. 121.

⁴²⁴ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 2, s. 416.

⁴²⁵ Yuhanna 16: 33.

⁴²⁶ Mekki, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 426.

⁴²⁷ Hilmi, *Hazreti İsâ Aleyhisselam’ın Hayatı*, s. 83, 84.

⁴²⁸ İmam Beyhaki, *Kitabü’z Zühhd*, s. 408.

⁴²⁹ Hayek, *İslâmda İsâ*, s. 123.

⁴³⁰ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 217, 220.

Çünkü dünya, yücelik ve değere lâyık değildir; her gün fitne ve zarara çağrılmaktasınız.”⁴³¹ Gerekli ihtiyacınızın çalışmadan da karşılanacağı bu dünya hayatı için çalışmanız, lakin onun için gayret sarf etmezseniz hiçbir şey bulamayacağınız öbür dünya için çalışmamanız beni şaşırtıyor diyen Hz. Mesih’in İncil’de yazan şu sözü de: ‘Benim hükümdarlığım/krallığım bu dünyada değildir.’⁴³² burada zikredilmeye uygun görülmüştür.

Hz. İsa demiştir ki: “Kişi, kimin dünyadan faydalanıp yediğine aldırış etmedikçe imânın hakikâtine erişemez.”⁴³³ Bu sözüne benzer bir örnek de şu şekildedir: “İsa (a.s) yolculuklarından birinde paltosuna bürünmüş uyumakta olan bir adama rastlar. Onu uyandırarak şöyle der:

-Ey uyuyan kişi, kalk Allah’ı zikret!

Adam:

-Benden ne istiyorsun? Ben dünyayı onu isteyenlere bıraktım!

Hz. İsa:

-Uyu öyleyse ey dostum!”⁴³⁴

Toma İncili’nde şu ifade yer alır: “İsa dedi ki: Dünyada gelip geçenlerden (yolcular) olunuz.” Barnaba İncili’nde ise benzer şu ifadeler yer alır: “Dünyanın zevklerinden gerçekten nefret eden yoksullara ne mutlu! Çünkü onlar Allah’ın hükümdarlığında zevklerini bol bol tadacaklardır.”⁴³⁵

Hristiyan Kutsal Kitabında bu konuyla ilgili bir makalede şunlar yer almaktadır: İmânlılar bu dünyada yabancı ve konuktur.⁴³⁶ Onlar bu dünyadan seçilmeli,⁴³⁷ bu dünyaya uymamalı,⁴³⁸ bu dünyayı sevmemeli,⁴³⁹ bu dünyayı yenmeli,⁴⁴⁰ bu dünyanın kötülüklerinden nefret etmeli,⁴⁴¹ bu dünyaya ölmeli⁴⁴² ve bu dünyadan kurtarılmalıdırlar.⁴⁴³ Burada “dünya” ve “yeryüzü” terimlerinin elbette eş anlamlı olmadığına dikkat etmek gerekir ki Tanrı, kendi yarattığı yeryüzünün yani doğanın, ormanların, dağların ve benzeri nesnelerin sevilmesini yasaklamaz. Kişinin Tanrı’yla paydaşlığını bozan ve onu ruhsal yıkıma sürükleyen bu

⁴³¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 2, s. 406, 407.

⁴³² Hıdır, *Hristiyan Kültürü ve Hadisler*, s. 625; Yuhanna 18: 36.

⁴³³ İbn Kesîr, *Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi*, c. 2, s. 426.

⁴³⁴ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 258.

⁴³⁵ Hıdır, *Hristiyan Kültürü ve Hadisler*, s. 685, 690.

⁴³⁶ İbraniler’e Mektup 11: 15; Petrus ‘un 1. Mektubu 2: 11.

⁴³⁷ Yuhanna 15: 19.

⁴³⁸ Romalılar’a Mektup 12: 2.

⁴³⁹ Yuhanna’nın 1. Mektubu 2: 15.

⁴⁴⁰ Yuhanna’nın 1. Mektubu 5: 4.

⁴⁴¹ İbraniler’e Mektup 1: 9.

⁴⁴² Galatyalılar’a Mektup 6: 14.

⁴⁴³ Koloseliler’e Mektup 1: 13-14.

dünyayı sevmek⁴⁴⁴ demek; onun değerlerine, ilgi alanlarına, yollarına ve zevklerine yakınlık kurmak ve kendini bunlara adanmak ve Tanrı'ya karşı olan şeylerden zevk almak ya da hoşlanmak demektir.⁴⁴⁵

Bu bölümde hem Kitab-ı Mukaddes'ten hem de İslâmî kaynaklardan örnekler verilerek zühd sahibi Hz. İsa'nın dünyaya önem vermediği gibi takipçilerine de ısrarla bu geçici dünyaya gönül bağlamamaları hususunu sözleriyle ve kıssalarıyla açıklamış olduğu ifade edilmiştir.

3.1.2. Nefsle Mücadele

Nefs; azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, ukûbet, arzu gibi anlamlar ifade etmekle birlikte tasavvufî olarak: Kendisinde iradî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latif buharlı bir cevherdir.⁴⁴⁶ Can, benlik ve aşağı duygular olarak ifade edilen nefis, kulun kötü huyları ve çirkin vasıflarının mahalli ve kişinin en büyük düşmanı olarak ortaya konulmuştur.⁴⁴⁷ Kötü ve günah olan işlerin yapılmasını emreden, insanı çirkin şeylere, dünyevî zevklere sevk eden nefis-i emmâre; âlimler tarafından “rûh-ı hayvanî”⁴⁴⁸ olarak adlandırılmıştır. “*Nefs aşırı derecede kötülüğü emreder.*”⁴⁴⁹ âyetine, “*Düşmanların en azılı olanı, içindeki nefisindir.*”⁴⁵⁰ hadisine de dayanarak nefsin, bütün kötü sıfatların kaynağı olduğunu belirtmişlerdir. Kötülüğü emreden nefis olan nefis-i emmâre, Kutsal Kitap'ta “Günahlı Benlik”⁴⁵¹ olarak geçmektedir. Kutsal Kitap'ta belirtilen günahlı benliğin işleri şunlardır: Şehvet ve arzulara edepsizce boyun eğmek;⁴⁵² herhangi bir insana, kuruma, nesneye Tanrı'dan daha büyük veya eşit yetkisi varmışçasına güvenmek;⁴⁵³ düşmanlık, çekişme, kıskançlık, çekememezlik, öfke;⁴⁵⁴ bencilce tutkular ve güç peşinde koşmak⁴⁵⁵ gibi insan doğasını yozlaştıran, kurtuluşa ermeyi engelleyen düşünce ve eylemlerdir. Günahlı benliğe göre davrananlar, Tanrı'nın Egemenliği'ni miras alamazlar.⁴⁵⁶

⁴⁴⁴ Yuhanna'nın 1. Mektubu 2: 15.

⁴⁴⁵ Donald, C. Stamps, *Yeni Yaşam Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., Missouri 2009, s. 1785.

⁴⁴⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 363.

⁴⁴⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 274.

⁴⁴⁸ Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 90; Gökcan, Mehmet Mansur, *Hasan b. Mevlâ Muhammed'in Münebbihâtü'l-Kulûb İsimli Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*, Harf Yay., Ankara 2019, s. 62, 63.

⁴⁴⁹ Yusuf 12/ 53.

⁴⁵⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. I, n. 412, s. 350.

⁴⁵¹ Romalılar'a Mektup 8: 6-8; Galatyalılar'a Mektup 5: 17, 19-21.

⁴⁵² Mısır'dan Çıkış 20: 14; Elçilerin İşleri 15: 20, 28-29, 21: 25; Korintliler'e 1. Mektup 5: 1; Korintliler'e 2. Mektup 12: 21.

⁴⁵³ Koloseliler'e Mektup 3: 5.

⁴⁵⁴ Romalılar'a Mektup 1: 29, 13: 3; Korintliler'e 1. Mektup 1: 11, 3: 3; Koloseliler'e Mektup 3: 8.

⁴⁵⁵ Korintliler'e 2. Mektup 12: 20; Filipeliler'e Mektup 1: 17.

⁴⁵⁶ Galatyalılar'a Mektup 5: 19-21.

“*Kendi nefsinin arzusunu (hevâsını) kendisine ilâh edinene gördün mü?*”⁴⁵⁷ ayeti ile ifade edilen hevâ; nefsin, akıl ve din tarafından yasaklanan kötü arzulara eğilimidir. Rabbin emirlerine kayıtsız olup; arzu ve ihtirasları, bedensel hazları, geçici istekleri ve menfaatleri dikkate alarak bir hayat sürmek bunları putlaştırmak anlamına gelmektedir. Hâdî Allah’ın emir ve yasaklarına itaatle, duygu ve düşünceler iyiye, doğruya, güzele, tek kelimeyle meşrû çizgiye ulaştırılmalı, yaratılanla yaratan arasındaki kulluk ve ilâhlık irtibatı tam olarak sağlanmalıdır⁴⁵⁸ ki nefs muhasebesi, terbiyesi ve tezkiyesi yapılabilsin. “Nefs vücutta bir latifedir. Gazab, kin, hased, su-i zan, tahammülsüzlük gibi hastalıklı, kötü ahlâkın mahallidir. Kötülüğü emreder. Nefs deryasının gemisi açlık ve susuzluktur. Dümeni aşk, yelkeni muhabbet, lengeri şevktir. Ne zaman heva ve şehvet yeli eser ise, dalgalar kopup kayalar açığa çıkar. Cehd et, gemini batırma. Şevk lengerini sal, sabret. Ne zaman meveddet yeli esmeye başlarsa, muhabbet yelkenini al. Nefs deryasını geçmeye çalış.”⁴⁵⁹ Hasan b. Mevlâ Muhammed; ruhun ilahî ilimlerin, nefsin ise şerrin kaynağı olduğunu ve yuları şeytanın elinde olan nefsin arzuladığını, şeytanın da nefsi kötüye sevk ettiğini ifade etmiştir. Hevasına tâbî olan, emreden nefsten (nefs-i emmâre) kurtularak daima ruha tâbî olan, ibadete/itaate meyleden ve Hak tarafında olmakla itminâne eren nefse (nefs-i mutmainne) ve Hakk’a ulaşmanın; fenâ, mücâhede ve aşkla mümkün olduğu bildirilmiştir.⁴⁶⁰ Süflî arzulara ve geçici isteklere rest çekmek, bedensel bağlardan sıyrılarak gerçek özgürlüğe ulaşmak olarak bilinen bu durum *Sûfî Psikolojisi* kitabında şöyle ifade bulmuştur: “Nefs-i mutmainneye ulaşmak; içsel çatışmalardan, dünyevî bağlanmalardan ve sahip olma eğilimlerinden kurtulmak, hayatın ve varoluşun görünmez ritmine yaklaşmak demektir.”⁴⁶¹

Nefsle mücadele diğer bir ifadeyle nefis terbiyesi yani mücâhede tasavvufun temel esaslarından biridir. Mücâhededede ancak belini doğrultacak kadar az yemek, sadece ağırlık bastırdığı zaman uyumak, zaruret olmadıkça konuşmamak esastır.⁴⁶² Uykuyu kapısını kapatmak ve insanlarla sohbetten uzaklaşmak olan bu nefis terbiyesinin yani riyâzetin aslı açlıktır. Riyâzet ağacının meyvelerinden biri gönlün nurlanmasıdır. Dünyanın gecesi, güneş battığı zaman; kalbin gecesi ise mide dolduğu zaman başlar.⁴⁶³ Sûfîler hikmetin kaynağını açlıkta bulmuşlardır. Denilmiştir ki: “Allah Teâlâ dünyayı yarattığı zaman isyan ve cehaleti tokluğun içine, ilim ve hikmeti de açlığın içine koydu. Açlık; Allah’a yaklaşmayı murad edenler için

⁴⁵⁷ Furkân 25/ 43.

⁴⁵⁸ Güney, Mustafa vd., *Kur’an’dan Öğütler II*, DİB Yay., Ankara 2011, s. 210, 211.

⁴⁵⁹ Şîrvânî, *Şifai’l-Esrar*, s. 163, 186.

⁴⁶⁰ Gökcan, *Münebbihâtü’l-Kulûb*, s. 66, 67.

⁴⁶¹ Sayar, *Sûfî Psikolojisi*, s. 35.

⁴⁶² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 146.

⁴⁶³ Nahşebî, *Silku’s-Sulûk*, s. 134, 229.

riyâzet, tevbe edenler için güzel bir tecrübe, zâhidler için siyaset, ârifler için de ilahî ikramlara sebeptir.”⁴⁶⁴ Açlık, manevî terbiye yolunda ruhu güçlendirmek için bedeni beslemekten vazgeçmeyi ifade eder. Hak Teâlâ İsâ aleyhisselâma buyurmuştur ki: ‘Beni görmek dilersem, aç ol.’ Sonsuz mutluluk için şu birkaç günlük ömür az yemekle ve nefis mücâhedesi ile geçirilmelidir.⁴⁶⁵ Çok yemek kalp katılığını arttırır ve perdeyi kalınlaştırır.⁴⁶⁶ “Açlık zekâ incilerinin denizi, hikmet incilerinin bulutudur. Mârifet ehli demiştir ki; Açlık evliyânın makamı, enbiyânın taamıdır.”⁴⁶⁷ Açlık nûr, tokluk ise zulmettir. Tokluk, marifet kapısını kapatır ve kişiyi Hakk’ın kapısından uzaklaştırır. Şeyh Muhammed Nazmî’nin, açlık hususunda “*Mi’yâr*”ında şöyle bir şiiri yer almaktadır:

“*Ki savm ile olur esrâr u irfân,
Yemeği çok yiyen olur mu insân?
Eğer ten besler isen fîl olasın,
Gıdâyı rûha vir, Cibrîl olasın.*”⁴⁶⁸

Ümmetine örnek ve önder olmak adına doymayan nefsten Allah’a sığınan Hz. Muhammed (s.a.v); “*Akıllı kişi, nefsinin küçük gören ve ölümden sonrası için çalışandır. Âciz kişi ise, nefsinin arzularına uyan ve bu haline bakmadan bir de Allah’tan bağışlanma ve cennet isteyen kimsedir.*”⁴⁶⁹ buyurmuştur. “Nefsin hesaba çeken akıllı insan yalnızca kendi tatminini maksimum seviyeye ulaştırma hedefinde olmayacağı için kul hakkına girmek istemeyecektir. Dolayısıyla sömürüden kaçınan ve dayanışmaya, yardımlaşmaya yönelen bir niteliğe sahiptir. Böylelikle zayıfa, yoksula hakkını veren, sahip olduğunu paylaşan biri olacağı, sadece bu dünyadaki faydayı elde etme gayesi taşımayacağı açıktır. İnsanın yalnızca kendi menfaatinin sağlanması peşinde olması, bireysel tatmin, yalnızca kendi aklına güvenme, en az zahmet ile maksimum hazcılık gibi doyumsuz ve bencil olmak”⁴⁷⁰ yani nefsinin esaretinde olmak, inançlı bir insan için uygun bir durum değildir. Doymayan nefisle mücadele adına Ziyâüddin-i Nahşebî (ö. 751/1350); “Nefsin aldatıcı okundan Allah’ın inayet kalkanı olmadan kurtulamazsın.”⁴⁷¹ sözüyle, nefsin şerrinden korunmak için duaya sarılmak

⁴⁶⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 315.

⁴⁶⁵ Rûmî, Eşrefoğlu, *Müzekki’n-Nüfûs*, haz. Abdullah Uçman, İnsan Yay., İstanbul 2015, s. 302.

⁴⁶⁶ Tokadî Mûsâ b. Şeyh Tahir vd., *Gayb Bahçesinden Seslenişler*, haz. Tahir Hafızalioğlu, İnsan Yay., İstanbul 2017, s. 38.

⁴⁶⁷ Şîrvânî, *Şifâü’l-Esrar*, s. 154.

⁴⁶⁸ Türer, Osman, *Osmanlı Sûfîlerinde “Mi’yâr” Geleneği ve Şeyh Muhammed Nazmî’nin “Miyâr-ı Tarikat-ı İlâhî” Adlı Eseri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2019, s. 29.

⁴⁶⁹ Tirmizî, Sıfatü’l-kıyâme, 25; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 627.

⁴⁷⁰ Madi, İpek, “Homo Economicus’un Doyumsuzluk - ‘Açgözlülük’ Aksiyomunun Semavi Dinler Perspektifinden Değerlendirilmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (Bahar-2015), c. 14, S. 53, ss. 145-162, s. 147, 160, Düzce 2015.

⁴⁷¹ Nahşebî, *Silku’s-Sulûk*, s. 274.

gerektiğini de hatırlatmaktadır. Geylânî; “Nefs yularını gevşetirsen, sana hükmetmeye çalışır ve seni üzerinden atar. Onun ağzına takvâ gemini vur.”⁴⁷² diyerek, nefsi kontrol altında tutmanın önemini zikretmiştir. Bunun vahâmeti ile alakalı olarak Hz. Îsâ’nın şu sözü hatırlatılabilir: “Vay o nefse bağlı olan bedene, vay o bedene bağlı olan nefse!”⁴⁷³ Bu sözün açıklaması mahiyeti taşıyan şöyle bir ifadesi de kaynaklarda yer almaktadır: “Nefslerinizin arzuladığı şeyleri terketmedikçe ümit ettiklerinize erişemezsiniz. Kalpte şehveti besleyecek şeylere bakmaktan zinhar kaçının. Böyle bir şey sahibine fitne olarak yeter. Gözü kalbini gözetleyip durana, kalbi gözünü gözlemeyene ne mutlu!”⁴⁷⁴

“Dar kapıdan girin. Çünkü yıkıma götüren kapı geniş ve yol enlidir. Bu kapıdan girenler çoktur. Oysa yaşama götüren kapı dar, yol da çetindir. Bu yolu bulanlar azdır.”⁴⁷⁵ Yeni Ahit yorumlarında “enli ve geniş” yolun ahlâkî ihmal, yüzeysellik, enaniyet, riyakârlık, yalan, hırslar, eleştiri ruhu ve katılaşıp kalp olduğu vurgusu yapılmıştır. Çünkü onun sınırları gerçekten açıktır. Bu yolun darlığının sebebi Hz. Îsâ’nın “ilahî ilan” diye adlandırılan Tanrı’nın sözünde bildirdiği kurallara sınır getirmesidir. Elbette bu kurallar doğru ve düzgün kurallardır. Dar kapıdan girebilmenin ölçütü hırsları, bencilliği, aşırı istekleri terk etmekle olacaktır. Dar yollarda seçenekler azdır; dik ve düzgün yürümeyi gerektirir. Dikkat ve rikkat ister. Eğilmek, yalpalamak, zikzaklar çizmek mümkün değildir. Te’vil ve tefsire alan bırakmaz. Doğru ve hattâ dosdoğrudur. Geniş kapılara gelince; kıvrırmaya, zikzaklar çizmeye, sapmaya müsaittir; arzuya göre davranılabilir. Seçenekleri çoktur; kişi işine geleni seçer, en uygun gördüğüne tutunur. Zira geniş yolda “doğru” tek değildir; doğrular vardır ve her tercih doğrunun bir parçası veya kendisi görülür. Geniş kapı veya geniş yolun bir başka anlamı da rehavet, şatafat ve sefahattır.⁴⁷⁶

Nefsin dünyevî ve şehvî olduğunu belirten Hakîm et-Tirmizî’nin (ö. 320/932) eserinde yazdığına göre Hz. Îsâ’nın mütevatir derecesine ulaşmış bir sözü de şöyledir: “Nefslerinizi acıktırınız, nefis elbisesini çıkarınız ve onu susuz bırakınız! Belki böylece kalpleriniz Allah’ı görür.”⁴⁷⁷ Bu söz de Hz. Îsâ’nın nefse hâkim olmaya ne derece önem verdiğini ortaya koyar. Rabbe ulaşmak isteyen kişi, nefsinin zapturapt altına almalıdır.

⁴⁷² Geylânî, *el-Fethû'l-Rabbânîve'l Feyzû'r-Rahmânî*, s. 291.

⁴⁷³ Özemre, *Toma'ya Göre İncil*, s.194.

⁴⁷⁴ İmam Beyhaki, *Kitabü'z-Zühd*, n. 407, s. 125.

⁴⁷⁵ Matta7: 13, 14.

⁴⁷⁶ Ergenç, *İncil'in Satır Aralarında Böyle Buyurdu Îsâ Mesih*, s. 122.

⁴⁷⁷ et-Tirmizî, Hakîm, *Kulluğun Mertebeleri*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih, çev. Ali Akay, Harf Yay., İstanbul 2013, s. 33, 105.

Nasrâbâdî (ö. 367/978) de şöyle demiştir: “Nefsin senin zindanıdır. Ondan çıkarsan ebedî rahata kavuşursun.”⁴⁷⁸

İnsan memleketinde ruh, sultandır; akıl, vezirdir; nefis, hizmetçidir; bürokrasi de duyulardır.⁴⁷⁹ Sultan vezire danışarak yönetmeli, duyularla doğru gözlem yapıp doğru kararlar verilmelidir. Memlekette hizmetçi de lazımdır ama idarî işlere müdahale etmesine izin verilmemelidir. İnsan yaşamını kolaylaştırıp daha konforlu hale getiren, haz alanlarını arttıran nefsin etki alanına girmemeli ve okuyup araştırıp gözlem yaparak, yeteneklerini geliştirerek aklını doğru kullanmalı ve ruhsal doyuma ulaşmalıdır. Ruhun gücü; aklın danışmanlığında yetilerin kullanılıp geliştirilerek, sosyal-psikolojik her açıdan sağlıklı bir ortamda sâlih amel-üretim sağlanmasıyla artacaktır. Kişi böylece huzurlu-mütmmain olacaktır.

Aklı ve kalbi işgal eden ruhsal endişe ve düşünceler; aşırı tüketim, zina, dünyaya rağbet, dünyevî kayıplardan doğan aşırı üzüntü, nefret, halsizlik/kayıtsızlık, hazzı yaşam tarzı ve kibir şeklinde sekiz davranış türü olarak ifade edilir. Sayılanların arasında özellikle de halsizlik/kayıtsızlık olarak ifade edilen terim diğerlerine nazaran daha geniş bir kitlede görüldüğünden daha çok ön plandadır. Önceleri “atalet” şeklinde tanımlansa da anlamı daha doğru ifade eden terim; “kalp yorgunluğu”dur. Günümüzde genelde “halsizlik” sözcüğü kullanılır.⁴⁸⁰ Bu eylemsizlik, durağanlık, yılgınlık ve hattâ kaygısızlık/kayıtsızlık hali; psikolojik kanser gibi, ele geçirdiği bünyeyi güçsüzleştirip ruhsal olarak yıkıma götürür bu sebeple insanı diğer canlılardan ayıran, bazı tefsirlerde “emanet” olarak vurgulanan “sâlim akıl” aktifleşmez. Yani eşref-i mahlukât olma yönünde günümüz şartlarında belki de en önemli sorun bu hâl üzerinde kalmaktır.⁴⁸¹ Günümüzde nefsin en büyük sorunlarından olan doyumsuzluk yanında, burada belirtilen yaygın tembellik hastalığı ile kişi her an mücadele içinde olmalı ve nefisle yapılan cihad bayrağını dalgalandırmayı hiç durmadan sürdürmelidir.

Bu nefis hastalığıyla mücadele için önce farkındalığın gerçekleşmesi ve iyileşme adına bir isteklilik hâli/motivasyon sağlanmalıdır. Yenilenmeye ve yeniden başlamaya hazır olma, hissetme/duyumsama, cesur ve sabırlı olma gereklidir. Üretim/sâlih amel, erdemli olma çabası, kalbin mutmain olması ve tefekkür/derin düşünce hali ile olumsuz endişe ve düşüncelerden kurtularak ruhsal tedavi sağlanabilir. Bu entelektüel vizyon⁴⁸² ve akabinde yaşanan mistik tecrübe ile kalplerin içine derinlemesine etki eden ilahî sevgi insanı yüceltir. Bunun için kişi Allah’a yaklaşıtrıcı işlere kendini adanmalı, dünyanın meşguliyetlerinden yüz

⁴⁷⁸ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 251.

⁴⁷⁹ Mermer, *İsâ'nın Yamalı Gömleği*, s. 95.

⁴⁸⁰ Batuk, Cengiz, *Assisili Francis ve Hristiyan Mistisizmi*, İz Yay., İstanbul 2012, s. 63, 64.

⁴⁸¹ Sekman Mümin, *Kişisel Ataleti Yenmek*, Alfa Yay., İstanbul 2010, s. 18.

⁴⁸² Batuk, *Assisili Francis ve Hristiyan Mistisizmi*, s. 78.

çeviren ise çok yememelidir. Doyarsa tembelleşir, daha fazla yerse hastalanır. Zâhidliğin şiarından olan az yeme (killet-i taâm), az uyma (killet-i menâm), az konuşma (killet-i kelâm) prensiplerini uygulayarak nefsinin dizginlemelidir. Bedenî zevklerini sınırlandırarak, çalışkan olmalı, faydalı işler yapma azminde olmalıdır.

Hiz. İlsâ'nın nefsin esiri olmayıp, Rabbin vaadine yönelik bir hayat yaşayanlar için söylemiş olduğu şu ifade burada zikredilebilir: "Eğer dünyaya karşı oruçlu değilseniz Melekût'u bulamayacaksınız. Dünyaya karşı oruçlu olmak demek; dünya'nın lezzetlerinden de dedikodularından da heva ve heveslerden de vazgeçmek, sade ve edep dolu bir hayat sürmek, kısacası nefsi sıkı bir kontrol altında tutmaktır."⁴⁸³ İçgüdü ve eğilimlerin bütünü olan günahlı benliğin karşıtı, Kutsal Kitap'ta yer alan "Ruh'un meyvesi ya da ürünü" ile ifade edilebilir. Ruh'un meyveleri; sevgi, sevinç, esenlik, sabır, şefkat, iyilik, bağlılık, yumuşak huyluluk ve özdenetimdir.⁴⁸⁴ İtminana ulaşan kişi ihlâsla, muhabbetle, huzurla Hayy Allah'tan razıdır. İstiğna, ihlâs, tefekkür, zikir bu mertebenin başlıca vasıflarıdır.⁴⁸⁵

Hiz. İlsâ, "Nefsin arzusuna uygun olarak yaşamış bir anlık zaman, bazen sahibine uzun sürecek bir üzüntü verir. Vâdedilen, gaybda olan ve görmediği bir mükâfat uğruna, önünde hazır bir nefsin arzusunu terk eden kişiye ne mutlu!"⁴⁸⁶ diyerek kişinin arzularına, tutkularına hâkim olmakla kutsallığa ulaşır, Rabbin vaadine kavuşabileceğini belirtmiş olmaktadır. Sonuç olarak denilebilir ki; uzun vadede acı verecek olan anlık hazların peşine düşmeyerek nefsin isteklerine gem vurabilmek ancak sonsuz ahiret inancına sahip, imânlı bir insanın üstesinden gelebileceği bir marifettir ki bu hâl onu insan-ı kâmil olma ve Göklerin Egemenliği'ne girme şerefine ulaştıracaktır.

3.1.3. Zenginliğin Tehlikeleri

Hiz. İlsâ'nın çoğu zaman ayaklarına bir şey giymediği, yalın ayak gezdiği; altın veya gümüş hiçbir ziynet edinmeyip, dünyayı bütünüyle terk ederek hiç evlenmediği dinî ve tarihî kayıtlarda yer almıştır.⁴⁸⁷ Hiz. İlsâ kendiliğinden yetişen bitkilerden yemiş, peygamberlerin ve evliyânın giyim tarzı olan⁴⁸⁸ yün elbise giymiştir. Kendine kalmak için özel bir yer tahsis

⁴⁸³ Özemre, *Toma'ya Göre İncil*, s. 159.

⁴⁸⁴ Donald, *Yeni Yaşam Açıklamalı Kutsal Kitap*, s. 1641; Galatyalılar'a Mektup 5: 19- 23.

⁴⁸⁵ Ayış, Mehmet Şirin, "Nefs Mertebelerinin Psikolojideki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme: Robert Frager Örneği," *Siirt Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, s.567, ss. 547-567, Siirt 2019.

⁴⁸⁶ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 217, 554.

⁴⁸⁷ Yazıcıoğlu, *Envarü'l-Aşikin (Hak Âşıklarının Nurları)*, s. 223; Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l-Maârif)*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2016, s. 93; Karataş, *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmran ve Hiz. Meryem*, s. 253.

⁴⁸⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 61.

etmeden akşama ulaştığı yerde geceyi geçirmiştir.⁴⁸⁹ Onun ölen bir çocuğu da harap olan bir evi de olmamıştır. Sabah yemeğini akşam için, akşam yemeğini de sabah için saklamadığı ve “Her günün rızkı o günle gelir.” dediği de kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁹⁰ “Ben yoksulluktan hoşlanıyorum, zenginlikten nefret ediyorum.” diyen Nebî İsâ kendisine de en çok “Ey miskin, fakir!” diye hitap edilmesinden hoşlanmaktadır.⁴⁹¹

Yoksulluk âleminin zenginleri şöyle demiştir: “Zenginliğin yoksulluk ve yoksulluğun da zenginliğin ta kendisi olduğunu bilelim.” Zenginler zenginlikle dört şeyi elde ederler: Vücut sıkıntısı, gönül meşguliyeti, dinde noksanlık ve kıyamet gününde hesaba çekilme. Zenginlik, bu dünyada da mutluluk ve huzur kaynağı sayılmamalıdır; nitekim bununla ilgili olarak Hz. İsâ’nın şu sözü kaynaklarda yer almıştır: “Dünyadaki insanları müşahade ettim; yokluk köşesindekileri varlık çölünde olanlardan daha mutlu gördüm.”⁴⁹²

“İsâ Mesih’e göre zenginlik, hem kurtuluş için hem de onun öğrencisi olma yolunda önemli bir engel oluşturur.⁴⁹³ Sahte güven duygusu verir,⁴⁹⁴ aldattıcıdır⁴⁹⁵ ve kişinin tüm yüreğini ele geçirir.⁴⁹⁶ Zenginler çoğu zaman Tanrı’ya hiç ihtiyaçları yokmuş gibi yaşarlar. Maddiyat peşinde koşarlarken, ruhsal yaşamlarında boğulurlar,⁴⁹⁷ ayartılara ve arzulara kapılırlar⁴⁹⁸ ve bunun sonucunda canlarını kurtaran imânlarını terk ederler.⁴⁹⁹ Zengin olanlar çoğu kez yoksulların sırtından menfaat sağlarlar.⁵⁰⁰ Bu nedenle hiçbir Mesih yanlısı zengin olmayı arzulamamalıdır.⁵⁰¹ Servetle ilişkilendirilen kötü güçler nedeniyle, zengin olma arzusu ve bu uğurda gösterilen çabalar çoğunlukla kişiyi tutsaklığa götürür.”⁵⁰²

Luka İncili’nde her kişinin, sayılı günleri olan şu kısacık ömründe mal biriktirmesinin anlamsızlığı “Zengin Budala” adlı pasajda şöyle verilmiştir: “Kalabalığın içinden biri İsâ’ya (a.s); “Öğretmenim, kardeşime söyle de mirası benimle paylaşsın.” dedi. İsâ (a.s) ona şöyle dedi: “Ey adam! Kim beni üzerinizde yargıç ya da hakem yaptı? Dikkatli olun! Her türlü açgözlülüktan sakının. Çünkü insanın yaşamı, malının çokluğuna bağlı değildir.” İsâ (a.s) onlara şu benzetmeyi anlattı: “Zengin bir adamın toprakları bol ürün verdi. Adam kendi

⁴⁸⁹ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 7.

⁴⁹⁰ Seri, *Kitabü’z-Zühd Hadislerle İslâmi Hayat*, s. 295; Karataş, *Kitab-ı Mukaddes’te ve Kur’an-ı Kerim’de Âl-i İmran ve Hz. Meryem*, s. 253.

⁴⁹¹ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s.261; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühd*, n. 485, s. 125; Gazzâlî, *İhya*, c. 4, s. 362.

⁴⁹² Nahşebî, *Silku’s-Sulûk*, s. 210, 214.

⁴⁹³ Matta 19: 24, 13: 22.

⁴⁹⁴ Luka 12: 15.

⁴⁹⁵ Matta 13: 22.

⁴⁹⁶ Matta 6: 21.

⁴⁹⁷ Luka 8: 14.

⁴⁹⁸ Timoteos’a 1. Mektup 6: 9.

⁴⁹⁹ Timoteos’a 1. Mektup 6: 10.

⁵⁰⁰ Yakup’un Mektubu 2: 5-6.

⁵⁰¹ Timoteos’a 1. Mektup 6: 11.

⁵⁰² Donald, *Yeni Yaşam Açıklamalı Kutsal Kitap*, s. 1403.

kendine, ‘Ne yapacağım? Ürünlerimi koyacak yerim yok.’ diye düşündü. Sonra, ‘Şöyle yapacağım: Ambarlarımı yıkıp daha büyüklerini yapacağım, bütün tahıllarımı ve mallarımı oraya yığacağım. Kendime, ey canım, yıllarca yetecek kadar bol malın var. Rahatına bak, ye, iç, yaşamın tadını çıkar diyeceğim.’ dedi. “Ama Tanrı ona, ‘Ey akılsız!’ dedi. ‘Bu gece canın senden istenecek. Biriktirdiğin bu şeyler kime kalacak?’ Kendisi için servet biriktiren, ama Tanrı katında zengin olmayan kişinin sonu böyle olur.”⁵⁰³ Dünyada olan, dünyada kalır. İnsan bu dünyaya misafir olarak gelmiştir ve giderken mal, mülk, para gibi hiçbir maddi unsuru götüremeyeceğini unutmamalıdır. Zenginliğine dalıp da ahiret azığını hazırlamaktan geri kalma gafletine düşmemelidir.

Îsâ’ya (a.s), “İçinde barınacağın bir ev edinsen!” dediklerinde, o da; “Bizden öncekilerin yıkıntıları bizim için kâfidir!” diye cevap vermiştir.⁵⁰⁴ Hz. Îsâ; “Dünyayı gerçek yerine indiren benim ve bunda övünç ve şaşılacak bir durum yoktur. Biliyor musunuz evim nerede? Benim evim mescitlerdir, sevdiğim su, azığım açlık, gece olunca kandilim aydır. Hiç mal peşinde koşmam, tasam yoktur. Benden daha zengini ve kazançlısı kimdir?”⁵⁰⁵ diyen bir peygamberdir.

“Hz. Îsâ’nın şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: ‘Ben yoksulluğu çok severim, zengin malına buğzederim. Çünkü malda birçok illet mevcuttur.’ Bunun üzerine yanındakiler: ‘Ey Ruhullah! Eğer o malı helalinden kazanıyorsa?’ diye sordular. O da: ‘Onu kazanma çabası, kendisini Allah Teâlâ’nın zikrinden alıkoyar.’ demiştir.”⁵⁰⁶ Onun için ruh; sadece Allah’ı kabul edecek ve O’nun dışındaki her şeyden yüz çevirecek bir yoksunluğa, fakirliğe bürünecek; işte o zaman Tanrı’nın Egemenliği’ne hazır hale gelmiş olur.⁵⁰⁷

Hz. Îsâ şakirtlerine demiştir ki: Benim boyunduruğum eşittir ve benim yüküm azdır ve eğer siz onu taşımak isterseniz, o size hafif gelecektir. Tanrı’nın hükümrânlığına girerken; ahirete faydası olmayan gereksiz işlerle uğraşmayın, lüzumlu olanların dışındaki yüklerinizi bırakın.⁵⁰⁸ Ey havârilere! Karınlarınızı aç bırakın! Bedenlerinizi çıplak bırakın! (Giyim kuşama önem vermeyin.) Böylece kalpleriniz Allah’ı görecektir.⁵⁰⁹ Allah Teâlâ Hazretleri için amel edin, mideleriniz için değil.⁵¹⁰

⁵⁰³ Luka 12: 13-21.

⁵⁰⁴ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 220.

⁵⁰⁵ Hıdır, *Hristiyan Kültürü ve Hadisler*, s. 629-630; Güzel, *2000’li Yıllarda Hz. Musa Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed*, s. 199; İbn Kesîr, *Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi*, c. 2, s. 427; Bursalı, *Hz. Meryem ve Hz. Îsâ*, s. 155.

⁵⁰⁶ Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 495.

⁵⁰⁷ Ergenç, *İncil’in Satır Aralarında Böyle Buyurdu Îsâ Mesih*, s. 76.

⁵⁰⁸ Sarıkçıoğlu, *Kanonik-Apokrif İncillere Göre Hz. Îsâ Hayatı ve Mesajı*, s. 158.

⁵⁰⁹ Hayek, *İslâm’da Îsâ*, s. 123.

⁵¹⁰ Hilmi, *Hazreti Îsâ Aleyhisselam’ın Hayatı*, s. 84.

Hız. İsa şöyle buyurmuştur: “Sizler dünyayı ilahlaştırırsanız o da sizi köleleştirir. Hazinelerinizi, onu zayıf etmeyecek olan Allah Teâlâ’nın katında biriktiriniz. Dünya için hazine biriktiren kişi, onun başına bir afet gelmesinden korkar. Allah katında hazine biriktiren kişi ise, asla o hazineye bir afet geleceğini düşünmez.”⁵¹¹

Meryemoğlu İsa (a.s) havâirlerine; “Mescitleri yuvanız, evlerinizi de misafirhaneler edinin. Yabani otlardan/bakliyat yiyin ve dünyadan huzur içinde ayrılın.⁵¹² Asla dünya insanların servetlerine bakmayın; onların servetinin parıltısı imânınızın ışığını perdeler.⁵¹³ Zenginlerin göğsü (cennete) girmeleri zor; çünkü zenginler kendileri için çalışırlar ve hiçbir şeyi olmayanları küçük görürler.⁵¹⁴” diyerek onların geçici dünya nimetlerine dalmamalarını, fakir olmanın meziyetlerini vurgulamıştır.

Hız. İsa’nın zühd ve dünyaya yönelik en çarpıcı sözlerinden birkaçı da şöyledir: İnsanın kalbi, malının bulunduğu yeredir. Mallarınız gökte olsun ki, kalpleriniz de gökte olsun.⁵¹⁵ Çünkü hazinen nereden ise yüreğin de orada olacaktır.⁵¹⁶ Harama bakmak kalbe şehvet eker.⁵¹⁷

Matta İncili’nde Hız. İsa’nın şu sözü yer almaktadır: “Hiç kimse iki efendiye kulluk edemez. Ya birinden nefret edip öbürünü sever ya da birine bağlanıp öbürünü hoş görür. Siz hem Tanrı’ya hem de paraya kulluk edemezsiniz.”⁵¹⁸ Pasajda yer alan “aynı anda iki efendiye kulluk edilemeyeceği” cümlesinde, bu ikilemin “efendi” anlamı altında birisi Tanrı, diğeri “mammon” olarak ifade edildiği görülmektedir. “Mammon” kelimesinin İnciller’de orijinal Aramca aslında korunmuş olması önemlidir. Bu durumda iki efendiden birisi olan “mammon” kelimesinin Tanrı ile kıyaslanabilen bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. İnsan bilincinde Tanrı ile rekabet eden, hatta sevgi ve bağlılık merkezi olarak Tanrı’nın yerine geçirilebilen bir anlam taşıdığı fark edilmektedir. Mammon kelimesi Grekçede Mammonas kelimesi ile ifade edilmiştir. Aynı köke sahip kelimeler İbranice, Latince, Aramice, Keldanice ve Süryanicede de bulunmaktadır. Bu dillerin bütün hepsinde mammon “para, servet, dünyevî-maddi varlık” anlamlarına gelmektedir. Grekçe para, Aramicede zenginlik anlamına gelen mammon sözcüğü, para ya da para kazanma hırsı anlamında kullanılır. Mammon, Hız. İsa tarafından kesinlikle Tanrı’nın karşısında bir rakip olarak düşünülmüştür. Modern sözlüklerde “zenginlik, servet” ya da “zenginlik ve servet Tanrısı” olarak geçen Mammon, en genel

⁵¹¹ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 216.

⁵¹² Hızır, *Hristiyan Kültürü ve Hadisler*, s. 627.

⁵¹³ Hayek, *İslâmda İsa*, s. 123.

⁵¹⁴ Sarıkçıoğlu, *Kanonik-Apokrif İncillere Göre Hız. İsa Hayatı ve Mesajı*, s. 145.

⁵¹⁵ İbn Arabî, *Fütûhât*, c. 4, s. 416; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühd*, n. 313, s. 85.

⁵¹⁶ Hızır, *Hristiyan Kültürü ve Hadisler*, s. 626; Matta, 6: 21; Luka 12: 34.

⁵¹⁷ Karataş, *Kitab-ı Mukaddes’te ve Kur’an-ı Kerim’de Âl-i İmran ve Hız. Meryem*, s. 258.

⁵¹⁸ Matta 6: 24; Olgun, *Tuz ve Işık*, s. 147.

anlamıyla Tanrı'nın dışında güvenilen her türlü dünyevî unsuru ifade etmektedir. Bu yönüyle Mammon, Tanrı'nın haricindeki dünyanın insana sunduğu şeyler ve geçici olma halidir.⁵¹⁹ İslâm geleneğinde mammon “tağut” ile özdeşleştirilebilir. Mukatil b. Süleyman'ın sözlüğü ilk Kur'ân Terimleri sözlüğü kabul edilir. Burada “tağut”a verilen üç anlamdan birisi de: Allah dışında tapınılan evsân/putlar mânâsıdır.⁵²⁰ Kur'ân'da bu kelime kullanıldığı sekiz yerde de bağlama göre “Hakk'ın ve hakikâtin karşıtı” mânâsını vermektedir.⁵²¹ Tasavvufi eserlerde âhîret kaygısı taşımadan mal ve servet biriktirenler, bedenî ve şahsî hazlar peşinde koşanlar “dünyanın uşağı” sayılmış, bunların Allah'ın kulu (abdullah) değil “paranın kulu” (abdü'd-dînâr) oldukları ifade edilmiştir.⁵²²

Îsâ Mesih, dünyevî iyiliklere, mala mülke sahip olmayı, çok zengin olmayı kınamamıştır. Etrafında da zengin dostları vardır ve onların zenginliğinden rahatsız olmamıştır. İlk Kudüs cemaati, Hz. Îsâ'nın bu emirlerini daha çok mala tamah etmeme ve paylaşım şeklinde algılamışlardır.⁵²³ Altın ve gümüş kendiliğinden iyi ya da kötü değildir. İyi ya da kötü kılan şey, insanların onlara yüklediği vasıflardır. Yani altın ve gümüş bir insanı iyi yapmaz ama iyi insanların elinde olduğu takdirde, onları iyi şeyler yapmaya yönlendirir. Bu bağlamda zenginlik de nötr bir kavramdır ve iyiliğe de kötülüğe de müsaittir. Bununla birlikte gönüllü fakirliğin, zâhidane bir yaşamın tavsiye edilmesinin daha üstün, daha erdemli bir davranış olduğu kabul edilmiştir. Fakirlik; ruhu, yeryüzü bataklığının ve fani şeylerin hâkimiyetinden kurtarır, özgürleştirerek gerçek bir tevazu ve hayırseverlikle (merhametle) doldurur.⁵²⁴

Hz. Îsâ'nın getirdiği mesajın hiçbir yerinde özel mülkiyete, mal-mülk edinmeye yasak konulmamıştır. Kutsal Kitap'ta değişik durumlarda hayatın isteklerini karşılamak için tasarruf yapma ve bu tasarrufun bir türü olarak ortaya çıkan hayat güvencesi yasaklanmamıştır. Kışın ihtiyaç duyacağı yiyeceği yazın biriktiren karınca övülmüştür.⁵²⁵ Tanrı'nın verdiği nimetlerin hor görülmemesi bilakis onlardan yararlanılması istenmiştir. Burada yasaklanan durumun, bencilce davranarak biriktirmek olduğu söylenmiştir. İnsanın hayatını malından ibaret sayması ve kalbini bu hoşnut edici şeylere bağlaması eleştirilerek; bunun, cahilliğin göstergesi olduğu vurgulanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da şudur: “Yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin.” ifadesi tedbiri elden bırakma veya gelecek için iktisat

⁵¹⁹ Olgun, *Tuz ve Işık*, s. 148-151.

⁵²⁰ Mukatil, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, s. 132.

⁵²¹ Okuyan, Mehmet, *Kur'an Sözlüğü*, Düşün Yay., İstanbul 2015, s. 529.

⁵²² Uludağ, Süleyman, “Dünya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 10, s. 24, ss. 22-25, İstanbul 1994.

⁵²³ Batuk, *Assisili Francis ve Hristiyan Mistisizmi*, s. 180.

⁵²⁴ Batuk, *Assisili Francis ve Hristiyan Mistisizmi*, s. 184, 185.

⁵²⁵ Süleyman'ın Özdeyişleri 6: 6.

yapmaya önem vermeme anlamında olmamakta; bu ifade ile mal mülk biriktiren ve çok daha fazla biriktirmek isteyen cimrinin hırsından sakındırılmaktadır. Tanrı'nın, bu hırsı gizli bir şirk olarak algıladığı belirtilmiştir.⁵²⁶ Anlaşılmalıdır ki: Hz. Muhammed (s.a.v) gibi Hz. İsa da reel fakirlikten ziyade, bilhassa manevî fakirliği övmüştür.

3.2.Zühd Açısından Hz. İsa Kıssaları

Zühd sahibi Hz. İsa'nın bu konuda kaynaklarda birçok kıssası mevcut olup bir kısmına bu başlık altında yer verilmiştir:

Hayek'in ifadesiyle; "Bir grup, fakirlerin ve imânın kralı Hz. İsa'ya 'Vazgeçilemez maddi ihtiyaçların arayışına nasıl son verilir?' diye sorar. Hz. İsa da onlara; 'Orada artık ölümün, ihtiyarlığın, acının, hastalığın, açlığın, susuzluğun, korkunun, hüznün, yoksulluğun, daha çok şeye sahip olmaya duyulan arzusun, sıkıntının, yorgunluğun, kederin, birlikte yaşayanlar arasında duyulan kıskançlığın, kinin, şöhret peşindeki rekâbetin, gösterişin bulunmayacağı; ancak sevincin, istirahatın, kolaylıkların, hayırların, keyfin, gezintinin, sevincin olduğu göklerin sonsuzluğunda, Rabbinin Tahtı'nın çevresinde dizilmiş ve aralarında ne erkeğin ne de cinin bulunduğu ve benzeri duyulmamış melodiler eşliğinde methiyeler söyleyen meleklerle yıldızların arasında, Âlemlerin Rabbinin Krallığı'nı hayranlıkla seyredip dolaşarak, aynı seviyede yaşayan kardeşlerin var olduğu Göğün Krallığı'nı arayabilirsiniz; sonsuza dek yaşanmadan, ölmeden, korku ve hüzne mâruz kalmadan onlarla birlikte olursunuz.' diyerek cevap vermiştir." Hz. İsa, böylece nasihatleriyle onların ruhlarında olumlu etkiler meydana gelmiştir. Allah onların hayrını istemiş, onların kulaklarını açıp yol göstermiş ve kalplerini ferahlatıp, gözlerini aydınlatmıştır. Hz. İsa'nın kendilerine bizzat ruhun gözleriyle, hakikâtin ışıyla ve imânın gerçekliğiyle gördüğünü iletmede olduğunun farkına varmışlardır. Yaşadıkları hayattan, onun çekiciliklerinden, aldatici umutlarından vazgeçip, kendilerini köle eden dünyevî tutkuların peşinde koşmaktan kurtulmuşlardır. Yamalı gömleklerini giyip Hz. İsa'yı izleyerek, o nereye gidiyorsa peşi sıra uzaklara doğru yola koyulmuşlardır."⁵²⁷

Ruhullah'ın hayatın geçiciliği ile ilgili bir kıssası da şöyle geçer: "Hz. İsa, yolda bir kafatası gördü ve tekmelemeye başladı. Ona: 'Allah'ın izniyle benimle konuş.' dedi. Kafatası ona: 'Ey Ruhullah, ben şu zamanın melikiydim. Tahtımda otururken başımda melik tacı, etrafımda güçlü ordular ve haşmetim vardı. Ölüm meleği gelip gözükünce bütün organlarım

⁵²⁶ Çetin, "Hz. İsa'nın Dağdaki Vaazının Hristiyanlık Açısından İncelenmesi", s. 94.

⁵²⁷ Hayek, *İslâm'da İsa*, s. 107.

yerlerinden oynadı. Sonra canımı çekip aldı. Keşke sahip olduğum bütün o şeyler benden uzak olsaydı! Keşke onlara yakın olmasaydım da onlardan uzakta yalnız başıma yaşamış olsaydım!’ karşılığını verdi.”⁵²⁸ Dünyada makam, servet, güç, şöhret gibi geçici her şeye sahipliğin hiç de önemli olmadığı, hattâ bu mülkiyetin sorumluluğunun daha ağır olduğu sonucuna ulaşılabilir. Önemli olan ahiret yolculuğuna azık hazırlamak bilinciyle yaşamaktır.

Hız. İsa bir başka gün de havârilere şöyle demiştir: “Ey havârilere! Size hakikâti söylüyorum; hasta adam, hastalığı sebebiyle yemeğin lezzetini alamadığı gibi, dünyalık sahibi de dünya sevgisi nedeniyle ibadetin tadını alıp zevkine varamaz. Yine size hakikâti söylüyorum; hayvan binilip terbiye edilmediği, serkeşleştiği ve ahlâkını bozduğu gibi, Allah’ı ve ölümü hatırlamakla yumuşatılmaz ve terbiye edilmezlerse kalpler de kararır ve sertleşirler. Yine size hakikâti söylüyorum; deri kesilip dibağat yapılmadıkça bal kalıbı olamayacağı gibi, kalpler de şehvetlerden arınmadıkça hikmetin kabı olamaz.”⁵²⁹ Bu mesajda nefis terbiyesi ve tezkiyesinin önemi vurgulanmış olmaktadır. Nefs hırçın, azgın at gibidir ve onu terbiye etmeden kullukta istenen noktaya ulaşamaz. Bu sebeple nefsin uyusukluk/serkeşlik hâline göz yumulması ve her istediğinin yapılması kısa vadede nefse tatlı gelse bile uzun vadede fayda getirmeyeceği gibi başa bela olacaktır. Onun için daima zikirle, duayla, tefekkürle muhasebe ile murakebe sağlanıp, nefse muhalefetle mücahade edilmelidir. Ancak bu şekilde nefsin âfetlerinden korunup, hayra ulaşılabilir.

Birçok İslâm klasiğinde geçen bir kıssa da şu şekildedir: “Allah’ın kulu ve peygamberi Hız. İsa, dünyadan tamamıyla geçmişti, gönlünde bir zerre bile dünya muhabbeti yoktu; fakat dünyayı görmeyi de pek istiyordu. Bir gün, nurlara gark olmuş bir halde giderken yolda uzaktan gelen bir kocakarı gördü. Nursuz bir kadındı. Saçı ağarmış, beli bükülmüş, bütün dişleri dökülmüştü. Gözleri gök gibiydi, yüzü de kara. Dört yanından dertler akıyordu. Sırtına da renk renk elbiseler giymişti. Tırnaklarının arasında kinlerle dolu bir gönül vardı. Bir elini boyamış, öbür elini de kanlara bulamıştı. Yüzünde de bir perde vardı.

İsa (a.s) bunu görünce şaşıtı ve aralarında şöyle bir diyalog geçti:

Hız. İsa: ‘A kocakarı kimsin sen?’

Kocakarı: ‘Ey doğru sözlü nebi, sen çok doğru bir ersin de onun için göründüm sana. Hani o görmek istediğin vardı ya, o benim işte!’

Allah’ın Peygamberi: ‘Sen, yoksa dünya mısın?’

Kocakarı: ‘Evet, dünyayım ben. Şimdi sen de söyle bakalım nasılsın, ne âlemdesin?’

⁵²⁸ el-Muhâsibî, Hâris, *er-Riâye*, çev. Şahin Filiz-Hülya Küçük, İnsan Yay., İstanbul 2014, s. 281, 282; Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 353, 354.

⁵²⁹ Bursalı, Hız. *Meryem ve Hız. İsa*, s. 155-156; Mekki, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 469.

Hız. İsa: ‘Neden böyle yüzünde perde var, neden böyle elbiseni boyamışsın?’

Kocakarı: ‘Kimse beni apaçık görmesin diye perdelere büründüm. Yüzümü, çirkinliğimi görürlerse bir an bile bende huzur süremezler. Elbisemi boyadım da bu yüzden nicelerinin yolunu azdırdım... Beni böyle rengârenk gördüler mi hepsi de çaresiz benim sevdama düşer, beni almak ister.’

Hız. İsa, dünyadan bu sözleri duyunca hayret etti ve ‘Ey aşağılıklar zindanı!’ dedi. ‘Neden elini kana buladın?’

Dünya dedi ki: ‘Ey ulu, ey zamanın hidâyet rehberi. Zamanede nice koca öldürdüm, onların kanı bu.’

Hız. İsa: ‘Bütün bir âlemi nasıl öldürdün? Bir an olsun onlara acımadın mı?’

Dünya: ‘Ey nebi, ben acımayı ne bileyim? Yalnız şunu bilirim ben: Hepsinin de kanını dökerim.’

Hız. İsa: ‘Ey darmadağın dünya, onları birazcık olsun esirgemeyecek misin? Bunca halka ettiğin cefa nedir?’

Dünya: ‘Ben esirgemeyi duydum, ama hiç kimseyi esirgemedim, hiç kimseye de acımadım. Ben her an halkın etrafında dönüp dolaşırım. Bütün bir âlem de benim tuzağıma düşer. Bir kere de benim sevdama tutuldular mı, artık öbür dünyayı da tamamen unutup giderler. Hisabı da hesabı da bilmezler.’

Allah’ın Peygamberi Hız. İsa, dünyadan bütün bunları duyunca; ‘Ben böyle ateşten vazgeçtim.’ dedi.”⁵³⁰ Dünya her ne kadar cazibesini, süsünü, püsünü takınmış olsa da kıymetsizdir. Dünya insanı önce yükseltir, sonra düşürür. Dışı çekici ve güzel bir kadın, içi çirkin bir kocakarı gibidir. Kendisine gönül verenlerin hiçbirine acımamıştır. Yılanı benzer, dokununca pürüzsüzdür, fakat zehiri öldürücüdür; içtikçe harareti arttıran deniz suyu gibidir. Kelime olarak “alçaklık, kötülük” mânasına da gelen dünya; zâhidler ve mutasavvıflar tarafından bütün kötülüklerin kaynağı olarak görülmüş, onun insanı alçaltan ve esas maksadı unutturan bir niteliğe sahip olduğuna inanılmış ve Hakk’a giden yolda önlerine çıkan en büyük engel sayılmıştır.⁵³¹

Kimseye muhtaç olmamak adına dünya için çalışma ve ahirete hazırlanma dengesi ile ilgili şöyle bir kıssa yer alır: “İsa (a.s) bir yerde oturuyor, bir ihtiyar da elindeki kazma ile toprağı kazıyordu. Hız. İsa, ‘Allah’ım, şu adamın içinden uzun emeli çıkar!’ diye dua etti. İhtiyar kazmayı bıraktı ve toprağın üzerine uzandı. Bir süre geçtikten sonra Hız. İsa, ‘Allah’ım, adama uzun emeli geri ver!’ diye dua etti. İhtiyar tekrar kalktı ve çapalamaya

⁵³⁰ Bursalı, *Hız. Meryem ve Hız. İsa*, s.130-131.

⁵³¹ Uludağ, “Dünya”, s. 22, 24.

devam etti. İsâ (a.s) ihtiyarın yanına gelerek işi bırakıp tekrar başlamasının sebebini sordu. İhtiyar şöyle cevap verdi:

-Çalışırken bir ara içimden bir sesin bana, ‘Ne zamânâ kadar çalışacaksın, sen artık yaşlı bir adamsın!’ diye seslendiğini duydum. Kazmayı yere bıraktım ve uzandım. Sonra yine içimden bir sesin bana, ‘Vallahi, ömrünün geriye kalan kısmında da sana yiyecek ve içecek gerekir!’ diye seslendiğini işittim. Kalkıp çalışmaya devam ettim.”⁵³² *“İnsan kendi elinin emeğinden daha hayırlısını yememiştir.”*⁵³³ hadisi gereğince de kimseye muhtaç olmadan çalışmak lâzımdır. Ancak tûl-i emel tehlikelidir. Aşırı dünya sevgisi ve gaflet içinde olmaktan ileri gelen tûl-i emel, ahireti unutturur ve mâsivâyâ yönlendirir ki bundan kaçınmak şarttır.

Rivâyet edildiğine göre; “Bir gün İsâ (a.s) çok fazla şimşek ve gök gürültüsü içinde sağanak bir yağmura tutulur. Bu sırada sığınacak bir yer arar. Uzaktan gözüne bir çadır ilişir, çadırın yanına varır ve içinde bir kadın bulunduğunu görünce oraya girmek istemez. Nihâyet dağda bir mağara bulur. İçine girer, fakat mağarada bir aslan bulunmaktadır. Elini aslanın üzerine koyar ve şöyle der: ‘Allah’ım, her canlıya sığınacak bir yuva bahsettin, fakat bana bir sığınak lütfetmedin.’ Bunun üzerine Cenab-ı Hak ona şöyle vahyetmiştir: ‘Senin sığınağın benim rahmetimin karargâhıdır. Kıyamet günü seni kendi ellerimle yarattığım yüz huri ile evlendireceğim. Düğününde dört bin yıl ziyafet vereceğim, onun her bir günü dünyanın ömrü kadardır. Sonra emir vereceğim bir münadi; ‘Dünyada iken zühd hayatı yaşayan İsâ b. Meryem’in (a.s) düğün yemeğine buyurun!’ diye nida edecek.”⁵³⁴ Bu kıssayı açıklamak adına, dünyadan gönlünü çeken Hz. İsâ’nın Yuhanna İncili’nde geçen şu sözünü zikretmek yetecektir: “Benim krallığım (egemenliğim) bu dünyadan değildir.”⁵³⁵ Kur’ân’da geçen, “Bilesiniz ki, Allah’ın dostlarına hiçbir korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de.”⁵³⁶ âyeti Rabbin velîleri olan elçilerinin, ahirette memnun olacaklarına işarettir.

Kaynaklarda zühd açısından geçen kıssalara bir örnek de şöyledir:

“İsâ (a.s) havârilere ile birlikte bir köye uğrar. Köy halkının sağa sola ve yollara serilmiş ölü vaziyette yattıklarını görür. Şöyle der:

-Ey havârilere! Bu köy halkı Allah Teâlâ’nın gazabına uğrayarak ölmüş olsalar gerek. Eğer böyle olmasaydı birbirlerinin cenazelerini defnederdilerdi.

Havârilere dediler ki:

⁵³² Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s.189.

⁵³³ Buhârî, Büyü, 15.

⁵³⁴ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 221-222; Gazzâlî, *Muhtasar İhya*, s. 462.

⁵³⁵ Yuhanna 18: 36.

⁵³⁶ Yûnus 10/ 62.

-Ey Allah Teâlâ'nın kendi ruhundan üflemiş olduğu Îsâ (a.s)! Biz bu köy halkının başına gelenin ne olduğunu öğrenmek istiyoruz.

Bunun üzerine Îsâ (a.s) Allah Teâlâ'ya yalvardı. Yüce Allah, 'Gece olunca onlara sor, başlarına geleni sana bildirirler!' diye kendisine vahyetti.

Gece olunca yüksek bir tepeye çıktı ve onlara şöyle seslendi:

-Ey köy halkı!

İçlerinden biri şöyle cevap verdi:

-Buyur ey Ruhullah!

-Sizler ne haldesiniz, başınıza neler geldi?

Köy halkı şöyle cevap verdi:

-Akşam sıhhat ve afiyet içinde yattık, sabahleyin kendimizi cehennem çukurunda bulduk!

-Nasıl oldu bu durum?

-Dünyaya karşı duyduğumuz sevgi ve günahkârlara uyup itaat etmemiz sebebiyle bunlar başımıza geldi.

-Dünyaya karşı olan sevginiz nasıldı, neden ibaretti?

-Küçük çocuğun anasına duyduğu sevgi gibi... Dünya bize yönelip nimetlerini bol bol verdiği zaman sevinir, bize arkasını dönüp kendisinden mahrum bıraktığı zaman üzülür ağlardık.

-Öyleyse arkadaşlarının haline ne oldu, onlar neden cevap vermiyorlar?

-Çünkü ben onların arasında bulunuyordum, fakat onlar gibi değildim. Ancak umumî azap inince beni de içine aldı. Ben şu anda cehennemin ağzında asılı vaziyette duruyorum! Ondandır kurtulacak mıyım yoksa yüz üstü atılacak mıyım bilemiyorum!

Bunlardan sonra Îsâ (a.s) havâriyelerine şöyle dedi:

-Dünya ve ahiret afiyeti için, kuru tuza batırılmış arpa ekmeği yemek, kaba kıldan dokunmuş elbise giymek, yerler üzerinde uyumak ve bu sûretle dünyada sıhhati korumak, ahirette azaptan emin olmak, bu servetten çok daha hayırlıdır!"⁵³⁷ Bu kıssa dünya sevgisi içinde Rabbi unutup, günahlara boğulan bir kavmin ibretlik durumunu yansıtmaktadır. Hz. Îsâ'nın zâhid yaşamı tavsiye eden sözü örnek alınmalı, kanaatkâr olup, sabırla ahiret hayatına hazırlanılmalıdır.

Rabbin, Hakk'a daveti ve halkın icâbeti noktasında şöyle bir kıssa yer alır: "Îsâ (a.s) dedi ki: 'Adamın birinin davetlileri vardı. Akşam yemeğini hazırladıktan sonra

⁵³⁷ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s.223-224; Bursalı, *Hiz. Meryem ve Hiz. Îsâ*, s.138-139; Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 464; Khaldî, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 127, 128.

hizmetçilerinden birini onları yemeğe çağırmak üzere yolladı. Hizmetçi ilk davetliye gidip; ‘Efendim sizi davet ediyor.’ dedi. Bu ona: ‘Bazı tüccarlardan alacağım var. Onlar bu akşam bana gelecekler. Ben de onlara bazı talimatlar vereceğim. Yemek için özür dilerim.’ dedi. Hizmetçi bir başkasına gitti ve ‘Efendim sizi davet ediyor.’ dedi. O da: ‘Bir ev satın aldım. Bundan dolayı bütün günüm dolu, maalesef serbest değilim.’ dedi. Hizmetçi başka birine gitti ve ‘Efendim sizi davet ediyor.’ dedi. O da: ‘Dostum evlenecek de ona ben yemek vereceğim. Onun için gelemeyeceğim. Yemek için özür dilerim.’ dedi. Hizmetçi başkasına gitti ve ‘Efendim sizi davet ediyor.’ dedi. O da dedi ki: ‘Ben bir çiftlik satın aldım da onun gelirini toplamaya gideceğim. Bundan dolayı gelmem mümkün değil. Özür dilerim.’ Hizmetçi geri döndüğünde efendisine; ‘Akşam yemeğine davet ettiklerinizin hepsi de özür beyan ettiler.’ dedi. Efendi bunun üzerine hizmetçisine; ‘Sokağa çık! Kime rastlarsan buraya akşam yemeğine getir!’ dedi. Alışverişle ve ticaretle uğraşanlar Rabbin evine giremeyeceklerdir, huzuruna çıkamayacaklardır. Cenab-ı Hakk insanları peygamberleri aracılığıyla manevî bir ziyafete davet eder de onlar nefsânî meşgaleleri dolayısıyla buna icabet etmezlerse, buna icabet edecek başkaları mutlaka bulunur. Nefsânî meşgaleleri dolayısıyla özür dilemiş olanlar ise davet sahibinin evine girip onunla yüz yüze gelemezler.”⁵³⁸ Burada şölen, Rabbin rızâsına ulaşmayı/Göklerin Egemenliği’ne girmeyi temsil etmektedir. Peygamberler, Allah’ın kurtuluş yoluna davet ederler, ancak hedefleri dünyalık planlarını gerçekleştirmek olan, ilâhî sevgiyi unutmuş insanlar çeşitli bahanelerle bu davete icabet etmezler. “*Mallarınız ve çocuklarınız ancak birer imtihandır; Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.*”⁵³⁹ âyeti ile birlikte “*Mallarımız ve evlatlarımız bizi oyaladı (uğraştırdı); ne olur bizim için Allah’tan bağışlanma dile.*”⁵⁴⁰ âyetinde geçen söylem düşünülmelidir. İncil’de bununla ilgili şu mesajlar yer alır: “Yeryüzündeki değil, gökteki değerleri düşünün.”⁵⁴¹ “Ama onlar daha iyisini, yani göksel olanı arzu ediyorlardı.”⁵⁴²

Bütün bu kıssalardan da anlaşılmaktadır ki; Hz. İsa geçici dünyaya bağlı olmadan, nefsine hâkim olarak hattâ sadece zorunlu ihtiyaçlarını karşılayarak, yoksullukla özdeşleşerek ve çevresindekilere de bunu örneklerle, benzetmelerle anlatmaya çalışarak, tam bir zühd hayatı yaşayan peygamber olmuştur.

⁵³⁸ Luka 14: 16-24; Özemre, *Toma’ya Göre İncil*, s.182, 183.

⁵³⁹ Enfâl 8/ 28; Teğabün 64/ 15.

⁵⁴⁰ Fetih 48/ 11.

⁵⁴¹ Koloseliler’e Mektup 3: 2.

⁵⁴² İbraniler’e Mektup 11: 16.

3.3. Hz. İsa'da Bulunan Diğer Tasavvufî Unsurlar

Asr-ı saadet döneminden itibaren zühd hayatı olarak başlayan ve daha sonra isimlendirilen tasavvuf kavramının gelişimi gibi bu çalışmada da Hz. İsa'nın zühdi özellikleri ele alınmış, ardından onda tespit edilebilen diğer tasavvufî özelliklere geçilmiş ve böylece aynı sıralamayla devam edilmiş olmaktadır. Nitekim zâhid olmak, tasavvufî hayata uygun yaşamının ilk basamağıdır.

İslâm düşüncesinin mistik yönünü oluşturan tasavvuf; bir ahlâk sistemi, zikir, fikir, riyâzet, mücâhede, zühd ve nafil ibadetlerle “ihşan” duygusunu gerçekleştirme amacına yönelik çalışmalar yapan bir müessesedir.⁵⁴³ İslâmî ilimlerin zirve noktası ve özüdür. Tasavvuf; güzel ahlâk, kalp temizliği, nefis ile mücâhede, vuslat, ruh hayatı, bâtın ilmi, nefis ilmidir. “Tasavvuf bir arınma disiplindir. Allah’tan uzaklaştıran her şeyden sakınarak takvâya erebilme yoludur. Nefsânî ihtirasları dizginleyip ruhanî istidatları inkişaf ettiren bir manevî terbiyedir.”⁵⁴⁴ Cüneyd-i Bağdâdî’nin deyişiyle tasavvuf, Allah için nefisle yapılan ve hiç sulhu olmayan bir savaştır.⁵⁴⁵ “Tasavvuf hallerin, işlerin ve huyların en iyisini alıp uygulamaktır.”⁵⁴⁶ Ebû Said-i Ebü’l Hayr (ö. 440/1049) “ibnü’l vakt” kavramını da kapsayıcı mânâda şöyle demiştir: “Tasavvuf, vakti en önemli şeye sarfetmektir.”⁵⁴⁷

Tasavvuf; insanı, ahlâken yüceltme, ruhî saadete erdirmeye, özündeki hakikâtî kavrama, görünen dünyanın üstünde ve ötesinde görünmeyenin şuuruna erdirmeye çabasıdır. Dinlerin derunî ve ruhanî yönüdür. Sayar’ın şu tanımlaması, zikredilmeye değerdir: “Tasavvuf; sürekli değişen zihni bilgeliğe yönelterek varoluşsal cevap üreten bir yeniden doğuş sanatıdır, kişinin doğallığını yeniden kazanma sürecidir, tekdüzeliği-otomasyonu aşma yoludur ve yaratıcı vizyon aracıdır. Kesreti fark etme ve vahdeti hissetme mesleğidir. Çok gerçekli bir dünyada mutlak gerçeğin, Hakikât’in, kişinin kendi içinde bir kazı işlemiyle açığa çıkarılmasıdır. Hayata, kozmik yasalara, gerçek fitrata sadakattir. Kültürel benden kurtuluş ve kozmik bene varıştır. Gerçek benliğe ulaşma, insan-ı kâmil olma yolculuğunda kişiyi yoldan alıkoyan zihinsel blokları, engelleri, örtüleri aşma sürecidir.”⁵⁴⁸ İnsan-ı kâmil olma yolunda manevî bir tekâmül süreci olan tasavvuf, ilmü’n-nefis veya bâtın ilmi olarak da adlandırılmaktadır. “Hakk’ın hoşnutluğunu kazanmak ve ebedî saadete ermek için nefisleri temizleme, ahlâkı tasfiye, iç ve dış tenvîr, sûret ve sîreti tezkiye hâllerinden bahseden; mevzûu tahalluk ve

⁵⁴³ Yılmaz, Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2017, s. 12.

⁵⁴⁴ Öztekin, Hikmet Anıl, *Sûfî Sözlük*, Hayy Kitap Yay., İstanbul 2018, s. 8.

⁵⁴⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 529.

⁵⁴⁶ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, s. 27.

⁵⁴⁷ Safiyüddin, Mevlânâ, *Reşahât*, sad. Enver Yaşarbaş, Muallim Yay., İstanbul 2014, s. 441.

⁵⁴⁸ Sayar, *Sûfî Psikolojisi*, s. 20, 21, 59.

tahakkuk olan tasavvuf; İslâm ilimlerinin laboratuvarı sayılmaktadır.”⁵⁴⁹ Günümüzde tasavvuf; dinin derinliklerinde yatmakta olanı bulup çıkarmaya çalışan bir tür din arkeolojisi ve dinin sırlarını çözmeye çalışan bir şifre çözücü olarak da tanımlanmaktadır. Tasavvuf; ezoterik, inisiyatif yapıda bir hikmet felsefesi, bir anlamda din felsefesidir.⁵⁵⁰

Tasavvuf, riyâzet ve mücâhede denilen usullerle insan ruhunun ahlâken yükselmesini sağlamaya çalışır. Bu riyâzet ve mücâhedeler insanı, içindeki yüce hakikâtte fani olmaya ve onu aklen değil, zevken bilmeye götürür. Bunun sonucu ruhî saadettir. Bu ibadetler ki, bunlar velîlerin ve seçkinlerin son halleridir. “Bundan dolayıdır ki, peygamberlerin bidâyeti, velîlerin nihâyetidir denmiştir. Yani bir sûfî, asla peygamberleri geçemez. Hattâ onlara ulaşamaz.”⁵⁵¹

Hz. Îsâ sadece gezginci bir vaiz, karizmatik bir şifacı, eskatolojik bir peygamber değil, mistik (sırrî, gizemci, velî, sûfî, ermiş, aziz)⁵⁵² bir önder olarak kabul edilmiştir. Onun zihin atmosferi ve yapısı, Tanrı bilinci ile sarmalandığını ve dolduğunu göstermektedir. O mistik olarak adlandırıldığı gibi ahlâk sahibi diye de adlandırılabilir ki onun hayatı ve öğretileri aslında yoğun bir biçimde ahlâkî temellidir. “Şu dört şey insanlardan birinde toplanmış olmasın ki o beğenilmesin: Susmak ki o ibadetin evvelidir, Allah için tevazu göstermek, dünyaya karşı zâhid olmak, fakirlik.”⁵⁵³ diyen Îsâ (a.s), daha önce kimsenin yapmadığı şekilde mistisizm ve etiği, ahlâk ile dini birleştirmiştir. Bu hâl onun yüceliğini gösteren bir durumdur. Öğretilerindeki aşkın merkezî yeri, onun mistisizmine dair en net kanıttır. O, aşkı hayatın motive edicisi ve kaynağı gördüğü gibi, Tanrı’nın buyruklarının en üstünü olarak görmektedir. Burası onun gücünün gizemli yeridir. Tanrı sevgisi, mistik düşüncesinin karakteristik ve pratik bir yansımasıdır ve bu da Îsâ’yı seçkin kılmaktadır.⁵⁵⁴

Hz. Îsâ, kavmine yönelik ilettiği ilahî mesajları yazılı bir form olarak bırakmadığı gibi onun, tebliğinin yazılmasına ve muhafaza edilerek metinleştirilmesine imkân verecek bir telkinde bulunduğu dair bir bilgiye ulaşılmamıştır. Onun tebliği çevresindekilerin sorularına verdiği cevaplar veya olaylar karşısında dile getirdiği tavsiyeler şeklinde olmuştur. Öğretilerini bazen tek tek bazen de geniş kalabalıklar önünde açıklamıştır. Onun İncil’de geçen meşhur “Dağ Vaazı” da ilahî mesajları içeren bir tebliğ olmuştur.⁵⁵⁵ Hz. Muhammed’in (s.a.v) “Veda Hutbesi” gibi bir anlam taşıdığı da düşünülebilir. Hz. Îsâ’nın en önemli sözlerini

⁵⁴⁹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 54.

⁵⁵⁰ Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, s. 75, 87.

⁵⁵¹ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 57, 58.

⁵⁵² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 251.

⁵⁵³ Abdullah, b. Mübarek, *Kitabuz-Zühâ ve'r-Rekâik*, çev. Abdullah Samed Afaracı, İtisam Yay., İstanbul 2015, n. 629, s. 200; Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 82.

⁵⁵⁴ Buckham, John, “Îsâ ve Pavlus’un Mistisizmi”, çev. Halil Temiztürk, *Karadeniz Teknik Üniv., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Bahar 2017), 4, S. 1, ss. 149-157, Trabzon 2017, s. 149, 153.

⁵⁵⁵ Olgun, *Tuz ve Işık*, s. 85,86.

içeren bu son konuşması “Zeytin Dağı”nda olmuştur. Zeytin şehir olarak Kudüs’e, başka bir yaklaşımla “ruh” veya “ruhânî yön”e karşılık gelmektedir. Kur’ân’da üzerine yemin edilen zeytin, incirin aksine tek çekirdekli olup “vahdet âlemi”ne, siyahlığı ile “gayb”a, tevhid mertebeleri yönünden de “makam-ı cem”e işaretler. Zeytinin yağı da Kur’ân’da Nur sûresi 35. âyette Allah’ın Nûru’na örnek olarak verilmiştir. Mesih (a.s) Allah’ın Nuru ile abdest almış, o Nur ile ovulmuş kimse olmakla birlikte velâyet sahibi nebîdir.⁵⁵⁶ Hz. Îsâ Dağ Vaazı’nı havârilere, kendisine gönülden bağlı olan kimselere, inanan İsrâîl halkına yapmıştır.⁵⁵⁷ Matta İncili’nde yer alan bu hadiseye göre Îsâ (a.s) insanlardan bunalınca dağa çıkar ve peşinden gelen öğrencilerini görünce ahlâkî ilkeleri belirttiği bir konuşma yapar.⁵⁵⁸ Cibran (ö. 1350/1931), eserinde Hz. Îsâ’nın Dağ Vaazı’na şöyle bir giriş yapmıştır: “Bir hasat günü Îsâ (a.s) bizi ve diğer dostlarını tepelere çağırdı. Toprak hoş kokuluydu ve düğün törenine hazırlanan bir kral kızı gibi tüm mücevherlerini takınmıştı. Ve gökyüzü onun kocasıydı. Tepelere ulaştığımızda Îsâ (a.s) defne korusunun ortasında durdu ve dedi: Burada kalın, aklınızı susturun ve yüreklerinizi açın çünkü size çok söyleyeceklerim var.”⁵⁵⁹ Hz. Îsâ’nın Dağ Vaazı’nda “Ne mutlu!” ifadesi ile başlayan giriş söylemine göre belirlenen ve adına “sekiz mutluluk” denilen prensibe göre; ruhta fakir, yaslı, hilm sahibi, merhametli, temiz yürekli, barışsever, sâlâh/doğruluk (imân, ihsan, iyilik, itaat, emanet)⁵⁶⁰ uğruna zulme uğramış sadık insanlar, ahirette yüceltilecek ve Göklerin Melekûtu’na erişecek insanlardır. Bugün insanlığın her zamankinden çok daha fazla Hz. Îsâ’nın tevhid, adalet, ihlâs, sevgi odaklı yaklaşımına; önyargılardan ayrılmaya, içi dışı bir olmaya, samimiyete ve içtenliğe ihtiyacı vardır. Hz. Îsâ, iç temizliği olmadıkça dıştan temiz görünmenin bir önem taşımayacağını vurgulamakta, bu ünlü Dağ Vaazı’nda da insanları kardeşliğe, barışa, dostluğa çağırılmaktadır.⁵⁶¹

Peygamberlerin insanlara manevî hayat açısından örnek veya bir çeşit rol model olmalarına işaretle Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulmaktadır: “*Andolsun, onlarda sizin için, Allah’ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnek vardır. Kim yüz çevirirse bilsin ki, Allah her bakımdan sınırsız zengindir, övülmeye lâyıktır.*”⁵⁶² “Bütün peygamberler hidayet üzere, cennet yolunda rehber, seçilmiş kullardır. Akidelerinin düzgünlüğü, ibadetlerinin mükemmelliği, ahlâklarının güzelliği, dine bağlılıkları, asaletleri, neseplerinin temizliği, yol

⁵⁵⁶ Şahinler, *Zeytin Dağı Sohbetleri*, s. 16,17, 20.

⁵⁵⁷ Çetin, “Hz. Îsâ’nın Dağdaki Vaazına Hristiyanlık Açısından Genel Bir Bakış”, s. 61, Konya 2013.

⁵⁵⁸ Batuk, Cengiz, “Hz. Îsâ’nın Ahlâk Öğretisi İnciller ve Kur’an Bağlamında Bir Karşılaştırma”, *Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu*, (Sinop, 6-7-8 Ekim 2016), ed. Hasan Barlak vd., s. 243, ss 235-249, Sinop 2016.

⁵⁵⁹ Cibran, Halil, *İnsanoğlu Îsâ*, çev. Deniz Carey, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2017, s. 60.

⁵⁶⁰ Mukatil, *Kur’an Terimleri Sözlüğü*, s. 312-314.

⁵⁶¹ Gündüz, “Hz. Îsâ’nın Mesajını Anlamak”, s. 20.

⁵⁶² Mümtehhine 60/ 6.

ve metotlarının doğruluğu ile insanlara örnektir.”⁵⁶³ Bu âyet-i kerîmede işaret edilen örneklikten hareketle kişinin manevî olarak gelişmesini, bunun neticesi olarak da özündeki hakikâti keşfetmesini böylece kemâle ermesini amaçlayan tasavvufî düşünce ve anlayış biçiminin, genel anlamda insanlığın ilk döneminden beri süregelen nebevî geleneğin tezahürü olarak görüldüğü söylenebilir. İşte burada tasavvufun taşıdığı amaç; nefsinin esâretinden kurtulmuş, nefsini kendine esir edip özgürleşebilen adam (er kişi), kısaca “insan-ı kâmil” yetiştirmektir.⁵⁶⁴

“İnsan-ı kâmil; ihsan mertebesine ulaşmış, nefsini terbiye, tezkiye, tasfiye ve tahliye ederek, başka bir deyişle onu kötü özelliklerden arıtıp güzelleştirmiş, nefsini Allah Teâlâ’nın emir ve yasaklarına bağlanmakta gönüllü kılmış kişidir. Aliyy Allah’ın hükümlerini en güzel biçimde yerine getiren, O’na ibadette hakkını veren, bütün isimleri ve sıfatlarıyla O’nu en güzel şekilde temsil yeteneği kazanan ve O’nun her mertebedeki tecellilerine mazhar olan halifesidir. Hayatın ve varlığın hikmetini kavramış, ilahî rızâyı her halinde kendine hedef seçmiş, beşerî zaaf ve kirlere temizlenip ilahî ahlâk ile ahlâklanmış, Hakk’a ve halka hizmeti vazife edinmiş, Hak ve hakikât için çalışan bir gönül ve toplum eri, tahkikî irfanı ve mârifeti gerçekleştirmiş olgun kişidir. Yüce Allah’ın zât, sıfat, isim ve fiilleriyle en mükemmel biçimde kendisinde tecelli ettiği insan-ı kâmil, tasavvuf düşüncesine göre âlemin var oluşunun ve varlığını sürdürmesinin sebebidir.”⁵⁶⁵ İnsan-ı kâmilde Ruhullah’a mahsus olan can veren “İsâ nefeslilik”, manevî ihyâ vasfı ile ortaya çıkar. O temiz pîrlerden gelen her söz, Hz. Mesih’in nefesi gibi diriltici olur ve tâlibin gönlüne hayat verir.⁵⁶⁶

Hiz. İsâ; “Bir insan iki kere (yeniden) doğmadan, Semanın Melekûtunu müşâhede edemez.”⁵⁶⁷ demiştir ki burada belirtilen ilk doğum maddî beden, ebe vasıtasıyla anne tarafından mülk âlemine doğuruluşudur. İkinci doğum ise mürşid-i kâmilin yardımıyla, insanın kendi içindeki kendi insanlığını melekût âlemine doğuruluşudur. Ve bu çocuk zaman içinde büyür, tekâmül eder. Hiz. İnsan yani halife olur.⁵⁶⁸ Bu durum Hristiyan kaynaklarda şöyle geçer: “Yeniden doğuşu gerçekten yaşayanlar, günahın tutsaklığından özgür kınırlar, Tanrı’ya itaat etmek ve Ruh’un yönetiminde yaşamak için ruhsal bir arzuya ve kişiliğe sahip olurlar. Doğruluk dolu bir yaşam sürerler, inanlı kardeşlerini severler, günahkâr yaşamdan sakınırlar ve bu dünyayı sevmezler.”⁵⁶⁹ İkinci doğuş aslında ihtiyarî ölümdür. Tabii ölüm

⁵⁶³ Akar, Mehmet, *Meryem Suresi Tefsiri*, Hüner Yay., Konya 2018, s. 141.

⁵⁶⁴ Ögke, *Tasavvuf El Kitabı*, s. 20, 89.

⁵⁶⁵ Ögke, *Tasavvuf El Kitabı*, s. 21, 94.

⁵⁶⁶ Küçük, Osman Nuri, *Fususul-Hikem ve Mesnevi’de İnsan-ı Kâmil*, İnsan Yay., İstanbul 2017, s. 321.

⁵⁶⁷ Yuhanna 3: 3; Khaldi, *Müslüman Hazreti İsâ*, s. 196.

⁵⁶⁸ Cebecioğlu, Ethem, *Nokta-i Süveydâ*, Erkam Yay., İstanbul 2018, s. 46.

⁵⁶⁹ Donald, *Yeni Yaşam Açıklamalı Kutsal Kitap*, s. 1428.

denilen aslında ahirete doğumdur. “Ölmeden önce ölünüz.”⁵⁷⁰ hadisi de buna benzer şekilde ikinci doğumu (vilâdet-i sâni) yani kâmil insan olmayı anlatmaktadır. “Nasıl ki ism-i azam Allah Teâlâ’nın bütün isimlerini kendisinde toplamışsa, insan-ı kâmil de bütün âlemleri kendinde toplamıştır. İnsan-ı kâmil ile Allah Teâlâ’nın isim ve sıfatları kâmilin zuhûr etmiş ve ilahî irade tahakkuk etmiştir. İnsanda bütün ilahî isimler zuhûr edeceğinden o, hilafete lââyık görülmüştür. Kâmil insan, bütün âlemleri kendinde toplayan, suret açısından küçük, mânâ açısından ise büyük bir âlemdir. Kâmil insan, bu âlemin ruhu ve âlem de onun cesedi gibidir ve bu ceset, daima ruhunu aramakta ve arzulamaktadır.”⁵⁷¹ “Hasan b. Mevlâ Muhammed de insanın kemâlâtı nasıl elde edeceğini şu şekilde ifade etmektedir: ‘Hassu’l-havâs’ın ruhları, içinde bulundukları kalıbın darlığından sıyrılarak kurtuldukları ve kötülen nefsanî sıfatlar övülen ilahî hakkanî sıfatlara dönüştüğü zaman, lââyık oldukları kemâlâtı bulur ve idrak ederler ki o da ilahî marifetlerdir.’ Böylece beden kalıbı ruhu hapsedmemiş, kalp imar edilmiş, ruh nefsin tasallutundan kurtulup özgür kalarak ‘elest bezminde’ olduğu gibi Rabbini tanıyıp marifete ulaşmış olur.”⁵⁷² Hz. İsa ilahî mesajlarıyla, açıklama ve benzetmelerle, kendi hayat örnekliğiyle, kuralları belirleyerek yani tebliğ, teybin, temsil ve teşrî görevlerini ifâ ederek insanın kendi kendini gerçekleştirmesini ve hattâ kendini aşmasını, ebedî saadete ve selâmete ulaşmasını sağlayarak Göklerin Melekûtu’na girebilmesini/abd makamına ulaşmasını/Rabbın rızâsını kazanmasını hedef göstermektedir. Ergenç’in ifadesiyle Hz. İsa şu mesajları vermektedir: “Sizden güç almaya, sizden faydalanmaya değil, sizinle birlikte olmaya tâlibiz. Sizi kendimize bağlamaya, bize kulluk etmeye gelmedik, aksine sizi her türlü bağdan kurtarıp Göklerin Egemenliği’ne girdirmeye geldik. Çünkü ‘gök’ şemsîyedir, bina, katman, tavan; koruyucu, üstünlük, egemenlik ve hükmetmedir; dahası adalet, paylaşım, rahmet ve merhamet; sınırsızlık, özgürlük; ölümsüzlük ve bekâdır. Gök ayrıca saflığı, berraklığı, sadeliği imgeler; yer ise tam tersini. İnsan fıtratı itibarıyla göğe meyyaldır; yüzü de hedefi de ona dönüktür; ona yükselmeyi, onda özgür olmayı özler.”⁵⁷³

Tanrı’nın Egemenliği iki anlamda da değerlendirilir: Birinci anlamı yerin ve göklerin Allah’a ait oluşunun ifadesine imândır. İnsanlar göklerin ve kevnî olayların sahibi ve muktediri olarak Allah’ı görürlerdi; ancak iş yerin yani insanların iktidarına gelince bunu Allah’a değil, kendilerine ait görmeye başlamışlardır. Göklerin Tanrı’sı Allah ile yerin Tanrı’sı arasında bir ikilem yaşar insanoğlu. Yahyâ (a.s) ve İsa (a.s) peygamberlerin çok net ve keskin olan bu “Göklerin Egemenliği” ifadesi bu ikilemi ortadan kaldırmaya yöneliktir.

⁵⁷⁰ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 4, n. 2669, s. 136.

⁵⁷¹ Çelik, İsa, *İnsan-ı Kâmil*, Kaknüs Yay., İstanbul 2010, s. 67, 69.

⁵⁷² Gökcan, *Münebbihâtü’l-Kulûb*, s. 50, 51.

⁵⁷³ Ergenç, *İncil’in Satır Aralarında Böyle Buyurdu İsa Mesih*, s. 100, 110.

İkinci anlamı ise ahlâktır. Çünkü egemenliğe giriş yeni bir yaşam tarzını doğuracaktır. Bu yeni yaşam tarzı, İsa Mesih'in konuşmalarının da ana temasını oluşturur. Mesela; kurt değil, koyun; yabancı ot değil, buğday; kötü ağaç değil, iyi ağaç; kötülüğe kötülükle değil, iyilikle cevap vermek gibi yeni bir bakış açısı ve perspektif ortaya koymaktadır.⁵⁷⁴

“Hz. İsa'nın insanlığı çağırdığı ‘Tanrının Egemenliği/Göklerin Melekûtu’ mesajının anlamı: Şeytanın ve nefsin egemenliğinin etkisinden kurtulup yanlış inanç ve düşünceleri terk ederek, bir olan Allah’a imân ve O’nun emirlerine riâyet etme yoluyla kişinin varlığına/ruhuna ‘İlâhî irade’nin egemen olmasıdır.”⁵⁷⁵ “Böylece biz, kesin imân (Hakka’l-yakîn) edenlerden olması için İbrahim’e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk.”⁵⁷⁶ ve “Her şeyin melekûtu (Hükümlerlik ve mülkü) elinde olan Allah’ın şanı yücedir!”⁵⁷⁷ âyetleri de melekût kavramının İslâm’daki yerini göstermektedir.

Hiz. İsa tarafından oldukça bol kullanılan mesellerle anlatılan Göklerin Egemenliği Matta İncili’nde; tarlasına iyi tohum eken adama,⁵⁷⁸ bir adamın tarlasına ektiği hardal tanesine,⁵⁷⁹ bir kadının üç ölçek una karıştırdığı mayaya,⁵⁸⁰ tarlada saklı bir defneye,⁵⁸¹ güzel inciler arayan bir tüccara,⁵⁸² denize atılan ve her çeşit balığı toplayan ağa,⁵⁸³ köleleriyle hesaplaşmak isteyen bir krala,⁵⁸⁴ sabah erkenden bağında çalışacak işçi aramaya çıkan toprak sahibine,⁵⁸⁵ oğlu için düğün şöleni hazırlayan bir krala,⁵⁸⁶ kandillerini alıp güveyi karşılamaya çıkan on kıza⁵⁸⁷ benzetilmiştir. Bu örneklerden birinde Göklerin Krallığını, bir adamın tarlasına attığı hardala benzetir. Tohumların en küçüğü olan hardal öylesine gelişir ki bir ağaç olur. Bir diğer örnekte ise bir kadının hamuru kabartmak için una kattığı mayaya benzetir. Dolayısıyla Tanrısal egemenlik, Tanrı’nın iyilik tohumlarının insanların kalplerine atılmasıdır. Her insanın kalbine atılan iyilik tohumları tıpkı bir hardal gibi büyüyecek kalbi kaplayacak ve diğerlerine yer bırakmayacaktır. Burada Tanrı’nın Krallığı yeryüzüne atılan iyilik tohumlarıdır.⁵⁸⁸

⁵⁷⁴ Ergenç, Nezir, *İncil’in Satır Aralarında Böyle Buyurdu İsa Mesih*, Çıra Yay., İstanbul 2019, s. 46, 47.

⁵⁷⁵ Şahinler, *Tanrı İsa’dan Tavr-ı İsa’ya*, s. 118, 119.

⁵⁷⁶ En’am 6/ 75.

⁵⁷⁷ Yâsîn 36/ 83.

⁵⁷⁸ Matta 13: 24.

⁵⁷⁹ Matta 13: 31.

⁵⁸⁰ Matta 13: 33.

⁵⁸¹ Matta 13: 44.

⁵⁸² Matta 13: 45.

⁵⁸³ Matta 13: 47.

⁵⁸⁴ Matta 18: 23.

⁵⁸⁵ Matta 20: 1.

⁵⁸⁶ Matta 22: 1, 2.

⁵⁸⁷ Matta 25: 1.

⁵⁸⁸ Matta 13: 31-34; Markos 4: 30-33; Luka 13: 18-21.

Ferisîler İsa'ya, "Tanrı'nın Egemenliği ne zaman gelecek?" diye sordular. İsa onlara şöyle cevap verdi: "Tanrı'nın Egemenliği göze görünür bir şekilde gelmez. İnsanlar da 'İşte burada' ya da 'İşte şurada' demeyecekler. Çünkü Tanrı'nın Egemenliği içinizdedir."⁵⁸⁹ Ferisîler bir tür yeryüzü/dünyevî egemenlik olarak siyasî krallık şeklinde anladıkları Tanrı Krallığı için gözlerini geleceğe dikmiş olarak beklemektedir. Aralarında ise krallığın neye benzediğini ve somut görünümünün nasıl olacağını tartışmaktadırlar. Ancak Hz. İsa'nın ifşa ettiği krallığın insanların içlerinde, kalplerinde yer alan bir duygu olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hz. İsa'nın belirttiği tanıma göre, ilahî krallığa giden yol, insanların içlerindeki duyguların doğru olarak işletilmesinden geçmektedir. Bunlar tevazu, merhamet, mutluluk, sabır ve diğergâmlık gibi insanî meziyetlerin işletilmesidir.⁵⁹⁰ Ayrıca Göklerin Ülkesini tanımak, bilmek ancak insanın kendisini tanıması ve bilmesine bağlıdır. Kendisini bilmeyen, tanımayan insanların bunu bilmesi ve buraya girmesi mümkün değildir. Hz. İsa'nın; "Âlemi tanıyıp da kendi nefsinden cahil olan, her manevî makamdan mahrum olur."⁵⁹¹ sözü ve "Tanrı'nın Melekûtu sizin içinizdedir."⁵⁹² ifadesi; Hz. Peygamberin (s.a.v); "*Nefsini bilen Rabbini bilir.*"⁵⁹³ hadisiyle paralellik göstermektedir. Melekût, görünenin ardında/bâtınında ve nefsin bilinmesiyle ulaşılabilecek bir makamdır.

Abdulahad Davud (ö. 1348/1930), İncil'in gayesi yani İsa'nın mesajı Tanrı'nın Egemenliği'nden (Melekûtullah'dan) ibarettir ve melekûtun kelâmı da ilahî devletin anayasası, şeriatı demektir diyerek şu dikkat çekici ifadeyi kullanır: "Melekûtullah ne Musevîlik ne de Nasrânîliktir. Melekûtullah ve Kelâmullah da maddiyat ve şekilcilikten ziyade güzel ahlâkı, kalp temizliğini, vicdan arılığını ve kusursuz bir imânı öğretecek ve bununla yükümlü tutacak bir Kur'an-ı Mecîd'dir."⁵⁹⁴ Bu sözü destekler mahiyette İncil'de servet ve irfanın, insanı yaklaşan melekûtтан alıkoyarak engellediği ve önemli olan tek şeyin kalp temizliği olduğu yer almaktadır.⁵⁹⁵ Nitekim Hz. İsa'nın öğretilerinin esasının; Allah'ın Melekûtu'nu haber vermek, insanların birbirlerini severek ve birbirlerine hizmet ederek kaynaşmalarını tek vücut olmalarını istemek, Tanrı'yı sevmeyi ve insanlara yardım ve iyiliği öğütlemek olduğu görülmektedir. "Allah'ın Melekûtu", gelecekte O'nun seçeceği bir zamanda O'nun kudretiyle vukû bulacak ilahî bir iştir.⁵⁹⁶

⁵⁸⁹ Luka 17: 21.

⁵⁹⁰ Olgun, *Tuz ve Işık*, s. 163-164.

⁵⁹¹ Şahinler, *Zeytin Dağı Sohbetleri*, s. 25.

⁵⁹² Luka 17: 21.

⁵⁹³ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 4, n. 2532, s. 52; Özemre, *Toma'ya Göre İncil*, s. 137.

⁵⁹⁴ Davud, Abdulahad, *İncil ve Salib*, çev. Kudret Büyükcoşkun, İnkılab Yay., İstanbul 1999, s. 107-124.

⁵⁹⁵ Matta 25: 28.

⁵⁹⁶ Tümer, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, s. 13,14.

“Dünyaya bel bağlayan şükürsüz zenginler,⁵⁹⁷ Melekutullahın dışındadır.”⁵⁹⁸ Matta, Markos ve Luka İncilleri’nde de şu ifadeler yer alır: “İsâ havâirilerine: ‘Size doğrusunu söyleyeyim’ dedi. Zengin kimse Göklerin Melekûtu’na zor girecek. Yine şunu söyleyeyim ki, devenin iğne deliğinden geçmesi, zenginin Tanrı egemenliğine girmesinden daha kolaydır.”⁵⁹⁹ “Benliğin işleri bellidir. Bunlar fuhuş, pislik, sefahat, putperestlik, büyücülük, düşmanlık, çekişme, kıskançlık, öfke, bencil tutkular, ayrılıklar, bölünmeler, çekememezlik, uyarıyorum, böyle davrananlar Tanrı Egemenliği’ni miras alamayacaklar.”⁶⁰⁰

Bütün bunlardan; Tanrı’nın Krallığı’na girmek için, insanın Tanrısal iradeye boyun eğerek doğru inanç ve doğru tavırlar sergilemesi ya da bir başka ifadeyle Tanrısal mesajı kabul etmesi gerektiği anlaşılmıştır.⁶⁰¹

Özemre de eserinde; “Melekût’u tanımanın ve Melekût’a girmenin önündeki engelleri;

1. Nefse ârif olmamak.
2. Nefse bağımlı olmak, yani nefsin heva ve heves olarak ve dünyevî lezzet ve şehvet olarak zorlamalarının önüne geçmemek.
3. Dünyaya karşı oruçlu olmamak.
4. Zıtları tevhid etmekten aciz olmak.
5. Allah’ın hükmüne boyun eğmemek yani Kader’e tam teslim olmamak.
6. Hz. İsâ’dan yani onun yolundan (Şeriatından) uzaklaşmak olarak sıralamaktadır.”⁶⁰²

Hz. İsâ; Tanrı’nın Krallığı’na girmek isteyen yani ikinci doğumunu gerçekleştiren insan-ı kâmil mertebesine ulaşmak isteyen insanların samimi olmalarını ve Tanrı’nın değerlerinden başka bir değer kabul etmemelerini ısrarla vurgular. Dünyaya ve mala bağımlılık insanı, Tanrı’nın Krallığı’ndan/İlahî irade ve Allah’ın rızâsından uzaklaştıran en önemli etkenlerdendir.⁶⁰³ İsâ aleyhisselâm melekût’e girmeyi hak edenleri; “Münzevîler, fakirler, dünyaya karşı oruçlu olanlar ve Rabbin hükmüne boyun eğenler” olarak açıklamaktadır.⁶⁰⁴ Yani Göklerin Melekûtu’na yükselebilmek; riyâzet, zühd, nefsi tezkiye ve kalbi tasfiye gibi birçok eğitim safhasını geçme, teknik ifadesiyle seyrü sülûku tamamlama şartına bağlanmaktadır.⁶⁰⁵ Kişinin mürşidinin rehberliğinde nefs-i emmâreden nefs-i kâmile

⁵⁹⁷ Matta 19: 22-24.

⁵⁹⁸ Davud, *İncil ve Salib*, s. 121, 122.

⁵⁹⁹ Hıdır, *Hristiyan Kültürü ve Hadisler*, s. 689; Matta 19: 23-24; Markos 10: 25; Luka 18: 25; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühd*, n. 474, s. 124.

⁶⁰⁰ Galatyalılar 5: 19-21.

⁶⁰¹ Akben, Mehmet, *Hz. İsâ’nın Nüzulü Meselesi: Dini ve Politik Yaklaşımlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 60-62.

⁶⁰² Özemre, *Toma’ya Göre İncil*, s. 211.

⁶⁰³ Matta 6: 24.

⁶⁰⁴ Şahinler, *Zeytin Dağı Sohbetleri*, s. 26.

⁶⁰⁵ Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Ensar Yay., İstanbul 2012, s. 85.

doğru yükselmesi yani yeniden doğuş, “nefes-i Îsâ” olarak karşılanmaktadır. Hz. Îsâ’nın mâhiyeti, İslâm tasavvufunda bakılarak öğrenilebilmektedir. Hukuka indirgenmiş Musevîlikten sonra aşkın altını çizen Hz. Îsâ ile İslâm’ın salt hukukîleşmesine itiraz gibi duran tasavvuf arasında bir benzerlik vardır.⁶⁰⁶ Mahmud Erol Kılıç eserinde bu durumu şöyle belirtmiştir: “Îsâ (a.s), bir Yahudi olarak sistemi dönüştürücü olarak gelmemiştir. Peki ne olarak gelmiştir? Kanuna boğulmuş bir dini, ‘Din, sadece kurallar değildir, dinin özü vardır, o kurallar özü perdelemektedir.’ demek suretiyle düzeltmek için gelmiştir. Hz. Îsâ’nın fonksiyonu bir bakıma tasavvufî bir fonksiyondur yani. Hz. Îsâ şariat getirmemiştir; medreseyi değil tekkeyi getirmiştir. Eksik olanı getirmiştir. O yüzden sûfilere ‘İsevîyü’l-mezheb’ de denilmiştir.”⁶⁰⁷ Bu ifadeden de anlaşılmaktadır ki Hz. Îsâ, tasavvufî özellikleri ile belirginleşen bir öğretî/doktrin getirmiş hattâ o, tasavvufun sembol ismi olmuştur.

“Tasavvuf kelimesi ‘te, sad, vav, fe’ olmak üzere dört harften oluşur. Bunların her biri ayrı anlam taşımaktadır; ‘te’ harfi tevbe, ‘sad’ safâyı, ‘vav’ velâyeti, ‘fe’ harfi ise fenâfillah anlamlarını remz etmektedir.”⁶⁰⁸ Bu tasavvufî unsurlar başta olmak üzere, zâhid kişiliği vurgulanan Hz. Îsâ’da mevcut bulunan diğer tasavvufî unsurlar da ayrı başlıklar halinde aşağıda zikredilmiştir:

3.3.1. Tevbe

Tevbe; kişinin, yaptığı ahlâkî açıdan kötü bir davranış, ilahî varlık karşısında da günah olduğunu kabullenip yaptığından pişman olması ve bu davranışı bir daha yapmamaya niyet edip bu yönde kendini düzeltmeye çalışma gayreti olarak tarif edilebilir. Tevbe, Rabbe yöneliştir.⁶⁰⁹ Hakk’ın hukukunu göz önünde tutmaktır.⁶¹⁰ Gaffar ve Tevâb olana sığınmaktır.

Tevbe her türlü kötü halden, her türlü iyi hale (ebrar); eğrilikten, doğruluğa; harap olanı onarmaya yöneliştir.⁶¹¹ Tasavvufî olgunluk yolundaki yetmiş makamdan ilki tevbe sonuncusu (abd’dir) kulluktur.⁶¹² Tirmizî, tevbe Afüvv Allah’ın dilediği kullarına bir bağışı olarak görür. Ona göre tevbe, Allah’ın kula olan sevgisini ve kendi katındaki rahmet ve mükemmelliğini gösterir bununla birlikte insanın yolculuğunda sapkınlık ve şaşkınlıktan uzak

⁶⁰⁶ Kılıç, *Hayatın Satır Araları*, s. 141.

⁶⁰⁷ Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, s. 81.

⁶⁰⁸ Baş, Mustafa, “Hristiyanlıkta Îsâ Algısının Mitolojik İslâm Tasavvufunda İz Düşümleri”, *JASSS*, (Bilecik, Sonbahar, 2017), S. 61, s. 177, ss. 173-186, Bilecik 2017.

⁶⁰⁹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 156.

⁶¹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 355.

⁶¹¹ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, s. 23.

⁶¹² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 493.

olarak hayır yoluna sokulması için lütuf ve hayır coşkunculuklarının sürekliliğini ve kapsamlılığını ifade eder.⁶¹³

“Ey müminler! Hepiniz Allah’a tevbe edin, (toplucu günahkârca davranışlardan dönüp Allah’a yönelin) umulur ki kurtuluşa eresiniz!”⁶¹⁴ ve “Şüphesiz Allah çok tevbe edenleri (pişmanlıkla kendisine yönelenleri) sever, çok temizlenenleri (özlerini temiz tutanları) sever.”⁶¹⁵ âyetlerinden tevbenin önemi anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber; “Bütün insanlar hata edicidir. Hata edenlerin en hayırlıları hatasına tevbe istiğfar edenlerdir.”⁶¹⁶ buyurarak önemli olanın günahı ısrar etmemek, tevbe ile Allah’a yönelmek ve istikâmeti düzeltmek olduğunu ifade etmiştir.⁶¹⁷ Tevbe vera’ı gerektirir.⁶¹⁸ Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer misâli, kötü bir olaydan gerekli dersi alan, zarar gören kimse, ona benzer bir işle karşılaştığında dikkatli davranarak tedbirli olur; şüpheli şeylerden bile uzak durarak sakınıp, din elbisesini giyer ki böylece vera’ ile birlikte tevbe sağlam olabilmektedir.

Tevbenin erkânı; farzları yerine getirme, helal olana yönelme ve nefse muhalefet etmedir.⁶¹⁹ Kısaca tevbe, istikâmeti yani gidişatı düzeltme ve bunda sebat etme gerektirir. Kulun cezadan korkarak tevbe etmesi inabe tevbesi, Allah’tan utanarak tevbe etmesine de isticabe tevbesi denir ki;⁶²⁰ tevbe-i isticabede mâsivâdan çekinme, Allah’tan uzakta kalmaya tahammül edilememesi, O’ndan gayrısına teveccüh etmeme durumu söz konusudur. Avâmın tevbesi günahı, havasın tevbesi gafletten, enbiyânın tevbesi de başkalarının nail olduğuna ulaşmaktan aciz bulunduklarını görmektendir. Tevbede son ve en üst derece evbe tevbesidir. Sevap arzusu veya ceza korkusu ile alâkalı olmaksızın emredilene riâyet ederek tevbe etmektir. Evbe, nebî ve resûl olanların sıfatıdır.⁶²¹ Hz. Muhammed (s.a.v); “Vallahi ben günde yetmiş defadan fazla tevbe istiğfar ederim.”⁶²² buyurmuştur.

Şeytanın, “İşte dünyalık peşindesin, rahatın için başının altına taş koydun.”⁶²³ sözü üzerine Hz. İsa’nın taşı atması ve başını yere koyması kendisi için tevbe olmuştur.⁶²⁴ Hz.

⁶¹³ Tirmizî, *Kulluğun Mertebeleri*, s. 17.

⁶¹⁴ Nur 24/ 31.

⁶¹⁵ Bakara 2/ 222.

⁶¹⁶ Tirmizî, *Sıfatü’l-kıyâme*, 49.

⁶¹⁷ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 109.

⁶¹⁸ Serrâc, *el-Lüma*, s. 44.

⁶¹⁹ Şimşek, Selami, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Litera Yay., İstanbul 2017, s. 179.

⁶²⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 356.

⁶²¹ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 105, 106.

⁶²² Buhârî, Duâ, 2; Müslim, Duâ, 41; Tirmizî, Tefsir, 47.

⁶²³ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 66; Mekki, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 502; İbn Kesir, *Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi*, c. 2, s. 427; Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 494.

⁶²⁴ Gazzâlî, *İhya*, c. 4, s. 32.

İsâ'nın risâlet görevine başladığı sırada otuz yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır⁶²⁵ ve ilk tebliği de halkı tevbeye çağırmaktır.⁶²⁶

İlim, hâl ve fiilden ibaret olan tevbe, ilahî bir yardım olup rabbanî mağfirettir.⁶²⁷ Tevbenin önemi ile ilgili olarak Hz. İsâ'nın bir sözü İncil'de şöyle geçer: "Size şunu söyleyeyim, aynı şekilde gökte tevbe eden tek bir günahkâr için, tevbe gereksinmeyen doksan dokuz kişi için duyulandan daha büyük sevinç duyulacaktır."⁶²⁸ İncillerde tevbe edilmesinin gerekliliği ve tevbe edenin affedilmesi gibi hususlar çokça yer almaktadır. Örneğin; "Yaşantınıza dikkat edin! Kardeşiniz günah işlerse, onu azarlayın; tevbe ederse, bağışlayın. Günde yedi kez size karşı günah işler ve yedi kez size gelip, 'Tevbe ediyorum.' derse, onu bağışlayın."⁶²⁹ İncillerde Hz. İsâ'nın tevbe çağrısının,⁶³⁰ tevbe edenin affedilmesi gerekliliğini belirtmesinin yanında, tevbe etmeyenlerin mahvolacağına da yine onun dilinden bildirildiği görülmektedir.⁶³¹

Çeleğin eserinde; "Tevbe kulun gusludur. Nefs dağı aşılmadan hiçbir dağ aşamaz. Celalle tokatlanmayan ameller cemalin güzelliğindeki ihlâsa eremez. Nefs dağının başında kara kışlar olmadan, nefis karlarla, boranlarla tokatlanmadan ameldeki ihlâslı bahar çiçekleri devşirilmez."⁶³² demiştir. Ruhullah'ın destekçisi olan Hz. Yahyâ da insanları günahlardan tevbeye davet etmiş, daha sonra tevbeyle yıkanmaları için onları Ürdün Nehri'nde yıkamıştır.⁶³³ Hz. İsâ'nın yoğun isteği üzerine Yahyâ aleyhisselâm, Hz. İsâ'yı vaftiz etmiştir. (Gusül) Hz. İsâ çevresindekileri de daima tevbeye çağırmıştır.

3.3.2. Halvet-Uzlet

Halvet, kişinin belirli bir zamanda halktan ayrılarak ibadetlerde yoğunlaşmak üzere yalnız başına kalması;⁶³⁴ melek ve insan cinsinden kimsenin muttali olmadığı bir şekilde sırrın Hak'la söyleşmesidir.⁶³⁵ Uzlet ise yalnız kalıp تنها bir yere çekilmek, zihinsel konsantrasyonu sağlamak ve bazı özel zikirlerle riyâzeti gerçekleştirmek üzere dış dünyadan soyutlanmış bir yerde belli bir süre içsel yolculuk yapmak, Allah ile gizlice konuşmak, kalbi

⁶²⁵ Luka 3: 23.

⁶²⁶ Zuuridinov, Öskönbay, *Yeni Yaklaşımlar Açısından Hristiyan ve İslâm Temel Kaynaklarında Hz. İsâ*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s. 67.

⁶²⁷ İldırar, Mehmet, *Nefs Terbiyesi ve İlahî Huzur*, Semerkand Yay., İstanbul 2010, s. 48.

⁶²⁸ Luka 15: 7.

⁶²⁹ Luka 17: 3-4.

⁶³⁰ Markos 1: 15.

⁶³¹ Matta 11: 20-21; Markos 1: 15; Markos 6: 12; Luka 13: 5.

⁶³² Çeleğin, *İffet-i Kalp*, s. 101.

⁶³³ Behcet, *Peygamberler Tarihi*, s. 345; Matta 3: 1-11; Markos 1: 4-8; Luka 3: 3-8.

⁶³⁴ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 139.

⁶³⁵ Cürânî, *Ta'rifat*, s. 62; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 156.

yanlış inanışlardan, şerden ve şerlilerden uzak tutmaktır.⁶³⁶ Uzlet, Cebecioğlu'nun tanımlamasıyla; halktan uzaklaşıp ayrı yaşamaktır.⁶³⁷ Amaç, halktan değil; kötü ahlâktan, nefsten ve onun çağırdığı şeylerden⁶³⁸ ayrılmaktır. Yani uzlet, kötü ahlâktan ayrılmak için vatani değil sıfatları değiştirmektir.⁶³⁹ Halvet ve uzlet hem zühdün unsurlarından hem de bir makam olarak kabul edilmektedir.⁶⁴⁰ Kalbin nefsanî düşüncelerden ve dünyevî hatıralardan boşaltılması olan halvet; nefsin siyaseti, ruhun ise riayetidir. Tirmîzî'nin ifadesiyle; "Halvet, zikirle ünsiyet, fikirle meşguliyettir."⁶⁴¹ "*Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından da O'nu tesbih et.*"⁶⁴² Kuşeyrî bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: "Zira gece halvet vaktidir. Halvette arınma ise daha mükemmel ve pürüzsüz olur."⁶⁴³ Başka bir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde Allah Teâlâ'nın arşının gölgesinde barınacak yedi sınıf insandan birinin tenhada Allah'ı anıp gözyaşı döken kişi olacağı⁶⁴⁴ hadisi de unutulmamalıdır ki bu sınıf, halvet ve uzlet hâlini yaşayanları temsil etmektedir.

İncil'de şöyle geçer: "Ama sen dua ettiğinde halvetine gir ve kapını kapayıp gizlide olan Pederine dua eyle ve gizlide gören Pederin sana alenen mükâfat edecektir."⁶⁴⁵ Abdülehad Davud, İncil'de geçen bu ifadeyi; "Dua ruhuyla ve aşkıyla dolu olan bir melekût evladı; halvette, tam yalnız ve tenhada olarak, gizlide Allah'ına dua eder."⁶⁴⁶ şeklinde yorumlamaktadır. Yalnızlık, ilâhî dinlerde veya hemen hemen bütün inanç sistemlerinde, mitolojilerde ve peygamberlerin hayatlarında karşılaşılan bir olgudur. Kutsal metinlerde ilk yalnızlık örneği Hz. Âdem'in ve Hz. Havva'nın dünyaya gönderilmesi kıssası olarak söylenebilir. İlk insanın, günahına karşılık olarak ödediği bir bedel olan yalnızlık eşini bulmayla sona ermiştir. Affedilme durumu, yalnızlığın son bulması ile birliktelik şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu evrensel bütünlükten kopma halinin kötülüğü, yalnız kalmak da bu durumda bir günah veya sonucunda ceza gibi olumsuz görülmektedir. Bununla birlikte Yahudilikte tezkiyeye önem verilerek murakabe esnasında sessizliğe ve yalnızlığa vurgu yapılması, Hz. Musa'nın (a.s) kırk gün Tur Dağı'nda Allah'la (c.c) buluşması, Hz. İsa'nın (a.s) da aynı şekilde kırk günü Filistin çölünde geçirmesi yalnızlık tecrübesine örnek olarak

⁶³⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 365.

⁶³⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 505.

⁶³⁸ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 395.

⁶³⁹ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 669.

⁶⁴⁰ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 139.

⁶⁴¹ Şirvânî, *Şifâü'l-Esrar*, s. 258.

⁶⁴² Kâf 50/ 40.

⁶⁴³ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *Letâifu'l İşârât*, çev. Mehmet Yalar, İlkharf Yay., İstanbul 2012, c. 5, s. 349.

⁶⁴⁴ Buhari, Ezan 36, Zekât 16, Rikak 24, Hudüd 19; Müslim, Zekât 91; Tirmizî, Zühd 53.

⁶⁴⁵ Matta 6: 6.

⁶⁴⁶ Davud, *İncil ve Salib*, s. 136.

gösterilebilir. Tasavvufta ise yalnızlık, nefis terbiyesi olarak uygulanmış ve üzerinde önemle durulmuştur. Kaynağını, kendisine vahiyle “*Ey örtünen!*⁶⁴⁷ *Ey bürünen!*⁶⁴⁸” şeklinde hitâp edilmiş olan Hz. Peygamber’in (s.a.v) bi’set öncesi uzleti, peygamberliği döneminde itikâf uygulamaları ve uzleti tavsiye eden hadislerinden alan bu durum; yalnızlık, uzlet, halvet, çile, erba’in ve vahdet-infirâd gibi çeşitli kavramlarla ifade edilmiştir.⁶⁴⁹ Halvetin süresi geceli gündüzlü kırk gündür.⁶⁵⁰ Görüldüğü gibi halvet, Hz. Îsâ tarafından uygulanan ve havârilere de tavsiye edilen bir Allah’a yaklaşma vesilesidir. Hz. Îsâ, Yahyâ aleyhisselâm tarafından Ürdün Nehri’nde temizlendikten sonra (vaftiz/gusül) kırk gün boyunca çöllerde kalarak oruç tutmuş ve nefis tezkiyesinde bulunmuştur.⁶⁵¹ Sinoptik İnciller de Hz. Îsâ’yı sürekli kimsesiz yere çekilip kendi başına dua eden şahıs olarak tanıtmaktadır.⁶⁵²

Hz. Mesih’in havârilere uzleti/halveti tavsiye eden kıssası da şöyledir: Hz. Îsâ havârilere demiştir ki: “Ey siz havârilere, Allah’la daha çok konuşun, insanlarla daha az konuşun!” Ona sordular; “Allah’la nasıl konuşabiliriz?” Şöyle cevap verdi: “O’nu derin düşünmek için kendinizle baş başa kalın. O’na dua etmek için inzivaya çekilin.”⁶⁵³ İşte bu inziva döneminde kişi düşünce yoğunluğu sağlar, tefekkür haliyle iç derinliklerine yolculuk yapar, kendini keşfeder ve iç aydınlatma sağlanır. Bu süreç sine-i fikre⁶⁵⁴ dönmektir. Düşünemeyecek kadar hızlı yaşamak, yaşananlar üzerine fazla düşünemediğini bilmek, içte negatif gerilim birikmesine neden olur. Tanrı’yla yalnız kalmak için yoğun etkinlikleri terk etme, çekilme zamanları, dikkatimizi Tanrı’ya ve sözüne engelsiz bir şekilde vermemiz için bize imkân sağlar. Çünkü bu, bakış açımızı değiştirmek için bize yardımcı olur. İnsanların arzularını ve enerjilerini tüketen şeylerin, aslında düşündükleri kadar önemli olmadıklarını gösterir ve dünyaya ait değersiz şeylerden arınmaya yardımcı olur.⁶⁵⁵

Hz. Peygamber (s.a.v); “*Uzlet, kötü insanların arasına karışmaktan kurtulup rahata kavuşmaktır.*”⁶⁵⁶ buyurmuştur. Halvet ve uzlet ruhsal konuların taşıdığı önceliği gösterir, kişiyi sakinleştirir, Tanrı’nın seslenişine duyarlı olmasına yardımcı olur. Sükûnetin sesi meşguliyetin boyunduruğundan kurtulmaya yardımcı olur. Fikrin sinesine çekilmek yaşamın

⁶⁴⁷ Müzzemmil 73/ 1.

⁶⁴⁸ Müddessir 74/ 1.

⁶⁴⁹ Kızılgeçit, Muhammed, “Modern Psikolojide ve Tasavvufta Yalnızlık”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2012), S. 1, ss. 131-150, s. 137, Rize 2012.

⁶⁵⁰ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 142.

⁶⁵¹ Karataş, *Kitab-ı Mukaddes’te ve Kur’an-ı Kerim’de Âl-i İmran ve Hz. Meryem*, s. 243; Matta 4: 1-2.

⁶⁵² Zuuridinov, *Yeni Yaklaşımlar Açısından Hristiyan ve İslâm Temel Kaynaklarında Hz. Îsâ*, s. 22.

⁶⁵³ Hayek, *İslâm’da Îsâ*, s. 132.

⁶⁵⁴ Sekman, *Kişisel Ataleti Yenmek*, s. 24.

⁶⁵⁵ Fernand, Ajith, *Îsâ’yı Örnek Alan Önderlik*, çev. Bahadır Çeliktumur, Haberci Yay., İstanbul 2010, s. 87.

⁶⁵⁶ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 3, n.1732, s. 122.

zorlukları ortasında Tanrı'nın yardımını gösterir.⁶⁵⁷ Hz. Muhammed (s.a.v) çölde doğmuş, yaşamış ve İslâmiyeti çölde yaymıştır, bütün mücadelesini çölde gerçekleştirmiştir. Aslan'ın ifadesiyle; "İbrahim ile ahit burada yapılmıştır, Musa Tanrı'nın Yasası'nı burada almıştır, İsrâilliler bir nesil boyunca burada kalmışlardır; Tanrı'nın evi burasıdır ve O'nu bulmak ve O'nunla konuşmak burada mümkündür."⁶⁵⁸ Burada yalnızca Yaratıcı'ya boyun eğilir ve yalnızca O'na ibadet edilir. Tektanrıcılığın beşiği olan çöl, asla geçici bir şeye inanmamayı, yalnızca Hakikât'e güvenmeyi öğretir. Çöl; sadece sıcak ve kumlarla çevrili fiziksel bir ortam olarak düşünülmemeli, çevresel uyaranların asgariye düştüğü ve nefis muhasebesinin daha rahat gerçekleştiği, Allah'a yakınlaşmanın sağlandığı bir ortam olarak tasvir edilmelidir. Dayanılması neredeyse imkânsız vahşi tabiatta, hayatın kaynağı olan, güvenilir tek varlık olan, mutlak kudret sahibi bir olan Allah'tan başkasının yardımı diye bir şey söz konusu değildir.⁶⁵⁹ Yahyâ (a.s) tarafından vaftiz edilen herkes onun havârisi olup, çoğu sadece evine dönmektedir. Ama İsa (a.s) dönmemiştir. Müjdelere, vaftiz olduktan sonra Celile'ye dönmek yerine "Yahudiye Çöllerine" gittiği açıkça belirtilmiştir. Yani İsa (a.s), doğrudan doğruya Yahyâ'nın (a.s) geldiği yere gitmiş ve müjdecilerin varsaydıkları gibi "şeytan tarafından sınanmak" için değil, Yahyâ'dan (a.s) ders almak ve onun takipçileri ile görüş alışverişinde bulunmak için bir süre çölde kalmıştır.⁶⁶⁰ İsa'nın (a.s) çölde inzivaya çekilmesi konusunda, çölün coğrafi bir yerden fazlasını ifade ettiği unutulmamalıdır. "Metafizik bir boyut kazanan bu tipolojik alan; ya Tanrı'nın değişmez bir kozmik çerçevede en üstün derecede ilahî görünümlü bir alanı olarak ya da insanın sessizlik yalnızlık ve mahrumiyet içinde kendisiyle yüzleştiği öğretici bir yer olarak düşünülebilir."⁶⁶¹ İşte Hz. Yahyâ ve Hz. İsa halvet-uzlet ve riyâzet sayılabilecek zorlu bu çöl ortamında kişisel ve ruhsal gelişimi sağlayarak, zikir ve mücâhede ile Rabbe daha çok yaklaşmışlardır.

Matta İncili'nde, çölde Hz. Yahyâ'yı arayan öğrencilerine Hz. İsa'nın hitabı olarak şu pasaj geçer: "Çöle ne görmeye çıktınız? Yelin salladığı bir kamış mı? Yoksa yumuşak esvap giymiş bir adam mı? Çünkü süslü giyinip zevklenenler kralların sarayında bulunur. O halde ne görmeye çıktınız? Bir peygamber mi? Evet, doğrusu budur derim. Bir peygamber ki adaşı yoktu. Size diyorum, dinleyin: Neslinizde doğanlar arasında Yahyâ'dan çok yorulanı yoktur. Bıkıp usanmadan sizi temizleyip aydınlığa çıkarmaya çalıştı."⁶⁶²

⁶⁵⁷ Fernand, *İsa'yı Örnek Alan Önderlik*, s. 87-95

⁶⁵⁸ Aslan, *Zelot*, s. 306.

⁶⁵⁹ Atâur-Rahîm, *Bir İslâm Peygamberi Hz. İsa*, s. 47.

⁶⁶⁰ Aslan, *Zelot*, s. 134.

⁶⁶¹ Dousse, *Müslüman Meryem*, s. 151.

⁶⁶² Matta 11: 7-9; Akıncı, Ahmet Cemil, *Hz. Yahyâ*, Bahar Yay., İstanbul ts., s. 152.

Îsâ aleyhisselâmın yolu, yalnız kalmak (halvet) ve şehveti körleştirmek için çalışmaktır.⁶⁶³ Hz. Îsâ'nın gezgin bir peygamber olarak bir evi, ailesi dahi olmadan, nerede akşam olursa orada sabahlayan bir halde yaşaması, Rabbi ile baş başa kaldığı anların ne kadar fazla olduğunu göstermektedir. Havârilere de inzivaya çekilmelerini ve dua etmelerini böylece Allah'la konuşmuş olacaklarını söylemesi, kendisinin kırk günü çölde yalnız başına riyâzet ve mücâhede ile geçirmesi Hz. Îsâ'da halvet ve uzlet unsurlarının önemini göstermektedir.

3.3.3. Tevekkül

Tevekkül; vekil edinme güvenme. İnsanların ellerinde bulunandan ümidi kesip Allah'ın nezdinde olana güvenmektir.⁶⁶⁴ Gerekli tüm çabayı sarf ederek, her türlü tedbiri aldıktan sonra, işi tam bir inançla Allah'a havale etmedir. Tevekkül ihsan makamında olunan bir kalp amelidir. Allah Teâlâ'nın huzurunda kayıtsız şartsız teslimiyet halidir.⁶⁶⁵ Mütevekkil ise kendi rızkı ve işleri konusunda el-Vekîl olan Allah'ı yeterli gören ve O'ndan başkasına güvenmeyen kimse demektir.⁶⁶⁶

Tevekkül, işi başkasının yapmasını kabullenmek (iş başkasına havale etmek), bir işte acizyet gösterip başkasına güvenmek ve Allah'a teslim olmak anlamlarına gelmektedir. Vekîl kelimesi ise, “Rab, kâfi (yeterli) ve koruyucu” anlamlarına gelmektedir. Vekîl, Allah'ın sıfatlarındandır. Vekîl olan Allah, yarattıklarının idaresini üstlenen ve rızkına kefil olandır. “Allah bize yeter, O ne güzel Vekîl'dir.”⁶⁶⁷ Mütevekkil ise, rızkı ve işleri konusunda Allah'ı yeterli gören ve O'ndan başkasına güvenmeyen kimsedir. Tefvîz, tevekkül yerine kullanılan bir terim gibi görünse de ondan daha kapsamlı bir ifadedir. Çünkü tevekkül, olayın gerçekleşmesinden sonrası iken tefvîz olayın hem öncesi hem de sonrasını kapsar. Tefvîz, teslim olmanın bizzat kendisidir ve tevekkül, tefvîzin bir bölümüdür. Tevekkül, Allah'tan başkasından bir şey beklememeyi ve korkmamayı da gerektirir. Tevekkül sahibi olmanın bu anlamda havf ve reca, aynı zamanda zühd, teslimiyet ve rızâ ile de ilişkisi vardır.⁶⁶⁸ Tevekkül rızâyı gerektirir.⁶⁶⁹

⁶⁶³ Rûmî, *Fîhi Mâfih*, s. 137.

⁶⁶⁴ Cürcânî, *Ta'rifat*, s. 109.

⁶⁶⁵ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 166.

⁶⁶⁶ Gökcan, “Hz. Peygamber'in Yaşantısında Tasavvufî Unsurlar”, s. 335.

⁶⁶⁷ Âl-i İmrân 3/ 173.

⁶⁶⁸ Gökcan, Mansur, “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (1), s.131, 141,142, ss. 131-165, Adana 2018.

⁶⁶⁹ Serrâc, *el-Lüma*, s. 52.

“Eğer (gerçek) mü’minler iseniz, yalnızca Allah’a tevekkül edin. (Allah’a güven duymalısınız)”⁶⁷⁰ ve “Kim Allah’a tevekkül ederse (güvenirse), O (tek başına) kendisine yeter.”⁶⁷¹ âyetleri ile Allah Teâlâ kullarından kendisine tevekkül etmelerini açıkça buyurmuştur.

Kuşeyrî’nin ifadesiye tevekkül şöyle olmalıdır: “Senin kendinden ve hevandan fenânın alameti; kazancı terk etmen, zararı uzaklaştırmakla ve faydayı elde etmekle sebeplere bağlanmayı terk etmendir. Kendi kendine hareket etme, kendine güvenme, nefesine yardım etme, fakat ana rahminde gaip iken, beşikte annesini emen küçük bir çocukken annene güvendiği gibi, öncesini ve sonrasını üstlenen kimseye güven.”⁶⁷²

Tevekkül, işi güvendiği bir kimseye havale etmek anlamına gelmektedir. Fakat hiçbir çaba göstermeden sadece “Allah’a güveniyorum.” diyerek işlerin neticesinin iyi olmasını beklemek, işi de Allah’a yaptırmak demektir. Bu anlayış, kulun Rab, Rabbin ise kul konumuna düşürülmesi demektir.⁶⁷³ Hz. Peygamber de devesini salan ve Allah’a tevekkül ettiğini söyleyen sahabîye, “Hayır, deveni bağla ve öyle tevekkül et.”⁶⁷⁴ diyerek tedbir alma şartını vurgulamıştır. Yani bir işin hayırla gerçekleşmesini dilemek, Allah’a tevekkül etmek için kavî dua yanında fiilî dua da olmalıdır. Hiçbir şey yapmadan sadece dil ile tevekkül geçerli değildir, mutlaka işin/emniyetin gerçekleşmesi adına şartların oluşması için gayret göstermek, çaba sarfetmek ondan sonra işi Allah’a bırakmak, O’na güvenmek, O’ndan hayırlı sonuç beklemek lâzımdır.

Tevekkül, Allah’ı rızık konusunda kâfi görmeyi ve O’nun, rızka vekîl olduğunu bilerek başkasına teveccüh etmemeyi gerektirir. Îsâ aleyhisselâm “Her gün rızkıyla gelir.” demiştir. Büyük bir tevekkül ehlidir. O rızkı değil, Rezzak’ı düşünür.⁶⁷⁵ Dağ Vaazı’nda Hz. Îsâ yiyecek ve giyecek konusunda kaygılananları “kıt imânlılar” diye isimlendirmiştir. Hz. Îsâ’nın tevekkül içeren bu konudaki ifadesi şöyledir: “Size şunu söylüyorum: ‘Ne yiyip ne içeceğiz?’ diye canınız için, ‘Ne giyeceğiz?’ diye bedeniniz için kaygılanmayın. Can yiyecekten, beden de giyecekten daha önemli değil mi? Gökte uçan kuşlara bakın! Ne eker ne biçer ne de ambarlarda yiyecek biriktirirler. Göksel Babanız yine de onları doyurur. Siz onlardan çok daha değerli değil misiniz? Hangi biriniz kaygılanmakla ömrünü bir anlık uzatabilir? Giyecek konusunda neden kaygılanıyorsunuz? Kır zambaklarının nasıl büyüdüğüne bakın! Ne

⁶⁷⁰ Mâide 5/ 23.

⁶⁷¹ Talak 65/ 3.

⁶⁷² Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *el-Cevâhiru’lMensûre*, çev. Mehmet Mansur Gökcan, Harf Yay., Ankara 2017, s. 40.

⁶⁷³ Gökcan, Mansur, “Tevekkül Konusundaki Farklı ve Yanlış Algılamalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (27-30 Nisân 2017) c. 11, S. 57, s. 815, ss. 815-824.

⁶⁷⁴ Tirmizî, Sıfatü’l-Kıyâme, 60; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 3, n.1905, s. 240.

⁶⁷⁵ Hilmi, *Hazreti Îsâ Aleyhisselam’ın Hayatı*, s. 37.

çalışırlar, ne de iplik eğirirler. Ama size şunu söyleyeyim, bütün görkemine karşın Süleyman (a.s) bile bunlardan biri gibi giyinmiş değildi. Bugün var olup yarın ocağa atılacak olan kır otunu böyle giydiren Tanrı'nın sizi de giydireceği çok daha kesin değil mi, ey kıt imânlılar? Öyleyse, 'Ne yiyeceğiz? Ne içeceğiz? ya da 'Ne giyeceğiz?' diyerek kaygılanmayın. Uluslar hep bu şeylerin peşinden giderler. Oysa Göksel Babanız bütün bunlara gereksinmeniz olduğunu bilir. Siz öncelikle O'nun egemenliğinin ve doğruluğunun ardından gidin, o zaman size bütün bunlar da verilecektir. O halde yarın için kaygılanmayın. Yarının kaygısı yarının olsun. Her günün derdi kendine yeter."⁶⁷⁶ "Yarının kaygısı dediği şey, imân yani güvenle alâkalıdır. Allah'a inanmış isen yani O'na her durum ve halde güveniyorsan yarın olabileceklerin sana zarar vereceği hakkında kaygı duymayacaksın. Zira sen yarınını Rabbine teslim etmişsin, yarın Allah'ın kudretinde bir âyettir. Yarın gelecektir; şimdi olmayan, şimdide bulunmayandır. Şimdi ise yaşadığın, irade ettiğin anındır. 'An' senindir ve 'An'daki kesb sana aittir; ondan sorumlusun. Geçmiş sana ait değil, ama sende kodları var; müessirdir. Geçmişe müdahil olamazsın ancak tesirini azaltabilir, onu şimdi ve gelecek üzerinde pozitif kılabilirsin. An yani şimdi ise sana kullanabilmen için verilen emanettir. Onu dilediğince, olumlu ya da olumsuz değerlendirebilirsin. O, tümüyle uhdende, tasarrufunda olduğu için onda olan her şeyden de sorumlusun. Günü, anı, şimdiki, gününde, anında, şimdide yaşa. Yaşanmış, dündür; o senin çizilen resmindir. Dün için vicdan yapar, yarın için korku yaşar; ama şimdiye, olması gerekene ne vakti vardır ve ne de takatı."⁶⁷⁷ Nitekim gönlü tertemiz olan "sûfî" kişi, vaktin oğludur (ibnü'l-vakt) ama babası imiş gibi vakti avucu içine almıştır. İbnü'l-vakt geçmiş ve gelecek kaygısı, kuruntusu taşımadığı için ânı genişletmiş, zamanın fâniliğini idrak etmiştir ki Ebu Süleyman ed-Dârânî (ö.215/831) tasavvufu, "vaktin ilmine vâkıf olmak" olarak tanımlamıştır. Sonuç olarak vaktin kılıç gibi keskin olduğuna dikkat çeken sûfîler; vaktin muhafazasına her şeyden çok önem verirler, dünle avunmak/yarının kaygısına gömülme yerine kişinin içinde bulunduğu ânı fırsat telakki etmesini isterler, geçmiş-geleceği düşünmezler, her şeyden önce ânı yaşamaya davet ederler, bulundukları vaktin gereğini yaparlar.⁶⁷⁸ Bu husus *Mesnevî*'de şöyle geçer: "Ey yoldaş! Sûfî vaktin oğludur. Yarın demek, yol şartlarından değildir. Sen yoksa, sûfî bir er değil misin? Vara, veresiyeden yokluk gelir."⁶⁷⁹ Velhasıl kişi, "her ân bir işte olan"⁶⁸⁰ Rabbine dayanacak/güvenecektir elbet; ancak vakit israf edilmeden tedbir alınıp, çaba/gayret gösterilmelidir.

⁶⁷⁶ Matta 6: 30-34; Luka 12: 22-31; Seri, *Kitabü'z-Zühhd Hadislerle İslâmi Hayat*, s. 304.

⁶⁷⁷ Ergenç, *İncil'in Satır Aralarında Böyle Buyurdu İsa Mesih*, s. 113-115.

⁶⁷⁸ Özköse, Kadir, "İbnü'l-Vakt Ya da Ebu'l-Vakt Olabilmek", *Somuncu Baba Dergisi*, (Şubat 2006), S. 64, y. 12, s. 22-25, ss. 22-25, Malatya 2006.

⁶⁷⁹ Rûmî, *Mesnevi Tercemesi ve Şerhi*, c. 1, s.13.

⁶⁸⁰ Rahmân 55/ 29.

Hız. İlsâ'nın vaaz söylemlerinde kuşlar ve kır çiçekleri mecazları şunu ifade eder ki: Emriyle meleklerin secde ettiği insan, Rab katında kuşlar ve bitkilerden daha değerlidir. er-Rezzâk olan, diğer tabiat varlıklarının ihtiyaçlarını bildiği gibi insanın da ihtiyaçlarını bilir ve rızıkına kefilidir. Bu örneklerde insanlara, dünyevî varlık edinmeye yönelik ihtirasların ve gelecek kaygısının üstesinden gelme yönünde önemli bir cesaretlendirme vardır. Dönemin Yahudi dünyevîleşmesine yönelik güçlü bir eleştiriyi ifade eden sembolik bir anlatım olarak da karşımıza çıkmaktadır. Gelecek kaygısı ve geçim sağlama endişesi zaman içinde servet kazanımı merkezli bir dünyevîleşmeye yol açmaktadır. Bu tür insanî kaygı ve endişelerin insan zihninde ortaya çıkması elbette doğal bir durumdur. Ancak zaman içinde bu tür korkuların, kazanma ve biriktirme yoluyla giderilmesi bir amaç haline gelerek imân ve tevekkül erdemlerini tehdit ederek dünyevîleşme yönünde bir telkine dönüşmesi söz konusu olmuştur. Bu duruma işaret etmek üzere vaaz metnindeki kuşların ve çiçeklerin doğal yaşamı içinde geleceğe dair korku ve endişe halinden uzak olmaları bir örnek olarak sunulmaktadır.⁶⁸¹ Nitekim Hız. Peygamber'in (s.a.v) buna benzer bir hadisi de şöyledir: “Siz Allah'a hakkıyla tevekkül edebilseniz, sizleri de, kuşları rızıklandırırdığı gibi rızıklandırırdı: Sabahleyin aç çıkar, akşama tok dönerdiniz.”⁶⁸²

İmân, kalbî bir tasdikle inanmayı, tevekkül de inandığı kimseye güvenmeyi gerektirir. Kaygı ve endişe yerine Tanrı'ya dayanılması gerektiği belirtilmiştir. Hız. İlsâ'da tevekkülün güzel örnekliği görülebilir. Tasavvuftaki sâlikleri “seyahat” metoduyla eğitmek bir bakıma Hız. İlsâ'nın sünnetidir. İlsâ aleyhisselâmın yolculukları sırasındaki Hakk'a tevekkül ve inkıyad konusunda tasavvuf kitaplarında çeşitli rivâyetler yer almaktadır. Nitekim Hücvirî der ki: “İlsâ (a.s) her şeyden tecerrüd ederek seyahat ederdi. O derecede ki, yanında bir tasla bir taraktan başka bir şey bulunmazdı. Bir kısım kimselerin avuçlarıyla su içtiğini görünce tasını, bir başkasının da parmaklarıyla saçlarını taradığını görünce tarağını atmıştı.” O'nun bu hali mâsivâyâ değil, sadece Hakk'a güven duyma konusunda sûfilere rehber olmuştur.⁶⁸³

3.3.4. Kanaat

Kanaat; tutumlu, gönlü zengin ve tok gözlü olmak, hırslı ve açgözlü olmamak,⁶⁸⁴ zarurî ihtiyaçlar dışında kalan bütün nefsanî arzu ve hayvanî isteklerden uzak durmak,⁶⁸⁵

⁶⁸¹ Olgun, *Tuz ve Işık*, s. 154; Kazıcı, *Misyonerlik ve Tebliğ Açısından İncil-Kuran*, s. 67.

⁶⁸² Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 58; Tirmizi, *Zühd*, 33.

⁶⁸³ Yılmaz, “Tasavvuftaki Peygamber Hasletleri”, s. 32; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s.102.

⁶⁸⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 206.

⁶⁸⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 268.

kısımete rızâ, alışkın olunan şeylerin yokluğunun sükûnetle karşılanması,⁶⁸⁶ elde olanla yetinmek⁶⁸⁷ anlamlarına gelir. Hırs, tamah ve hased kanaatin zıddıdır. Kişi nefesine hâkim olmadığında yani nefis kişiye hâkim olduğunda kanaatin zıddı olan duygular hırs ve tamah ortaya çıkar. Tamahın kökü ve dalları vardır ki kökü gaflet, dalları ise riyâ olup; insanlar için süslenmek, yapmacık davranışlar sergilemek ve makam sahibi olmayı istemektir. Hz. Îsâ'nın bu konuda havarilerine şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Tamahkârlık öldürücü bir şeydir.”⁶⁸⁸

Kanaat, verilene razı olmak ve elde olanla yetinmek demektir. Her istediğini yerine getirmek isteyen, doyumsuz olan nefsin; kalbe etki etmesini engelleyen önemli bir faktördür. Kalbi, sınır tanımaz ve hedefi belli olmayan nefsten ancak kanaat sahibi olmak kurtarır.⁶⁸⁹ Hz. Muhammed, (s.a.v) kanaatin kişi için sürekli bir kazanç olduğunu; “*Kanaat; bitmeyen bir mal, tükenmeyen bir hazinedir.*”⁶⁹⁰ sözüyle belirtmiştir.

Kur’ân’da, insanlar dünya hayatının süs ve cazibesine aldanarak ahireti unutmamaları için uyarılmış, dünya hayatının değersizliği ve geçiciliği vurgulanmış ve ahiret hayatının tercih edilmesi gerektiği sık sık anlatılmıştır. “*Erkek veya kadın, kim mü’min olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz.*”⁶⁹¹ Bu âyette iyi ve yararlı işler yapan, elindeki az da olsa sabredip, şükreden, nefsinin tezkiye ve tasfiye edici amellerde bulunan kadın ve erkekler için vaad edilen mutluluğu anlatan güzel hayat tabiri kanaatkârlıkla yorumlanmıştır. Hadislerde de gerek kanaat kökünden kelimelerle gerekse başka ifadelerle kanaatkârlığa vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu hadislerde Hz. Peygamber’in kanaatkârlığı bir iffet, tok gözlülük ve gönül zenginliği olarak değerlendirdiği görülmekte⁶⁹² ve kanaat sahibi insanlar övülmektedir.⁶⁹³ Hz. Peygamber de bu gerçeği ifade ettiği bir hadisi de şöyledir: “*Kanaatkâr ol ki insanların Allah’a en çok şükredenleri olasın.*”⁶⁹⁴

Çevresindekiler Îsâ aleyhisselâm’a; “Ey Allah’ın Resûlü! Üzerine bineceğiniz bir merkep edinseniz.” deyince o da; “Ben Allah’ın yanında, beni oyalayacak bir şeyler vermeyeceği kadar mükerremim.” cevabını vermiştir.⁶⁹⁵ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v); “*Müslüman olan, kendisine yetecek kadar rızık verilen ve Allah’ın ona verdikleriyle*

⁶⁸⁶ Cürcânî, *Ta’rifat*, s. 77.

⁶⁸⁷ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 181.

⁶⁸⁸ Geylânî, Abdülkâdir, *el-Gunye*, çev. Osman Güman, Muallim Yay., İstanbul 2013, s. 990.

⁶⁸⁹ Gökcan, Mansur, “Tasavvufta Kanaat Anlayışı ve Bireysel-Sosyal Etkileri”, 2. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, (Alanya, 18-19-20 Mayıs), s. 95, ss. 95-129, Alanya 2017.

⁶⁹⁰ İmam Beyhaki, *Kitabü’z Zühed*, n. 658, s. 185; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 3, n.1900, s. 235.

⁶⁹¹ Nahl 16/ 97.

⁶⁹² Buhârî, Zekât, 18; Müslim, Zekât, 124.

⁶⁹³ Çağrı, Mustafa, “Kanaat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 24, s. 289, ss. 289-290, İstanbul 2001.

⁶⁹⁴ İbn Mâce, Zühed, 24; Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 359.

⁶⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z Zühed*, n. 309, s. 84, 85; İmam Beyhaki, *Kitabü’z Zühed*, n. 409, s. 126.

*kanaatkâr kıldığı kimse kurtuluşa ermiştir.”*⁶⁹⁶ buyurarak azla yetinmenin gerekliliğini belirtmiş olmaktadır.

İsâ (a.s) rivâyete göre şöyle buyurmuştur: “Dünya ehlinin mallarına bakmayın. Çünkü onların mallarının pırlıltısı, sizin imânınızın nurunu söndürür.”⁶⁹⁷ Onun bu mânâyâ benzer etkileyici bir vecizesi de şöyledir: “Kalbiyle görene, ama kalbi gördüklerinde olmayana ne mutlu!”⁶⁹⁸ Hased etmek, karşıdaki kişinin elindeki nimetlerin, maddi ve manevî imkânların yok olmasını hırsla arzulamaktır.⁶⁹⁹ Hz. İsa tarafından kötülen bu durum İncillerde şu şekilde ifade bulmuştur: “İsâ (a.s) şöyle devam etti: İnsanı kirleten, insanın içinden çıkandır. Çünkü kötü düşünceler, fuhuş, hırsızlık, cinayet, zina, açgözlülük, kötülük, hile, sefahat, kıskançlık, iftira, kibir ve akılsızlık içten, insanın yüreğinden kaynaklanır.”⁷⁰⁰ “Huzurlu yürek bedenın yaşam kaynağıdır, hırs ise insanı için için yer bitirir.”⁷⁰¹ Kanaatkâr bir inanan, dünyevî hırsdan kaynaklanan kötü duygu ve davranışlar içinde olmaktan kendini uzak tutup temiz kalmaya çalışmalıdır ki ancak böylece iç huzurunu sağlayabilmektedir.

Allah Teâlâ, Hz. İsâ’ya (a.s) indirdiği vahiylerden birinde şöyle buyurmuştur: “Ey Âdemoğlu, dünya hayatında ona veda eden ve Allah’ın katındakilere rağbet eden kimsenin ağlayışıyla ağla. Dünyadan ihtiyacın kadarıyla yetin. Sana ondan kuru ekmekle kaba giysi yetsin. Sana hakkı söylerim ki, dünyadan aldıkların ve infak ettiklerin günüyle saatiyle yazılıdır. Buna göre davran, çünkü sen ondan sorumlusun. Eğer sâlih kullarıma vaat ettiklerimi görseydin heyecandan nefsin bedenini terk eder ölürdün.”⁷⁰² er-Rahman, er-Rezzâk, el-Kerîm, el-Vâsi’, el-Mâcid, el-Muğnî, el-Vâris, el-Mukît, el-Hamîd, Zü’l-Celâl-i ve’l-İkram olan Allah Teâlâ, kullarının ihtiyaçlarını bilir, nimetleri dilediğine dilediği kadar nasip eder, ahiret sorumluluğunu taşıyan kullarına da er-Rahîm ismi ile vaad ettiği ilahî lütufları ikram edecektir. Dünyalık hiçbir şeye sahip olmayan Ruhullah kanaat sahibi bir kul olduğunu bizzat göstermiş, çevresindekilere de azla yetinmenin önemini vurgulamıştır.

3.3.5. Zikir

Zikir; “Allah’ı adını tesbih etmek, O’nu anmak, O’ndan gafıl olmamaktır.”⁷⁰³ Korku (havf) veya sevginin çokluğu sebebiyle, gaflet meydanından müşahede alanına çıkış⁷⁰⁴ olarak

⁶⁹⁶ Müslim, Zekât, 125; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 636.

⁶⁹⁷ Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 490.

⁶⁹⁸ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsâ*, s. 121.

⁶⁹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 159.

⁷⁰⁰ Markos 7: 20-22.

⁷⁰¹ Özdeyişler 14: 30.

⁷⁰² Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 469.

⁷⁰³ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 158.

da tarif edilir. Zikir kelimesi Kur’ân’da itaat ve amel, dil ile zikretmek, kalple zikir, bir şeyi başka bir kimseye hatırlatma/bahsetme, hıfz, saklama, şeref, vaaz, haber, vahiy, Kur’ân, Tevrat, levh-i mahfuz, beyan, tefekkür, beş vakit namaz, ikindi namazı gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁷⁰⁵

“Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.”⁷⁰⁶ Bu âyet ile zikrullahın kalplerin mütmain olmasındaki etkisi gözler önüne serilmiştir. Hz. Muhammed’in, “Her şeyin bir cilâsı vardır, kalplerin cilâsı da Allah’ı anmaktır. İnsanı Allah’ın azabından en çok koruyacak şey ancak zikrullahtır.”⁷⁰⁷ hadisi âyetin mânâsını ve zikrin önemini açıklar niteliktedir.

Hz. Peygamber, Allah’ı zikreden kimseyi diriye, zikretmeyen kimseyi ise ölüye benzetmiştir.⁷⁰⁸ Bu hadis şöyle açıklanabilir: “Nefesler sayılıdır. O’nu anmadan boşa giden her nefes ölüdür, ancak Rabbinizi zikrederek çıkan nefes canlıdır ve O’na bağlıdır.”⁷⁰⁹

Nebi Îsâ (a.s) şöyle demiştir: “Konuşması zikir, susması tefekkür, bakışı ibret olan bir kimse benim gibidir.”⁷¹⁰ Onun bu sözü, muallim ve örnek olan Îsâ Peygamberin (a.s) hayatında zikrin ve tefekkürün nasıl yer ettiğinin anlaşılması sağlamaktadır. İncillerde de şöyle geçer: “İsmi takdis edin.”⁷¹¹ “Öyle ki, gönlüm seni ilahîlerle övsün, sadık kulların sana övgüler sunar, görkemli adını överiz.”⁷¹²

Hz. Îsâ buyurmuştur ki: “Dünyalığın en küçük âfeti onu ıslah edeceğim diye Allah’ı zikirden alıkoymasıdır. Hâlbuki Allah’ı zikir, her şeyden büyük ve faziletlidir.”⁷¹³ Esas olan orucun ekmekle değil, Tanrı’nın sözüyle açılmasıdır; zira ekmek boş mideyi doldurur, Tanrı’nın sözü ise ruhu, kalbi, aklı besler.⁷¹⁴ Tanrı sözünün tohum gibi akıl sahibi insanlarda anlaşılıp, benimsenerek amele dönüşeceği vurgulanmıştır. “Kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.”⁷¹⁵ bu âyetle de anlaşılır ki; Tanrı sözü, manevî açlığı giderir.

Hz. Îsâ’nın şu ifadesi de zikrin önemi ile ilgilidir: “Allah’ın zikri dışında çok konuşmayın, çünkü yumuşak da olsa kalpleriniz katılaşıp. Kasvetli (katı) kalp ise Allah azze

⁷⁰⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 546.

⁷⁰⁵ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 134, 135.

⁷⁰⁶ Ra’d 13/ 28.

⁷⁰⁷ Buhârî, Deavât, 5; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 172.

⁷⁰⁸ Buhârî, Dua, 80.

⁷⁰⁹ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 170.

⁷¹⁰ Gazzâlî, *İhya*, c. 4, s. 764.

⁷¹¹ Mezmurlar 100: 4.

⁷¹² I. Tarihler 29: 11-13.

⁷¹³ Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 702.

⁷¹⁴ Ergenç, *İncil’in Satır Aralarında Böyle Buyurdu Îsâ Mesih*, s. 59.

⁷¹⁵ Ra’d 13/28.

ve celleden uzaktır. Fakat sizler bunu bilmiyorsunuz.”⁷¹⁶ Ruhullah burada zikrin kalp üzerindeki etkisini vurgulamış olmaktadır. Dil ile zikir Hafız Allah’a yakın, yumuşak bir kalbi kazanmayı sağlar. Böyle bir kalp de, dil susunca zikre devam eder. “Sen ne zaman zikirden susarsan, sükût haline geçersen, göğüsteki kalp zikir talep etmek için harekete geçer. Tıpkı ana karnındaki çocuğun hareketi gibi. Çünkü kalp Hz. Îsâ, zikir ise onun beslendiği sütü gibidir.”⁷¹⁷

“Îsâ (a.s) Allah Teâlâ’dan, şeytanın insan karşısındaki konumunu kendisine göstermesini ister. Bir de bakar ki, şeytanın başı yılanbaşı gibidir ve başını insanın kalbi üzerine koymuştur. Kul, Allah’ı anınca uzaklaşır, O’ndan gafil olunca yine gelir.”⁷¹⁸ bu ifade ile de Hz. Îsâ’da zikrin önemi anlaşılmaktadır.

Kutsal Kitap’ta geçen şu veciz ifade Rabbin her an zikredilmesi gerektiği ile ilgilidir: “Gümüş tel kopmadan, altın tas kırılmadan, testi çeşmede parçalanmadan, kuyu makarası kırılmadan, toprak geldiği yere dönmeden, ruh onu veren Tanrı’ya dönmeden, seni yaratanı anımsa.”⁷¹⁹

3.3.6. Allah’a Teveccüh

“Teveccüh kelimesi; lügatte yönelmek, gitmek, kastetmek anlamlarına gelir. Allah’a teveccüh: Tamamen Allah’a yönelmek, Allah’tan başkasına meyletmemek, kalbin Allah’la dolu olmasıdır. Zâhid kişi zaten Allah’tan başka şeylere, mâsivâyâ kalbinde yer vermeyen kişidir.”⁷²⁰ “Teveccüh, kalbin Hakk’a yönelmesi, boyun eğmesi ve her çeşit varlık sûretinden arınmakla Hakkı gözetmektir.”⁷²¹

“Artık hep O’na yönelin.”⁷²² “Hepiniz Allah’ın ipine sımsıkı sarılın.”⁷²³ “Ey iman edenler! Gönülden gelen bir tevbe ile Allah’a yöneliniz.”⁷²⁴ “Hepiniz tevbe ederek Allah’a yönelin ki kurtuluşa eresiniz.”⁷²⁵ âyetlerinde Allah’a teveccüh vurgusu vardır.

“Hz. Muhammed (s.a.v), sadece Rabbe dönük olma, sadece O’ndan isteme/bekleme Basîr ve Kadîr Allah’tan başkasından bir şey istenmemesine şu sözlerle dikkat çekmiştir: *Kim*

⁷¹⁶ İmam Beyhaki, *Kitabü’z-Zühhd*, n. 407, s. 125.

⁷¹⁷ Kübra, *Tasavvufî Hayat*, s. 117.

⁷¹⁸ Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. I, s. 278; Hayek, *İslâmda Îsâ*, s. 117.

⁷¹⁹ Vaiz 12: 6-7.

⁷²⁰ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 174.

⁷²¹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 165.

⁷²² Fussilet 41/ 6.

⁷²³ Âl-İmrân 3/ 103.

⁷²⁴ Tahrîm 66/ 8.

⁷²⁵ Nûr 24/ 31.

*sıkıntıya düşer de halini insanlara açarsa, sıkıntıdan kurulamaz. Fakat düştüğü sıkıntıyı Allah'a havale eden kimseye Allah er veya geç bir rızık verir.”*⁷²⁶

Thomas Kempis'e (ö. 876/1471) atfedilen eserde şu ifade yer almaktadır: “Kurtarıcı İsa (a.s): Geçici olan her şeyi bir yana bırak; yalnız sonsuz olan şeyleri ara. Çağın her şeyi yalan dolanla dolu değil mi? Yaradan tarafından terk edilmişsen yaratıkların hepsi gelse ne işine yarayabilir ki? Öyleyse her şeyden vazgeçerek Yaradan'ına sadık olmaya, O'na hoş görünmeye çalış ki, bir gün gerçek mutluluğu tadabilesin.”⁷²⁷

“Havâirileri Hz. İsa'ya sordular: Allah rızası için en doğru nasihati veren kimdir? Hz. İsa: Allah'a karşı olan vecibelerini insanlara karşı olan vecibelerinden daha önce yerine getiren ve Allah'a karşı olan vecibelerini insanlara karşı olan görevlerinden daha üstün tutandır.”⁷²⁸

Bir adam Hz. İsa'ya gelip sordu; “Allah katında bir kul nasıl gerçek bir dindar olabilir?” Hz. İsa; “Bu çok kolaydır. Allah'ı tüm kalbinle gerçekten sevmelisin, tüm çabanı ve gününü onun yolunda harcamalısın.”⁷²⁹ Bu sözden de anlaşıldığı gibi kişinin bütün vaktini emeğini mâsivâyâ yöneltmesi yerine kalbi/ilgisi Allah'a dönük olarak yaşaması asıl dindarlığı ortaya koymaktadır. İncil'den bu duruma şöyle örnek verilebilir: “Kutsal adıyla övünün, Sevinsin Rabbe yönelenler!”⁷³⁰ “Rabbe yöneldiği sürece Tanrı onu başarılı kıldı.”⁷³¹ Kul, Allah'a yöneldiği sürece Rab ona tevfiğiyle muvaffakiyet nasip etmektedir.

Allah Teâlâ, Hz. İsa'ya şöyle vahyetti: “Beni tek kaygın kıl. Beni kıyametten sonraki hayatın için hazinen kıl. Bana imân et, ben de sana rızkını vereyim. Başka hiçbir şeyi Rabbin belleme, yoksa seni terk ederim.”⁷³² “Cüneyd-i Bağdâdî'nin ifadesiyle: ‘Allah'a yönelen kişide; O'ndan başka bir matlûb (istenen), mahbûb (sevilen) ve maksûd (kastedilen) olmamalıdır. Başka bağ ve hislerle kalbi meşgul etmemek gerekir. Aksi halde insan bütün gücüyle ve tefekkürüyle O'na yönelemez.”⁷³³

“İsa b. Meryem'e (a.s); ‘Ey İsa! Kendilerinde hiçbir korku ve kederin olmadığı Allah dostları kimlerdir?’ diye sormuşlar. İsa (a.s); ‘Onlar; insanlar dünyanın zahirine bakarken, dünyanın batinına bakanlardır, insanlar dünyanın önünü düşünürken, sonunu düşünenler, kendilerini öldürmesinden endişe ettikleri şeyi (nefslerini) öldürenler, kendilerini er geç terkeceğini bildikleri şeyi terkedenlerdir. Allah'ı ve Allah'ın zikrini çok severler. Allah'ın

⁷²⁶ Tirmizî, Zühd, 18; Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 176.

⁷²⁷ Kempis, Thomas, *Kurtarıcı İsa'nın İzinde*, çev. Dominik Pamir, Ohan Basımevi, İstanbul 1988, s. 69-70.

⁷²⁸ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 86.

⁷²⁹ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 99; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'z-Zühd*, n. 332, s. 88.

⁷³⁰ Mezmurlar 105: 3.

⁷³¹ 2 Tarihler 26: 5.

⁷³² Khaldi, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 103, 104; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'z-Zühd*, n. 468, s. 123.

⁷³³ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 175.

nuru ile aydınlanır. O'nun nuru ile çevrelerine ışık saçarlar.' demiştir.”⁷³⁴ Bu durum Hz. İlsâ'nın geçici dünya meşgalelerinden Allah'a yönelme, Allah'a teveccüh etme konusunda insanları yönlendirdiğinin bir işaretidir.

3.3.7. Sabır ve Şükür

Tahammüllü olmak, sebatkârlık veya dayanıklılık anlamlarına gelen sabır, sıkıntılı ve acılı durumlarda itidali korumak ve Metîn Allah'ın emrini yerini getirme uğruna her türlü güçlüğü üstesinden gelmek için ruh direncine sahip olmak anlamına gelir.⁷³⁵ Sabır, nefsin haz duyduğu şeylerden mücâhede ile uzak kalmaktır.⁷³⁶ Sabır bir temizleyicidir, eşya onunla temizlenir.⁷³⁷ Elem, sıkıntı ve belalara sızlanmayı terketmek demektir.⁷³⁸ Sabır, tevekkülü gerektirir.⁷³⁹ Necmüddin Kübrâ (ö. 618/1221) sabrı, nefis mücâhedesini olarak görmüştür.⁷⁴⁰

Şükür ise yapılan iyiliği ve güzelliği bilmek, onu açığa çıkarmak ve yaymak, iyiliği ve güzelliği övmek, minnettarlık etmek gibi mânâlara gelmektedir.⁷⁴¹ Cüneyd-i Bağdâdî; “Şükür, Allah Teâlâ'nın nimetini kalben itiraf etmek ve dil ile ona senâda bulunmaktır.”⁷⁴² demiştir. Kul, Allah'ın lütuf ve nimetlerini dile getirir ve onu överse şükretmiş olur. Nimetin değerini bilmek olan şükürde ilim, hâl ve amel olmak üzere üç esas vardır ki bunlar: Nimeti bilme; dil, beden ve kalple yerine getirme; bu nimeti ibadette ve sevap kazandıran işlerde kullanma, iyiliğe ve hayra niyetlenme; nimet içinde nimeti vereni düşünme şeklindedir.⁷⁴³ Geylânî; “Dil ile yapılan şükürün, nimetin Allah'tan olduğunu kabul edip, onu halka bağlamamakla meydana geldiğine; kalp ile şükürün de sendeki nimetlerin tümünün, dışta ve içte, hareket ve sekenatındaki menfaatlerin, lezzetlerin cümlesinin, başkasından değil ancak Allah'tan olduğuna, sürekli ve sağlam bir şekilde inanmanla olduğunu”⁷⁴⁴ ifade etmiştir. Şükür ehlinin ifadesiyle; Allah'ın nimeti yiyecek ve içecek değildir. İlahî nimetler çeşitlidir. Allah'ın verdiği nimetler türlü türlü olduğu gibi O'na çeşitli şekillerde şükretmek gereklidir.⁷⁴⁵

⁷³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'z-Zühd*, n. 339, s. 89.

⁷³⁵ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yay., İstanbul 2017, s. 177.

⁷³⁶ Gökcan, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 177.

⁷³⁷ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 158.

⁷³⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 172.

⁷³⁹ Serrâc, *el-Lüma*, s. 30.

⁷⁴⁰ Gökcan, *Temel Ahlâkî Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 177.

⁷⁴¹ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 199.

⁷⁴² Şîrvânî, *Şifâü'l-Esrar*, s. 247.

⁷⁴³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 338.

⁷⁴⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 466.

⁷⁴⁵ Nahşebî, *Silku's-Sulûk*, s. 208.

Gazzâlî tevbeden sonra geçen “İmanın yarısı sabır, yarısı şükürden oluşur.” rivâyetine değinerek sabır ve şükür kavramlarına birlikte yer vermiştir.⁷⁴⁶ Hücvirî; “Şüphesiz ki Allah, nimete şükredilmesini emretmiş, yakınlığın artması için şükürü sebep kılmıştır.”⁷⁴⁷ diyerek şükürün, Allah’a yakınlaştırdığını ifade etmiş olmaktadır. Bir âyette; “Eğer şükrederseniz, arttırırım.”⁷⁴⁸ buyurulmuş; diğer bir âyette; “Şüphe yok ki, Allah sabırlılarla beraberdir.”⁷⁴⁹ denmiştir. Sabrın büyüklüğüne işaret için hadis-i şeriflerde şöyle buyurulmuştur: “İmanda sabır, vücuttaki baş gibidir.”⁷⁵⁰ ve “Sabır, imânın hepsidir.”⁷⁵¹ Kelâm ehli; “Şükür, nefsi mağlup etmek ve onu sabır kılıcı ile katletmektir.” demiştir.⁷⁵²

“Sehl Tüsterî: Afiyete karşı sabır, belaya karşı sabırdan daha şiddetlidir demiştir. Sahabeden biri de: Sıkıntılarla imtihan edildik sabrettik, fakat genişlikte imtihan edildik sabredemedik diyerek nimetlere karşı sabrın, musibetlere karşı sabırdan daha zor olduğunu açıklamış olmaktadır.”⁷⁵³

Hız. İsmâ'nın sabrın önemi ile ilgili şu sözü zikredilebilir: “Sabırlı insan için felaketler sonunda huzur getirir, günahkâr insan için ise huzur sonunda felaket gelir.”⁷⁵⁴ “Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır.”⁷⁵⁵ âyeti gereğince de imân sahibi zor ve sıkıntılı zamanlarda sabırlı olmalıdır. Rahim olan Allah onun sabrının mükâfatını er geç verecektir. Günaha bulanmış, zevk-ü sefa içinde yaşayan, mâsivâyâ boğulmuş, ahiret derdi taşımayan, sabırlı olma endişesi bile duymayan kimsenin sonu da ızdırap olacaktır.

Hız. İsmâ'nın şükür ile ilgili bir sözleri de şöyledir: “Allah kullarına nimetlerinden ihsan ettiğinde, kulları için tek doğru ve münasip şey; Allah’a alçak gönüllülükle şükretmektir.”⁷⁵⁶ “Her şeye kadir olan Allah, kendisine karşı günah işleyenlere büyük acılar vermeyecek olsa da, Allah’a itaat etmemek ve O’nun ihsan ettiği nimetler için şükürde kusur etmek doğru değildir.”⁷⁵⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de; “Doğrusu biz sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!”⁷⁵⁸ “Hâlbuki O, sizin için kulakları,

⁷⁴⁶ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 99.

⁷⁴⁷ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcub*, s. 88.

⁷⁴⁸ İbrahim 14/ 7.

⁷⁴⁹ Bakara 2/ 153.

⁷⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm, Musannef, thk. Muhammed Avvâme, I-XXVI, Dâru'l-Kible, Cidde 2006, XV, 629.

⁷⁵¹ Geylânî, *Fütûh'ül-Gayb*, s. 99, 186.

⁷⁵² Şîrvânî, *Şifâü'l-Esrar*, s. 247.

⁷⁵³ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 182.

⁷⁵⁴ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsmâ*, s. 81.

⁷⁵⁵ İnşirâh 94/ 5.

⁷⁵⁶ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsmâ*, s. 131.

⁷⁵⁷ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsmâ*, s. 152.

⁷⁵⁸ A'râf 7/ 10.

gözleri ve gönülleri yaratandır. Ne kadar az şükrediyorsunuz!”⁷⁵⁹ “Sonra onu şekillendirip ona ruhundan üfledi. Sizin için işitme, görme ve idrak duygularını yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz!”⁷⁶⁰ “De ki: O, sizi yaratan ve size kulaklar, gözler ve kalpler verendir. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!”⁷⁶¹ âyetleriyle şükürün azlığına itap vardır. Şükürle ilgili olarak Hz. Muhammed (s.a.v); “Aza şükretmeyen çoğa da şükretmez.”⁷⁶² ve “İnsanlara teşekkür etmeyen Allah’a da şükretmez”⁷⁶³ buyurmuştur.

Hz. İsa’nın; “Aradığınızı ancak arzularınızdan vazgeçerseniz elde edeceksiniz. Sevdiğinize (Allah Teâlâ’nın rızâsı, cennet) ancak sevmediğinize (musibet, hastalık, fakirlik, ibadet gibi) katlanırsanız ulaşacaksınız.”⁷⁶⁴ sözü, vera’ ile birlikte sabra verdiği önemi anlaşılır kılmaktadır. Hz. İsa’nın, İncillerde “Tanrı’nın onu işitmesine, ekmeklere, kâseye, balıklara ve gerçeklerin açıklanmasına” şükrettiği görülmektedir.⁷⁶⁵ Hz. Peygamberin (s.a.v) sabırlı ve şükreden kulların, din ve dünya konusundaki bakış açısını gösteren şu hadisi önemlidir: “Kim din bakımından kendisinden daha üst mertebede, dünya bakımından da daha alt seviyede olan birine bakarsa, Allah onu sabırlı ve şükreden biri olarak kaydeder. Kim de din bakımından kendisinden daha alt mertebede, dünya bakımından da daha üst düzeyde olan birine bakarsa, Allah onu ne sabırlı ne de şükreden bir kul olarak kaydeder.”⁷⁶⁶

Gezginci vaiz tabirine yakışır şekilde Hz. İsa sürekli gezerek halka öğretisini açıklamıştır.⁷⁶⁷ Hz. İsa’nın korunacağı evi, taşı, tarağı, başının altına koyacak taştan yastığı bile olmamış; kutsal değerler uğrunda ezâ çekmenin örnekliğini göstermiştir. “Kalabalık yüzünden yemek bile yiyemediği ortamlar olmuştur.”⁷⁶⁸ Hz. Muhammed’in (s.a.v); “Cehennem şehvet perdeleriyle, cennet de nefsin hoşlanmadığı mükellefiyet perdeleriyle perdelenip örtülmüştür.”⁷⁶⁹ sözü zorluk ve sıkıntılara karşı daha sabırlı olmayı teşvik edicidir.

Hz. İsa, baskı ve sıkıntılara karşı gösterdiği sabır ve mücadelenin büyüklüğü ile ülü’l-azm sıfatına sahip bir peygamberdir. Nice zorluklara katlanan İsa aleyhisselâmın şu sözü burada bir örnek olarak zikredilebilir: “Küstahlardan gelen söze bile sabırla karşılık verin, on

⁷⁵⁹ Mü’minun 23/ 78.

⁷⁶⁰ Secde 32/ 9.

⁷⁶¹ Mülk 67/ 23.

⁷⁶² Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/278, 375; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 4, n.2614, s. 100.

⁷⁶³ Ebû Davûd, Edeb 11; Tirmizî, Birr 35; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 4, n.2613, s. 100.

⁷⁶⁴ Hayek, *İslâm’da İsa*, s. 141, 362, 363; İmam Beyhaki, *Kitabü’z-Zühâ*, n. 407, s. 125.

⁷⁶⁵ Matta 14: 19, 15: 36, 26: 26, 26: 27; Markos 6: 41, 8: 6, 8: 7, 14: 22, 14: 23; Luka 9: 16, 10: 21, 22: 17, 22: 19, 24: 30; Yuhanna 6: 11, 6: 23, 11: 41.

⁷⁶⁶ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 4, n.2637, s. 114.

⁷⁶⁷ Matta 9: 35; Markos 6: 6; Luka 13: 22; Çetin, *Hz. İsa’nın Dağdaki Vaazının Hristiyanlık Açısından İncelenmesi*, s. 574.

⁷⁶⁸ Markos, 3/20; Çetin, *Hz. İsa’nın Dağdaki Vaazının Hristiyanlık Açısından İncelenmesi*, s. 567.

⁷⁶⁹ Buhârî, Rikâk, 28; Müslim, Cennet 1; Tirmizî, Cennet, 31.

mislini kazanacaksınız.”⁷⁷⁰ Hz. İsa’nın şükriyle ilgili Rabbe seslenişi şu şekilde geçmektedir: “Ey Allah’ım, şükürlerim Senden gelen bir nimet iken ve onlar için şükretmem gerekirken Sana nasıl şükredeceğim?” Allah bunun üzerine ona şunu vahyetti: “Bunu biliyorsan, bana şükretmiş olursun zaten.”⁷⁷¹ Ruhullah, es-Sabûr ve eş-Şekûr olana karşı daima sabırlı ve şükreden bir kul örneği göstermiştir.

3.3.8. Murakabe

Sözlükte denetlemek, gözetlemek, korumak ve kendi iç âlemine bakmak anlamlarına gelen murakabe, tasavvufta kulun, nefsini kontrol altında bulundurması, Hasîb Allah ile birlikte olma bilincini diri tutması, Berr Allah’tan feyiz beklemesi demektir. Murakabe makamında bulunan kişinin davranışları, Müheymin Allah’ın rızasına uygun davranışlardır. Tasavvufta “kurb” denilen bu yakınlık arttıkça Celîl Allah’a “vuslat” gerçekleşir.⁷⁷²

Allah’ın güzel isimlerinden biri “Rakîb” olup, Allah’ın yarattıklarından bir an bile gâfil bulunmaması ve kendisinden hiçbir şeyin gizli kalmaması demektir. “*Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde (daimî) gözetleyicidir.*”⁷⁷³ ve “*Allah her şeyi gözetleyicidir.*”⁷⁷⁴ âyetleri Allah’ın, insanların bütün hallerini, yaptıklarını, davranışlarını, sözlerini görüp gözetken, kullarından haberi olan, bilen, koruyan, hiçbir şey ondan gizli kalmayan Rakîb sıfatını ifade eden birer örnektir. “*İsa (a.s): Ben onlara benim ve sizin Rabbiniz olan Allah’a ibadet edin diye Senin bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim. Ben onların içinde olduğum sürece onları gözetirdim, korurdum, üzerlerinde tanıktım. Ama beni içlerinden aldığında onları görüp gözetken Sen oldun, (zaten) Sen her şeye şahitsin.*”⁷⁷⁵ Bu âyette Hz. İsa’nın takipçilerini gözetmesi ortaya konulmaktadır. Sûfilere göre kişinin Allah’a karşı murakabesi her türlü iyiliğin kaynağıdır. Çünkü kul murakabe sayesinde kendini her türlü kötülükten uzak tutabilmekte ve işlediği hatalardan dönebilmektedir.⁷⁷⁶

Murakabe; kişinin kalbiyle Allah’ı mülâhaza etmesi demektir. Murakabe, kulun gönlüne ve iç dünyasındaki duygu ve düşüncelerine Allah Teâlâ’nın muttalî olduğunu bilmesi ve bu sebeple kalbini zikr-i ilahîden alıkoyacak kötü düşüncelerden arıtmasıdır.⁷⁷⁷ Kalbî ve zihnî teksiftir. Murakabe, gönüldeki düşüncenin Allah zikri ve fikri etrafında

⁷⁷⁰ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 193.

⁷⁷¹ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 191.

⁷⁷² Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 192.

⁷⁷³ Nisâ 4/ 1.

⁷⁷⁴ Ahzâb 33/ 52.

⁷⁷⁵ Mâide 5/ 117.

⁷⁷⁶ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 471, 545, 546.

⁷⁷⁷ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 164.

yoğunlaşmasıdır.⁷⁷⁸ Kulun, bütün hallerinden Rabbinin haberdar olduğunu bilmekte daim olması halidir.⁷⁷⁹

Abdürrekîb, gözeticisini (kendisini gözetip kollayan Rabbinin) kendisine nefsinde daha yakın gören kimsedir. O bunu, nefsinin fâni ve geçici olduğunu Rakîb isminin tecellisinde idrak ederek yapar. Allah'ın sınırlarını asla aşmaz.⁷⁸⁰ Allah; kuluna, yapacağı işi düşünmesini, ahvâlini gözetlemesini, ilim nuruyla doğruluğunu bildiği işi yapıp, doğru olmayan şeylerden kaçınmasını, yanlış bir işi düşünmemesini emretmiştir. Çünkü insan, içine doğan yanlış bir işi yapma düşüncesini savmazsa, içinde uyanan bu düşünce arzuya, arzu da çabaya, çaba da iradeye, irade de eyleme dönüşür. Eylem de tehlikelere ve Allah'ın gazabına sebep olur. Öyleyse kötülüğü kaynağından kurutmak gerekir ki bu kaynak da hâtırdır yani düşüncedir. Hz. İsa'nın İncil'de geçen; "Eğer sağ gözün günah işlemene neden olursa, onu çıkar at. Çünkü vücudunun bir üyesinin yok olması, bütün vücudunun cehenneme atılmasından iyidir. Eğer sağ elin günah işlemene neden olursa, onu kes at. Çünkü vücudunun bir üyesinin yok olması, bütün vücudunun cehenneme gitmesinden iyidir."⁷⁸¹ sözleri, kötülüğün kaynağının kurutulması gerektiğinin bir örneğini teşkil etmektedir. O halde kul, nefsinin bütün hareketlerini, işlerini gözden geçirmelidir. Geçici dünyanın kâr ve zararı hesap edilirken, ebedî mutluluğa ya da mutsuzluğa sebep olacak hareketlerini kontrol ve muhasebe etmelidir.⁷⁸² Kalbin murakabe ile kontrol altına alınması, onun olumsuz düşüncelerle olan alakasını ve kötülüklerle olan bağlantısını keser.⁷⁸³ Kişi kendisini hesaba çekip muhasebe etmelidir. Yaptığı yanlışları tespit etmeli ve bundan sonra onları işlememe yönünde tedbir almalıdır.

Tam bir iç hesaplaşma yapıp, yasaklardan kaçınarak, ibadetlere ve iyi davranışlara yönelerek murakabeye ulaşılabilir.⁷⁸⁴ Kuşeyrî'ye göre murakabe makamına ancak muhasebe makamından sonra ulaşılır. Kişi geçmişini muhasebe edip, halini düzeltip hak yolda ilerlediğinde murakabe makamına erişebilir. Gazzâlî basiret sahibi müminlerin her an Allah'ın murakabesi altında bulunduklarını, dolayısıyla her an kendilerini muhasebe edip, geçen ömrü içinde her uzvundan neler çıktığını düşünerek hallerine çeki düzen vermeleri gerektiğini belirtmektedir.⁷⁸⁵ Hz. İsa da insanın kendini muhasebe etmesinin önemini ve kişinin kendini kötülüğe sevkeden uzuvlarını tespit edip, onların işlerinin iyiye tahvil edilmesi gerektiğini

⁷⁷⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 165.

⁷⁷⁹ Cürcânî, *Ta'rifat*, s. 88.

⁷⁸⁰ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 376.

⁷⁸¹ Matta 5: 29-30.

⁷⁸² Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 218.

⁷⁸³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 165.

⁷⁸⁴ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 188, 189.

⁷⁸⁵ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 199, 203; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 218.

ifade etmiştir. Allah'ın kendisini daima gözlediğinin bilincinde olan kimse kötülüğe sebep olan şeylerden kurtulmalıdır.

Allah'ı kalp ile düşünmek, yoğun bir tefekkürle Allah'a teveccüh ederek bu durumda kesintisiz kalbî zikir ile meşgul olmak⁷⁸⁶ şeklinde ifade edilen murakabe; kişinin her an Allah'ın kendisini görüp, gözettiğini bilmesi ve O'nun nazarında kötü fiiller yapmaktan utanması ve sakınmasıdır.⁷⁸⁷ “Tefekkür kalbin lambasıdır; kişi, onun ışığı ile gelen nurları görür.”⁷⁸⁸ Murakabe, huzur makamında olmanın bir alametidir.⁷⁸⁹ Murakabe celâl ve cemâl arasında bir şakalaşmadır ki berzah-ı kübra ile isimlenip, mülk ve melekût vasıtası olan kalbin halden hale girmesi bu berzahla lakaplanmıştır.⁷⁹⁰ Murakabenin iki çeşidi vardır: Birincisi Allah'ın kendisini denetlemesinin, gözetlemesinin farkında ve şuurunda olmak ki bu kişinin kendisini hesaba çekmesini muhasebe etmesini sağlar. İkincisi de yasaklarından uzaklaşıp emredilenleri ihlâsla ve ihsanla yerine getirmektir.⁷⁹¹

Murakabenin ihsanla yakın anlamlı olduğu da söylenebilir ki Herevî, Allah'ın kulunu gözetmesini ihsan kavramı ile açıklamaktadır. Cibril hadisinde geçen “*İhsan, Allah'ı görür gibi ibadet etmendir. Sen O'nu görmüyor olsan da O seni görmektedir.*”⁷⁹² Hz. Peygamberin bu tanımı, murakabe ile ihsan kavramının aynı mânâyı ifade ettiğini göstermektedir.⁷⁹³

“Allah Teâlâ'dan Hz. İsâ'ya: Ey Meryemoğlu İsâ, tasasız vakitlerde uyanık ol ve dikkatinin özünü Bana yönelt ki arzunun ve de korkunun asıl nedeni Ben olayım. Kalbini Benim korkumla doldur. Gece uyan ve Benim neş'em sana ödül olacaktır. Gündüz Bana susamışlık duy. Bir gün katımda senin susuzluğunu gidereceğim.”⁷⁹⁴ Bu ifadede Yaradanın talebi Hz. İsâ'nın murakabesi üzerinedir. Kulun Rabbini gözetmesi, gönlündeki düşüncenin Allah zikri ve fikri üzerinde yoğunlaşmış olma durumu dikkati çekmektedir.

“Allah'ı çok zikredin, O'na çok şükredin ve O'nu takdis edin, Kendisine itaatte bulunun.”⁷⁹⁵ diyen ve nerede olursa olsun mübarek kılınan⁷⁹⁶ Hz. İsâ yalnız Allah'ı düşünür, her an O'nunla konuşur, O'na nazlanır, O'na halini arz eder.

⁷⁸⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 343;

⁷⁸⁷ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 186.

⁷⁸⁸ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, s. 26.

⁷⁸⁹ Mekki, *Kutü'l-Kulub*, c. 1, s. 362.

⁷⁹⁰ Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, s. 249.

⁷⁹¹ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 188.

⁷⁹² Buhârî, *Tefsir*, Lokman, 31.

⁷⁹³ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 200.

⁷⁹⁴ Hayek, *İslâm'da İsâ*, s. 113.

⁷⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'z-Zühd*, n. 302, s. 84.

⁷⁹⁶ Meryem 19/ 31.

3.3.9. Rızâ

Sözlükte hoşnut ve memnun olma, kabul etme, seçme gibi anlamlara gelen rızâ,⁷⁹⁷ ilahî hükümlerin veya kaderin acı tecellîleri karşısında kalbin huzur ve sükûn içinde olmasıdır.⁷⁹⁸ Rızâ; Allah'ın kulundan razı olması ve kulun Allah'tan razı olması şeklinde iki türdür. “Rızâ rıdvana (kulun rızâsı Allah'ın rızâsına) bitişince itminâna bitişmiş olur. Rızâ kuldan, rıdvan Aliyy Allah'tan olur. Rızâ ile rıdvanın birleşmesinden itminân, sükûn ve huzur hali doğar.”⁷⁹⁹

Tasavvuf yolu rızâ kapısıdır. Kulun Allah'tan, Allah'ın kulundan razı olması razıyye ve merziyye gibi iki tekâmül, nefis basamağını gösterir.⁸⁰⁰ Kişi nefsânî ve dünyevî perdeleri aralayıp, mâsivâdan sıyrılarak, Rabbine en yakın bu noktaya ulaşabilir. Allah'a bu derece yakın olan kişi dünyevî zevklerden ve dertlerden etkilenmez.⁸⁰¹

“Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş ve kazanç budur.”⁸⁰² Bu âyet, Hz. Îsâ'nın Rabbin; “Ey Meryemoğlu Îsâ! Sen mi insanlara beni ve annemi Allah'tan başka iki tanrı olarak benimseyin dedin?”⁸⁰³ sorusuna karşı verdiği cevabın ardından gelmiştir. Yani Hz. Îsâ, rızâ ve rıdvana ulaşmış olup, âyetle de bu durumun ilan edildiği bir peygamber olmaktadır. Nitekim Yuhanna İncili'nde Hz. Îsâ'nın şu hitabı yer almaktadır: “Çünkü ben her zaman O'nu hoşnut edeni (râzı olduğu işleri) yaparım.”⁸⁰⁴

Hz. Muhammed (s.a.v); “Allahım! Bizden razı ol ve bizi Senden razı olma derecesine yükselt!”⁸⁰⁵ diye dua etmiştir.

Hz. Îsâ'nın, “Allah bir kulu sevdiği vakit onu belalarla imtihan eder, eğer sabrederse onu tercih eder, razı olursa onu ihtiyar eder, kendine seçer.” sözüyle Allah Teâlâ'nın kulunu belalarla imtihan ettiği vakit onu temizlemeye kastettiği anlaşılır.⁸⁰⁶ Burada rızâyâ ulaşma yolunda sabrın da önemli olduğu vurgulanmaktadır. Sabrın rızâyâ ulaşmadaki önemi İncil'de şu şekilde geçmektedir: “Haksız yere acı çeken kişi, Tanrı bilinciyle acıya katlanırsa, Tanrı'yı hoşnut eder. Çünkü günah işleyip dövüldüğünüzde dayanırsanız, bunda övülecek ne var? Ama iyilik edip acı çektiğinizde dayanırsanız, Tanrı'yı hoşnut edersiniz.”⁸⁰⁷

⁷⁹⁷ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 553.

⁷⁹⁸ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 93.

⁷⁹⁹ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 168.

⁸⁰⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 399.

⁸⁰¹ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 193.

⁸⁰² Mâide 5/ 119.

⁸⁰³ Mâide 5/ 116.

⁸⁰⁴ Yuhanna 8: 29.

⁸⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 34; Tirmizî, *Tefsir*, 23/1.

⁸⁰⁶ Gazzâlî, *İhya*, c. 4, s. 591.

⁸⁰⁷ 1 Petrus'un Mektubu 2: 19, 20.

Gazzâlî rızâyı muhabbetin meyvelerinden biri olarak görmekte ve onu mukarrebûnun en üst makamları arasında saymaktadır.⁸⁰⁸ Rızâ, tasavvufta ulaşılabilen en son makamdır, kişi böylece nefsanî ve dünyevî perdeleri aralayarak mâsivâdan sıyrılıp Rabbine en yakın noktaya ulaşır.⁸⁰⁹ Allah'ın rızâsına ulaşmada inanç faktörü İncil'de tek cümle ile şöyle geçmektedir: “İmân olmadan Tanrı'yı hoşnut etmek olanaksızdır.”⁸¹⁰

3.3.10. Recâ

Recâ, kalbin ileride olacak sevimli ve güzel bir şeye bağlanması, Raûf Allah'ın cömertliğine güvenmek, Gafûr Allah'ın celâlini cemâl gözüyle görmek, Rabbin lütuf ve ihsanlarından dolayı kalbin O'na yakın olması, Allah Teâlâ'nın rahmetinin genişliğine bakmaktır.⁸¹¹ Recâ, ümitsizliğin zıddıdır.⁸¹² Dinî hükümleri yerine getirerek, Vâcid Hakk'ın yakınlığını (kurb) ve mürüvvetin sağlam olması için fütüvvet makamını ümit etmektir. Muktedir Hak'la karşılaşmaya iştîyak duymak, hayatı sevimsiz bulmak ve insanlardan uzaklaşmaktır.⁸¹³ Recâ tevbeden önce, af da tevbeden sonradır.⁸¹⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de recâ kelimesi “ummak” anlamında kullanılmıştır. “*Kim Rabbinin rızâsını kazanmayı umarsa, sâlih amel işlesin (dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koysun) ve ibadetlerinde Allah'a (Rabbine özgü kullukta) hiçbir şeyi ortak koşmasın.*”⁸¹⁵ Hz. Peygamber (s.a.v); “*Allahım! Rahmetini ümit ediyorum.*”⁸¹⁶ şeklinde dua etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de recâ, ummak anlamında kullanıldığı gibi, Rafî' Allah'tan ümit kesmemek, Allah'ın merhametli ve bağışlayıcı olması gibi daha kapsamlı anlamlarda da kullanılmıştır. Kutsal Kitap'ta recâyâ örnek bir söylem şöyle geçmektedir: “Ama Rabbin gözü kendisinden korkanların, sevgisine umut bağlayanların üzerindedir; böylece onları ölümden kurtarır, kıtlıkta yaşamalarını sağlar.”⁸¹⁷ Umut etmek, gelecekte olacılara dair yürekten bir güven, hattâ sarsılmaz bir inanç beslemektir. Çünkü bu olacaklar Tanrı'nın vaadlerine ve vahyine dayanır. “İman, umut edilenlere güvenmek, görünmeyen şeylerin varlığından emin

⁸⁰⁸ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 93.

⁸⁰⁹ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 193.

⁸¹⁰ İbraniler'e Mektup 11: 6.

⁸¹¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 301.

⁸¹² Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 231.

⁸¹³ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 297, 22.

⁸¹⁴ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 232, 237.

⁸¹⁵ Kehf 18/ 110.

⁸¹⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 101.

⁸¹⁷ Mezmurlar 33: 18-19.

olmaktır.”⁸¹⁸ Bu ifadeden de anlaşılmaktadır ki Hristiyanlıkta Rabbe karşı ümitli olmak doğrudan doğruya imân ile ilgilidir. Ve Tanrı, umudun kaynağıdır.⁸¹⁹

Hücvirî’ye göre her peygamber bir makam üzerindedir: Hz. Âdem tevbe, Hz. Nuh zühd, Hz. İbrahim teslimiyet, Hz. Musa mâbed, Hz. Davud hüzn, Hz. Îsâ recâ, Hz. Yahyâ havf ve Hz. Muhammed zikir makamındadır.⁸²⁰ Hz. Îsâ’nın recâ makamında olması onun Allah’ın affediciliğine olan ümidinden kaynaklanır. Nitekim şu kıssa da bu durumu açıklamaktadır: “Hz. Îsâ ve Hz. Yahyâ karşılaşırlar. Hz. Yahyâ; Ya Îsâ! Katiattan ve irtibatın kesilmesinden emin mi oldun? diye sorar, buna karşı Hz. Îsâ şöyle der: Ey Yahyâ! Sen de Allah’ın rahmetinden ümit mi kestir? Şimdi ne senin ağlamam ve karamsar olman hükmü değiştirir ne de benim mütebessim ve iyimser olmam, kaçınılmaz olan kazâyı geri çevirir.”⁸²¹ Bu kıssadan, havfın ağlamayı gerektiren bir korku olduğu; recânın da gülmeyi ve sevinmeyi gerektiren bir ümit olduğu anlaşılmaktadır. Hasan b. Mevlâ Muhammed, recânın bir kimsenin kalbine, Hz. Îsâ’nın kalbine doğduğu gibi doğacağını belirlemiştir.⁸²²

Kafalı’nın bu konuyu edebî olarak ifadesi şöyledir: “Ümit-korku terazisinde Yahyâ aleyhisselâm, Allah’ın haşyetinden Gaffar, Tevvab ismine sığınmıştır; kalbi huşuyla tir tir titrerken, gözünde hep yaş ve hüzn vardır. Îsâ aleyhisselâm ise recâ makamının belirginliği ile Allah’ın sonsuz merhamet ikliminde, Rahman ve Lâtif isimlerini vird edinmiş kalbi huşuyla tir tir titrerken gözünde umut yüzünde hep tebessüm olmuştur.”⁸²³

3.3.11. İnbisat ve Üns

İnbisat, tasavvufta kişinin ayıp ve kusur işleme ihtimalinden kaynaklanan utanma duygusunu bırakıp rahat bir şekilde hareket etmesini ifade eder.⁸²⁴ Kâşânî’nin dediği gibi; açılmak anlamına gelen inbisat, geniş gönüllülükle yaratılışına göre hareket etmek, haşmetten çekinmemek ve ürkmemek olup ünsün neticelerindendir. Üns, Mü’min Hakka yaklaşmanın özüdür. İlahî mertebenin güzelliğinin eserini kalpte görmeyi anlatmak için kullanılır; bu celâlin cemâlidir.⁸²⁵ “Üns, haşmete yükseltir; Allah ile beraber olmanın heybeti devam eder, nefis itminâna erer ve Allah’la rızâ haline gelir.”⁸²⁶ Üns halinin zıddı; ürkeklik, yabanî ve yoz olmak mânâsına gelen vahşettir. Kişi, Hak’la ünsiyet ettiği nispette halka (mâsivâyâ)

⁸¹⁸ İbraniler’e Mektup 11: 1.

⁸¹⁹ Romalılar’a Mektup 15: 13.

⁸²⁰ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcub*, s. 430; Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 267.

⁸²¹ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcub*, s. 434.

⁸²² Gökcan, *Münebbihâtü’l-Kulûb*, s. 160, 161.

⁸²³ Kafalı, *Seçilmiş Kadın Hz. Meryem*, s. 182.

⁸²⁴ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 374, 375

⁸²⁵ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 84-86.

⁸²⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 509.

yabancılaşır. Üns, âşığın sevgilisiyle samimi olması, resmîliğin ortadan kalkmasıdır.⁸²⁷ “Kullarım sana Beni soracak olurlarsa (bilsinler ki), Ben (kendilerine) çok yakınım.”⁸²⁸ ve “Biz ona şah damarından daha yakınız.”⁸²⁹ meâlindeki âyetler ünsü savunanların delillerindendir.

Hiz. Peygamber’in (s.a.v) kaygı verici bir açıklama yaptığında sahâbîlerin üzüldüklerini, hemen ardından müjdeleyici bir açıklama yapınca da sevindiklerini bildiren hadisler vardır.⁸³⁰ Bu iki durum kabz ve bast hâllerine örnek teşkil etmektedir. Üns, kişide ümit halinin yerleşmesi ve artması demektir. Üns halindeki kişi, sahv (uyanık, kendinde) durumundadır ve bekâ halindedir. Üns, Allah’ın cemâl sıfatıyla kulun kalbine tecellî etmesiyle olur. Muhabbet ünse götürür. Üns, vuslatın ve merhametin neticesidir.⁸³¹ Cüneyd-i Bağdâdî; “Üns, heybetin varlığı ile yüksek hayâ duygusunun birlikte bulunmasıdır.” derken; Ruveym (ö. 303/915-16); “Üns, kişinin her şeyden, hattâ kendi nefsinden bile uzaklaşmasıdır.” demiştir.⁸³² “Ebu Talîb el-Mekkî’ye (ö. 386/996) göre üns makamı, muhabbet ve münacat makamıdır. Gazzâlî’ye göre; ünsiyet halinin devamı, ağırlaşması ve kişi üzerinde hâkim olması ile birlikte şevkin getirdiği endişe, perdelenme ve halin değişmesi gibi korkulardan arınılarak; kişinin sözlerindeki, fiillerindeki ve Bâsıt Rabbi ile olan münacatındaki rahatlık ve genişlik halidir inbisattır.”⁸³³

Üns, kişinin Allah’a olan hüsn-i zannından dolayı ümidinin korkusuna galip gelmesidir, ünsün verdiği rahatlıkla Hakk’a yakın olma talebinde cesur davranmak ve yakîn kuvveti sebebiyle de çekingenlikten kaçınmak da inbisattır.⁸³⁴ Yuhanna İncili’nde geçen şu ifadeler Hiz. İsa’nın Selâm ve Halîm Allah’a yakınlık kurmasındaki rahatlık noktasında üns ve inbisat haline örnek sayılabilmektedir: “Ben gerçek asmayım ve Babam bağcıdır.”⁸³⁵ “Baba’nın beni sevdiği gibi, ben de sizi sevdim. Benim sevgimde kalın.”⁸³⁶ “İşte şimdi sana geliyorum. Sevincimin onlarda tamamlanması için bunları ben dünyadayken söylüyorum.”⁸³⁷

“Hiz. Yahyâ ömrü boyunca hiç gülmemişti. Hiz. İsa ise yaşadığı sürece hiç ağlamamıştı. Bunun sebebi ilkinin munkabız ve inkıbaz halinde, ikincisinin münbasıt ve inbisat halinde

⁸²⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 368.

⁸²⁸ Bakara 2/ 186.

⁸²⁹ Kâf 50/ 16.

⁸³⁰ Buhârî, Rikâk, 45; Müslim, İmân, 379; Tirmizî, Cennet, 13.

⁸³¹ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 203.

⁸³² Nahşebî, *Silku’s-Sulûk*, s. 26.

⁸³³ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 227, 375.

⁸³⁴ Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 315.

⁸³⁵ Yuhanna 15: 1.

⁸³⁶ Yuhanna 15: 9.

⁸³⁷ Yuhanna 17: 13.

olmalarıdır.”⁸³⁸ Doğarken dahi şeytanın dokunmasından korunan Hz. İsa, daha beşikteyken annesini kavmine karşı korumak adına Allah’ın mucizesi olarak konuşmuştur. İlk olarak kulluğunu ilan eden Ruhullah ardından kendisine kitap ve hikmet verildiğinden, nerede olursa olsun mübarek kılındığından ve görevlerinden konuşup sonra; “*Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün selam banadır.*”⁸³⁹ sözünü söylemiştir. Âyette belirtilen bu söz İsa aleyhisselâmdan bir inbisattır, o bu sözyle selameti kendine nisbet etmiştir. Hz. İsa böylece kendi üzerinde Allah’ın selam, esenlik ve güvenliği ile eminliğin temin edildiğini belirterek, selamete birlikte güzelliklerin olduğunu, olumsuzlukların olmadığını belirtmiştir.⁸⁴⁰ Bu da üns makamında müşahade ettiği ilahî lütuftur.⁸⁴¹

3.3.12. İlim ve Mârifet

İlim; delille ortaya konan ve bilgisizliği ortadan kaldıran şeydir.⁸⁴² Uludağ’ın tanımıyla ilim: Mârifet, irfan, kendini bilmek anlamlarına gelir.⁸⁴³ Cebecioğlu ilmi şöyle tanımlar: “Sûfilere göre ilim, ikidir. Birincisi, kazanmakla elde edilen kesbî ilimdir. İkincisi de Vehhâb Allah’ın kulun kalbine attığı vehbî ilimdir ki buna mârifet denir.”⁸⁴⁴

Erkaya’nın eserinde ilim ve mârifetin farkı şöyle derlenmiştir: “İlim, akıl ve duyu organları vasıtasıyla istinbat ile elde edilirken; mârifet ise kalp vasıtasıyla iç tecrübe, ilham ve mükâşefe yolu ile elde edilir. Mârifet, tefekkür ile elde edilebilen bilgiyi ifade etmektedir.”⁸⁴⁵ Mârifet ilimden tamamen farklı bir şeydir. İlim bilmek mârifet tanımaktır. İlim yolunda olanlara âlim, mârifet ve irfan yolunda olanlara ise ârif denir.⁸⁴⁶ “Güç ve gayret sarf ederek öğrenilen ilim, cehaletin ve inkârın zıddıdır. Tasavvuf terminolojisinde mârifet vasıtasız bilgiyi ifade eder. Ancak kalbin bu bilgileri kabul etmeye hazırlanması gerekir. Tezkiye ve tasfiyeden sonra peş peşe yapılan riyâzet ve ibadetlerin çokluğu kalbi mârifete hazırlar. Nübüvvet bilgisi ile mârifet bilgisi aynı kaynaktan beslenmekte ve aynı neticeye ulaşmaktadır.”⁸⁴⁷

⁸³⁸ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcub*, s. 434.

⁸³⁹ Meryem 19/33.

⁸⁴⁰ Akar, *Meryem Suresi Tefsiri*, s. 80.

⁸⁴¹ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 377.

⁸⁴² Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 50.

⁸⁴³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 184.

⁸⁴⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 237.

⁸⁴⁵ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 209.

⁸⁴⁶ Soysaldı, İhsan, “Tasavvufta Aşk ve Mârifet”, *Fırat Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, ss. 187-216, Elazığ 1998, s. 203.

⁸⁴⁷ Bardakçı, Necmettin, “İsmail Hakkı Bursevi’nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, ss. 81-103, s. 83, 103, Isparta 1998.

*“De ki: ‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’ Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.”*⁸⁴⁸ âyetiyle de akletmenin, bilmenin önemi ve üstünlüğü vurgulanmıştır. Yazıcıoğlu’nun eserinde şu bilgi yer alır: “İncil’de Allah Teâlâ şöyle buyurdu: ‘İlim öğrenmek istemeyen kişiye yazıklar olsun. O kimse cahillerle haşrolunacaktır. İlim isteyin ve ilim öğrenin. İlim sizi saidlerden eylemezse de zarar etmezsiniz. Şâyet sizi yüceltmese bile, ayaklar altında kalmanıza da izin vermez. Faydası olmasa dahi, zararı da yoktur. Sakın şöyle demeyin: ‘Öğrendiklerimizle amel edemeyiz diye ilim öğrenmekten korkarız.’ Aksine: ‘Dileriz ki ilim öğrenelim ve onunla amel edelim.’ deyin.”⁸⁴⁹

*“Dünya ve onun içinde olan şeyler değersizdir. Sadece Allah’ı zikretmek ve O’na yaklaştıran şeylerle, ilim öğreten âlim ve öğrenmek isteyen öğrenci bundan müstesnadır.”*⁸⁵⁰ hadisi dünyanın değersizliği yanında, dünyada ilim öğrenmenin ve öğretmenin yüceliğini vurgulamaktadır. Hz. Peygambere (s.a.v) atfedilen ancak hadis kaynaklarında yer almayan “beşikten mezara ilim talep edilmesi”ne benzer bir söz de Hz. Îsâ tarafından söylenmiştir: “Çevresindekiler Hz. Îsâ’ya, ‘İlim öğrenmek kaç yaşına kadar uygundur?’ diye sorduğunda; Hz. Îsâ, ‘Kaç yaşına dek yaşamamız uygun görüldüyse’ cevabını vermiştir.”⁸⁵¹

Mesnevî’de geçen Îsâ aleyhisselâmın ahmaklardan dağa kaçma kıssasında, Hz. Îsâ’nın neden ve kimden kaçtığına dair soruya verdiği cevap önemlidir: “Yüce Allah’ın Zât-ı Pakine yemin ederim ki, O’nun ism-i âzamını köre okudum gözleri açıldı, sağıra okudum kulakları duydu. Taş gibi dağa okudum, dağ yarıldı parça parça oldu. Ölüye okudum ölü dirildi. Fakat ahmağın, cahilin gönlüne yüz bin kere okudum yine de hamakat ve cehaletten kurtulamadı.”⁸⁵²

Mârifet; yaşayarak, görerek, tadarak, tecrübe ile elde edilen bâtinî bilgidir. Kaynağı da kalp, ruh, sır, ilham ve keşiftir.⁸⁵³ Melekûta girebilmenin bir şartı da irfan sahibi olmaktır. İrfan herkesin bilinç sahibi olamayacağı, ulaşamayacağı yani “zâhir”in ardındaki “bâtın”a ait bilgi demektir. Melekût’a girmekten maksat “Mâlikü’l-Mülk’ün huzuruna mi’rac etmektir.” Bu da “bâtın”ın idraki ile mümkündür.⁸⁵⁴ Hz. Îsâ’nın şu sözü kitaplardaki bilgilerin değil, deneyimlerle kazanılan faydalı bilgilerin hayırlı olduğunu anlatır: “Hayatla ilgisi olmayan, sizi insanlara yardım etmeye çağırmayan bilgidir hiçbir hayır gelmez.”⁸⁵⁵

⁸⁴⁸ Zümer 39/ 9.

⁸⁴⁹ Yazıcıoğlu, *Envarü’l-Aşkın (Hak Âşıklarının Nurları)*, s. 227.

⁸⁵⁰ Tirmizî, Zühd, 14; İmam Nevevî, *Riyâz’us-Sâlihîn*, s. 389.

⁸⁵¹ Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 165.

⁸⁵² Uçar, Cemal, *Ülû’l-Azm Peygamber Kıssalarının Enfüsî Mânâları*, Kitsan Yay., Ankara 2008, s. 399, 400; Rûmî, *Mesnevî*, c. 3, s. 186-187.

⁸⁵³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 221.

⁸⁵⁴ Özemre, *Toma’ya Göre İncil*, s. 127-129.

⁸⁵⁵ Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 190.

Îsâ aleyhisselâm ilmi ile amel etmeyenleri de şöyle eleştirmiştir: “Kötü âlim; nehrin önüne düşüp suyu kapayan bir kaya gibidir, ne kendisi suyu içer ve ne de suyun bitkilere ulaşmasına izin verir.”⁸⁵⁶ “Bilginin, öğretmedikçe ve onunla amel etmedikçe sana bir faydası olmaz. Kendisiyle amel etmediğin müddetçe bilginin çokluğu sadece senin kibrini arttırır, o kadar.”⁸⁵⁷ ve “Size söylediklerimin hakkı için sizin en şerliniz, heva ve hevesini ilmine tercih eden âlimlerinizdir. Çünkü insanların hepsi onun gibi olurlar.”⁸⁵⁸ gibi sözleriyle de âlimlerin bulunduğu konumun önemini vurgulamıştır. Îsâ aleyhisselâm kötü âlimi şöyle tasvir etmiştir: “Kötü âlim kalbur gibi olup, buğdayları düşer ve kepeği kalır.” Yani faydalı söz söylerler ve yanlış/zararlı iş yaparlar. Görüldüğü gibi ilmiyle amel etmeyen âlim Hz. Îsâ tarafından da kınanmıştır.⁸⁵⁹

Hz. Îsâ âlimlere hitaben; “Ey yeryüzünün tuzları! Sakın bozulmayın. Çünkü bir şey bozulduğu vakit onu tuz düzeltir. Eğer tuz bozulacak olursa, onu hiçbir şey ıslah edemez.” demiştir.⁸⁶⁰ O fesada uğrarsa her şey bozulur, kokar ve çürür. Göğün egemenliğine tâlip olacakların, Tanrı’nın emanetini yükleneceklerin tuz gibi olmaları; kokmamaları gerekir. Doğal olarak da Îsâ Mesih’in onlardan ilk isteyeceği şey tuz gibi saf, sade ve doğal olmaları olacaktır.⁸⁶¹ Tuz günlük yaşamda neyse âlimler de dünya için öyledir; yiyeceğe tat veren, çürümenin yayılmasını önleyen, susuzluk yaratan tuz gibi, ilim yolunda olanlar da topluma cazibe katar, koruyucu olarak hizmet eder ve önceki İncil’de geçen ifadelerde tanımlanan doğruluğu başkalarının da özlemesini sağlar. Âlimler dünyaya meyyal olursa tuz bozulmaya başlayacaktır denilebilir.

Hz. Îsâ’ya nisbet edilen ilimle ilgili sözlerinden bazıları şunlardır: “Yolu âhirete doğru olduğu halde yüzünü dünyaya çeviren bir kimse, nasıl ilim ehlinden olur? Dünyaya daha fazla rağbet ederek, dünyayı ahiretten daha fazla seven kişi nasıl ilim ehlinden olur? İlmi amel etmek için değil, başkasına aktarmak için öğrenen bir kimse nasıl ilim ehlinden olur?”⁸⁶² Bu sözler dünyaya düşkün olan ve ilmiyle amel etmeyen ulemaya yapılan bir kınamadır. Bununla ilgili olarak Nahşebî’nin şu sorusu akıllara gelmektedir: “Âlim dinin tabibi, mal da dünya hastalığıdır. Eğer tabip bu hastalığa yakalanırsa başkasını nasıl tedavi edebilir?”⁸⁶³

Hz. Îsâ halkın dışında bilhassa âlimlerin doğru ve iyi olmalarının büyük önemini verdiği örneklerle de açıklamıştır: “Kötülük üzere bulunan âlimler kötü yemiş veren ağaca

⁸⁵⁶ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 599.

⁸⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühd*, n. 327, s. 87.

⁸⁵⁸ Bursalı, *Hz. Meryem ve Hz. Îsâ*, s. 152; Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 216.

⁸⁵⁹ Gazzâlî, *Kimyâ-i Saâdet*, s. 581.

⁸⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühd*, n. 478, s. 124; Hayek, *İslâmda Îsâ*, s. 122.

⁸⁶¹ Ergenç, *İncil’in Satır Aralarında Böyle Buyurdu Îsâ Mesih*, s. 82.

⁸⁶² Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 1, s. 449.

⁸⁶³ Nahşebî, *Silku’s-Sulûk*, s. 260.

benzerler. Seyredenleri hayran bırakır, ama yemişinden yiyenleri öldürür. Sizlerin sözleri şifadır, hastalığı gideriyor, ancak amelleriniz hastalıktır, şifa ona fayda etmiyor. (Konuşmalarınızın faydası dokunmuyor.) Kötü köleler gibi muallimi ayaklarınız altına aldınız. Ben sizlere Allah adına söylüyorum, ancak sözlerimden istifade edeceğinizi nasıl ümit edeyim ki? Çünkü hikmet ağızlarınızdan çıkıyor, fakat kulaklarınıza girmiyor. Oysa iki duyu organı arasında dört parmak mesafe var. Kalpleriniz söylediklerinizi bellemiyor. Ne kerem sahibi efendiler var ne de müttaki köleler.”⁸⁶⁴

“Vücuduna ve malına bir musibet geldiğinde, bunun günahlarına kefarete olacağını düşünerek sevinmeyen insan gerçek âlim olamaz.”⁸⁶⁵ Burada âlimlerde olması gereken sabır ve şükür ön plana çıkarılmıştır. “Havârilere, İsmâ Peygambere (a.s); ‘İlm-i ekberi bize öğret.’ deyince, İsmâ (a.s) demiştir ki: İlm-i ekber ancak üç şey ile elde edilir. Bunlar: Allah’tan korkmak, Allah’tan hâyâ etmek ve Allah’ın kazâsına rızâ göstermektir.”⁸⁶⁶ Hz. Mesih’in bu sözünden, en büyük ilmin ancak Allah’tan hakkıyla korkmak, sabır ve şükür ile elde edilebileceği anlaşılmaktadır.

“Kim ilim öğrenir, ilmi ile amel eder ve bildiklerini başkalarına öğretirse semada azim diye isimlendirilir. Yahut öyle çağrılır.”⁸⁶⁷ Bildiği ile amel edip, bildiğini öğreten âlim övülmektedir.

Hz. İsmâ; “Allah Teâlâ ’nın kendisine kitabını öğrettiği ve sonra da kibir sahibi olmadan ölen kişiye ne mutlu!”⁸⁶⁸ diyerek bilmenin yüceliğini tevazu ile birlikte ele almıştır. O bir muallim, bir mürebbi’dir. Yuhanna İncili’nde Hz. İsmâ’nın şöyle bir ifadesi yer almaktadır: “Adil Baba, dünya seni tanımıyor, ama ben seni tanıyorum. Bunlar da beni senin gönderdiğini biliyorlar.”⁸⁶⁹ Hz. İsmâ’nın mesajları, takipçilerinin bu âleme bakış açılarını genişleten, onları Alîm ve Hâdî olan Rab hakkında bilinç ve idrak sahibi kılmayı amaçlayan irfanî bir öğretilerdir.

3.3.13. Fenâfî’llah

Fenâdan kasıt, dünyevî hazlardır ve levazımı ise makam-ı zühhd’dür. Fenâ demek, Mûteâlî Hakk’ın varlığının, kulun varlığına üstün gelmesi demektir.⁸⁷⁰ Ahlâkî düzlemde her türü kötü huy ve alışkanlıklardan arınmayı ifade eder. Bir diğer anlamı da kulun kendi varlığından fânî olarak, Hakkın celâlini temaşa etmesi ve azametini keşfetmesidir. Bedeninin

⁸⁶⁴ İmam Beyhaki, *Kitabü’z-Zühhd*, n. 407, s. 126.

⁸⁶⁵ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, c. 3, s. 105.

⁸⁶⁶ Şîrvânî, *Şîfai’l-Esrar*, s. 180.

⁸⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühhd*, n. 330, s. 88.

⁸⁶⁸ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 336.

⁸⁶⁹ Yuhanna 17: 25.

⁸⁷⁰ Ankaravî, *Minhacu’l-Fukara*, s. 382, 383.

huşû ve hudû halinde bulunup, Hak dili ile konuşmasıdır. Hadiste belirtilen Allah Teâlâ'nın kulunun “İşiten kulağı, gören gözü..”⁸⁷¹ olması bunu ifade etmektedir.⁸⁷² Ateşin gücü ve etkisi altında olan demirin ateşin sıfatını taşıması ama zatının aynı olması örneği ile açıklanır.⁸⁷³ Buna benzer şekilde Allah'ta fenâ bulan kulun vasıfları da değişir ama özü/zatı aynıdır. Fenâ haline giren ve Allah'a bu şekilde ulaşan kişi, vecdın en üst seviyesi olan vücud halindedir. Vücud kulun yok olmasını (fenâ) gerektirir. Fenâ halinde olan kişi, Allah'ı kalp gözüyle görür (şuhûd).⁸⁷⁴

“Fenâdan sonra gelen bekâ, kulun nefesine ait şeylerden fâni, Hakk'a ait olan şeylerle bâki (nefsinden fâni, Hakk ile bâki) olmasıdır. Bu Allah'ın dilediğine bahşettiği bir lütfu ve keremidir. Hakk Teâlâ onlara vakar ve sekînet elbisesini giydirmiştir. Bundan dolayı içinde bulundukları hâl, farzları ifa etmelerine ve faziletli olmalarına engel olmaz. Bekâ Nebîlerin makamıdır.⁸⁷⁵ *Ta'arruf*'ta geçen bu bilgi bekânın yani kalma, devamlı olma durumunun peygamberlere has olduğunu belirtmesi bakımından mühimdir. Bu da onlarda mâhlukata ait sıfatların fenâsından sonra ilâhî isim ve sıfatların bekâsı anlamına gelir.”⁸⁷⁶

Ziyâüddin-i Nahşebî eserinde şöyle belirtmiştir: “Fenâ; ilmin bekâsıyla cehaletin, zikrin bekâsıyla gafletin, itaatin bekâsıyla mâsiyetin, yakînin bekâsıyla şekkin, zühdün bekâsıyla rağbetin, kanaatin bekâsıyla hırsın, cömertliğin bekâsıyla cimriliğin, şükrün bekâsıyla nankörlüğün, sabrın bekâsıyla sabırsızlığın, rızânın bekâsıyla hoşnutsuzluğun, ihlâsın bekâsıyla riyanın, doğruluğun bekâsıyla yalanın, tevâzunun bekâsıyla kibrin, Hakk için Hakk'la beraber olmanın bekâsıyla Hakk'ın dînunda bulunan her şeyin yok olmasıdır.”⁸⁷⁷ Bu ifadede fenâ; kişide tasavvufî hâl ve makamların daim olması ile mâsivânın, kötülüğün, ahlâksızlığın, istenmeyen kötü/aşağılık durumların ortadan kalkması olarak anlaşılmaktadır.

Fenâfî'llah, ilahî varlığın kulun varlığını kuşatması ve kaplamasıdır.⁸⁷⁸ “Ölmeden önce ölmek (kızıl ölüm), yokluk sırrına ermek, Allah'ın varlığında yok olmak, erimek anlamlarına gelir.”⁸⁷⁹ Uludağ şöyle tanımlamıştır: “Nefsinden fâni olan Hak'la bâki olduğu gibi Allah'ta fâni olan da Allah'la bâki olur. Allah'ta fâni olma haline fenâfî'llah denir.”⁸⁸⁰ “Fenâfî'llah,

⁸⁷¹ Buhârî, Rikâk, 38.

⁸⁷² Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 279, 280.

⁸⁷³ Hücverî, *Keşfu'l-Mahcub*, s. 307.

⁸⁷⁴ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 211.

⁸⁷⁵ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 201.

⁸⁷⁶ Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, s. 356.

⁸⁷⁷ Nahşebî, *Silku's-Sulûk*, s. 31.

⁸⁷⁸ Afîfî, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, çev.Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 2015, s. 192.

⁸⁷⁹ Öztekin, *Sûfî Sözlük*, s. 26.

⁸⁸⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 70.

Allah'ın sıfatlarıyla donanmaktır. (sıbğatullah)⁸⁸¹ Kişide sevinçle birlikte güven duygusu meydana getirir ki o bu halin manevî sarhoşluğuyla huzura kavuşur.”⁸⁸² Bu makama gelen kişi Allah'a vâsıl olmuş, O'na rücû etmiş demektir. Cenâb-ı Hakk'ın varlığı onu kuşatır. Artık o, ilahî sıfatlarla vasıflanır ve rabbânî ahlâklarla ahlâklanır. Bu makam, nebîlerden ve resûllerden has zümrenin makamıdır.⁸⁸³ Yuhanna İncilinde şöyle geçmektedir: “Çünkü ben kendiliğimden konuşmadım. Beni gönderen Baba'nın kendisi ne söylemem ve ne konuşmam gerektiğini bana buyurdu.”⁸⁸⁴

Hiz. İsâ; “Doğrusu size derim: Baba'nın yapmakta olduğunu gördüğü şeyden başka Oğul kendiliğinden hiçbir şey yapamaz; onun yaptıkları Baba'dan gördüklerinden başka bir şey değil. Ve Rab/Baba ne yaparsa oğul da aynı şeyi yapar.”⁸⁸⁵ Bu ifadeyi Hamidullah (ö. 1423/2002) şöyle yorumlar: “İsâ (a.s), Tanrı olmadığını, fakat O'nda kaybolduğunu, ‘fenâfî’llah’ olduğunu açıkça söylemektedir.”⁸⁸⁶

Fenâfî’llah, Mutlak Varlığı yani Allah'ı her şeyden geçerek hakikî aşkla sevenin ulaşacağı bir makamdır.⁸⁸⁷ “Tanrın olan Rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklınla ve bütün gücünle sev.”⁸⁸⁸ diyen Hiz. İsâ hakikî aşkla dolu bir şekilde fenâfî’llah makamında bulunup, nefsinden fânî olarak yani bütün dünyevî ilgilerden uzak bir hayat sürmüştür.

3.3.14. Cem’u’l-cem’

Cem’, toplamak ve bir araya getirmek demektir. Cem’ halinde kişi sadece Azîm Allah'ı görür; nefsinin ve halkın varlığını kabul eder, fakat hepsinin Cenâb-ı Hak ile ayakta durduğunu idrak eder ve her şeyi asıl kaynağı olan Hak'ta toplar. Allah Teâlâ, cem’ halindeki kişinin kalbinde bir mânâ ve mârifet meydana getirir ve ona birtakım lütuf ve ihsanda bulunur. Cem’ halinde olmayan, mârifet sahibi olamaz.⁸⁸⁹

Rûzbârî (ö. 322/934) şöyle demiştir: “Cem’ tevhidin sırrıdır, yaratış sırasında Hakk'ın konuşmasıdır.” Aynı kaynaktan geçen Sülemî'nin (ö. 73/692) ifadesi de dikkat çekicidir: “Kul bütün arzulardan, tüm olarak kendinden geçince cem’ dilinden söz edebilir. Böylece güven mahalline, emin durağına gelinmiştir. Bunlar şerefli, sadık, firaset sahibidir ve Hakk'ın bazı sırlarını söylemeye izinlidirler. Hak tarafından ya ilham ya beyan ya beyyine veya

⁸⁸¹ Bakara 2/ 138.

⁸⁸² Haksever, *Tasavvufu Anlama Kılavuzu*, s. 119.

⁸⁸³ Hânî, *Behçetü's Seniyye*, s. 252, 253, 370.

⁸⁸⁴ Yuhanna 12: 49.

⁸⁸⁵ Yuhanna 5: 19.

⁸⁸⁶ Hamidullah, Muhammed, *İslâm ve Hristiyanlık*, çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yay., İstanbul 2015, s. 25.

⁸⁸⁷ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 208.

⁸⁸⁸ Markos 12: 30.

⁸⁸⁹ Gökcan, Mansur, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, Harf Yay., Ankara 2017, s. 207.

şehadet ile muhaddes ve mükellem olanlardır. İşte bu dereceye gelene ‘aynları çevirmek’ (eşyayı yönetme/tasarruf) verilir, Allah’ın ‘Ol!’ sözündeki kazânın yardımı gelir, kazâ kendisinin yardımcısı olur.”⁸⁹⁰

Cem’ sahibi “Fark-ı evvel, fenâdan önceki bekâdır, çokluğu görmekle Bir’i görmekten perdelenmiş kimsenin halidir.”⁸⁹¹ “Cem’, mahlukâtı ve kâinatı aradan çıkartarak her şeyi Allah’tan bilmek sûretiyle Hak ile beraber olmayı; fark ise Hakk’ın yanında halkı da gözeterek kulluk vazifelerini yerine getirme halini ifade eder.”⁸⁹² Cem’, kişinin ulvî yeteneklerle, kudret ve tasarruf yetkisi ile donatıldığı bir makamdır.⁸⁹³

“Cem’u’l-cem’ (gerçek birlik⁸⁹⁴/tamamen Hak’ta yok olma⁸⁹⁵), cem’ halinden daha yüce ve mükemmel olan son makamdır. Cem’u’l cem’, cem’ ile farkın aynı anda bulunmasıdır. Bu hale sahip olan kişi eşyaya cem’ nazarıyla baktığında da gözünden fark hali büsbütün zail olmaz; fark nazarıyla baktığında da eşyayı Hak ile kaim gördüğü için cem’ hali yok olmaz. Bu şekilde ubûdiyyet ile rubûbiyyet arasındaki farkları görerek tevhidin gerçeğine erer. Cem’ halinde ise kişi, mâsivâdan bütünüyle fani olarak ahadiyyet mertebesine ermekte, Hakk’ın dışındaki eşya ile ilgili hislerini tamamen kaybetmekte (sekr) kendini Hakk’ın tasarrufunda kabul etmekte fakat kulluk görevlerini ifa için de sahv haline dönmesi gerekmektedir. Bu sebeple cem’den sonraki bir hâl olan ve cem’ ile farkı birleştiren cem’u’l-cem’e ‘sahv-ı sâni/ ikinci fark’ yani kesreti vahdette vahdeti de kesrette müşahade etmek⁸⁹⁶ de denilmektedir.

Cem’ olağan üstü fiiller, fark da olağan fiillerdir. Buna göre mucize ve kerametler cem’, yaratılmışların normal fiilleri farktır. Hakk Teâlâ enbiyâsına ve evliyâsına harikulade hâlleri (mucize ve kerâmetleri) vererek, kendi filini onlara izafe etmiş, onların fiilini de Kendisine nispet etmiştir. Çünkü dostlarının fiili Kendi fiilidir. “*Sana bâiat edenler ancak Allah’a bâiat etmiş olurlar.*”⁸⁹⁷ ve “*Kim Resûl’e itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur.*”⁸⁹⁸ âyetleri buna örnektir.⁸⁹⁹ Ateşe atılan Hz. İbrâhim’in yanmaması, kuyuya atılan Hz. Yûsuf’un kurtulması gibi insanların fiillerine benzemeyen olağan üstü bir fiil ve hâl zuhur edince onun faili mutlaka Allah’tır.”⁹⁰⁰ Kur’ân’da cem’ul cem’ makamına; “*Attığın zaman sen atmadın,*

⁸⁹⁰ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, s. 33, 132.

⁸⁹¹ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 433, 434.

⁸⁹² Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 360.

⁸⁹³ Şahinler, Necmettin, *Ganiyy-i Muhtefî’nin Merâtib-i Tevhid Risâlesi*, Kaknüs Yay., İstanbul 2003, s. 142.

⁸⁹⁴ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 189.

⁸⁹⁵ Sühreverdi, *Avarif*, s. 659.

⁸⁹⁶ Ankaravî, *Minhacü’l-Fukara*, s. 392; Şahinler, *Ganiyy-i Muhtefî’nin Merâtib-i Tevhid Risâlesi*, s. 165.

⁸⁹⁷ Fetih 48/ 10.

⁸⁹⁸ Nisâ 4/ 80.

⁸⁹⁹ Hücvirî, *Keşfü’l-Mahcub*, s. 318.

⁹⁰⁰ Yılmaz, Kâmil, “Cem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 7, s. 279, ss. 278-279, İstanbul 1993.

fakat Allah attı.”⁹⁰¹ âyeti delildir. Hz. Muhammed’in (s.a.v) inşikâk-ul kamer⁹⁰² ve ellerinden suların akıtılması⁹⁰³ gibi mucizeleri de bu makama işaret etmektedir. Ruhullah’ın, Vâhid ve Mübdî’ Allah’ın izniyle gerçekleştirdiği hastaları iyileştirme, çamurdan kuş yapma, ölüleri diriltme gibi mucizeleri cem’u’l-cem’ makamında olduğunun göstergesidir. Bu makamda Hâlık Allah’ın ef’alinin/fiillerinin libâsı giyilmiş olmaktadır.⁹⁰⁴ Luka İncili’nde geçen şu ifade ilahî tecellî sonrası cem’ makamına örnek sayılabilmektedir: “Rabbin Ruhü üzerimdedir. Çünkü O beni yoksullara Müjde’yi iletme için meshetti.”⁹⁰⁵ Yuhanna İncili’nde geçen şu ifadelerde de cem’ makamı görülebilmektedir: “Her şey O’nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O’nsuz olmadı.”⁹⁰⁶ “Ben ve Baba biriz.”⁹⁰⁷

Ganiyy-i Muhtefî’nin Merâtib-i Tevhid Risâlesi’nde Hz. Îsâ ve cem’ makamı arasında özdeşlik kurulmakta ve bu durum şiiresel olarak şöyle geçmektedir:

Hakk’ın Kelime’sidir, evsâfî Rûhullah’dır;

Eğer temyiz edersen, ne emîn bir penâhdır!

Bu makâmda çözüdür Îsâ’nın tüm esrârı;

Olur zîrâ, Sırrü-s Sır, Rûhun aslî makarrı.

Cem’u’l Cem’e ulaşan mazhar-ı lûtf o kişi,

*Kemâliyle hür olup bırakmıştır teşvişi.*⁹⁰⁸

Cem’u’l cem’, mâsivâllahtan tamamen fani olmak,⁹⁰⁹ beka billâha ermdir. Bekâ billâh nefsiyle ölü, Hakk ile diri olmak demektir. Kuşeyrî; kulun, beka billâh hâlinde gökleri ve yeri, kirpiklerinin bir kılıyla dahi taşıyabileceğini ifade etmiştir.⁹¹⁰ Bu makamda Hakk zâhir, halk bâtın olmaktadır. Kişinin idrâkinde tüm halk silinip “bâtın” olmakta ve kişi nereye dönerse dönsün eşyanın/varlığın aynasında yalnızca Hakk görünmektedir. Kur’ân’ın ifadesiyle “*Hakk gelmiş, bâtıl zâil olmuştur.*”⁹¹¹ Hz. Îsâ, Bedî’ Allah’tan bir kelime (Ol! Emri) olarak “Allah’ın iradesi”nin tezâhürü/yansımasıdır. Bu tanımlama Hz. Îsâ’nın, nefsini yalnızca dünyevî ihtiyaçlarını minimum seviyede karşılayacak noktaya indirdiğini ve

⁹⁰¹ Enfâl 8/ 17.

⁹⁰² Buhârî, Menâkıb, 27; Müslim, Münâfikin, 43, 46, 47; Tirmizî, Tefsiru’l-Sûre, 54/1.

⁹⁰³ Buhârî, Menâkıb, 83.

⁹⁰⁴ Şahinler, *Ganiyy-i Muhtefî’nin Merâtib-i Tevhid Risâlesi*, s. 165.

⁹⁰⁵ Luka 4: 18.

⁹⁰⁶ Yuhanna 1: 3.

⁹⁰⁷ Yuhanna 10: 30.

⁹⁰⁸ Şahinler, *Ganiyy-i Muhtefî’nin Merâtib-i Tevhid Risâlesi*, s. 136, 163.

⁹⁰⁹ Cürcânî, *Ta’rifat*, s. 52.

⁹¹⁰ Kuşeyrî, *Letâifu’l Îşârât*, c. 4, s. 400.

⁹¹¹ İsrâ 17/ 81.

“ruhâniyet”ini tam anlamı ile açığa çıkardığına işaret etmektedir. Ruhullah; ezeli saflığına en ileri seviyede yaklaşmış, nefsâniyeti ruhâniyete dönüşmüş, iğreti ve mevhum a'râzdan soyunarak Hakk'ın iradesinde erimiş, nûranîlerden olmuştur. Mutlak hürriyetin sahibi olan Yaraticı, saflaşan kulunda bütün kudretini ve tasarrufunu işlemiş olmaktadır. Tevhid mertebeleri açısından “saf/kâmil nefis” sahibi Hz. Îsâ'nın makamı: Makâm-ı Cem'dir.⁹¹²

“Makâm-ı Cem; kişinin kendisini, ‘Allah’ın kelimesi’ veya ‘ruhullah’ olarak idrak ettiği bir makamdır. Bu makamda olanlar, tıpkı Hz. Îsâ'da olduğu gibi ‘nefs balçığına’ batmış insanları ‘ruhun güneşine’ döndürebilir; ‘ölü/kadavra varlığa’ bürünmüşleri yeniden diriltebilir; nefsen hasta ve hakikâte karşı kör olanları tekrar ışığa/sağlığa kavuşturabilirler.”⁹¹³

3.3.15. Dua ve İbadet/Ubûdet

Sözlükte çağırmak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek anlamına gelen dua, din literatüründe insanın bütün benliğiyle Mucîb Allah'a yönelerek maddi ve manevî isteklerini O'na arz etmesi demektir. Duanın ana gayesi insanın Allah'a halini arz etmesi ve O'na niyazda bulunması olduğuna göre dua, Allah ile kul arasında bir diyalog anlamı taşır. Bir başka deyişle dua; sınırlı, sonlu ve aciz olan varlığın, sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu köprüdür. “*De ki; duanız olmasa Rabbim size ne değer versin.*”⁹¹⁴ âyeti ve “*Dua ibadetin ta kendisidir.*”⁹¹⁵ hadisi, aynı zamanda zikir ve ibadet sayılan duanın önemini ortaya koyar.⁹¹⁶

Kutsal Kitap'ta dua inananların Rable olan çok yönü iletişimini ifade eder. Bu eylem, “dua” ve “dua etmek” gibi sözcüklerin yanı sıra, Tanrı'ya yakarmak,⁹¹⁷ Rabbe seslenmek,⁹¹⁸ kişinin bütün varlığıyla Rabbe yaklaşması,⁹¹⁹ Rabbi aramak,⁹²⁰ Tanrı'nın lütuf tahtına yaklaşmak,⁹²¹ Tanrı'ya yaklaşmak olarak⁹²² da tanımlanır. İnsan her şeyden önce Tanrı buyruğu olduğu için dua etmelidir. Dua, Tanrı'nın bereketini ve gücünü alabilmek ve O'nun hayatımızla ilgili vaadlerinin yerine gelmesi için gereklidir.⁹²³

⁹¹² Şahinler, *Ganiyy-i Muhtefî'nin Merâtib-i Tevhid Risâlesi*, s. 138-166.

⁹¹³ Şahinler, *Tanrı Îsâ'dan Tavr-ı Îsâ'ya*, s. 153.

⁹¹⁴ Furkan 25/ 77.

⁹¹⁵ Ebû Dâvûd, Vitr, 23; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 2, n. 1295, s. 396.

⁹¹⁶ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 128.

⁹¹⁷ Mezmurlar 17: 6.

⁹¹⁸ Mezmurlar 3: 4.

⁹¹⁹ Mezmurlar 25: 1.

⁹²⁰ Yeşaya 55: 6.

⁹²¹ İbraniler'e Mektup 4: 16.

⁹²² İbraniler'e Mektup 10: 22.

⁹²³ Donald, *Yeni Yaşam Açıklamalı Kutsal Kitap*, s. 460.

İbadet; insanın Allah’a karşı hürmetini tevazusunu, sevgisini ve itaatini göstermek ile rızâsını elde etmek niyetiyle ortaya koyduğu dinî içerikli davranışlardır. İbadet, Allah Teâlâ ile temas kurmanın bir yolu başka bir deyişle; Yaratıcı ile iletişim kurulmasını sağlayan bir köprüdür. İnsan, ibadet ederek Rabbiyle sürekli iletişim halinde bulunur, böylece hem ruhsal açıdan hem de bedensel ve zihinsel açıdan rahat eder. Çünkü kendisini dinleyen, kendisine cevap verecek yüce bir Zât’ın var olduğunu ibadet sayesinde hisseder. Ayrıca ibadet eden insan, sürekli izlendiğinin bilinciyle hareket eder. Zararlı ve kötü davranışlarda bulunmak yerine iyi ve güzel işler yapmaya gayret eder.

İbadet, Allah’a karşı alçak gönüllülükle kulluktur. Tasavvuf literatüründe kulluk; halk (avâm) için ibadet (tapmak), aydınlar (havâs) için ubûdiyyet (kulluk), seçkinler (hassu’l-havâs) için ubûdet (hâlis kulluk) başlığı altında ele alınmaktadır. Ubûdet kullukta kemâl halidir.⁹²⁴ İbadet ilme’l-yakîn, ubûdiyyet ayne’l-yakîn, ubûdet hakk’al-yakîndir.⁹²⁵ “Kulluk bir sıfattır ki, onunla vasıflanan kulun, efendisinden başka her şeyden bağı kesilmiş olması gerektir. Kulluk, az/çok her şeyi terk etmek, üstünlük vasfına erişmek kastında bulunmak, kendinde yol kardeşlerinden fark veya bir türlü yükseklik görmemek ve Allah’ın sınırını aşmamaktır. İbadet, kulluk yani abdiyyet/ubûdiyyettir. Yakîn geldikten sonraki ibadet ise ubûdettir. Ubûdet, nefisini Rabb’i vasıtasıyla gören kimsenin halidir. Onun makamı aşk ve şevk olan ubûdettir.”⁹²⁶ “İbadet; emirlerle amel edip, yasaklardan uzak durmaktır. Ubûdiyyet ise sürekli Hak Teâlâ’ya yönelmektir. Başka bir deyişle; ibadet kulluk görevlerini şeriata göre yapmaktır. Ubûdiyyet ise gönlün Cenâb- Hak karşısında tazim üzere huzur ve âgâhlığıdır.”⁹²⁷ Cürcânî (ö. 816/1413) ubûdiyyete; ahde vefâ, hudûdu muhâfaza, var olana rızâ, yok olana sabır demiştir.⁹²⁸ Meşâyih-ı kirâmdan bir kısmı, “*Dua ibadetin özüdür.*”⁹²⁹ hadisini delil getirerek duayı bizzat ibadet olarak değerlendirir. Avâmın duası dil ile âriflerinki kalp ile dir.⁹³⁰

Nebîler, resûller, enbiyâlar, evliyâlar ve cümle kâmilinden olan kimseler ubûdetlerini/ibadetlerini aşk ve şevkle yapmışlardır.⁹³¹ Hz. Îsâ da Hak peygamber olarak ibadet hususunda kulluk görevini lâıykıyla yerine getirmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Ne Îsâ Mesih Allah’a kul olmaktan kaçınır. Ne de Allah’a yaklaştırılmış*

⁹²⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 363; Gökcan, *Münebbihâtü’l-Kulûb*, s. 171.

⁹²⁵ Gökcan, *Münebbihâtü’l-Kulûb*, s. 171.

⁹²⁶ Sargut, *Meryem Sûresi* 3, s. 16, 20, 35.

⁹²⁷ Safiyyüddin, *Reşahât*, s. 477.

⁹²⁸ Cürcânî, *Ta’rîfât*, s. 110.

⁹²⁹ Tirmizî, *Deavât*, 1; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 2, n. 1294, s. 395.

⁹³⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 134.

⁹³¹ Ankaravî, *Minhacu’l-Fukara*, s. 268, 271.

*melekler. Kim Allah'a kulluk etmekten çekinir ve kibirlenirse, bilsin ki Allah hepsini huzurunda toplayacaktır.”*⁹³²

Tirmizî'nin eserinde şöyle geçer: “Hz. İsa'nın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: ‘Seni nerede arayayım Yarabbi?’ O da: ‘Kalpleri kırık olanların yanında. Çünkü Ben, her gün onlara bir kulaç yaklaşıyorum.’ diye vahyetmiştir.”⁹³³ Bununla ilişkili olarak Hz. İsa'nın bir sözü de şöyledir: “Titreyen ve gözyaşı dökten birilerini görürseniz, o anda orada dua edin.”⁹³⁴

İsa (a.s) bir yerde dua edip duasını bitirirken öğrencilerinden biri kalkar gelir, kendilerine de dua etmeyi öğretmesini ister ve İsa (a.s) dua etmeyi onlara öğretir, buna dua etmenin önemini de ekler.⁹³⁵ Hz. İsa'nın bu husustaki sözü İncil’de şöyle geçer: “Dileyin, size verilecek; arayın, bulacaksınız; kapıyı çalın, size açılacaktır. Çünkü her dileyen alır, arayan bulur, kapı çalana açılır. İmanla dua ederseniz dilediğiniz her şeyi alırsınız.”⁹³⁶ Hz. İsa'nın bu sözüne benzer Hz. Peygamberin (s.a.v) bir hadisi de şöyledir: “*Kabul edileceğine inanarak Allah'tan isteyin.*”⁹³⁷

Dua bir başka ifadeyle rabıttır; Rab’le baş başa, halvet içerisinde gerçekleşen bir fısıldaşma; O’nun huzurunda, O’ndan rahmet ve mağfiret beklentisi içerisinde bir intizardır. Hiçbir zaman geri çevrilmez, reddedilmez ve aşağılanmaz bir bekleyiş; öyle ki âşık mâşukunu hangi ruh iştiağıyla bekliyorsa öylesine umutla, sevgiyle ve hasretle bir bekleyiştir. İsa Mesih tam da bu açıdan duayı dilencilikten Allah ile bağ kurmaya, bağlarını sıkılaştırmaya ve O’na şükür ve hamd etmeye dönüştürür.⁹³⁸ Dünyevî korkular ananın kucağına kaçırılmış, uhrevî korkular Allah’a firar ettirmiş.⁹³⁹

İnananlar ısrarla ve içtenlikle dua etmelidir. Duada sarf edilen sözlerin kalpten ve zihinden geçirmeksizin ağızdan çıkması bir anlam sağlamaz. Yani kelimelerin seyri, sadece sözdedir, özde değildir. Hz. İsa'nın yasakladığı şey, kalpten/zihinden geçirilmeden ağızdan çıkan duadır. Hz. İsa'nın üzerinde durduğu en önemli konu bütün düşüncelerin Rabbe yönlendirilmesi ve kişilerin nefislerini ön planda tutarak Allah’ın hududunu aşmaması gerektiğidir ki ibadet, Allah’a yönelen saygı davranışıdır.

Hz. İsa buyurmuştur ki; “Hayy ve Kayyum olan Allah’a yemin ederim ki, ibadet etmeyen insan, silahsız düşmânâ saldıran, dümensiz kürek çeken ve tuzsuz ölü bir bedeni

⁹³² Nisâ 4/ 172.

⁹³³ Tirmizî, *Kulluğun Mertebeleri*, s. 140.

⁹³⁴ Khaldî, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 100; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühd*, n. 334, s. 88.

⁹³⁵ Luka 11: 1-13.

⁹³⁶ Matta 7: 7-8, 21: 22.

⁹³⁷ Tirmizî Deavât, 66; Geylânî, Abdülkadir, *Fütuhu’l-Gayb*, çev. İlyas Aslan - Derya Çakır, Gelenek Yay., İstanbul 2012, s. 149.

⁹³⁸ Ergenç, *İncil’in Satır Aralarında Böyle Buyurdu İsa Mesih*, s. 106.

⁹³⁹ Çeleğin, *İffet- Kalp*, s. 103.

korumaya çalışan kimse gibidir.”⁹⁴⁰ Cenâb-ı Hak, İncil’de İsa aleyhisselâma şöyle vahyetmiştir: “Ya İsa! İsrâiloğullarına şunu haber ver ki; benim rızâm için oruç tutan kimsenin vücuduna sıhhat verir, onun ecrini büyültürüm.”⁹⁴¹ Bir ibadeti yerine getirmek, yalnızca bir sembolü yerine getirmek değil, bu kalıplar içerisinde dinî tecrübe ve tasavvurlarının gelişmesini açıkça izleme imkânı bulmakta, ruh hallerinin karmaşıklığının boğucu etkisinden sıyrılarak ilahî şuuru yaşayabilmektir. İbadetler genelde kişiliği, karakteri düzenleyici ve dengeleyici özelliktedir.⁹⁴² İbadetler, insanın ruhunu yüceltir, onu kötülüklerden arındırır, kulu sâlih ameller işlemeye sevkeder, imânın kalpte kök salmasını sağlar ve her şeyden önce Allah (c.c) emrettiği için yapılır. İbadetler insan iradesini kuvvetlendiren ve insanı ahlakî sorumluluklar konusunda daha duyarlı olmaya hazırlayan uygulamalardır. İbadet, inanan insanı Allah’a (c.c) yaklaştırır, sıkıntılardan korur, iyiliklere sevk eder, kötülüklerden uzaklaştırır. Bu yüzden insan ibadet etmeye ihtiyaç duyar.

Namaz kılmakla emrolunduğu âyetle belirtilen⁹⁴³ Meryemoğlu İsa (a.s) demiştir ki: “İbrahim’in (a.s) sahifelerinde gördüm ki şu yedi hususun bulunmadığı namazı, Allah kabul etmez. Bunlar; helâl lokma, helâlden kazanılmış elbise, namaz hakkında tam bilgi, kibirden âzâd olmuş kalp, hasetten temizlenmiş gönül, buğzdan arınmış kalp ve adavetten temizlenmiş kalptir.” Bu sözlerden namaz gibi önemli bir ibadetin ancak Hak gözetilerek, ihlâsla, cömertlik ve tevazu ile geçerli olabileceği belirtilmiş olmaktadır. Yahyâ Şîrvânî; “Eğer namazı İsa (a.s) gibi kılsan, namazların arasındaki küçük günahları Allah Teâlâ yarlıgar.” demiştir. Yine aynı muhterem zâtın ibadette helâlin önemi ile ilgili bir sözü de çok anlamlıdır: “İbadet hazinedir. Onun anahtarı duadır, anahtarın dişleri ise helâl lokmadır.”⁹⁴⁴

“İbadetin makbul olması için nefis dikenlerinden temizlenmiş temiz bir kalp toprağında icra edilmesi gerekir.”⁹⁴⁵ İsa aleyhisselâmdan buna yönelik bir uyarı da şöyledir: “Dua edip oruç tutan ama günahı terk etmeyen kimse Allah indinde bir yalancıdır.”⁹⁴⁶ Hz. İsa nefesine, şehvetine esir olan birisinin ibadetine gölge düşeceğini de şu sözü ile ifade eder: “Ey İsrâiloğulları, çok fazla yemeyiniz, çünkü çok fazla yiyen çok fazla uyur, çok fazla uyuyan çok az ibadet eder, çok az ibadet eden de ihmalkârlardan sayılır.”⁹⁴⁷ Yalnızca Allah’a ibadet etmek, insanı diğer varlıkların ve kendi arzularının kölesi olmaktan korur.

⁹⁴⁰ Kaya, Mehmet Ali, *Hazreti İsa ve Günümüz İseveleri*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2010, s.140.

⁹⁴¹ Erdem, Hasan Hüsnü, *İlahî Hadisler*, DİB Yay., Ankara 2014, s. 33.

⁹⁴² Turpçu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in Terbiyesi*, s. 53

⁹⁴³ Meryem 19/ 31.

⁹⁴⁴ Şîrvânî, *Şifâü'l-Esrar*, s. 75, 141.

⁹⁴⁵ Gökcen, *Münebbihâtü'l-Kulûb*, s. 283.

⁹⁴⁶ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 189.

⁹⁴⁷ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 193.

“İsâ aleyhisselâm, bir adam görüp, ‘Ne iş yaparsın?’ dedi. ‘İbadet ederim.’ dedi adam. ‘Yemeğin nereden gelir?’ buyurdu Ruhullah. Adam, ‘Benim bir kardeşim var, yemeğimi o verir.’ dedi. Hz. İsâ, ‘Kardeşin senden daha çok ibadet ediyor.’ buyurdu.”⁹⁴⁸ Hz. İsâ’nın bu kıssası da ibadetin sâlih amel noktasındaki durumunu açıklar; Hz. Peygamberin (s.a.v) “*En hayırlınız, insanlara en faydalı olanınızdır.*”⁹⁴⁹ sözünü akıllara getirir; nafîle oruç tutanlara hizmet eden sahabe için “*Bugün sevabı oruç tutmayanlar kazandı.*”⁹⁵⁰ hadisini hatırlatır.

Hz. İsâ’nın şu sözü rivayet edilir: “Pişman olan kimsenin boş şeyleri bırakıp ibadete yönelmesi gerekir. Aklın yolu da budur. Çünkü her boş söz ve haylaz kelime insanı günaha sokar. Allah, ibadet ile günahı siler. Çünkü ibadet ruhun ilacıdır. İbadet nefsin gemidir. İbadet, günahla beden bozulmasını önleyen tuzudur. İbadet, hayatımızın elleridir ve kişi ibadetle ahirette kendisini koruyacaktır. Çünkü insanın ruhunu gûnahtan koruyan ve kalbini kötü arzulardan muhafaza eden, bedeni ve nefsi Allah’ın kanunu içinde tutarak takvâ yolunda yürüten ve şeytanı öfkeliendiren ve mağlup eden de ibadettir.”⁹⁵¹

3.3.16. Safâ

Safâ; beşerî endişe ve kederlerden berî olma, tefrikanın her türlü nakışından ve mâsivânın her türlü cilvesinden gönlü arındırmadır.⁹⁵² Duruluk, saflık, arılık, berraklık, temizlik anlamlarına gelmekle birlikte, bazı araştırmacılar tarafından tasavvuf kavramının kökü de safâ kelimesine dayanmaktadır.⁹⁵³ Kettânî’ye (ö. 1382/1962) “safâ” sorulduğunda şu karşılığı verdiği rivâyet edilmiştir: “Kötü vasıflardan sıyrılmaktır. Safânın safâsı, makam ve hallerden kopup nihai noktalara varmaktır.”⁹⁵⁴

“Nefsânî özelliklerden arınma olan safânın üç mertebesinde bahsedilir: 1. Safâ-i İlim: Bu safâ, Hz. Peygamber’in (s.a.v) yolunda gidenin sülûkunu süsler kişiyi Hz. Peygamber’in (s.a.v) edebiyatı edeblendirir. 2. Safâ-i Hal: Bu safâ ile hakikât şahitleri görülür, münâcât lezzeti tadılır ve cismânî âlemden geçilir. 3. Safâ-ı ittisâl: Kulun kendinden fânî olarak, Hakk’ı görmesidir ki, bu durumda olan kul, kendi sıfat ve fiillerini, Allah’ın sıfat ve fiillerinde mahv ve ifna eder. (Yok eder).”⁹⁵⁵

⁹⁴⁸ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Kimyâ-yı Saadet*, çev. Faruk Meyan, Bedir Yay., İstanbul, ts., s. 230; Atâü’r-Rahîm, *Bir İslâm Peygamberi Hz. İsâ*, s. 297.

⁹⁴⁹ Buhârî, Megâzî, 35.

⁹⁵⁰ Buhârî, Cihâd, 71; Müslim, Sıyâm, 100-101.

⁹⁵¹ Kaya, *Hazreti İsâ ve Günümüz İseveleri*, s.140.

⁹⁵² Ankaravî, *Minhacü’l-Fukara*, s. 362.

⁹⁵³ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 298, 299; Geylânî, *el-Fethû’l-Rabbânî ve’l Feyzû’r-Rahmânî*, s. 155.

⁹⁵⁴ Serrâc, *Lüma*, s. 397.

⁹⁵⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 411.

“Cebrail: ‘Ben ancak Rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderildim.’ dedi.”⁹⁵⁶ bu âyette Kelimetullah, “tertemiz bir çocuk” müjdesi olarak verilmektedir. “Nerede olursam olayım, O beni mübarek (kutlu/erdemli) kıldı.”⁹⁵⁷ âyetinde de “mübarek” kılındığının belirtmesi Ruhullah’ın taharetini/saflığını aslında onda mevcut olan safâ özelliğini ortaya koymaktadır. Hz. Îsâ sırru’s-sır makamındadır. “Bir açıklamaya göre; Yüce Allah sırrı ruha, ruhu kalbe, kalbi de beden içine hapsedmiştir. Kalp, ruh ve sır aynı özün iç içe geçmiş halkaları gibi olup sır ruhun içinde yer alır ve ruhtan daha derin bir boyuttur. Kalp, ruh, sır ve hafi insanın idrak edici latifesinin isimleridir. Latifeye bazı mertebelerde kalp, beşerî kayıtlardan kurtulup daha saf olduğu diğer mertebede ruh, saflık artınca sır, olgunlaşınca hafi denilmektedir.”⁹⁵⁸ Görüldüğü gibi sır; gönül, kalp, iç, derûn gibi anlamlarla ilişkilidir ki Îsevî meşreb başlığı altında letâif-i hamsenin dördüncüsü olan hafi latifesinin Hz. Îsâ’nın kademi üzerine olduğu ilk bölümde açıklanmıştır. Hz. Îsâ’daki kutsiyet; tertemiz, arı, saf, düpdüzgün olmasındandır. Dolayısıyla mübarek olma da bunun içerisine girmektedir. Latîf Allah’ın onu nerede olursa olsun mübarek kılması; Hz. Îsâ’dan temizlik, arılık saçılabilceğini, bu safâyı çevresine sirâyet ettirebilecek bir özelliğe sahip olduğunu da ifade etmektedir. Nitekim Kuşeyrî, Hz. Îsâ’nın mübarek oluşunu şöyle tefsir etmiştir: “Ruhullah, halkı dinî vecibeler hakkında irşâd etmiş, kendilerini helâke götürecek olan hataları işlemekten alıkoyan faydalı bir kimse kılmıştır. Çaresizin imdadına yetişmek, güçsüze yardım etmek, mazluma arka çıkmak, yoksula yardım elini uzatmak, yoldan çıkana yol göstermek, halka iyilik istemek, onlardan sıkıntıyı defetmek ve sıkıntılarını paylaşmak da Hz. Îsâ’nın halka ulaşan bereketlerindendir. Onun ışıyla aydınlanan kurtulmuştur.”⁹⁵⁹ Hz. Peygamberin (s.a.v) insanoğlundan sadece ona ve annesine doğduklarında şeytanın dokunamadığını⁹⁶⁰ belirten hadisi de bunu destekler mahiyettedir. Resûlullah’a (s.a.v) ashab tarafından insanların en hayırlısı sorulduğunda; “*Kalbi mahmûm olan, dili doğru kimsedir.*” buyurmuştur. Mahmûm kavramının ne olduğu sorulduğunda da; “*Takvâ sahibi, her türlü karışıklık ve bozukluktan uzak, azgınlık ve çekememezliği bulunmayan temiz kalptir.*”⁹⁶¹ buyurmuştur. Bu sözünün, anlam bakımından safânın özelliğine işaret ettiği sonucuna ulaşılabilmektedir.

Hz. Îsâ; “Ne mutlu yüreği temiz olanlara; çünkü onlar Tanrı’yı görecekler.”⁹⁶² hitâbıyla safâyı ortaya koymuştur. Yine onun, süt emen küçük bir çocuğun Göklerin

⁹⁵⁶ Meryem 19/ 19.

⁹⁵⁷ Meryem 19/ 31.

⁹⁵⁸ Tosun, Necdet, “Sır”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 37, s. 115, ss. 115-116, İstanbul 2009.

⁹⁵⁹ Kuşeyrî, *Letâifu’l İşârât*, c. 3, s. 434.

⁹⁶⁰ Müslim, Fedâil, 147; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 6, s. 91.

⁹⁶¹ İbn Mace, *Zühd*, 24; Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 402.

⁹⁶² Matta 5: 9.

Hükümranlığı'na gireceğini söylemesi ⁹⁶³ de safâya örnek sayılabilir. Hz. Îsâ, sözünü açıklayıcı mânâda çocuk saflığının/masumiyetinin, sahip olduğu bütün sıfat/maddiyat elbiselerinden sıyrılmış olmasının, o temiz kalbin verilen her şeyin babasından olduğunu söylemesinin, bununla birlikte başına gelen kazâda/belada kendi küçüklüğünü/eksikliğini itiraf etmesi durumunun temiz kalplilik olduğunu ifade etmiştir. Bu misalin de duru imâna yani safâ anlayışına sahip bireyin özelliklerine örneklik teşkil ettiği söylenebilmektedir.

Hz. Îsâ kendisine hakaret eden birkaç Yahudinin yanından geçmekteydi. Onlar her seferinde Hz. Îsâ'ya kötü sözler söylemekte; Hz. Îsâ onlara iyilikle karşılık vermekteydi. Temiz kalpli Şemun Hz. Îsâ'ya şöyle sordu: “Onlar her kötü söz söylediğinde sen onlara iyilikle mi karşılık vereceksin?” Hz. Îsâ; “Herkes kendinde olanı harcar.” dedi.⁹⁶⁴ Bu kıssa da çok bilinen şu sözü akıllara getirmektedir: “Kalp deniz, dil kıyıdır. Denizde ne varsa kıyıya o vurur.”

“Safâ; âyeti (şeriattan delili ya da olağanüstü alâmetleri) bulunan velâyettir. Tasavvuf ise safânın şikâyetsiz olarak hikâye edilmesidir. Bu durumda safâ parlayan bir mânâdır. Tasavvufun zâhiri de bu mânânın hikâye edilmesidir. Yine denilmiştir ki: Tasavvuf ahlâktır, ahlâk bakımından senden üstün olan, safâ bakımından da üstündür.”⁹⁶⁵

Gazzâlî'nin eserinde yer alan şu kıssa dünyanın zahirî süsü yerine; sade ama içten, samimi ve sade olan “safâ”ya örnek teşkil edebilir: “Îsâ aleyhisselâm havâirileri ile giderken, yolda bir ibadethaneye uğramışlar. Havâirileri Îsâ aleyhisselâma; ‘Bu mâbed ne güzel bir sanat eseri ve ne güzel tezyinatlı bir şekilde bina edilmiş.’ dediklerinde Îsâ aleyhisselâm; ‘Aklınızı başınıza alın, size hakikâti söylüyorum. Allah Teâlâ bu mescitte taş üstüne taş bırakmaz, hepsini harap eder. Sizin hayran olduğunuz bu taş, altın ve gümüşe Allah Teâlâ kıymet vermez. Allah Teâlâ katında en sevimli olan sâlih kalplerdir. Kalpler sâlih oldukça, dünya mamur kalır; kalpler bozulunca da dünya harap olur.’ demiştir.”⁹⁶⁶ Kalplerin peygamberi Îsâ (a.s) bu kıssasında zâhirin/şeklin değil bâtının/için, ihlâsla süslenmesi/donatılması gerekliliğini ve mâsivânın her türlü cilvesinden gönlü arındırmanın örnekliğini ifade etmiştir.

Hz. Îsâ safâ örneği sayılabilecek şöyle bir sözü rivayet edilmiştir: “Kalpleriniz kurtlarla yağmacıların kalbi gibiyken, niye keşişler gibi giyinip yanıma geliyorsunuz? Krallara lâyük giysiler giyebilirsiniz ama kalpleriniz Allah korkusuyla tertemiz olduysa.”⁹⁶⁷ Hz. Îsâ bu sözünü dış görüntünün değil içsellik/kalp temizliğinin önemli olduğunu

⁹⁶³ Matta 19: 13-15; Markos 10: 13-16; Luka 18: 15-17.

⁹⁶⁴ Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 113.

⁹⁶⁵ Erginli, Zafer vd, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ed. Zafer Erginli, Kalem Yay., İstanbul 2006, s. 1012, 1017.

⁹⁶⁶ Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 868.

⁹⁶⁷ Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 174.

vurgulamıştır. Nitekim Hz. Peygamberin (s.a.v) de belirttiği gibi; “*Şüphesiz Allah, sizin dış görünüşünüze bakmaz. Kalplerinize ve amellerinize bakar.*”⁹⁶⁸ Sonuç olarak temiz, duru bir kalp tasavvufun başlangıcı sayılan safâyı göstermektedir.

3.3.17. Velâyet

Sözlükte velîlik, yakınlık, birine yaklaşma, akrabalık, nusret ve yardım etmek anlamlarına gelen velâyet; tasavvufta, Allah Teâlâ’nın kulunu, kulun da Rabbini velî/dost edinmesi demektir.⁹⁶⁹ Kur’ân-ı Kerîm’deki “*Allah müminlerin velîsidir. (O’na tâbi olanlara inananlara yakındır)*”⁹⁷⁰ âyetine göre tüm inananlar Allah’ın dostudur. el-Velî olan Allah’ın, kulunu dost edinmesi, onun üzerinde isimleriyle tecellî etmesidir.⁹⁷¹ Nefsinden fânî olduğunda, kulun Hak ile hareket etmesidir. Velâyet, halkta Hak ile tasarruftur.⁹⁷² “Velâyet, adâvetin zıddıdır. Velâyetin aslı muhabbet ve kurb’tur (yakınlaşmadır). Adâvetin aslı buğz ve uzaklaşmadır. Velî, karîb yani yakın/yakınlaşan anlamındadır. Her velî Hakkın delilidir. Bütün yaratılmışlar velî ve nebîlere nispetle gövdeler gibidirler. Onlar ise âlemin kalbidir. Onlar bulundukları her yerde nurlu bir çerağdır.”⁹⁷³

Allah’ın velîsi; sevdiği, razı olduğu, buğzettiği, kızdığı, emrettiği ve nehyettiği konularda O’na muvafık olduğundan, O’nun velîsine düşman olan O’na da düşman olur.⁹⁷⁴ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) kudsî bir hadiste buyurmuştur ki: “*Her kim Benim velîlerimden bir velîye düşmanlık ederse, şüphesiz Ben ona harp ilan ederim.*”⁹⁷⁵ Buna benzer bir ifade İncil’de şöyle geçmektedir: “Hz. İsa ona şu karşılığı verdi: Kim buyruklarımı bilir ve yerine getirirse, işte beni seven odur. Beni seveni Babam da sevecektir.”⁹⁷⁶

Mutasavvıflar velîliği genel (velâyet-i âmme) ve özel (velâyet-i hâssa) diye ayırırlar. Bunun yanında velîliğin sınıflandırılmasında bir üçüncü olarak da peygamberlerin velâyeti (velâyet-i enbiyâ) şeklinde tasnif yapılmaktadır.⁹⁷⁷ Genel anlamda her mümin Allah’ın dostudur ve O’nun velî kuludur. Özel anlamda velîlik ise düzenli, devamlı, kararlı ve ihlâslı bir şekilde ibadet ve kulluk eden, başta peygamberler olmak üzere takvâ sahibi bütün sâlih müminlere mahsustur. Buna ihtisas, ıstıfâ, ictibâ ve ıstınâ velâyeti de denir. Bunlar tahsis

⁹⁶⁸ Müslim, Birr, 34; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 2, n. 738, s. 10; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 137.

⁹⁶⁹ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s.130.

⁹⁷⁰ Âli-İmrân 3/ 68.

⁹⁷¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 523.

⁹⁷² Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 526.

⁹⁷³ Rûmî, *Fîhi Mâfih*, s. XV, XVI, 161.

⁹⁷⁴ Sargut, *Meryem Sûresi* 3, s. 58.

⁹⁷⁵ Buhârî, Rikâk, 38.

⁹⁷⁶ Yuhanna 14: 21, 23.

⁹⁷⁷ Ögke, Ahmet, vd., *Tasavvuf El Kitabı*, s. 440.

etme, seçme, süzme ve dost edinme anlamı taşımaktadır.⁹⁷⁸ İstinâ, tasavvufta peygamberlere has bir derece olarak kavramlaşmıştır. İstifâ ve tasavvuf kaynaklarında eş anlamı olarak geçen ictibâ kelimesi ise Allah'ın bazı kulları seçip peygamberlikle görevlendirdiğini ifade etmektedir.⁹⁷⁹ Hz. Îsâ velâyet-i enbiyâ makamında bulunup, ayrıca ülü'l azm peygamberi olma sıfatına da haizdir. Böyle bir derecede bulunan Velî Nebî Îsâ (a.s), nefesine bakmaktan, nefsâni afetlerden ve kendini görmekten mahfuzdur. Onun için "kendini beğenmişlik hali" onda bulunmaz. Halktan nasip alma vaziyetinden kendini sıyırmıştır. Bu, Allah'tan kula yönelen özel velîlik ve dostluktur. Mevlânâ; "Tanrı'nın has kulları Tanrı'nın hariminin mahremidir. Tıpkı hadımlar gibi. Tanrı bu hadımların bütün şehvet ve varlık damarlarını, kötülük etme düşüncelerini tamamen kesmiş ve temizlemiştir. Böylece o hadımlar dünyanın mahdumu ve o köleler, dünyanın efendisi, sırların mahremi olurlar."⁹⁸⁰ diyerek velâyet sahibi insanların nefslerinin isteklerinden kurtulduğunu, özgürleştiğini ve ilahî sırlara vâkıf olma derecesinde Allah'a yakın kılındıklarını farklı bir şekilde ifade etmiştir.

"Peygamberler Hakk'ın çok özel kulları ve evliyâsıdır; onların vâris ve nâibleri olan evliyâ da Allah'ın has kulları ve dostlarıdır. Allah'a yakınlık ve dostluk O'na ibadet ve kullukla sağlandığından müminlerin velâyetteki dereceleri amel ve ibadetlerine, ihlâslarına göre farklılık gösterir. Genel velâyet özel velâyete dönüştüğü oranda değer kazanır. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) evliyânın ayırt edici niteliklerinden şöyle bahsetmiştir: Onlar kendileriyle karşılaştığında Allah'ı hatırlatır, zorluklara ve musibetlere katlanır, az yiyeceklerle yetinirler. Giyim kuşama önem vermez, dünya ziynetine aldanmaz, Hakk'ın yarattığı varlıklar üzerinde tefekküre dalıp ibret alır, Allah ile olan ahitlerine sadık kalır, O'na sevgiyle bağlanır, ibadetlerini eksiksiz yapar, kul hakkını gözetir, insanların ihtiyaçlarına yardım ederler. İhlâs sahibi, faziletli, adaletli olup; içleri hüznü olmasına rağmen yüzleri mütebessim halde bulunur. Nübüvvetle velâyeti karşılaştıran Hakîm Tirmizî görüşleriyle kendisinden sonraki sûfileri etkilemiştir. Vahye mazhar olmuş peygamberin şahsında velâyet, nübüvvetin Hakk'a yönelik yüzü; nübüvvet, velâyetin halka yönelik yüzüdür. Bu sebeple velîliğin nebîlikten üstün olduğu ileri sürüldüğünde peygamberin Hakk'a dönük yüzü olan velâyetinin, halka dönük yüzü olan nübüvvetinden üstünlüğü kastedilir. Her nebî ve resûl, Allah'ın yakını ve sevgili kulu anlamında velî iken; her velî, nebî ve resûl değildir."⁹⁸¹

"Başka bir şekilde velâyet dört türlü olarak sınıflandırılır:

1. Velâyet-i uzmâ: Son Peygamber'in (s.a.v) velâyeti.

⁹⁷⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 124.

⁹⁷⁹ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s.189, 302.

⁹⁸⁰ Rûmî, *Fîhi Mâfih*, s. 115.

⁹⁸¹ Uludağ Süleyman, "Velî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, s. 25, 26, ss. 25-28, İstanbul 2013.

2. Velâyet-i kübrâ: Diğer peygamberlerin velâyeti veya ceberût velâyet.
3. Velâyet-i vustâ: Melekût velâyet, evliyânın velâyeti.
4. Velâyet-i suğra: Müminlerin velâyeti.”⁹⁸²

Peygamber, ümmetini Hakk’a ulaştırmak için; kalpleri küfür (hakikâten örtülü olmak) ve cehil karanlığında kalan kulları; tevhid ve imân nuruna, Allah sevgisi zevkine, ayrılıklardan ve cüz’î isimlerin kaydından kurtararak bütün isim ve sıfatların sahibi olan Hakk’ın zâtına davete ve irşada (doğru yolu göstermeye), hak ile bâtili ayırmaya elçi kılınmıştır. Nebî, velâyetini halka açma ve onları uyarma emri almıştır. Nübüvvetin zâhiri dinî hükümleri/şeriatı haber vermek, bâtını ise o hükümleri yaparak nefslerde tasarruf etmektir. Nübüvvetin bâtını velâyettir.⁹⁸³ Kısaca ifade edilirse; peygamberlik niteliği bulunan zatta velîlik de bulunur. Peygamber halka, velîlik ise Yaratıcıya yöneliktir. “Resûlullah hem nebîlik hem velîlik rütbelerini kendinde birleştirmiş ve o ölçüde Allah’ta fâni olmuş ulular ulusu bir insandır ki elinden, dilinden, gözünden sâdır olan her hâl ve hareket hakikâtte Hakk’ın halleri ve hareketleri sayılır.”⁹⁸⁴

Hz. Muhammed (s.a.v), velâyet-i uzmâ seviyesinde tek olan peygamberdir. Görüldüğü gibi Hz. Îsâ da velâyet-i kübrâ makamında olan bir peygamberdir. Tirmizî bu konuda meşhur eseri *Hatmu’l Evliyâ’da* Hz. Îsâ’dan şöyle bahsetmiştir: “Mutlak olarak velâyet, Îsâ’da (a.s) son bulacaktır. Îsâ (a.s) genel anlamda peygamber velîdir.”⁹⁸⁵ İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725); “Hz. Âdem’den son döneme kadar genel hilâfet ve velâyetin Hz. Îsâ’da sona ereceğini, onun için Hz. Îsâ’nın kıyamette hem peygamberlerle hem de Muhammed (s.a.v) ümmetiyle haşrolunacağını”⁹⁸⁶ belirtmiştir.

Şahinler; “Hz. Îsâ’nın yani Mesih’in (a.s) Allah’ın Nûru (Nûr sûresi 35. âyetten çıkarılan irfânî sonuç: Kutsal zeytinyağı) ile abdest almış, o Nûr ile ovulmuş kimse olarak seçilmiş, Allah’ın melekûtuna davet edilmiş ve Allah tarafından dostluğa/velîliğe kabul edilmiş velâyet sahibi kişi”⁹⁸⁷ olduğunu ifade etmiştir. Yuhanna İncili’nde geçen şu ifade Allah’ın, Hz. Îsâ’ya velâyet verme durumunu anlaşılır kılmaktadır: “Ona yargılama yetkisini de verdi. Çünkü O İnsanoğlu’dur.”⁹⁸⁸

⁹⁸² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 523.

⁹⁸³ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 529; Şahinler, *Tanrı Îsâ’dan Tavr-ı Îsâ’ya*, s. 89.

⁹⁸⁴ Sargut, *Ey İnsan*, s. 48, 49.

⁹⁸⁵ et-Tirmizî, Hakîm, *Hatmu’l-Evliya*, çev. Salih Çift, İnsan Yay., İstanbul 2018, s. 78.

⁹⁸⁶ Tokadî, *Gayb Bahçesinden Seslenişler*, s. 125.

⁹⁸⁷ Şahinler, Necmettin, *Zeytin Dağı Sohbetleri*, İnsan Yay., İstanbul 2015, s. 57.

⁹⁸⁸ Yuhanna 5: 27.

Hız. İsa bir peygamber sıfatıyla tebliğ görevini yerine getirirken, velâyet sahibi biri olarak da Rahman'ın has kulu sıfatıyla Allah'a yakın kılınanlardan olmuştur. Ruhullah, kulun kulla ilişkisinde bir elçi, kulun Yaradanla ilişkisinde bir dost sayılmaktadır.

3.3.18. Tevazu

Tevazu/alçak gönüllülük; azlıkla iftihar etmek, zilleti kucaklamak ve milletin yükünü taşımaktır.⁹⁸⁹ “Ruveyem; ‘tevazu, gaybı çok iyi bilen Allah karşısında kalbin zelîl olmasıdır’ derken, Bağdâdî; ‘tevazu, şefkat kanatlarını gerip halka yumuşak davranmaktır.’ şeklinde ifade etmiştir.”⁹⁹⁰ *Ta’arruf*’ta tevazu, huşû ve hudû aynı mânâda ele alınmıştır.⁹⁹¹ “*Rahmân*’ın (has) kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir.”⁹⁹² ve “*Alçak gönüllüleri (Allah’ın hoşnutluğuyla) müjdele!*”⁹⁹³ âyetlerinde tevazu Râfî’ Allah tarafından övülmüştür. Kelâbâzî (ö. 380/990) de tevazu ile ilgili olarak; “Kalbi iyiliğe yönelten ve akli cilalayan bu davranışı kuşanan kimseyi Allah yüceltir, onu sonsuz taht ve yıkılmaz mülkün üzerine oturtur.”⁹⁹⁴ demiştir.

Tevazu ile karşıt sayılabilecek olan kibir, insanın sakınması gereken bir hâldir. Allah Teâlâ, insanda sıfatlarının yansıması olarak görülen Esmâ-i Hüsnâ’nın içinde “el-Mütekebbir” ismini sadece Zâtına has kılmıştır. Ganiyy-i Muhtefî bunu şöyle ifade etmiştir:

“*Ya insan-ı kâmilde tecellî nasıl olur?*

Biri hariç tüm Esmâ insanda zuhûr bulur.

Mütekebbir’dir Allah; bu yalnız O’na mahsus,

Kibir sahibi olmak beşere yasak husus.”⁹⁹⁵

İsa (a.s); “Bedenin gıdası olan taam yumuşak toprakta yetişir, taşta yetişmez; bunun gibi, ruhun gıdası olan tefekkür ve hikmet de tevazu ile yumuşamış kalpte oluşur, kibirle sertleşmiş kalpte oluşmaz.”⁹⁹⁶ diyerek tevazu sahibi olmayı verimli yumuşak toprağa benzeterek, tevazu sahibi olmanın kişinin ahlakî gelişimindeki önemini belirtmiş olmaktadır. Onun Dağ Vaazı’nda söylemiş olduğu: “Ne mutlu yumuşak huylu olanlara; çünkü onlar yeryüzünü miras alacaklar.”⁹⁹⁷ müjdesi de bu açıdan önem arz etmektedir. Yumuşak huyluluk, kişinin mütevazı konumunu kabul etmesini belirtir. Arapçaya, “vedig” (yumuşak

⁹⁸⁹ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s.161.

⁹⁹⁰ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 224.

⁹⁹¹ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s.161.

⁹⁹² Furkan 25/ 63.

⁹⁹³ Hac 22/ 34.

⁹⁹⁴ Altunkaya, *Tasavvuf (Sûf Hareketi) Tarihi*, Çıra Yay., İstanbul 2016, s. 190.

⁹⁹⁵ Şahinler, *Ganiyy-i Muhtefî’nin Merâtib-i Tevhid Risâlesi*, s. 159.

⁹⁹⁶ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 174.

⁹⁹⁷ Matta 5: 5.

huylu) diye tercüme edilen, aslı Yunanca olan Praus kelimesi; “mütevazı, akıllı, latif, yoldaş” gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁹⁸ Rıfk kelimesi de “yumuşak davranma” anlamına gelir.⁹⁹⁹ Hz. Muhammed (s.a.v); “*Rıftan mahrum kalan kimse hayırdan da mahrum kalır.*”¹⁰⁰⁰ ve “*Bir iş rıfk ile yapılırsa rıfk mutlaka o işi güzelleştirir.*”¹⁰⁰¹ hadisleriyle rıfkın yani yumuşak huyluluğun önemine dikkat çekmiştir.

Hz. İsa’nın başkalarını kibirle eleştirme yerine, kişinin kendi hatalarını fark etmesinin ve tevazu sahibi olmasının gerekliliğini gösteren şöyle bir sözü de bulunmaktadır: “Köle sahipleri gibi insanların günahlarına bakmayın. Köleler gibi kendi günahlarınıza bakın. İnsanlar iki halde bulunurlar: Ya afiyettedirler ya da bir musibete müptela kılınmışlardır. Afiyette iseniz bu halinize şükredin ve musibete uğramış insanlara merhametle davranın. Yağmur dağın üzerine düştüğünde toprağı yumuşatır. Siz ise nicedir hikmetleri öğreniyorsunuz da kalpleriniz yumuşamıyor. Ne kadar tevazu sahibi olursanız o kadar merhamet olunacaksınız. Ne kadar ekiyorsanız o kadar biçeceksiniz.”¹⁰⁰² “*Onlar (Allah’tan hakkıyla korkanlar) öfkelerini yutarlar, insanları affederler. Allah, iyilik edenleri sever.*”¹⁰⁰³ âyeti yumuşak huylu olanların Rabbin sevgisine mazhar olduğuna delildir. Ayrıca Resûlullah’ın; “*Allah kullarına merhametle muamele eder ve yumuşaklık gösterilmesini ister. Sertlikle yapılan ve başka işlere vermediği sevabı, kolaylık gösterilerek yapılan işlere verir.*” ile “*Kim yumuşak davranmaktan mahrum kalmış ise bütün hayırlardan mahrum kalmıştır*”¹⁰⁰⁴ sözleri yumuşak huylu olmanın önemini açıklar mahiyettedir.

İsa (a.s); “Bana sorunuz. Çünkü benim kalbim yumuşaktır ve ben kendi gözümde gâyet küçüküm.”¹⁰⁰⁵ Kuşeyrî’nin; “Nefsi ezip küçültmek tasavvufun adaplarından. Nefsini yüce gören kimse, dinini küçük görür.”¹⁰⁰⁶ sözü ile Hz. İsa’nın bu ifadesi karşılaştırılırsa; ülü’l azm peygamberlerden olan İsa aleyhisselâm’ın dini yaşama sanatı sayılan tasavvuf unsurlarıyla örülü nübüvveti bir açıdan anlaşılacaktır.

Matta İncili’ndeki tuza dair sembolik ifade ile kutsal metnin bağlılarının mütevazı, alçak gönüllü ve gayretli olmalarının sebebi adeta tuz ile terbiye edilmiş olmalarına benzetilmiştir.¹⁰⁰⁷ İsa aleyhisselâmın işaret ettiği alçak gönüllülüğün nedeni özsaygı, sevgi,

⁹⁹⁸ Çetin, “Hz. İsa’nın Dağdaki Vaazına Hristiyanlık Açısından Genel Bir Bakış”, s. 135.

⁹⁹⁹ Çağrııcı, Mustafa, “Rıfk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 35, s. 51, ss. 51-52, İstanbul 2008.

¹⁰⁰⁰ Müslim, Birr, 74-76; İbn Mâce, Edeb, 9.

¹⁰⁰¹ Müslim, Birr, 78; Ebû Dâvûd, Cihâd, 1.

¹⁰⁰² İmam Beyhaki, *Kitabü’z-Zühed*, n. 407, s. 125.

¹⁰⁰³ Âl-i İmrân 3/ 134.

¹⁰⁰⁴ İmam Nevevî, *Riyâz’us- Sâlihîn*, s. 221, 222.

¹⁰⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühed*, n. 329, s. 87.

¹⁰⁰⁶ Gökcan, Mansur, “Kuşeyrî’nin Nefsle Mücadele Anlayışı”, 3. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, (Türkiye, 26-28 Ekim 2017), s. 189, ss. 189-189, Kahramanmaraş 2017.

¹⁰⁰⁷ Olgun, *Tuz ve Işık*, s. 140-142.

güç ve yetenek eksikliği değildir. Onun alçak gönüllülüğü kim olduğunu, nereden geldiğini, nereye gittiğini ve kimin olduğunu bilmekten gelmektedir. Bu, onun insanlara sevgi ve saygıyla davranmasını sağlamaktadır. *Îsâ Gibi Yönetin* kitabında tevazu şöyle tarif edilmiştir: “Alçak gönüllülük, başkalarının önemini kabul eder ve vurgular. Bu, kendinizi aşağılamak değildir, başkalarını yukarıya kaldırmaktır. Kendinize ve başkalarına, ‘Ben Tanrı’nın gözünde değerliyim, sen de öylesin.’ demektir.”¹⁰⁰⁸ Mevlânâ alçak gönüllü olmak üzere şu güzel benzetmeyi yapmıştır: “Üzerinde pek çok meyveler bulunan bir dalı, meyveleri aşağı doğru çeker; meyvesiz bir dalın ucu ise servi ağacı gibi havada olur. Meyve arttıkça, dalların büsbütün yere inmemesi için direk dayarlar. Peygamber çok alçak gönüllüydü; çünkü her iki âlemin meyveleri onda toplanmıştı.”¹⁰⁰⁹

“Allah Teâlâ, Îsâ aleyhisselâma vahiy göndererek; Sana gönderdiğim nimeti, tevazu ile karşılarsan, o nimetimi sana tamam ederim.”¹⁰¹⁰ buyurmuştur. Bu ilahî mesajdan; Rabbin nimetlerinden şükürle ve alçak gönüllülükle faydalanmak gerekliliği, daha iyisini görüp de elindekini beğenmeyerek isyan etmenin, kibirle nankörlük etmenin doğru olmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Hz. Îsâ’nın tevazu konulu bazı sözleri de şunlardır: “Mütevazılara ne mutlu! Kıyâmet gününde yüce makamlar onlarındır. İnsanların arasını bulanlara ne mutlu! Cennete vâris olanlar onlardır. Kalplerini dünyadan temizleyenlere ne mutlu! Allah Teâlâ’yı görme saadetine erenler onlardır.” Matta İncili’nde şöyle geçmektedir: “Kendini yücelten alçaltılacak, kendini alçaltan yüceltilecektir.”¹⁰¹¹ Bu sözle aynı anlamda olarak Hz. Muhammed (s.a.v) de; “Allah için tevazu edeni Allah yükseltir, kibreden de Allah alçaltır.”¹⁰¹² buyurmuştur. “Kalbinde zerre miktarı kibir bulunan kimse cennete giremez.”¹⁰¹³ sözü de mütevazılığın büyük önemini ortaya koymaktadır.

İncil’de de geçen şu kıssa Nebî Îsâ’nın (a.s) alçak gönüllülüğüne çarpıcı bir örnektir: “Hz. Îsâ havâriyelerine yemek hazırladı. Yemeklerini yedikten sonra Hz. Îsâ onların ellerini ve ayaklarını yıkadı. Ona dediler ki: ‘Ey Ruhullah, bunu yapması gereken biziz.’ Hz. Îsâ: ‘Bunu, siz de eğittiğiniz kimselere böyle davranasınız diye yaptım.’ diyerek cevap verdi”¹⁰¹⁴

İki peygamberin sohbetinde geçen bir alçak gönüllülük örneği de şu şekildedir: “Yahyâ (a.s) ve Îsâ (a.s) karşılaşmışlar. Îsâ (a.s) ona; ‘Sen benden daha hayırlısın, benim için

¹⁰⁰⁸ Blanchard -Hodges, *Îsâ Gibi Yönetin*, s. 79.

¹⁰⁰⁹ Rûmî, *Fîhi Mâfih*, s. XVIII, XIX.

¹⁰¹⁰ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saadet*, s. 550.

¹⁰¹¹ Matta 23: 12.

¹⁰¹² Müslim, *Birr*, 69; Tirmizî, *Birr*, 82; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut – Adil Murşid, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut 1416/1995, III, 76; Ateş, *İslâm Tasavufu*, s. 63.

¹⁰¹³ Müslim, *İmân*, 48; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 4, n.3117, s. 382.

¹⁰¹⁴ Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 194; Yuhanna 13: 1-16.

bağışlanmamı isteyiver.’ demiş. Yahyâ (a.s) da ona; ‘Sen benden daha hayırlısın, sen benim affımı dileyiver.’ demiş. Îsâ (a.s) ona; ‘Sen benden daha hayırlısın, ben kendi kendime selam verdim; sana Allah selam verdi.’ Böylece Allah, her ikisinin de faziletini ortaya çıkarmıştır. Vecize, ilahî bir uzlaşma ile sona ermekte, alçak gönüllülüklerinden ötürü selam ikisinin de üzerinde olmaktadır.”¹⁰¹⁵

Dünyadan tamamiyle el yuyan, sadece Rabbinin muhabbetiyle çağılayan, nurlara gark olup âleme ışıklar saçan Hz. Îsâ şöyle bir müjde vermiştir: “Dünyada alçak gönüllü olanlara müjdeler olsun ki, kıyamet günü onlar kürsü sahibidirler. Dünyada ara bulup barıştıranlara müjdeler olsun ki, kıyamette Firdevs cennetine onlar varis olacaklardır. Dünyada kalbini temizleyenlere müjdeler olsun ki, kıyamet günü Allah Teâlâ’nın cemâline onlar bakacaklardır.”¹⁰¹⁶ Hz. Îsâ’nın şu sözü de tevazuyu ifade eder: “Başkalarının günahlarına efendilerin gözleriyle bakmayınız! Ancak kendi günahlarınızı kölelerin gözleriyle değerlendirin.”¹⁰¹⁷

Birçok İslâm klasiğinde yer alan şu kıssa da kibirli olmanın dehşetini anlatır: “Bir gün Îsâ aleyhisselâm, İsrâiloğullarından sâlih zannedilen bir kimse ile şehir dışına çıkmıştı. Halk arasında fasıklığıyla meşhur günahkâr bir adam da büyük bir eziklikle peşlerine takılmıştı. İstirahat için mola verildiğinde bu günahkâr kul, samimi bir nedamet ve mahcubiyet içinde, gönlü kırık olarak onlardan ayrı bir yere oturdu ve merhametlilerin en merhametlisi olan Hak Teâlâ’nın yüce affına sığınarak: ‘Rabbim! Şu yüce peygamberinin hürmetine beni affet!’ diye dua eyledi. Sâlih zannedilen kişi ise, onu fark edince küçümsedi, hakir gördü ve ellerini semaya kaldırıp: ‘Allah’ım! Yarın kıyamet günü beni bu adamla birlikte haşr eyleme!’ diye ilticada bulundu. Bunun üzerine Cenab-ı Hak Îsâ aleyhisselâm’a şöyle vahyetti: ‘Ya Îsâ, kullarıma söyle; ikisinin de duasını kabul ettim. Boynu bükük mücrim kulumu affedip kendisini cennetlik kıldım. Halkın sâlih zannettiği kişiye gelince, onu da benim affettiğim kulumla beraber olmak istemediği için cennetliklerden kılmadım.”¹⁰¹⁸ Şairin dediği gibi; “Harâbât ehline hor bakma zâhid, defîneye mâlik vîrâneler var!”

“Bütün halk dinlerken Îsâ (a.s) öğrencilerine şöyle demiştir: Uzun kaftanlar içinde dolaşmaktan hoşlanan, meydanlarda selamlanmaya, havralarda en seçkin yerlere, şölenlerde başköşelere kurulmaya bayılan din bilginlerinden sakının.”¹⁰¹⁹ Yine İncil’de Hz. Îsâ’nın şu sözleri geçer: “Vay halinize, ey Ferisiler! Havralarda en seçkin yerlere kurulmaya,

¹⁰¹⁵ Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 102, Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühd*, n. 392, s. 107.

¹⁰¹⁶ Bursalı, *H. Meryem ve Hz. Îsâ*, s. 157.

¹⁰¹⁷ Hayek, *İslâmî İslâm*, s. 123.

¹⁰¹⁸ Topbaş, Osman Nuri, *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul 2011, s. 479; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 298.

¹⁰¹⁹ Luka 20/ 45-46.

meydanlarda selamlanmaya bayılırsınız.”¹⁰²⁰ Hz. İsa, Ferisîleri kınama ve onlardan sakındırma adına mütevazılığın zıddı olan mütekebbir ve mağrur olmayı yermiştir.

Fakirlik, alçak gönüllülük, sükûnet ve sabır daha önceden olduğu gibi en önemli dört erdemdir. Dünya bir “harabe”dir; dünyadaki mal mülkten sakınılmalıdır. Mümin öbür dünyayı sürekli aklında tutmalıdır; o bu dünyada kederli bir gezgin, bir “garip” ya da bir “misafir”dir.¹⁰²¹

Zühd kitaplarında geçen bir örnek de şöyledir: “Meryemoğlu İsa (a.s) havârilere: ‘Ne oluyor da ibadetlerin en üstününü (imanın en üstününü) yapmıyorsunuz?’ demiş. Onlar da; ‘ibadetlerin en faziletli olanı (imanın en üstünü) hangisidir ey Allah’ın ruhu?’ demişler. O, ‘Allah için alçak gönüllülüktür.’ cevabını vermiştir.”¹⁰²² Bütün bu açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki: Kebîr Allah; yumuşak huylu, tevazu sahibi kullarını sever ve onların işlerini kolaylaştırır. Sert, kibirli ve mağrur olmamak; ilahî makamdan hayır, uğur ve bereket getirir.

3.3.19. Vera’

Vera’; zühdün başlangıcı sayılır ve “dünyadan yüz çevirmek”, “din elbisesini giymek”¹⁰²³ anlamlarına gelir. Zühdün ve takvânın ilk adımıdır. Çünkü vera’ şüpheliyi, zühd ihtiyaçtan fazlasını terktir. “Vera’, takvânın görünümü olan kanaati içerir.”¹⁰²⁴ Vera’ın en yüksek derecesi zühddür. Kulun bütün dikkatini Bâkî Allah’ın razı olduğu şeye çevirmesidir. Güzel amellere devamlılıktır.¹⁰²⁵ Dünyayı seven insan ibadetin tadını alamaz. Her hatanın başı dünya sevgisidir.¹⁰²⁶ Kurân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: “*Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen veririz. Sonra da cehennemi ona mekân yaparız. O, buraya kınanmış ve Allah’ın rahmetinden kovulmuş olarak girer.*”¹⁰²⁷

Peygamberimiz (s.a.v); “*Vera’ sahibi olursan, insanların en çok ibadet edeni olursun.*”¹⁰²⁸ buyurmuştur. Sûfilere göre vera’; Allah’tan başka her şeyden el çekmek/uzak durmak, şehvetleri ve kuşkulu şeyleri bırakmaktır. Hasan-ı Basrî, sırf şeklî ibadet ile

¹⁰²⁰ Luka 11/ 43.

¹⁰²¹ Khalidi, Tarif, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 59.

¹⁰²² Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühd*, n. 312, s. 85; Khalidi, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 92.

¹⁰²³ Geylânî, *el-Fethû’l-Rabbânî ve’l Feyzû’r-Rahmânî*, s. 225.

¹⁰²⁴ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 583.

¹⁰²⁵ Cürcânî, *Ta’rifat*, s. 114.

¹⁰²⁶ İmam Beyhaki, *Kitabü’z-Zühd*, s. 76.

¹⁰²⁷ İsrâ 17/ 18.

¹⁰²⁸ İbn Mace, *Zühd*, 24; Tirmizî, *Zühd*, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 310.

yetinmeyip öz/ruhî hayat yaşayan bir insandır. Onun şu sözü vera'nın önemini anlatmaya yetecektir: “Zerre miktarı sağlıklı vera’, bin miskal oruç ve namazdan hayırlıdır.”¹⁰²⁹

Bu konuda Çeleğin’in ifadesi dikkat çekicidir: “İsâ (a.s) dünya güreşçisiydi, dünyayı yenmişti. Edep onda taç, hayâ onda kemâl, iffet onda kale oldu. O pehlivan-ı dünya oldu. İsâ (a.s) terk yolunun peygamberiydi. Yaratılıştâ baba sebebini terk etmişti. Terk-i dünya etmişti, terk-i vücut eylemişti. Terk ettiklerini de terk ederken ölüm sırrını da terk etmiş, terk-i ukbâ eylemişti. O öyle zâhiddi ki dünyada bir kıl cübbesinin dışında bir şeyi olmadı. Onun için ahirette Allah, Hz. İsâ’yı zâhidlerin reisi kılacaktı.”¹⁰³⁰

Hız. Mesih (a.s), insanları tevhide, Allah’a karşı ihlâslı olmaya ve emirlerini yerine getirmeye, yasaklarından kaçınmaya çağırıştır. Onların, ahiret gününe imân edip o güne hazırlıklı olmaları, dünyaya dalıp süsüne aldırılmamaları için çaba göstermiştir. Nasıl ki yolcu olana, ne saraylar ne de gayrimenkuller lazımdır; onları zâhid olmaya, rızıklarını veren Allah’a tevekkül etmeye davet etmiştir. Onlara tevazuyu emretmiş, kibirlenmekten sakındırmış; birbirlerine merhametli davranmalarını tavsiye ederek; zulüm, haksızlık ve haksız mal yemeyi yasaklamıştır.¹⁰³¹

Hız. İsâ; “Ey havârilere! Dininizin selâmeti için dünyanın azına razı olun. Nasıl ki, dünya ehli de dünyalarının selâmeti için dinin azına razı olurlar.”¹⁰³² “İstemediklerinize katlanmadan istediklerinize ulaşamayacaksınız.”¹⁰³³ “Ey havârilere topluluğu! Ehl-i dünyanın, dünyaları selamette olduktan sonra dinlerinin zayıflığına razı olmaları gibi, sizler de dininiz selamette olduktan sonra dünyanın düşkünlüğüne razı olun.”¹⁰³⁴ şeklindeki sözleriyle din ve dünya tercihlerinde dikkatli olunmasını, birini seçenin diğerinden az nasipleneceğini belirtir. Ahiret hayatının yanında dünya hayatının ne kadar az ve değersiz olduğu Hız. Peygamber’in (s.a.v) şu sözü ile en güzel biçimde örneklenmiş olmaktadır: “*Vallahi, ahiretin yanında dünyanın konumu ancak birinizin şu şehadet parmağını denize daldırması gibidir, parmağının ne kadar su ile döneceğine bir baksın!*”¹⁰³⁵

Markos İncili’nde geçen ve zühdün ilk adımı sayılan vera’nın önemini yansıtan bir pasaj da şöyledir: “İsâ (a.s) yola çıkarken, biri koşarak yanına geldi. Önünde diz çöküp ona, ‘İyi öğretmenim, sonsuz yaşama kavuşmak için ne yapmalıyım?’ diye sordu. İsâ (a.s), ‘Bana neden iyi diyorsun? İyi olan yalnız biri var, O da Tanrı’dır. O’nun buyruklarını biliyorsun:

¹⁰²⁹ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 255-257.

¹⁰³⁰ Çeleğin, *İffet- Kalp*, s. 150, 203.

¹⁰³¹ Ömer, *Diriltici Nefes Kur’an-ı Kerim’de Hz. İsâ*, s. 58, 59.

¹⁰³² Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 4.

¹⁰³³ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsâ*, s. 175.

¹⁰³⁴ İmam Beyhaki, *Kitabü’z Zühd*, s. 989.

¹⁰³⁵ Müslim, Cennet, 55; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 623.

Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, kimsenin hakkını yemeyeceksin, annene babana saygı göstereceksin.’ Adam; ‘Öğretmenim, bunların hepsini gençliğimden beri yerine getiriyorum’ dedi. Ona sevgiyle bakan Îsâ (a.s); ‘Bir eksiğin var. Git neyin varsa sat, parasını yoksullara ver; böylece gökte hazinen olur. Sonra gel, beni izle.’ Bu sözler üzerine adamın yüzü asıldı, üzüntü içinde oradan uzaklaştı. Çünkü çok malı vardı. Îsâ (a.s) çevresine göz gezdirdikten sonra öğrencilerine; ‘Varlıklı kişilerin Tanrı Egemenliği’ne girmesi ne güç olacak!’ dedi.”¹⁰³⁶ Hz. Muhammed’in (s.a.v) şu hadisi de aynı şekilde anlaşılmalıdır: “*Fakirler, cennete zenginlerden beş yüz sene önce girerler.*”¹⁰³⁷

Vera’ sahibi Îsâ Mesih şu sözü ile ashâbına uyarıda bulunmuştur: “Ey havârilere! Midelerinizi boş bırakınız ki, kalplerinizle Rabbinizi görmeniz mümkün olsun.”¹⁰³⁸ Çok yemek, kalbe katılık ve karanlık getirir, kanı çoğaltıp kötü duyguları uyandırır. Az yemek ve özellikle aç kalmak ise, kalbe rikkat ve dikkat kazandırır, onu aydınlatır, kanı azaltıp kötü duyguları uyutur.

Kuşeyrî’nin belirttiği şu kıssada vera’ın şüpheliyi terk etme boyutu ortaya çıkmaktadır: “Hz. Îsâ kabristana uğradı. Orada yatanlardan birine seslendi. Yüce Allah adamı diriltti. Hz. Îsâ adama: ‘Sen kimsin?’ diye sordu. Adam: ‘Ben bir hamal idim, insanların yüklerini taşıdım. Bir gün bir adamın odununu taşıyordum, ondan çöp kırarak dişlerimi temizledim. Öldüğüm günden bu yana bana bunun hesabı soruluyor.’ dedi.”¹⁰³⁹

Hz. Îsâ; “Ey İsrâiloğulları biliniz ki, ahiret karşısında dünya; battığı yer karşısında güneşin doğduğu yere benzer. Güneşin doğduğu yere yöneldikçe battığı yerden uzaklaşırsınız. Battığı yere yöneldiğinizde, doğduğu yerden uzaklaşırsınız.”¹⁰⁴⁰ diyerek dünyayı tercih edenin ahiretten yüz çevirmiş olacağını belirtmiştir. Hz. Îsâ sâlih ameller işleyerek ahirete yaklaşsınlar diye onlara böyle tavsiyede bulunmuş; bu sözleri ile dünyadan yüz çevirmenin gerekliliğini, mâsivâdan uzaklaşmanın önemini, dünya hayatının gelip geçiciliğini hatırlatmış, zühdün başlangıcı sayılan ve Allah’ın hoş görmediğinden kaçınmak olan vera’ı tavsiye etmiştir.

¹⁰³⁶ Markos 10: 17-23; Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 468; Gazzâlî, *İhya*, c. 4, s. 439, 440.

¹⁰³⁷ Tirmizî, *Zühd*, 37.

¹⁰³⁸ Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 158, 206.

¹⁰³⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 275.

¹⁰⁴⁰ İbn Arabî, *Fütihat*, c. 18, s. 347.

3.3.20. Aşk ve Muhabbet

Sözlükte aşırı sevgi, bir insanı belli bir varlığa, bir nesneye ya da evrensel bir değere doğru sürükleyip götüren gönül bağı anlamına gelen aşk; tasavvufî bir terim olarak, sevginin insanı bütünüyle hükmü altına alması, sevginin son mertebesi, varlığın yaratılış sebebi, varlığın aslı mânâsında kullanılmaktadır.¹⁰⁴¹ “Aşkın bidâyeti zühd, nihâyeti ibadettir.”¹⁰⁴² “Hubb” kökünden türeyen “muhabbet” de sevmek anlamına gelir. Zıddı buğz etmektir.¹⁰⁴³ Serrâc muhabbeti şöyle tanımlamıştır: “Muhabbet: Kul açısından Allah’ın kendisine verdiği nimetlere; kalbiyle kendisine olan yakınlık, inâyet, hıfz ve yardımına; imân ve yakîn ile hidâyet ve inâyet nasip etmesine bakarak; Vedûd Allah’ın kendisini sevdiğini görüp, kendisinin de O’nu sevmesidir.”¹⁰⁴⁴ Bağdâdî muhabbetin “kalbin meyli” olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴⁵ Muhabbet, taate bağlanmak ve fakra yapışmaktır. Muhabbet bir kuştur ki ancak kalplerin derûnuna konar.¹⁰⁴⁶ “İman edip de iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar için çok merhametli olan Allah, gönüllerde bir sevgi yaratacaktır.”¹⁰⁴⁷

“İnsanlar arasında Allah’ı bırakıp da O’na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah’ı severcesine (yalnızca Allah’a olması özgü olması gereken bir sevgi ile) severler. Mü’minlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. (İnananlar, Allah’ı başka her şeyden daha çok severler)”¹⁰⁴⁸ ve “De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”¹⁰⁴⁹ âyetleri sevgi odaklıdır. Hz. Muhammed (s.a.v); “Amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir.”¹⁰⁵⁰ demiştir.

Mevlânâ’ya göre bütün maddi-manevî, sevgi ve bağların hepsi, gerçekte Tanrı’yı sevmek ve bilmektir. Tanrı aşkı ve muhabbeti her şeyin içinde vardır. Kendisini yaratana karşı bu sevgi insanın özündedir, fakat birtakım engeller bunu duymasına mâni olur. Aslolan sevmektir. İnsan kendisinde bu hissi duyunca, onu artırmak için çalışmalıdır. Vücutlarımız bir kovan gibidir; bu kovanın balı da mumu da Tanrı’nın aşkıdır.¹⁰⁵¹ Hristiyan ahlâkını özetlemek

¹⁰⁴¹ Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 40.

¹⁰⁴² Ankaravî, *Minhacü’l-Fukara*, s. 337

¹⁰⁴³ Gökcan, Mansur, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 241.

¹⁰⁴⁴ Serrâc, *Lüma*, s. 57.

¹⁰⁴⁵ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 175.

¹⁰⁴⁶ Şirvânî, *Şifaiü’l-Esrar*, s. 252.

¹⁰⁴⁷ Meryem 19/ 96.

¹⁰⁴⁸ Bakara 2/ 165.

¹⁰⁴⁹ Âli-İmrân 3/ 31.

¹⁰⁵⁰ Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 2; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 73.

¹⁰⁵¹ Rûmî, *Fîhi Mâfih*, s. XIX, XX.

için en çok kullanılan kelime de; “sevgi”dir.¹⁰⁵² Kitab-ı Mukaddes’te sevgi kavramı 500’den fazla yerde geçmektedir. Hz. İsa; “Sevgili Kardeşlerim, birbirimizi sevelim. Çünkü sevgi Allah’tandır. Sevmeyen kişi Tanrı’yı tanımaz. Çünkü Tanrı sevgidir.”¹⁰⁵³ diyen bir peygamberdir. Güzel’in ifadesiyle; “Hz. İsa sevgiyi terennüm eden bir Hak âşığıdır.”¹⁰⁵⁴

Hill, *İsa O’dur* kitabında Hz. İsa’nın günahkârı bile sevdiğini şöyle anlatmaktadır: “İsa (a.s) gûnahtan nefret etti ve günah aleyhine konuştu ama günahkârı sevdi. Günahkârların dostu olarak tanındı. Buna karşın kendisi hiçbir zaman günah işlemedi. Günahkârları değiştirdi. Onlar onu değiştirmediler. Günahkârlar O’na geldiler ve bağışlanma, huzur, gûnahtan temizlenme ve O’nun sevgisiyle dolu harikulade bir hayat aldılar.”¹⁰⁵⁵

İsa (a.s); “Amellerin en makbulü, Allah’tan razı olup, O’nu sevmektir.”¹⁰⁵⁶ buyurmuştur. Hz. İsa’nın insanlığa sunduğu mesajın ağırlığını “sevgi” oluşturmaktadır. Mesajda sevgiye ağırlık verilmesinin sebebi, Hz. İsa’nın gönderildiği Yahudi toplumunun dinî bakımdan tamamen yozlaşmış olmasıdır. Hz. İsa gönderildiği sırada Yahudi toplumu gerçekten de ruhî bir çöküntü içinde bulunmaktadır.¹⁰⁵⁷ İncil’deki şu pasaj sevgiden yoksun Yahudi toplumuna hitap etmektedir: “Onların tartışmalarını dinleyen ve İsa’nın onlara güzel yanıt verdiğini gören bir din bilgini yaklaşıp ona, ‘Buyrukların en önemlisi hangisidir?’ diye sordu. İsa (a.s) şöyle karşılık verdi: ‘En önemlisi şudur: Dinle, ey İsrâil! Tanrımız Rab tek Rab’dır. Tanrın Rabbini bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklınla ve bütün gücünle seveceksin. İkincisi de şudur: Komşunu kendin gibi seveceksin. Bunlardan daha büyük buyruk yoktur.’ Din bilgini, İsa aleyhisselâma; ‘İyi söyledin, öğretmenim.’ dedi. ‘Tanrı tektir ve O’ndan başkası yoktur.’ demekle doğruyu söyledin.”¹⁰⁵⁸ Burada tevhid ilkesi ve ilahî aşk vurgulandıktan sonra komşu hakkı belirtilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) üç kere “*Vallahi imân etmiş olmaz!*” buyurunca, kim olduğunu sorduklarında; “*Şerrinden komşusu emin olmayan kimsedir.*”¹⁰⁵⁹ demiştir. Efendimizin (s.a.v) Cebrail’in komşuya iyilik etmeyi sürekli tavsiye etmesine karşı komşuyu komşuya vâris kılacağını zannetmesi¹⁰⁶⁰ de komşuya verilen ehemmiyeti anlatmaktadır. Görüldüğü gibi hem Hz. İsa (a.s.) hem de Hz. Muhammed (s.a.v) Allah’ın birliğini, ilahî sevgiyi ve bilhassa komşu hakkını vurgulayıcı sözler söylemişlerdir. Son iki peygamberin bu uyarıları günümüzdeki duyarsızlıklara, bâriz sevgi eksikliklerine,

¹⁰⁵² Çetin, “Hz. İsa’nın Dağdaki Vaazına Hristiyanlık Açısından Genel Bir Bakış”, s. 70.

¹⁰⁵³ Yuhanna’nın 1. Mektubu 4: 7-8.

¹⁰⁵⁴ Güzel, 2000’li Yıllarda Hz. Musa Hz. İsa ve Hz. Muhammed, s. 243.

¹⁰⁵⁵ Hill, *İsa O’dur*, s. 75-76.

¹⁰⁵⁶ Gazzâlî, *İhya*, c. 4, s. 647.

¹⁰⁵⁷ Akdemir, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim’e Göre Hz. İsa*, s. 27.

¹⁰⁵⁸ Markos 12: 28-32.

¹⁰⁵⁹ İmam Nevevî, *Riyaz’us-Sâlihîn*, s. 128.

¹⁰⁶⁰ Buhârî, Edeb 28; Müslim, Birr, 140, 141.

güvensiz ortamlara şifa olacak ilaç hükmünde tembihlerdir. Bilindiği üzere onlar kendi nefislerinden konuşmamış, Allah'ın iradesi ile insanlara yol göstermişlerdir. İki büyük nebînin sözleri, hayatları incelendiğinde sevgi ve muhabbetin tebliğlerinde büyük önem taşıdığı ve hattâ odak noktasında olduğu fark edilecektir.

Aşk, sarmaşık mânâsına gelen “ışık” kelimesinden alınmıştır. Sarmaşık, sarıldığı yeri nasıl kaplarsa, aşk da girdiği kalbi, hatta insanın vücudunu öylece sarar. Aşk, muhabbetin ifrat derecesidir. Aşkın yanan ışığı âşıklar için hidâyet yoludur.¹⁰⁶¹ İlahî aşk konusunda “*Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.*”¹⁰⁶² âyeti delil getirilir. Dünyadaki her şey gibi bu aşkın da esas kaynağı Allah'tır, insanın yaptığı sadece bu aşka karşılık vermektir. Önemli olan Allah'a itaat etmeyi sevmektir. Allah kendisine itaat edeni seveceği için, kişi mâşukunun kapısından ayrılmamalıdır.¹⁰⁶³ “Muhabbet aşkın başlangıcı, aşk ise onun sonucudur. İlahî aşk, lezzetleri terk etmek ve zahmetlere katlanmaktır. İlahî aşk, öyle bir seraptır ki, onu muhabbet bardağıyla içen âşığın başına köyler, kasabalar, şehirler dar gelir. Aşk, Allah'ın kalplere bir ihsan ve ikrâmıdır.”¹⁰⁶⁴ Yüce Allah'ın Hz. Îsâ'ya şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: “Ey Îsâ! Bir kulumun gönlünde dünya ve ahirete dair bir sevgi bulunmadığı zaman, ben onun gönlünü kendi sevgimle doldururum.”¹⁰⁶⁵

İlahî aşkın önemi şu kıssadan da anlaşılır: “Bir gün Îsâ (a.s) bahçe sulamakta olan bir gence rastlar. Genç şöyle der:

-Muhabbetinden zerre kadarını bana vermesi için Rabbinden istekte bulun!

Hz. Îsâ:

-Sen zerre miktarı muhabbete dayanamazsın!

Genç ısrar ederek;

-Zerrenin yarısını iste!

Gencin çok istemesi üzerine Hz. Îsâ şöyle dua eder:

-Allah'ım bu gence zerrenin yarısı kadar muhabbet ihsan et!

Bu duadan sonra Îsâ (a.s) oradan ayrılır. Uzun bir süre geçtikten sonra o gencin bulunduğu mahalleye uğrar ve genci sorar. Derler ki:

-Delirdi dağlara çıktı!

¹⁰⁶¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 205.

¹⁰⁶² Mâide 5/ 54.

¹⁰⁶³ Schimmel, Annemarie, *Tasavvuf Notları*, çev. Dilara Yabul, Sûfî Kitap Yay., İstanbul 2018, s. 29.

¹⁰⁶⁴ Hakkı, Erzurumlu İbrahim, *İnsan-ı Kâmil*, haz. Mevlüt Karaca, Hisar Yay., İstanbul ts., s. 57.

¹⁰⁶⁵ Yazıcıoğlu, *Envarü'l-Aşkın (Hak Âşıklarının Nurları)*, s.226; Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 577; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 597.

Hız. İlsâ, genci kendisine göstermesi için Allah Teâlâ'ya dua eder. Genci, dağ başında kaya üzerinde ayakta semaya yönelmiş olarak bulur. İlsâ (a.s) gence selam verir, fakat genç selamı almaz. 'Ben İlsâ'yım!' der, fakat yararı olmaz.

Bu esnada Hız. İlsâ'ya şöyle vahiy gelir:

-Ey İlsâ! Kalbinde zerrenin yarısı kadar muhabbetim bulunan biri, insanların sesini nasıl işitir! İzzetim ve celâlim hakkı için, sen onu testereyle ikiye biçsen dahi farkına varmaz!¹⁰⁶⁶ "Her şeyden münezzeh, müteal, gözlerin erişemediği ama aynı zamanda insana şah damarından daha yakın olan Allah'a nasıl muhabbet beslenebilir? Dahası O'na duyulan muhabbetin tanımını dahi yapmak mümkün olabilir mi?"¹⁰⁶⁷ diyen Schimmel'in ne demek istediği bu kıssada anlam bulmaktadır denilebilir.

Birçok kaynakta geçen bir kıssa da şöyledir: "İlsâ (a.s), vücutları zayıf, yüzleri solgun üç kişinin yanından geçerken onlara kendilerini bu duruma neyin getirdiğini sormuş, cehennem ateşinin korkusu diye cevap verdiklerinde İlsâ (a.s); 'Siz bir yaratıktan korkuyorsunuz; korkanları kurtarmak da Tanrı'ya düşer.' diye mukabelede bulunmuştur. Onların yanlarından ayrılıp, yüzleri daha solgun ve vücutları daha zayıf başka üç kişi ile karşılaşmış, onlara da aynı soruyu sormuş, cennet arzusu diye cevap verdiklerinde, 'Siz bir yaratılmışı arzu ediyorsunuz. Ümit ettiğiniz şeyi vermek de Tanrı'nın ödevidir.' demiştir. Sonra yoluna devam etmiş, yüzleri aşırı derecede solgun ve çok zayıf başka üç kişiye daha rastlamış, aynı soruyu onlara da sormuş, bizim Tanrı'ya olan aşkımız diye cevap alınca, 'Siz O'na en yakınsınız, O'na en yakın olan sizlersiniz. Siz Allah'ın gerçek dostlarısınız ve benim sizinle yaşamam emredildi.' şeklinde cevap vermiştir."¹⁰⁶⁸ Bu kıssa büyük sûfi Râbiatü'l-Adeviyye'nin şu sözlerini çağrıştırmaktadır: "İlahi! Cehennemden korkarak Sana ibadet ettim ise beni cehennemde yak. Cennete tamah ederek ibadet ettim ise cennetini bana haram kıl! Yalnız Sana ve yalnız Senin için ibadet ettim ise, beni Cemâlini görmekten mahrum etme."¹⁰⁶⁹ "Mutasavvıfların gayesi, Hız. İlsâ'nın, İncil'de çok vurguladığı üzere akşamleyin ücretini almak için sabahtan akşama kadar çalışan bir ırgat gibi; Allah'a ibadeti ücret karşılığında değil, sırf O'nun buyruğunu yerine getirmek, rızâsına ermek için yapmak; O'nun rızâsından ve sevgisinden başka bir karşılık düşünmemektir. Onlara göre, İlsâ aleyhisselâm'ın vurguladığı gibi, ücret için hizmet eden kul, efendisinin gözünden düşer. Ücretini alır ama efendisinin sevgisine lâyık olmaz. Fakat hiçbir ücret ve karşılık beklemeden, sırf sevdiğinden

¹⁰⁶⁶ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 65-66.

¹⁰⁶⁷ Schimmel, *Tasavvuf Notları*, s. 32.

¹⁰⁶⁸ Baş, "Hristiyanlıkta İlsâ Algısının Mitolojik İslâm Tasavvufunda İz Düşümleri", s. 175; Khaldi, *Müslüman Hazreti İlsâ*, s. 148.

¹⁰⁶⁹ Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 245.

dolayı efendisine gönülden bağlanıp hizmet eden, O'nun sevgisine lâyık ve O'nun seçkin dostlarından olur. Ücret için çalışanlar ücretlerini alıp giderler. Ama Efendi için çalışan kimse, O'nun yanında kalır, yâri, nedîmi olur.”¹⁰⁷⁰

Kempis’e atfedilen eserde aşkın gücü ile nefis terbiyesi konusunda şu öğütler yer almaktadır: “Bedene, her şeye hazır duruma gelene dek, azla yetinmeyi öğrenene dek, en basit şeyleri sevmesini ve hiçbir şeyde söylenmemeyi öğrenene dek eziyet etmeli ve onu denetim altına almaya çalışmalı. Tutkulara karşı savaşmak ve sabretmeyi öğrenmek gerekir. Ebedî işkencelere düşmemek için şimdiki çilelere sabırla, Tanrı uğruna katlanmaya çalışmalı. Kişi gerçek sevinci tatmak ve avuntuları bolca almak istiyorsa dünyadan el etek çekmeli, dünyadaki her zevkten vazgeçmelidir. Bütün bu mücadelede beden isyan edecek, ancak ruhun aşk ve şevki onu frenleyecektir.”¹⁰⁷¹ Her türlü zorlukta ki büyük cihad sayılan kişinin kendi nefsi ile yaptığı savaşta; aşkın, mücadele azmi kazandıracığı ve güç vereceği anlaşılmaktadır.

Hız. İsa'nın şu sözü bu hususta önemlidir: “Sevgi, Tanrı'nın buyruklarına uygun yaşamamız demektir. Başlangıçtan beri işittiğiniz gibi, O'nun buyruğu sevgi yolunda yürümenizdir.”¹⁰⁷²

3.3.21. İhlâs

Hız. İsa'nın ifadesiyle ihlâs; bir işi hiçbir insanın övgüsünü beklemeden yapmaktır.¹⁰⁷³ İhlâs; sıdk, niyet ve iradedeki sadakattir.¹⁰⁷⁴ İhlâs; insanın fiillerini gerek kendisinin gerek başkalarının görmesi arzusundan uzak olarak yapması, fiillerine karşılık beklememesi, bu işleri yapmaya ehil kılınmasına sevincinden ve bunların şükrünü yerine getirmekle meşgul bulunduğu dolayısı ile yaptığı ibadetleri işleri göstermek, onlara karşılık beklemek gibi şeyleri düşünmeye fırsat bulamamasıdır. İşleri tehlikelerden koruyan ihlâstır. İhlâs, sahibini takvâya götürür, kaçamak yollar aramaktan uzaklaştırır.¹⁰⁷⁵ “İhlâs, tevhid inancının özüdür. Bundan dolayı Vâhid Allah'ın birliğini en güzel ve özlü biçimde anlatan sûresine, ‘İhlâs’ adı verilmiştir.”¹⁰⁷⁶

Ayette belirtilmiştir ki şeytan; ‘Onların hepsini azdıracağım/kötülükleri onlara güzel göstereceğim, yalnız ihlâslı kulların hariç’¹⁰⁷⁷ demiştir. Demek ki ihlâslı davranana yani

¹⁰⁷⁰ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 415, 416.

¹⁰⁷¹ Kempis, *Kurtarıcı İsa'nın İzinde*, s. 86-87.

¹⁰⁷² Yuhanna'nın 2. Mektubu 1: 6.

¹⁰⁷³ Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 140.

¹⁰⁷⁴ Gazzâlî, *İhya*, c. 4, s. 696.

¹⁰⁷⁵ Süleymî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, s. 25.

¹⁰⁷⁶ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 247.

¹⁰⁷⁷ Hicr 15/ 39, 40.

ibadetlerde/hâllerde samimi ve içten olana şeytan hükmedemez. Cüneyd-i Bağdâdî der ki: “Hâlis amel odur ki, meleğin haberi olmaz ki sevabını yazsın, şeytanın haberi olmaz ki bozsun, nefsin haberi olmaz ki onu vesile yaparak kendini beğensin.”¹⁰⁷⁸ Hz. Muhammed’in (s.a.v) niyette içten, samimi olunmasını dinin tanımı ile ele aldığı “*Din samimiyettir.*”¹⁰⁷⁹ hadisi unutulmamalıdır. Ameller, ancak ihlâs ile yapılırsa ibadet sayılabilmektedir. Havârilere; “Amellerden halis olanı hangisidir?” diye sorduklarında Hz. İsa; “Hiç kimsenin seni övmesini beklemeden, Allah için yapılan ameldir.” cevabını vermiştir.¹⁰⁸⁰ İhlâsın zıddı riya, Allah’a itaat ederken kullara yaranmak istenmesidir.¹⁰⁸¹

İsa (a.s) başka bir seferde de şöyle demiştir: “Sizden biri, Allah Teâlâ’ya ibadetiyle övülmeyi istemedikçe ve dünyayı kimin yediğini önemsemedikçe imânın hakikâtine varamaz.”¹⁰⁸² Geylânî’nin de dediği gibi; “İhlâssız amel, ruhsuz cesede benzer.”¹⁰⁸³

“Sizden biri oruç tuttuğunda başını, sakalını ve ağzını silip temizsin ki, insanlar onun oruç tuttuğunu bilmesin. Şâyet sağ eliyle (sadaka) verirse, sol elinin bundan haberi olmasın. Dua ederken/namaz kılariken kapısının perdesini çeksin. Zira Allah rızık bahsettiği gibi, hak ettiğinizi de verir.”¹⁰⁸⁴ Bu sözleriyle Nebî İsa (a.s) insanların zikir ve ibadetlerinde diğer insanlardan bir övgü, beğenilme, saygı duyulma gibi beklentiler düşünmeden ya da böyle bir duruma mahal vermeden, kişinin kalbinde Allah’tan başka bir niyet olmadan O’na yönelmesi sadece Allah için ibadet etmesi hususunu vurgulamış olmaktadır.

“Halka öğretirken şunları söyledi: Evime, ‘Bütün ulusların dua evi denecek.’ diye yazılmamış mı? Ama siz onu haydut inine çevirdiniz.”¹⁰⁸⁵ Sinoptik İncillerde geçen bu ifadede Hz. İsa; tapınakta bulunan insanların, ihlâsla yani samimi duygularla Tanrı’ya dua için değil ticaret yapmak veya başka dünyevî işler için orada bulunduklarını belirterek, onları azarlamış ve burada sadakat ve ihlâsın önemini vurgulamıştır.

Ebrâr olan İsa (a.s) âhir zaman devrini, havârilere anlatırken şöyle demiştir: “Âhir zamanda başkalarına kanaat etmeyi tavsiye eden fakat kendileri kanaat etmeyen; dünyadan el çekmeyi öğreten, buna teşvik eden ancak kendileri dünyadan el çekmeyen; ahireti özler görünen ama aslında ahireti özlemeyen; başkalarını yöneticilere gitmekten men eden ama aslında kendileri giden; zenginlere yaklaşan ve fakirlerden uzaklaşan, onları dışlayan; ellerini ileri

¹⁰⁷⁸ Kelâbâzî, *Taaruf*, s.164.

¹⁰⁷⁹ Müslim, *İmân* 95.

¹⁰⁸⁰ Gazzâlî, *İhya*, c. 4, s. 685; Khaldi, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 190.

¹⁰⁸¹ Muhasibi, *Nefs Muhasabesinin Temelleri*, s. 294.

¹⁰⁸² Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 468.

¹⁰⁸³ Geylânî, *el-Fethû’l-Rabbânîye’l Feyzû’r-Rahmânî*, s. 266.

¹⁰⁸⁴ Hıdır, *Hristiyan Kültürü ve Hadisler*, s. 650; Sarıkçıoğlu, *Kanonik-Apokrif İncillere Göre Hz. İsa Hayatı ve Mesajı*, s. 142,143; Matta 6: 17, 18.

¹⁰⁸⁵ Matta 21: 13; Markos 11: 17; Luka 19: 46.

gelenlere açan, onlara güler yüzlü davranan bununla birlikte düşkünlere ellerini yuman, biçârelere asık suratlı olan öyle insanlar (öğretmenler) gelecek ki; işte onlar şeytanın kardeşleri, Rahman'ın (Rahîm Allah'ın) düşmanlarıdır.”¹⁰⁸⁶

3.3.22. Yakîn

Yakîn müşahadedir, kalp gözüdür, mükâşefedir yani ruhun sırrını keşf etmektir.¹⁰⁸⁷ Sırrın açılmasıyla gaybı görmek olan yakîn,¹⁰⁸⁸ kalpte hâsıl olan ve doğruluğunda şüphe bulunmayan kesin bilgiyi ifade eder; yakînin zıddı şüphedir.¹⁰⁸⁹ İbn Mesud (r.a) (ö. 32/652-53) şöyle demiştir: “Sabır imânın yarısıdır. Şükür, imânın diğer yarısıdır. Yakîn ise, imânın bütünüdür.”¹⁰⁹⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de üç tür yakînden bahsedilmiştir; İlme’l-yakîn¹⁰⁹¹, ayne’l-yakîn¹⁰⁹² ve hakka’l-yakîn.¹⁰⁹³ Hz. Muhammed de (s.a.v); “Allah’tan dünya ve ahirette af, afiyet ve yakîn isteyin”¹⁰⁹⁴ buyurmaktadır.

“Havârilere, Hz. İsa’ya (a.s) hitaben şöyle demişlerdir: ‘Ey Ruhullah! Biz senin namaz kıldığın gibi namaz kılıyor, senin oruç tuttuğun gibi oruç tutuyor, bize emrettiğin gibi Allah’ı zikrediyoruz; ama senin yaptığın gibi suyun üstünde yürüyemiyoruz. Bunun üzerine İsa (a.s) onlara ‘Söyleyin bana, dünya sevginiz nasıldır?’ diye sormuştur. Onlar da; ‘Biz dünyayı severiz.’ deyince İsa (a.s) şu cevabı vermiştir: Sizi mal sevgisi ağırlaştırmıştır. Bende ise bu sevgi ve bu ağırlık yoktur.”¹⁰⁹⁵ Demek ki kişinin dilinde ve hâlinde olduğu gibi kalbinde de Allah’a imân ve yakınlık akidesi sağlam olmalı ki yakînden söz edilebilsin. Bu duruma Matta İncili’nden şu örnek verilebilmektedir: “İsa (a.s); ‘İmanınız kıt olduğu için.’ karşılığını verdi. Size doğrusunu söyleyeyim, bir hardal tanesi kadar imanınız olsa şu dağa, ‘Buradan şuraya göç.’ derseniz, göçer; sizin için imkânsız bir şey olmayacaktır.”¹⁰⁹⁶

Yakîn aynı zamanda hayrın ve şerrin, Dârr ve Nâfi Allah’tan geldiği bilinciyle yaşamaktır. Bununla ilgili olarak Hz. İsa’nın şu sözü zikredilebilir: “Allah’ın size verdiği bir rızıkta hiç kimseyi övmemeniz O’nun size vermediği şey için de kimseyi kınamamanız yakîni

¹⁰⁸⁶ Kafalı, *Seçilmiş Kadın Hz. Meryem*, s. 238, 239; Hayek, *İslam’da İsa*, s. 139, Atâ’ur-Rahîm, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, s. 297.

¹⁰⁸⁷ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 169.

¹⁰⁸⁸ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, s. 29.

¹⁰⁸⁹ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 160.

¹⁰⁹⁰ Mekkî, *Kutü’l-Kulub*, c. 3, s. 56.

¹⁰⁹¹ Tekâsür 102/ 5.

¹⁰⁹² Tekâsür 102/ 7; Bakara 2/ 260.

¹⁰⁹³ Vâkıa 56/ 95; Hâkka 69/ 51.

¹⁰⁹⁴ İbn Mace, *Dua*, 5; Serrâc, *Lüma*, s. 68.

¹⁰⁹⁵ Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 518.

¹⁰⁹⁶ Matta 17: 20-21.

imândandır.”¹⁰⁹⁷ Cüneyd-i Bağdâdî’ye “Yakîn nedir?” diye sorulduğunda, “Rızık için dertlenmemektir.” demiştir.¹⁰⁹⁸

Başka bir rivâyette de şöyle anlatılmıştır: “Hz. Îsâ’ya suyun üzerinde nasıl yürüyebileceklerini sormuşlar. O da ‘yakîn’ sayesinde demiştir. Biz yakîne erdik dediklerinde, Îsâ (a.s) bir taş alıp; ‘Sizin için hangisi sevimli; bu taş mı, yoksa altın ve gümüş mü?’ diye sormuştur. Onlar; ‘Altın bizim için daha sevimlidir.’ demişler. Hz. Îsâ; ‘Onların ikisi benim nazarımda eşittir.’ demiştir.”¹⁰⁹⁹ Altın, gümüş veya taşın aynı değerde olması yakîn kavramının anlaşılması bakımından önemli bir örnek teşkil eder. Hz. Îsâ bir nebî olarak da yakîn sahibi olmayı mükemmel bir biçimde temsil etmiştir.

3.3.23. Samt

Samt; dili tutmak, kendisini ilgilendirmedikçe ve gerekmedikçe konuşmamaktır.¹¹⁰⁰

Nefs terbiyesinde önemli bir yer tutan kavramlardan biri sükût (samt) ve az konuşmadır. Tasavvufta sükût etmek, bir mecburiyet olmadıkça konuşmamak, konuşunca da ancak gerektiği kadar konuşmak esastır. Kuşeyrî, samtın selamet olduğunu; Gazzâlî de insanın aklını kuvvetlendirdiğini, vera’ hasleti kazandırdığını ve takvâ ehli bir kul olmaya vesile kıldığını belirtmişlerdir.¹¹⁰¹ Ağızdaki dil konuşunca kalp susar, dinlemede kalır. Ancak bu dil susunca kalp konuşur.¹¹⁰² “Sessizlik, sabrın davranışa yansıyan tarafıdır ve içsel sessizlik yaşantısı daha fazla kişilik bütünleşmesi sağlayan güçlü bir psikolojik kuvvettir.”¹¹⁰³ Anlaşıldığı üzere susmak veya az konuşmak (killet-i kelâm), nefis terbiyesinde kemâle erme yolunda, çok önemli bir aşamadır.

Hz. Peygamber (s.a.v); “*Dilini tutan kurtuldu.*”¹¹⁰⁴ demiştir. Dili yalandan, gıybetten, çirkin sözlerden korumak için susmak da kişiyi birçok belaya uğramaktan korur. Nitekim Hz. Ali de; “Kılıçların yarası iyileşir ama dil yarası iyileşmez.” demiştir. Kişi, Allah’ı zikretmeyi, konuşmaya; halveti, karışmaya yeğlemelidir. Bu da iki çeşittir: Zâhırde dil ile susmak, bâtında kalp ile susmaktır. Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656) şöyle demiştir: “Vatanı samt olmayan, sâmit de olsa (sussa da) boştur. Susma yalnız dilin değil, kalbin ve uzuvların da görevidir.” Büyüklerin

¹⁰⁹⁷ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, c. 3, s. 56.

¹⁰⁹⁸ Nahşebî, *Silku’s-Sulûk*, s. 290.

¹⁰⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühed*, n. 331, s. 88; İbn Kesîr, *Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi*, c. 2, s. 425.

¹¹⁰⁰ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 222.

¹¹⁰¹ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 337.

¹¹⁰² Kübra, *Tasavvufî Hayat*, s. 81.

¹¹⁰³ Sayar, *Sûfî Psikolojisi*, s. 36.

¹¹⁰⁴ Tirmizî, *Kıyâmet*, 50; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 4, n. 2521, s. 44.

huzurunda susmak, o huzurun edebidir. ¹¹⁰⁵ Cirmi küçük cürmü büyük olan dil için Hz. Ömer (r.a) demiştir ki: “Lisan hayrın ve şerrin anahtarıdır. Onun muhafazası susmak ve doğru söylemektir.”¹¹⁰⁶ Diline hâkim olmanın önemi İncil’de şöyle geçmektedir: “Sözleriyle hata yapmayan kimse, bütün bedenini de dizginleyebilen yetkin bir kişidir. Bize boyun eğmeleri için atların ağzına gem vururuz, böylece bütün bedenlerini yönlendiririz. Düşünün, gemiler de o kadar büyük olduğu, güçlü rüzgârlar tarafından sürüklendiği halde, dümencinin gönlü nereye isterse küçücük bir dümenle o yöne çevrilirler. Bunun gibi, dil de bedenın küçük bir üyesidir, ama büyük işlerle övünür. Düşünün, küçücük bir kıvılcım koca bir ormanı tutuşturabilir. Dil de bir ateş, bedenimizin üyeleri arasında bir kötülük dünyasıdır. Bütün varlığımızı kirletir. Cehennemden alevlenmiş olarak yaşamımızın gidişini alevlendirir.”¹¹⁰⁷

Kâmil insanın olmazsa olmaz şartlarından biri de, dilinden diğer insanların emniyette olmasıdır. İrfânî düşüncede insanın “eline, diline ve beline sahip olması” manevî seyrin değişmez prensipleri arasındadır. “Sükût-i lisân, selâmet-i insân” denmiştir. Hz. İsâ da “Ne var ki ağızdan çıkan, yürekten kaynaklanır. İnsanı kirleten de budur.”¹¹⁰⁸ diyerek bunu açıklamış olmaktadır.¹¹⁰⁹ Yine Matta İncili’nde geçen; “Sizi engerekler soyu! Kötü olan sizler nasıl iyi sözler söyleyebilirsiniz? Çünkü ağız yürekten taşanı söyler.”¹¹¹⁰ ifadesi de temiz yürekli olmayan kişilerin duygularının, düşüncelerinin, eylemlerinin ve tabii ki sözlerinin yozlaşmış olacağını belirtmektedir.

Hz. İsâ kendisine, “Bize cennete girmeyi sağlayan bir iş göster!” dendiğinde onlara şöyle cevap verdi: “Bu hiç konuşmamaktır!” Bunun üzerine ona; “Fakat biz bunu asla yapamayız!” dediler. Hz. İsâ; ‘O zaman hayırlı şeyleri konuşun!’ dedi.¹¹¹¹ Bu rivâyet Hz. Muhammed’in (s.a.v); “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimse, ya hayır konuşsun veya sussun.”¹¹¹² hadisi ile de birebir örtüşmektedir.

İsâ aleyhisselâm ibadetin onda dokuzunun susmakta ve birinin de insanlardan kaçmakta olduğunu söylemiştir.¹¹¹³ Bununla ilgili olarak Tüsterî; “Halvete çekilmeden hiç kimseye samt (susma) sahih olmaz. Samtsız da tevbe sahih olmaz.” demiştir.¹¹¹⁴ Hz. İsâ’nın susmakla ilgili öğretici bir vecizesi de şöyledir: “Allah’ın adını anmadan konuşan kişi sadece

¹¹⁰⁵ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 222-225.

¹¹⁰⁶ Şîrvânî, *Şifâü'l-Esrar*, s. 196.

¹¹⁰⁷ Yakup’un Mektubu 3: 3-6.

¹¹⁰⁸ Matta 15: 18; Markos 7: 15, 20.

¹¹⁰⁹ Şahinler, *Zeytin Dağı Sohbetleri*, s. 90.

¹¹¹⁰ Matta 12: 34.

¹¹¹¹ Hayek, *İslâmda İsâ*, s. 127; Khaldi, *Müslüman Hazreti İsâ*, s. 132, 133.

¹¹¹² Tirmizî, *Kıyâmet*, 51; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 2, n. 1374, s. 452; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 225; Şîrvânî, *Şifâü'l-Esrar*, s. 197.

¹¹¹³ Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 252; Khaldi, *Müslüman Hazreti İsâ*, s. 172.

¹¹¹⁴ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 235.

zırvalıyordur. Kendini uyarmadan düşünen kişi ahmaktır. Düşünmeksizin sessiz kalan kişi ise vaktini boşa harcıyordur.”¹¹¹⁵

Bununla birlikte yüksek sesle konuşmamak da tasavvufî edeptendir. Buna duanın da sessiz ve içten yapılması dâhildir. “*Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini, şüphesiz eşeklerin sesidir!*”¹¹¹⁶ âyetini, İsmâil Hakkı Bursevî, İncil ile bağlantılı olarak şöyle tefsir etmiştir: Mâni’ ve Semi’ Allah’ın Meryemoğlu Îsâ’ya tavsiyesi şöyledir: Kullarıma bana dua ettiklerinde seslerini alçaltmalarını emret. Çünkü Ben, kalplerinde olanı işitiyor ve biliyorum.¹¹¹⁷ Hz. Muhammed’in (s.a.v); “*Ey insanlar! Nefslerinize karşı merhametli olun. Zira sizler, sağır veya gaip birisine dua etmiyorsunuz.*”¹¹¹⁸ hadisi de sesin ölçülü veya kısık olması gerektiğine işaret etmektedir.

Îsâ aleyhisselâm demiştir ki: “Konuşmalarınızı Allah’ı anmanın dışında uzatmayınız, aksi takdirde yürekleriniz katılaşıp ve yüreği katılaştıran kimse Allah’ın uzağındadır, ama bunu asla bilmez.”¹¹¹⁹ Sonuç olarak bir şairin şu deyişi burada zikredilebilir: “Bana benden olur her ne olursa, başım rahat olur dilim durursa!”¹¹²⁰

Îsâ (a.s); “Dilini kötü sözlerden koruyan, geniş bir eve sahip olan ve günahlarını hatırladıkça gözyaşı döken kimselere müjdeler olsun.”¹¹²¹ demiştir.

3.3.24. Edep ve Hayâ

Edep; hatanın her çeşidinden sakınmayı bilmek,¹¹²² nefsi tanımaktır. Edebin hakikâti, bütün hayırlı sıfatların, iyi huyların bir arada bulunmasıdır.¹¹²³ Hayâ, Şehîd Allah’ın kulunu her an görüp gözetmesinin sonucu olarak ortaya çıkan, sevgiye bürünmüş ta’zimden doğan,¹¹²⁴ utanma duygusudur. İmanî hayâ kişiyi gûnahtan alıkoyar.¹¹²⁵ Îsâ aleyhisselâmın mucizeleri davetinin cinsinden olup, peygamberliğine uygun düşer. Çünkü davetinin temeli ruhu terbiye etmek ve ahiret için çalışmaktır.¹¹²⁶ Vâlî Allah, Hz. Îsâ’ya şöyle vahyetmiştir:

¹¹¹⁵ Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 119.

¹¹¹⁶ Lokman 31/ 19.

¹¹¹⁷ Bursevî, İsmail Hakkı, *Muhtasar Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, çev. Süleyman Mollaibrahimoğlu, Damla Yay., İstanbul 2012, c. 6, s. 365.

¹¹¹⁸ Buhârî, *Deavât*, 50.

¹¹¹⁹ Hayek, *İslâmîde Îsâ*, s. 123; Abdullah, b. Mübarek, *Kitabuz-Zühed ve’r-Rekâik*, n. 135, s.50.

¹¹²⁰ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 222.

¹¹²¹ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühed*, n. 303, s. 84; Abdullah, b. Mübarek, *Kitabuz-Zühed ve’r-Rekâik*, n. 124, s. 47; Seri, *Kitabü’z-Zühed Hadislerle İslâmî Hayat*, s. 239.

¹¹²² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 139.

¹¹²³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 535.

¹¹²⁴ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 281-283.

¹¹²⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 200.

¹¹²⁶ Ömer, *Diriltici Nefes Kur’an-ı Kerim’de Hz. Îsâ*, s. 61.

“Nefsine nasihat et, eğer nasihatten alırsa ondan sonra insanlara nasihat et; yoksa insanlara va’z etmekte benden hayâ et.”¹¹²⁷

Hiz. Peygamber (s.a.v); “*Hayâ, hayırdan başka bir şey getirmez.*”¹¹²⁸ ve “*İmân, yetmiş küsur parçadır. Hayâ da imândan bir parçadır.*”¹¹²⁹ buyurmuştur. Hayâlî olmak konusunda hem sözleriyle hem de yaşantısıyla örnek olan Hiz. Muhammed (s.a.v), bütün peygamberlerin “*Utanmazsan dilediğin şeyi yap!*”¹¹³⁰ sözünü söylediğini ifade etmiştir. Aynı ilahî kaynaktan beslenen bütün peygamberlerin tebliğinde ve temsilinde edep ve hayâ en temel değerlerden olmuştur.

“Allah, kıyamet günü şöyle diyecek: *Ey Meryemoğlu İsa! Sen mi insanlara, Allah’ı bırakarak beni ve anamı iki ilâh edinin, dedin? İsa da şöyle diyecek: Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem, benim için söz konusu olamaz. Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette Sen bunu bilirdin. Sen benim içimde olanı bilirsin, ama ben Sende olanı bilemem. Şüphesiz ki yalnızca Sen gaybları hakkıyla bilersin.*”¹¹³¹ “Bu âyetin içeriğini oluşturan soru-cevap, Hiz. İsa’nın Allah (c.c) karşısında takındığı konuşma edebinin en güzel örneklerinden biridir. Hiz. İsa, söze önce ‘Sübân’ yani tenzih ile başlamakta ve hakkı olmayan bir şeyi söylemesinin mümkün olmadığını ilave etmektedir. Daha sonra ise ‘Allah her şeyi bilir. Hiçbir şey O’ndan gizli kalmaz.’ gerçeğinden hareketle, beşerî bilginin sadece dışta/görüntüde kaldığını; ama ‘ilâhî bilgi’nin ise her şeye nüfûz ettiğini vurgulamaktadır.”¹¹³² Allah Teâlâ’nın, “*Ey İsa! İnsanlara ‘Beni ve annemi ilah edinin’ diye sen mi söyledin?*” hitabına karşı edebe dikkat ederek “Ben böyle bir şey söylemedim.” dememesi de ilahî huzurdaki edebe örnek teşkil eder. Kuşeyrî bu hususu şu şekilde açıklamaktadır: Hiz. İsa’nın; “*Allah’ım eğer onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kulların.*” demesi edebe işarettir. ‘Sakın onlara azap etme!’ dememiştir. Aynı âyette belirtildiği üzere sözlerinin sonunda Rabbin affedici, merhamet sahibi olduğunu söylemeyerek; “*Şüphesiz Sen, daima üstünsün, hüküm ve hikmet sahibisin!*” demesi, Allah’ın azaba da, affa da kadir ve her şeyi sağlam, hikmetle, yerli yerince yapıcı olduğunu vurgulamaktadır. İşte bu, edebın kemâlidir.¹¹³³

“İsa aleyhisselâm hırsızlık yapan bir adam görmüştü ki; ‘Hırsızlık mı yaptın?’ dedi. Adam; ‘Asla! Kendisinden başka ilah olmayan Zât’a yemin olsun.’ diye cevap verince Hiz.

¹¹²⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 425, 427; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühd*, n. 300, s. 83.

¹¹²⁸ Buhârî, Edeb, 77; Müslim, İmân, 60.

¹¹²⁹ Buhârî, İmân, 14; Müslim, İmân, 59; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 217.

¹¹³⁰ Buhârî, Enbiyâ, 52; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 1, n. 4, s. 33.

¹¹³¹ Mâide 5/ 116.

¹¹³² Şahinler, *Tanrı İsa’dan Tavr-ı İsa’ya*, s. 101.

¹¹³³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 540; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 348.

İsâ; ‘Allah’a inandım, gözlerimi tekzip ettim!’ dedi.”¹¹³⁴ Bu hadiste geçen olayda, İsâ’nın (a.s) hırsızın karşısındaki tutumu onun hayâsına örnek teşkil edebilmektedir. O kişiye bunu almak helal olabilir ya da sahibi ona izin vermiştir ya da kendi malını alıyor olabilmesi ihtimalleri mümkündür. Sonuçta suçu kesin olsa bile Hz. İsâ, o kişiden hırsızlık yapmadığını ispatlamasını istememiştir. Gözüyle gördüğüne itibar etmeyerek, o kişinin cevabına itimat etmiş olması veya böyle söylemesi onun ne derece hayâlî biri olduğuna delildir.¹¹³⁵

Edebin gereklerinden hoşgörülü olup haddini bilme konusunda Hz. İsâ’nın şu sözü zikredilebilir: “Eğer bir kimse cahilliğe sabredemiyorsa hoşgörü nedir? Eğer bir kimse öfkesini dizginleyemiyorsa güç nedir? Eğer bir kimse Yüce Allah’ın karşısında haddini bilmezse ibadet nedir? Ahmaklar ibadet için geldiklerinde uygunsuz zamanda gelir, başköşeye otururlar. Bir bunalım yaşadıklarında akılları başlarından gider.”¹¹³⁶

“İsâ aleyhisselâm, havâirileri ile ölü bir köpeğin yanından geçiyordu. ‘Bu hayvan ne pis kokuyor!’ dediklerinde, İsâ aleyhisselâm; ‘Onun o beyaz dişleri ne güzeldir!’ buyurdu. Bununla onlara, neyi görürlerse, iyi taraflarını söylemelerini öğretti. Bir domuz, İsâ aleyhisselâmın yanından geçti. ‘Selâmetle git’, buyurdu. ‘Yâ Rûhullah! Domuza da böyle söylenir mi?’ dediklerinde, ‘Dilimi iyilikten başka bir şeye alıştırmak istemiyorum’, buyurdu.”¹¹³⁷ Bu kıssa ile Hz. İsâ, kişinin kendi kendini terbiye etmesini, doğru alışkanlıkları kazanabilme yolunda bir edeplenme örneğini göstermektedir.

Bütün hallerde istikâmet ve iyilik üzere bulunmak olan edep, aynı zamanda ihsan mertebesine ermenin de adı sayılır.¹¹³⁸ Hz. İsâ; “Ey Allah’ım, insanların en şerefli kimdir?” diye sorunca, Allah Teâlâ; “Yalnızken Benim onunla olduğumu bilen, günahlarına şahit olmamı istemeyecek kadar Bana saygı duyan kimse”¹¹³⁹ diye cevap verdi. Bu kıssa, muhsinin edebine uygun bir örnek olmaktadır. Âdâb eserlerinde geçen Hz. İsâ ile ilgili bir kıssa da şöyledir: “Hz. Yahyâ ile Hz. İsâ karşılaştı ve İsâ aleyhisselâm ona şöyle dedi: ‘Söyle bana, insanı Allah’ın ihsanına yaklaştıran ve onu Allah’tan uzaklaştıran nedir?’ Hz. İsâ şöyle cevap verdi: ‘Öfkelenmekten sakının.’ Yahyâ (a.s) sordu: ‘Öfkeye sebep olan nedir, onu dindiren nedir?’ Hz. İsâ; ‘Gurur, aşırılık, ucub ve kibir.’ Hz. Yahyâ; ‘Başka bir şey sorayım.’ dedi. Hz. İsâ: ‘İstedigini sor.’ dedi. ‘Zinayı yaratan ve engelleyen nedir?’ Hz. İsâ: ‘Bir bakış.’ dedi. Kalbe, onu eğlenceye, zevk düşkünlüğüne saptıran bir şey yerleştiren ve böylece gafleti,

¹¹³⁴ Buhârî, Enbiyâ, 49; Müslim, Fedâil, 149; Canan, *Kütüb-ü Sitte*, c. 16, s. 278.

¹¹³⁵ Yaykın, İsâ, *Kur’ân ve Hadislere Göre Peygamberlerin Özellikleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014, s. 68, 69.

¹¹³⁶ Khaldî, *Müslüman Hazreti İsâ*, s. 188.

¹¹³⁷ Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saadet*, s. 442.

¹¹³⁸ Öztekin, *Sûfî Sözlük*, s. 52.

¹¹³⁹ Khaldî, *Müslüman Hazreti İsâ*, s. 156.

günahı arttıran bir bakış. Size ait olmayan bir şeye gözlerinizi dikip bakmayınız, çünkü görmedikleriniz sizi daha akıllı yapmayacaktır, duymadıklarınız sizi zor durumda kalmaktan kurtarmayacaktır.”¹¹⁴⁰ “Göz kalbin kapısıdır, kalbi bozacak şeyler oradan girer, ardından kalpte şehvet ve lezzetler artar.” diyen Mekkî; “İnsan dediğin gözdür.” diyen Şahiner ve “İnsan ya sözle ya gözle mayalanır.” diyen Mısırî gözün yani bakışın önemini vurgulayıcı nitelikte eserler oluşturmuşlardır. Yine İsa’nın (a.s) Matta İncili’nde geçen şu sözü bakışın önemini belirtir: “Kim bir kadına şehvet gözüyle bakarsa kalbinde onunla zina etmiştir.”¹¹⁴¹ Hz. Muhammed (s.a.v) de bu hususta; “*Birbiri ardınca bakma. Çünkü birincisi lehinedir. (Onda bir günah yoktur.) Ama ikincisi lehine değildir (günahtır) ve gözlerin zinası şehvetle bakmadır.*”¹¹⁴² demiştir. Hz. Peygamberin bu konudaki bir hadisi de şöyledir: “*Gözün zinası bakmaktır, dilin zinası konuşmaktır, nefis temenni ve arzu eder, cinsel organ ise bütün bunları ya doğrular yahut yalanlar.*”¹¹⁴³ Yine Hz. Muhammed (s.a.v); “*Edepsizlik ve çirkin söz girdiği her şeyi çirkinleştirir. Hayâ ise girdiği şeyi güzelleştir.*”¹¹⁴⁴ diyerek hayâ sahibi olmanın büyük önemini ifade etmiş olmaktadır.

“Hz. İsa’ya; ‘Seni kim terbiye etti?’ diye sorarlar. O da; ‘Beni kimse terbiye etmedi! Ben cahilin edepsizliğini gördüm, bunu çirkin bularak ondan uzak durdum.’ diye cevap verir.”¹¹⁴⁵

Serrâc’ın şu sözü konunun anlaşılmasını sağlayacaktır: “Kâmil mânâda edeb, ancak peygamberlerde ve siddîklarda olur.”¹¹⁴⁶

3.3.25. Hikmet

Sözlükte hikmet; hikmetli olmak, hâkim olmak, hükmetmek, yönetmek, idare etmek, menetmek, işi sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek, hakem kılmak, bir şeyde tasarrufta bulunmak, anlayış, ilim, adalet, otorite, karar, hilm, nübüvvet, Kur’ân-ı Kerîm, İncil, veciz söz demektir. Tasavvufta ise; kulun manevî gücü nisbetinde, dış âlemdeki nesnelerin hakikâtini olduğu gibi bilip, ona göre hareket etmesinden bahseden ilim demektir.¹¹⁴⁷

Hikmet; Reşîd Allah’ın rızâsına ve sevdiklerine muvafakat, sevmediklerine muhalefettir, nefse sahip olmak, nefsi ele geçirmek ve kontrol altına almaktır, ilim ve akıl ile

¹¹⁴⁰ Khaldi, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 85.

¹¹⁴¹ Matta 5: 28.

¹¹⁴² Buhârî, İsti’zan, 1; Müslim, Kader, 20; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 57.

¹¹⁴³ Buhârî, İzin İsteme, 79; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 2, n. 1430-1431, s. 490.

¹¹⁴⁴ Tirmizî, Birr, 47; İbn Mâce, Zühd, 17.

¹¹⁴⁵ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 552; Hayek, *İslamda İsa*, s. 127.

¹¹⁴⁶ Serrâc, *el-Lüma*, s. 164.

¹¹⁴⁷ Gökteş, Vahit, *Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 153,154; Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 258.

hakka isabet etmedir.¹¹⁴⁸ İşlerde şüpheye düşüldüğü durumlarda, zorluklar yaşandığında hikmetle başarı sağlanır. Hikmet kişiyi isyana dalmaktan ve şehvanî duyguların artmasından korur.¹¹⁴⁹

Hiz. Peygamber (s.a.v) buyurmuştur ki: “*Hikmetin başı Allah korkusudur.*”¹¹⁵⁰ Kitab-ı Mukaddes’te de aynı ifade yer almaktadır: “*Hikmetin başlangıcı Rab korkusudur.*”¹¹⁵¹ “*Kulları içinden ancak ilim sahibi olanlar (bilginler) Allah’tan (hakkıyla/gereğince) korkar.*”¹¹⁵² âyeti de buna işaret etmektedir.

Hikmet, ilim ve akıl ile hakka isabet etmedir. Düşünme melekesinin itidal halinde olması, söz ve davranıştaki isabet ve olanı olduğu gibi bilmek, bir şeyi yerli yerinde koymak da hikmet olarak kabul edilmektedir.¹¹⁵³ Kelâbâzî, hikmeti Mukaddim ve Muahhir Allah’ın razı olduğu şeyde isabet etmek, kızdığı ve kerih gördüğü şeyleri de terk etmek olarak tanımlar ve bu seviyeye ancak kalp inceliği ve sadeliğiyle ulaşılabilirliğini söyler. Hikmet; sözde isabet, amelde itkan, yani söz ve fiilde doğru olanı yapmak ile işlerin en ihtiyatlı ve en güvenilir olanının yeterince yapılmasıdır. Hikmet; gizli/ilahî sırları bildiren ilimdir ki, o Hakîm Allah’ın ilhâmıdır, zekâ ve anlayışın kemâl derecesine varmasıdır. Hikmet, mükâşefe-i yakîn yani gerçeği görebilmek ve gayb âlemini incelemektir. Hikmetin alâmeti, dünya şehvetlerini terk etmek, Hakem Allah’ın huzurunu istemek, tevekkül, tafviz, teslim, rızâ ve halka güzel ahlâkla, alçak gönüllülükle, hilm ve şefkatle muamelede bulunmaktır. Hikmet; ölü kalpleri diriltir, daralmış göğüsleri açar. Hikmet, hekimin sermayesidir.¹¹⁵⁴

Anlaşıyor ki salt bilgi hikmet değildir. Bilginin kavrayış derinliğine ulaşması ve sonuçta mevcut bilginin üstüne çıkan hattâ ötesine geçen yeni bir değer (Örneğin anlayış, ilham, duyular üstü idrak, güzeli çirkinin tercih yeteneği, din inceliklerini kavrama, varlığın sırlarını yakalamak, söz ve fiilde isabet..vb.) sergilemesi halinde hikmetten söz edilebilir. Kur’ân, hikmeti “hayr-ı kesîr” (sonsuz ve bereketli hayır) olarak tanımlar ve hikmetten nasiplenene ruhu kutsar.¹¹⁵⁵ “*Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona pek çok hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar.*”¹¹⁵⁶

“İsâ aleyhisselâm bir gün İsrâiloğullarına; ‘Tohum nerede biter?’ diye sorar. Onlar da; ‘Toprakta biter.’ diye cevap verirler. Bunun üzerine İsâ (a.s); ‘Size doğruyu söylüyorum,

¹¹⁴⁸ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 143.

¹¹⁴⁹ Göktaş, *Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı*, s. 154, 155.

¹¹⁵⁰ Tirmizî, *Feyz’ul-Kadîr*, 3/574.

¹¹⁵¹ Mezmurlar 111: 10.

¹¹⁵² Fâtır 35/ 28.

¹¹⁵³ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 143.

¹¹⁵⁴ Hakkı, *İnsan-ı Kâmil*, s. 68, 69.

¹¹⁵⁵ Şahinler, *Tanrı İsâ’dan Tavr-ı İsâ’ya*, s. 52, 53.

¹¹⁵⁶ Bakara 2/ 269.

hikmet de toprak gibi zelil ve ayakaltında olan gönülde biter.’ buyurmuştur.”¹¹⁵⁷ Kitab-ı Mukaddes’te geçen benzer bir ifade şöyledir: “Ama gökten inen bilgelik (hikmet) her şeyden önce paktır, sonra barışçıldır, yumuşaktır, uysaldır. Merhamet ve iyi meyvelerle doludur. Kayırcılığı, ikiyüzlülüğü yoktur.”¹¹⁵⁸

Îsâ (a.s) havâirilerine; “Ey havâiriler topluluğu! İncilerinizi domuzlara atmayın. Çünkü onlar domuzların işine yaramaz. Hikmeti de istemeyen kimseye vermeyin. Zira hikmet, inciden çok daha güzeldir. Onu istemeyen kimse ise domuzdan daha şerirdir.”¹¹⁵⁹ demiştir.

Ruhullah şöyle buyurmuştur: “Hikmeti onu hak edenlere değil de başkalarına dağıtmak hikmetin hakkını yemektir, onu hak eden insanları hikmetten mahrum bırakmak da o insanlara haksızlık yapmaktır. Hikmetin de bir hakkı vardır; o, kendisini hak edenlere ulaşmak ister. Öyleyse herkese hakkını verin.”¹¹⁶⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Îsâ’ya “hikmet” verildiği belirtilmektedir.¹¹⁶¹

3.3.26. Tecellî

Tecellî lügatte “zuhur” mânâsına gelir. Tasavvuf ıstılahında Hakk’ın zât ve sıfatlarının zuhurudur. Gönle doğan ledünnî bilgi ve nurları ifade eder.¹¹⁶² Tecellî, Kuddûs Allah’a yönelenlerin kalplerine yönelik nurlarının doğmasıdır. Havvâs (ö. 291/904) der ki; “Eğer kulun kalbinde Hakk tecellî etmeye başlarsa O’nun dışındaki her şey yok olup gider.”¹¹⁶³

Görünmeyenin (guyûb) kalplerde görünür hale gelmesi demek olan tecellî,¹¹⁶⁴ Allah Teâlâ’nın gönülde zâhir olmasıdır.¹¹⁶⁵ Her ilahî ismin, tecellî ettiği yere ve yöne göre türlü şekilleri vardır. İçinden, tecellîlerin zahir olduğu gaybler yedidir: Gaybu’l-hak, gaybu’l-hafâ, gaybu’s-sır, gaybu’r-ruh, gaybu’l-kalp, gaybu’n-nefs, gaybu’l-letâifi’l-bedeniye.¹¹⁶⁶

“Kur’ân-ı Kerîm’de gündüzün ortaya çıkması¹¹⁶⁷ ve Hz. Mûsâ’nın Rabbini görmek isteyince Rabbin dağa zuhur etmesi;¹¹⁶⁸ hadislerde Resûl-i Ekrem’in bir Güneş tutulması olayı sonrasında namaz kıldığında güneşin yeniden belirmesi,¹¹⁶⁹ âhirette müminlerin görmesi için

¹¹⁵⁷ Gazzâlî, *İhya*, c. 4, s. 642; Khaldî, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 178.

¹¹⁵⁸ Yakup’un Mektubu 3: 17.

¹¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühhd*, n. 477, s. 124.

¹¹⁶⁰ Khaldî, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 167.

¹¹⁶¹ Âl-i İmran 3/ 48; Zuhurf 43/ 63.

¹¹⁶² Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 381.

¹¹⁶³ Serrâc, *Lüma*, s. 425.

¹¹⁶⁴ Ögke, Ahmet, vd., *Tasavvuf El Kitabı*, s. 346.

¹¹⁶⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 197.

¹¹⁶⁶ Ögke, Ahmet, vd., *Tasavvuf El Kitabı*, s. 346; Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 104, 105; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 480.

¹¹⁶⁷ Leyl 92/ 2.

¹¹⁶⁸ A’raf 7/ 143.

¹¹⁶⁹ Buhârî, *Nikâh*, 5197.

Hakk'ın kendisini âşikâr hale getirmesi¹¹⁷⁰ tecellî ile ifade edilmiştir.”¹¹⁷¹

“Allah bütün varlığın aynasında tecellî etmiştir. Tecellî, gaybî nurların kalbe dolmasıdır. Ve Allah'ın zâtının ve sıfatıyla beraber fiillerinin kalpte açığa çıkmasına denir. Tecelli üçe ayrılır. Bunlar: Tecellî-i zât, tecellî-i sıfat ve tecellî-i ef'aldır. Bir kimseye zât-ı ilahî tecellî etse, tıpkı Allah'ın dağa tecellî etmesiyle beraber dağın paramparça olup yanması gibi, o kimse de Allah'ta fenâ bulur. Tecellî-i sıfat, tecellî olunan kimseyi fenâyâ eriştirmez. Ancak Allah'ın sıfatı onda zuhur eder. Şu âyete bakılırsa; “*Ben size Rabbinizden bir âyet getirdim. Ben size çamurdan kuş gibi bir şey yapıp ona üfleyeceğim, Allah'ın izniyle, hemen kuş olacaktır; anadan doğma körleri, alacaklıları iyi edeceğim; Allah'ın izniyle, ölüleri dirilteceğim; yediklerinizi ve evlerinizde sakladıklarınızı da size haber vereceğim. İnanmışsanız bunda size delil vardır.*”¹¹⁷² Hz. İsa'da; ölüleri diriltmesi ile Yüce Yaratıcının Hayy, çamurdan kuş yapıp üflemesi Hâlık, kuşun canlanıp uçuşması Muhyî,¹¹⁷³ hastaları iyileştirmesi Şafî, evlerde saklananları bildirmesi Habîr¹¹⁷⁴ isimlerinin tecellîsi olduğunu göstermektedir. Vâhid Rabbin (c.c), İsa Mesih'e (a.s) fiilleriyle tecellîsi Yeni Ahit'te şöyle geçmektedir: “Çünkü, ‘Tanrı her şeyi Mesih'in ayakları altına sererek O'na bağımlı kıldı.’ ‘Her şey O'na bağımlı kılındı.’ sözünün, her şeyi Mesih'e bağımlı kılan Tanrı'yı içermediği açıktır.”¹¹⁷⁵

Sehl de tecelliye şöyle sınıflandırmıştır: “Açığa çıkmak, peyda olmak, zuhur ve sudûr etmek olan tecellînin üç hali vardır: Zâtın tecellîsi, mükâşefedir. Kalp gözünün açılması ve Resûlullah'ın ‘*Rabbini görüyormuş gibi ibadet et.*’¹¹⁷⁶ hadisinde buyurması anlamında ihsan buna örnek teşkil eder. Zâtın sıfatının tecellîsi, Nûr mahallidir. Allah'ın kudreti kula tecellî eder de kul O'ndan başkasından korkmaz ve bir şey ummaz. Zâtın hükmünün tecellîsi: Ahiret ve oradaki hallerdir. O gün bir bölük insan cennette, başka bir bölük cehennemde olacaktır. Rabbin celâlî ve cemâlî tecellîsidir.”¹¹⁷⁷

Hz. İsa, ilahî isimlerden el-Bâtın isminin mazharı olduğundan, varlığı da bu ismin hükmünün tecellîsi de üzerine olmuştur.¹¹⁷⁸

Cemâlî tecellî; lütfâ, rızâyâ, rahmete ve berekete vesile olan tecellîlerdir.¹¹⁷⁹ Hasan b.

¹¹⁷⁰ Müslim, İmân, 191.

¹¹⁷¹ Ceyhan, Semih, “Tecellî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 40, ss. 241-243, s. 241, 2011.

¹¹⁷² Âli-İmrân 3/ 48. 49.

¹¹⁷³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 200; Yazıcıoğlu, *Envarü'l-Aşikin (Hak Âşıklarının Nurları)*, s.249; Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 371, 372.

¹¹⁷⁴ Şahinler, *Tanrı İsa'dan Tavr-ı İsa'ya*, s. 56.

¹¹⁷⁵ Korintililer'e 1. Mektup 15: 27.

¹¹⁷⁶ Buhârî, İmân, 1.

¹¹⁷⁷ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, s. 197, 198.

¹¹⁷⁸ Küçük, *Fususü'l-Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kâmil*, İnsan Yay., s. 199.

¹¹⁷⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 86; Gökcan, *Münebbihâtü'l-Kulûb*, s. 160.

Mevlâ Muhammed; Hz. İsa'nın, Allah'ın lütfunun ve cemâlinin kendisinde görüldüğü kimse olduğunu belirtmiştir. Cemâl tecellisine mazhar olmanın ancak iradenin terk edilip Allah'ın iradesine tâbî olunması ve daima O'na itaat edilmesi ile gerçekleşeceği görülmektedir.¹¹⁸⁰ Ülü'l-azm peygamberlerden olan Hz. Mesih, Rabbin iradesine bağlı olmada ve Rabbe itaatte örnek alınacak üstün bir konumdadır.

Lüma'da şöyle bir dörtlük yer alır:

*“Ey gizlinin gizlisi olarak
Her canlının idrâkinden gizlenen,
O her taraftan her şey için,
Zâhirdir, bâtındır, tecellî edendir.”*¹¹⁸¹

Hz. İsa'nın hakikâti ve ruhu, Allah'ın zât isimlerinden “Ahad” isminin nurundandır. Bu ismin tecellîsiyle babasız olarak dünyaya gelmiştir ve “Ahadiyet”e delil olmuştur. Aklı ve kalbi, cismanî ve ruhanî âlemde vahdaniyetten dolayı “Vâhid” ve bilinen-bilinmeyen bütün ilimlerde âlim olmasından dolayı da “Habîr” sıfatlarının nurundandır.¹¹⁸²

Heykelî der ki;

*“Sen O zâta bağlanıp O'nunla kendinden gâib olduğunda,
O'nun varlığı akıllara haber verici olarak tecellî eder.”*¹¹⁸³

3.3.27. Fütüvvet

Fütüvvet; kulun, Mecîd Hakk'ın rızâsı yolunda başkalarının hak ve menfaatlerini kendi haklarından önde tutması,¹¹⁸⁴ toplumun ve fertlerin kurtuluşu ve mutluluğu için kendini feda etmesi olup cömertliğin son derecesidir.¹¹⁸⁵ Kaynağını yiğit, genç, atılgan, mert gibi sıfatları içeren “feta” kelimesinden alan fütüvvet; her türlü kötülük ve pisliliği terk, zâhir ve bâtında güzele ve iyiye bağlı kalmak anlamını taşır.¹¹⁸⁶ Tasavvuf erbâbı, Kur'ân'da geçen “feta” (yiğit) kelimesini fütüvvetin esası sayar. Tasavvufta kemâle erenlere “feta” denmiştir. Fütüvvet, mürüvvet (mertlik) ve uhuvvet (kardeşlik) ile irtibatlı bir terimdir.¹¹⁸⁷ Sûfilerin, sözlükte “yiğitlik” anlamına gelen fütüvvet kavramını, kardeşlerinin hatalarına müsamaha

¹¹⁸⁰ Gökcan, *Münebbihâtü'l-Kulûb*, s. 160.

¹¹⁸¹ Serrâc, *Lüma*, s. 267.

¹¹⁸² Yazıcıoğlu, *Envarü'l-Aşîkin*, s. 249.

¹¹⁸³ Serrâc, *Lüma*, s. 294.

¹¹⁸⁴ Sayar, Mehmet Sami, *Tasavvufa Gayr-i İslâmî ve Gayr-i Sünnî Kaynak Arama Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005, s. 117.

¹¹⁸⁵ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 256.

¹¹⁸⁶ Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 241.

¹¹⁸⁷ Aytakin, Ebubekir, *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahilik*, Kayıhan Yay., İstanbul 2018, s. 13, 14.

göstermek, sehavet (cömertlik) ve isâr anlamında yorumladıkları görülmektedir.¹¹⁸⁸ Sûfîler, başkalarını bırakıp kendi kusurlarıyla ilgilenen, kalp kırmayıp insanlarla iyi geçinen, kötü ahlakı bırakıp ahlâk-ı hamîdeyi esas alan kimselere ehl-i fütüvvet demektedir.¹¹⁸⁹

Dirilik, yiğitlik, cömertlik, içtenlik, cesaret, değerlere bağlılık mânâsına gelen fütüvvet; üstün bir amaç uğruna kendinden geçmek mânâsına isârı da içine alarak, tasavvufun başlangıç felsefesini oluşturur ve tasavvuf düşüncesinde ahlakî eğitim ilkelerinden biri olarak kabul edilir. Kuşeyrî'ye göre fütüvvet; “Başkasını kendine tercih etmek (isâr), kusurlarını görüp ayıpları deşifre etmemek, nefsin kendine en büyük düşman edinmek, maldan ve candan geçebilmek, nefsin isteklerine muhalefet etmek, görevi yapmak, yoksul-zengin ayrımı yapmamak, herkese ikram etmek, ayrımcılıkla mücadele etmek, incitmemek, servet biriktirmemek, nimeti paylaşıp mihneti saklamaktır.”¹¹⁹⁰ Fütüvvet, kişinin kendinde nefsi adına bir erdem, hak ve üstünlük görmemesidir. Başkalarını kendinden daha önemli, değerli ve saygın görmekle birlikte fedakârlık, feragat, ilkelilik ve adamlıktır.¹¹⁹¹ Tüsterî; “Fütüvvet, nefsin payını istemekten yüz çevirmesidir.” demiştir. Rabbin için nefsine hasım olman demek fütüvvet; cefa ve bezginlik anında bağlılık ve meskenet zamanında sabırdır.¹¹⁹²

Sûfîlere göre fütüvvet, peygamberlerin ahlâkıdır. Fütüvvet konusunda ilk eseri yazan Sülemî'ye göre Hz. Âdem'den (a.s), son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v) kadar her peygamber, fütüvvet ahlâkının temsilcileridir. Fütüvvetin aslı; dini gözetmek, sünnete uymak, Allah'ın Peygamberine (s.a.v) emrettiği şu sözlerini yapmaktır: “*Affi al, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.*”¹¹⁹³ ve “*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*”¹¹⁹⁴ Hz. Muhammed (s.a.v); “*Ey insanlar, selamı çok verin, yemek yedin, akrabayı ziyaret edin, geceleyin herkes uyurken namaz kılın ve selametle cennete girin.*”¹¹⁹⁵ buyurarak fütüvvetin gereklerini öğütlemiş olmaktadır.

Musa (a.s) Rabbine fütüvvetin ne olduğunu sormuştur. Rabbi de ona cevaben şöyle buyurmuştur: “Nefsini günahlardan temizlemendir.” İşte fütüvvetin aslı, nefsin hazzından

¹¹⁸⁸ Sayar, *Tasavvufa Gayr-i İslâmî ve Gayr-i Sünnî Kaynak Arama Çalışmaları*, s. 118.

¹¹⁸⁹ Yiğit, Mesut, *Yusuf en-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufî Unsurlar*, Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2018, s. 284.

¹¹⁹⁰ Altunkaya, Mustafa, *Tasavvuf (Sûf Hareketi) Tarihi*, s. 23, 243.

¹¹⁹¹ Ögke, *Tasavvuf El Kitabı*, s. 156.

¹¹⁹² Şîrvânî, *Şifai'l-Esrar*, s. 336.

¹¹⁹³ A'raf 7 /199.

¹¹⁹⁴ Nahl 16/ 90.

¹¹⁹⁵ Tirmizî, Et'ime, 45; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 391, 393.

çıkma ve Rabbin tevhidini işar eylemektir.¹¹⁹⁶ Bilindiği gibi nefsin esaretinden kurtulmak için vera' ve zühd sahibi olmak gerekmektedir.

Nebî İsâ, Dağ Vaazı'nda söylediği; “Ne mutlu sulh edicilere; çünkü onlara Tanrı oğulları denecek.”¹¹⁹⁷ hitâbıyla Kâşânî'nin belirttiği fütüvvet esaslarından düşmanlığı terk etmek, kendisine yapılan eziyeti unutmak, kötülük edene iyilik etmek, haksızlık edenin özrünü kabul etmek ilkelerine işaret etmiş olmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v) de; “*Barışa açık kapı bırak!*”¹¹⁹⁸ buyurarak fütüvvet ilkelerine uygun düşen bir hali yani her durumda kişilerin arayı düzeltme yönünde tavır alması gerektiğini ifade etmiş olmaktadır. Hz. İsâ; “Allah'tan korkun, aranızı düzeltin. Şüphesiz Allah Teâlâ kıyamet günü müminlerin arasını düzeltir.”¹¹⁹⁹ sözüyle de barışçı olma yönünde tavsiyede bulunmuştur.

İncil'de şöyle geçmektedir: “Sonuç olarak hepiniz aynı düşüncede birleşin. Başkalarının duygularını paylaşın. Birbirinizi kardeşçe sevin. Şefkatli, alçakgönüllü olun.”¹²⁰⁰ Hz. İsâ'nın fütüvvet içeren şu sözleri de zikredilebilir: “Ama beni dinleyen sizlere şunu söylüyorum: Düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın, size lanet edenler için iyilik dileyin, size hakaret edenler için dua edin. Bir yanağınıza vurana öbür yanağınızı da çevirin. Abanızı alandan mintanınızı da esirgemeyin. Sizden bir şey dileyen herkese verin, malınızı alandan onu geri istemeyin.”¹²⁰¹ Kötülüğe iyilikle karşılık verilmesi konusunda Resûlullah'ın (s.a.v) bir hadisi de şudur: “*Nerede olursan ol, Allah'tan sakın. Kötülüğe karşı iyilik yap ki, kötülüğün kökünü kesesin. İnsanlara karşı da güzel ahlâk ile muâmele et!*”¹²⁰² Burada Muhâsibî'nin (ö. 243/857); “Fütüvvet, insafla muamele görmediğin halde insafla muamele etmedir.” sözü akıllara gelmektedir.¹²⁰³ Hz. İsâ'nın Dağ Vaazı hitâbı olan; “Ne mutlu merhametli olanlara; çünkü onlara merhamet edilecek.”¹²⁰⁴ söylemi ile insafla muamele etmeyi tavsiye eden şu sözleri onun merhametli olmaya verdiği önemi ifade etmeye kâfi gelecektir: “Ey bu dünyanın köleleri, sadaka vermektense haksız davrandıklarınıza karşı merhametli olun. Eğer kendinizi tamamen Allah'a adanmak, âdemoğullarının ışığı olmak istiyorsanız; size kötülük yapanları bağışlayın, sizi vaktiyle ziyaret etmemiş olan hastaları ziyaret edin, size kötü davrananlara iyi davranın ve size borçlarını geri ödemeyenlere yine

¹¹⁹⁶ Ankaravî, *Minhacu'l-Fukara*, s. 290.

¹¹⁹⁷ Matta 5: 9.

¹¹⁹⁸ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 1, n. 41, s. 65.

¹¹⁹⁹ Şirvânî, *Şifai'l-Esrar*, s. 161.

¹²⁰⁰ Petrus'un 1. Mektubu 3: 8.

¹²⁰¹ Matta 5: 38-42; Luka 6: 27-30.

¹²⁰² Canan, *Kütüb-i Sitte*, c. 5, s. 304.

¹²⁰³ Aytakin, *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahilik*, s. 19.

¹²⁰⁴ Matta 5: 7.

borç verin. Bu dünyada merhamet gösterenler öteki dünyada merhamet görecektir.”¹²⁰⁵ Hz. Muhammed (s.a.v) de aynı anlamda; “*Siz yeryüzündekilere merhametli olun ki, göktekiler de size merhamet etsinler.*”¹²⁰⁶ buyurmuştur.

Ebu Hafs’ın (ö. 260/874) şu tanımı bunu açıklayıcı mahiyettedir: “Fütüvvet, birinden gelen nimeti izhar edip, minnet ve sıkıntıyı gizlemektir.”¹²⁰⁷ “*Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir.*”¹²⁰⁸

“Göklerin Melekûtu’nun kelâmı manevî bir kardeşliği emrediyor.”¹²⁰⁹ Îsâ (a.s); “İyilik, sana iyilikte bulunana mukabelede bulunmak değildir Bu ancak karşılıklı hayırda bulunmaktır. Ama esas ihsan (iyilik), sana kötülükte bulunana karşı iyilikle mukabelede bulunmaktır.” demiştir.¹²¹⁰ Hz. Îsâ’nın şu kıssası sulhiyete verdiği öneme örnek teşkil edebilir: “Hz. Îsâ havâirilerinden biriyle Afik Geçidi’nden geçiyordu. Bir adam yollarına çıkıp onları durdurdu. Sonra; ‘Her birinize birer tokat atmadan geçmenize izin vermeyeceğim.’ dedi. Onu vazgeçirmeye çalıştılar ama adam kabul etmedi. Hz. Îsâ; ‘İşte benim yanağım, haydi vur!’ dedi. Adam Hz. Îsâ’nın yanağına bir tokat attı ve geçmesine izin verdi. Sonra havâriye dönerek; ‘Sana da tokat atmadan geçmene izin vermeyeceğim’ dedi. Ancak havâri kabul etmedi. Hz. Îsâ bunu görünce adama öteki yanağını döndü. Adam Hz. Îsâ’ya bir tokat daha attı, ikisinin geçmesine izin verdi. Sonra Hz. Îsâ şöyle dedi: ‘Ey Allah’ım, bu Seni memnun ettiyse, Senin memnuniyetin bana ulaşmıştır. Eğer Seni memnun etmediyse, Sen haklı yere öfkelenmeye daha çok lâyıksın.’”¹²¹¹

Fütüvvetin önemi Şeker tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “Tasavvuf disiplininin, insanı, yüksek ahlâkın zirvede temsil edildiği bir konuma yükseltme çabasının tasavvuf terminolojisindeki önemli bir karşılığının da “fütüvvet” olduğu söylenebilir. Fedakârlık, diğergamlık, iyilik, yardım, hoşgörü ve nefesine söz geçirme gibi ahlakî nitelikleri kapsayan bir kavram olan fütüvvet; ihsan, muhabbet ve îsâr kavramlarının üzerinde temellenmiştir denilebilir. Sûfî, sadece kendisi ile Allah arasındaki münasebeti koruyan değil, aynı zamanda topluma faydalı bir birey olmak durumundadır. Fütüvvet ruhunu kendilerinde bir huy ve ahlâk haline getirmeyi başarabilmiş müminler topluma fevkalade uyumlu, faydalı ve örnek

¹²⁰⁵ Matta 5: 16; Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 103, 106, 146.

¹²⁰⁶ Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 16; Buhârî, *Edeb*, 13; Ebû Davûd, *Edeb*, 58; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 1, n. 314, s. 266.

¹²⁰⁷ Aytakin, *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahilik*, s. 20.

¹²⁰⁸ Şûrâ 42/ 43.

¹²⁰⁹ Davud, *İncil ve Salib*, s. 146.

¹²¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühhd*, n. 317, s. 86; Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 94

¹²¹¹ Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 107; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühhd*, n. 481, s. 125.

şahsiyetler olmuşlardır. Tasavvufun toplumsal huzura yaptığı katkının fütüvvet ruhunda aranması gerektiğini söylemek mümkündür.”¹²¹²

Hız. İsa; “Aranızda en üstün olan, ötekilerin hizmetkârı olsun.”¹²¹³ diyerek İslâm öğretisindeki “Halka hizmet Hakk’a hizmettir.” anlayışını ve ibadette yüce bir makama ulaşmanın bir yolunun da başkası için çalışma olduğunu ifade etmiştir.

“Bir gün, İsa (a.s) ashabına; ‘Bir arkadaşınız uyurken rüzgâr elbisesini açsa ne yapardınız?’ diye sordu. Onlar da; ‘Onu örtüp kapatırdık.’ dediler. İsa (a.s); ‘Hayır, aksine onun avret yerini açardınız’ dedi. Ashabı; ‘Sübânallah! Bunu kim yapar?’ dediler. O da; ‘Sizden biriniz kardeşi hakkında uygunsuz bir kelime duyar, arkasından ona biraz da kendisi ekleyerek onu olduğundan daha büyük olarak insanlara açıp yayar; bu yaptığınız onun avret yerini açmaktır.’ dedi.”¹²¹⁴ Hız. İsa bir edep örneği de sayılabilecek bu kıssada, Sülemî’nin belirtmiş olduğu fütüvvetin gereklerinden siyanet (koruma), güzel kardeşlik, içi düzeltmek, emanet ve sıdk unsurlarının bir örnekliliğini sunmuş olmaktadır. Nitekim sûfilerden birine “Fütüvvet nedir?” diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Hiç kimsenin kötülüğünü anmamaktır.”¹²¹⁵

İyilikte cömertlik ve kerem sahibi olan Nebî İsa, İsrâiloğullarını maddecilikten maneviyata geçirme, şekilcilikten ihlâsa/içsellığe dönüştürme ve karanlıktan aydınlığa çıkarma uğrunda mücadele vermiş; dünyadan hiç nasiplenmemiş, affedici ve merhametli olmayı tavsiye etmiş, barış ve kardeşlik mesajı vermiş, gezgin ve ihtiyarî bir fakir olarak halkı kendi nefesine tercih etmiştir. Bu haliyle fütüvveti hem tebliğ hem temsil etmiştir.

3.3.28. Cûd ve Sehâ

Cûd ve sehâ mal ve ilim gibi kazanımlardan başkasına harcama, bol bol verme, eli açık olma, ihtiyacı olmayanın ihtiyacı olana karşılıksız vermesi gibi anlamları ifade etmektedir.¹²¹⁶ İkisi de cömertlik anlamına gelse de cûd, sehâdan daha yüksektir. Yüce Allah “Cûd” ile isimlendirilmiştir. Cûd hiç karşılık beklemeden, severek ve isteyerek vermektir. Cevâd, lâayık olsun olmasın herkese iyilik yapandır. Sehâ ise yalnız lâayık olana yapılır. Cûd genel, sehâ özel ikramdır. Cûd fazilet ve keremden vermek, sehâ ise fazla olunca

¹²¹² Şeker, Mehmet Yavuz, “Tasavvufun, Fütüvvet Ruhu Vasıtasıyla Sosyal Huzura Yaptığı Katkı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, (2016 Nisan Özel), c. 5, S. 4, ss. 872-888, İstanbul 2016, s. 872.

¹²¹³ Matta 23: 11.

¹²¹⁴ Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 557; Mekkî, *Kutü’l- Kulüb* , c. 4, s. 344.; Gazzâlî, *Kimya’yı Saadet*, s. 283; Khaldî, *Müslüman Hazreti İsa*, s. 134.

¹²¹⁵ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 92.

¹²¹⁶ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 229.

vermektir.¹²¹⁷ Sühreverdî'ye göre sehâ, cûddan daha kâmil ve daha yüksek bir ahlâktır. Ona göre cûd, malın çoğunu verip bir kısmını saklamaktır. Sehâ, içinde hiçbir sıkıntı duymadan karşılıksız ihsan etmektir.

Cûddun zıddı buhl (malın azını verip çoğunu saklamak), sehânın zıddı şuhtur (verilmesi gereken hiçbir şeyi vermeyip eli çok sıkı olmaktır).¹²¹⁸ Hz. Peygamber (s.a.v); *“Şuhtan sakının, çünkü sizden öncekileri helâk eden, şuhtur. Şuh onlara cimriliği emretti, cimrilik ettiler; onlara akraba ile ilişkiyi kesmeyi emretti, öyle yaptılar; onlara doğru yoldan çıkmayı, zinayı emretti, zina ettiler, fiske işlediler.”*¹²¹⁹ buyurmuştur. Şuh sahibi yani şahîh son derece cimri, kimseye bir şey vermeyen, bununla da kalmayıp başkasının malına da göz diken kimsedir. Muhsî ve Muksit Allah nefsin şuhundan korunanların başarıya ulaşacaklarını vahiyle vurgulamıştır. *“Biz sizi Allah rızâsı için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz.”*¹²²⁰ ve *“Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”*¹²²¹ âyetleri cûd ve sehâ örnekiliği açısından değerlendirilebilir. *“Yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı (sâlâtı, arınmak için vermeyi) emretti.”*¹²²² âyetinde de Hz. Îsâ'nın hayatı boyunca zekâtla emrolunduğu bu başlıkta dikkati çekmektedir. Sadaka, zekât yani infâk, cûd ve sehânın içinde yer alan kavramlar olup Kerîm Allah'ın emridir.

*“Hz. Ayşe (r.ah) Hz. Peygamberin (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: Cömert, Allah'a yakın, kullara yakın ve cehennemden uzaktır. Cimri ise Allah'tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır. Hiç şüphesiz cömert olan bir cahil, Allah Teâlâ'ya cimri bir âbidenden daha sevimlidir.”*¹²²³ Bu hadis cûd ve sehâ sahibi olmanın ehemmiyetini gözler önüne sermektedir. Aynı şekilde Hz Muhammed'in (s.a.v); *“Veren (üstteki) el, alan (alttaki) elden daha hayırlıdır.”*¹²²⁴ sözü de cömertliğin üstünlüğünü belirtir.

Hz. Îsâ ümmetine cömertliği tavsiye eden bir peygamberdir. *“İsteyeni çeviren eve bir hafta melekler uğramaz.”* diyen Hz. Îsâ, havâirilerine; *“Ateşin yiyemediği şeyi çoğaltın.”* demiştir. Bunun ne olduğunu sorduklarında, onlara; *“İkramdır.”* diye cevap vermiştir.¹²²⁵

¹²¹⁷ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, s. 26.

¹²¹⁸ Sühreverdî, *Avarîfü'l-Maârif*, s. 323.

¹²¹⁹ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 317; Ebû Dâvûd, *Zekât*, 46.

¹²²⁰ İnsan 76/ 9.

¹²²¹ Haşr 59/ 9.

¹²²² Meryem 19/ 31.

¹²²³ Tirmizî, *Birr*, 40; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 2, n. 1468, s. 516; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 256.

¹²²⁴ Buhârî, *Zekât*, 50; Müslim, *Kader*, 34; İmam Nevevî, *Riyâz 'us-Sâlihîn*, n. 298, s. 126; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 4, n. 3199, s. 422; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 631.

¹²²⁵ İmamoglu, Sema Özdemir, *Tasavvuf Klasiklerinde Peygamberler*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2011, s. 60.

Matta İncili'nde cûd ve sehânın önemi şöyle geçer: “Öyle ki, göklerdeki Babanız’ın oğulları olasıınız. Çünkü O, güneşini hem kötülerin hem iyilerin üzerine doğdurur; yağmurunu hem doğruların hem eğrilerin üzerine yağdırır.”¹²²⁶ “Bedenin ışığı gözdür. Gözünüz sağlamsa (cömertseniz) bütün bedeniniz aydınlık olur. Gözünüz bozuksa (açgözlüyseniz) bütün bedeniniz karanlık olur. Buna göre, içinizdeki ‘ışık’ karanlıksa, ne korkunçtur o karanlık!”¹²²⁷ Bu sözlerde cimri olma yerilerek, insanları yargılamadan eldekileri sunmanın yüceliği ifade edilmiş olmaktadır.

“İsâ aleyhisselâm arkadaşlarına bir yemek yapıp başlarında durmuş ve ‘Kendilerini ibadete verenlere böyle yapın.’ demiştir.”¹²²⁸ Misafire, özellikle de ibadetle meşgul olup dünya nimetlerinden faydalanamayan zâhidlere izzet ve ikram etmeyi bizzat kendisi uygulayarak cûd ve sehâ örnekliğini temsil etmiştir.

“Hz. İsâ (a.s) havâirilerinden bir grupla yolculuk yapıyordu. Yol esnasında, yere saçılmış bir miktar altın gördü. Altının yanında durdu ve ‘Bu öldürücüdür; ondan sakının!’ diyerek yanındakilerle birlikte oradan ayrıldı. Ancak onlardan üç tanesi bu altını almak için geri kaldılar. Üç kişiden ikisi altının yanında kaldı, diğerine bir miktar altın verip kendilerine yiyecek bir şeyler satın alması için en yakın şehre gönderdiler. Şeytan onlara vesvese ile ‘Bu malı üçe bölmeye mi razı oldunuz? O şehre gideni öldürün; altınları aranızda ikiye bölün!’ diyerek niyetlerini bozdu. Onlar da şehre giden arkadaşları dönünce öldürmeye karar verdiler. Şeytan, yiyecek almaya giden üçüncü arkadaşlarına da gelip, ‘Altınların tamamının senin olmasını istemez misin? Sana altının üçte birini verecekler. Onları öldür ki malın tamamı senin olsun.’ diye vesvese verdi. O da şehirden biraz zehir satın aldı ve yemeğe koydu. Arkadaşlarının yanına döndüğü zaman, hemen üzerine atlayarak onu öldürdüler. Ardından yemeği yemeye başladılar. Yemeği bitirdikten kısa bir süre sonra da zehirlenip öldüler. Hz. İsâ (a.s) seyahatinden dönünce onların altının etrafında ölmüş olduklarını gördü. Altınlar yerinde duruyordu. Hz. İsâ’nın ashâbı şaşırdı ve onların durumunu sordu. O da kendilerine olan biteni haber verdi.”¹²²⁹ Bu örnekte cûd ve sehânın tam zıddı, böylece gelen uğursuzluk ve bereketsizlik açıklanmış olmaktadır. Hz. Peygamberin (s.a.v) şu sözleri bu kıssada geçen kişilerin durumunu açıklayıcı mahiyettedir: “*Açgözlülükten sakının! Zira o, iflah olmaz bir fakirliktir.*”¹²³⁰ ve “*Bir insanın kalbinde cimrilik ve imân asla bir arada bulunmaz.*”¹²³¹

¹²²⁶ Matta 5: 45.

¹²²⁷ Matta 6: 22-23.

¹²²⁸ Seri, *Kitabü’z-Zühd Hadislerle İslâmi Hayat*, s. 330.

¹²²⁹ Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, c. 2, s. 464.

¹²³⁰ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 2, n. 859, s. 86.

“Göklerin ülkesine, ancak manevî zenginliğe sahip, Hz. İsa’yı takip etme uğruna kendisini, yakınlarını, malını feda eden cömert insanlar girecektir. Göklerin ülkesine giren cömert insanlara, bu dünyada harcadıklarının yüz katı verilecek ve onlar orada sonsuz hazineye sahip olacaktır.”¹²³² Dünya ahiretin tarlasıdır. İsa aleyhisselâm bu tarlaya bol bol ürün ekilmesini, böylece ahirette ihlâsla yatırdıkları bu sermayenin misliyle kazanç sağlayacağını belirtmiş olmaktadır. Bu minvalde Hücvîrî; “Cûd ve sehâ, dünyayı dünyacılara terk etmektir.”¹²³³ demiştir.

Hz. İsa, kendisini yemeğe çağıran ev sahiplerine şöyle demiştir: “Bir öğlen ya da akşam yemeği verdiğin zaman dostlarını, kardeşlerini, akrabalarını ve zengin komşularını çağırma. Yoksa onlar da seni çağırarak karşılık verirler. Ama ziyafet verdiğin zaman yoksulları, kötürümleri, sakatları, körleri çağır ki mutlu olsunlar. Çünkü bunlar sana karşılık verecek durumda değildirler. Yaptığın iyiliğin karşılığı sana, doğru kişiler ahirette dirildiği zaman verilecektir.”¹²³⁴ Burada Hz. İsa tarafından, hiçbir karşılık beklemeden iyilik yapılmasının, bilhassa muhtaç olanlara cömert olunmasının vurgusu yapılmıştır.

3.3.29. Sıdk (Doğruluk)

Sıdk; hâsıl olmak ve var olmak bakımından bir şeyin bizzat hakikâtinin adıdır.¹²³⁵ Sûfîlere göre sıdk sözlerde, fiillerde ve hallerde gerçeğe uygunluk demektir. Bu da ilim ve amel yönlerinden nefsin tam kontrol edebilecek kimseler için gerçekleşebilmektedir.¹²³⁶

Sıdk; doğruluk, duruma uygun hüküm ifade eden söz, davranış ve sözlerin doğru ve gerçeğe uygun olması gibi anlamlara gelmektedir. Kelâm âlimlerinin nübüvvet sıfatı saydığı sıdk¹²³⁷, tasavvufta bir hâl veya makam olarak yer almaktadır. Gazzâlî sözde, niyette, iradede, azimde, vefada, fiillerde olmak üzere altı çeşit sıdk olduğunu; bunlardan birini gerçekleştirenin sadık, hepsini gerçekleştirenin de sıddîk vasfına ulaştığını belirtir. Hakk Teâlâ Kur’ân’da bazı peygamberleri sıdk veya sadık gibi vasıflarla övmüştür.¹²³⁸ Zaten bu vasıf peygamberlerde fitrî olarak mevcuttur. Bu kavram Kur’ân’da imân ve imânın gereği olan sâlih ameller, sadâkat göstermek, doğru sözlü olmak, Adl Allah’ın va’dini yerine getirmesi,

¹²³¹ Neseî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr, *Sünen’ün-Neseî*, çev. Muhtar Büyükçınar vd., Kalem Yay., İstanbul 1981, Cihad, 81; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 247; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. 4, n. 3109, s. 377.

¹²³² Sönmez, “İnciller ve Kur’an Işığında Hz. İsa”, s. 159; Matta 19: 23-30.

¹²³³ Hücvîrî, *Keşfü’l-Mahcub*, s. 105.

¹²³⁴ Sarıkçıoğlu, *Kanonik-Apokrif İncillere Göre Hz. İsa Hayatı ve Mesajı*, s. 133; Luka 14: 12-15.

¹²³⁵ Herevî, *Menâzilü’s-Sâirîn*, s. 36.

¹²³⁶ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 328.

¹²³⁷ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 168.

¹²³⁸ Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 102-104.

gerçek (Kur'ân), değerli, şerefli ve yüce anlamlarında kullanılmıştır. Hadislerde sıdk kavramı, nefsin yapılanlardan huzur ve sükûnet duyması ve şüphe içinde olmaması (tuma'nîne) ve birr (cennete götüren iyilik, hayır ve güzel ameller) olarak tarif edilmiştir.¹²³⁹

Sıdktan yoksun olan her hal, kabulden çok redde yakındır. Sadık, hiçbir halde kınanmaz, kendisine gelen her halde korunur yahut övülür. Sadık, insanlarla birlikte yaşasa da, onların işine karışsa da sıdk makamından ayrılmaz.¹²⁴⁰ Nitekim Ebu Yakub demiştir ki: “Sıdk; gizli ve âşikâr, hakka uymaktır. Gerçek sıdk ise tehlike söz konusu olan yerlerde bile, hakkı söylemektir.”¹²⁴¹ Hakikât ehline göre sıdk, helâk olacağın yerde dahi hak sözü, yalandan başka kurtuluş yolu gözükmeyen yerde dahi doğruyu söylemektir. Sıdk yalanın zıddıdır ve bir şeyi olduğu gibi söylemektir.¹²⁴²

Mümin ve münafık, cennetlik ve cehennemlik bununla birbirinden ayırt edilir. Din binasının temeli, yakîn otağının direği olan sıdk, nübüvvetten sonra ikinci derecedir. Yüce Allah; “*Kim Allah’a ve elçisine itaat ederse onlar Allah’ın nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlihlerle beraberdir. Onlar ne güzel arkadaşlardır!*”¹²⁴³ buyurarak imân, İslâm ve sabır sahiplerinin sıdk ehli olduğunu duyurmuştur. “*Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık. Senden, Nûh’tan, İbrahim, Mûsâ ve Meryemoğlu İsrâ’dan da. Evet biz, onlardan sapasağlam bir söz almıştık.*”¹²⁴⁴ âyetinde adı geçen ve ülü’l-azm peygamberlerden olan Hz. İsrâ da verilen elçilik görevini yapmak ve Hak dine davet etmek hususunda her şeyden önce sıdk ve ihlâsla davranacaklarına dair kuvvetle ahidleşilen peygamberlerdendir. Kur’ân-ı Kerîm’in birçok yerinde korunanların vasıfları sayılır. Bunların başında doğruluk, verilen sözde durmak gelir. Yüce Allah buyurur: “*Onlar, Allah’a verdikleri sözü yerine getiren ve sözleşmeyi bozmayanlardır.*”¹²⁴⁵ Doğruluk, bütün dinî amellerin direğidir. Doğru olmayanların amelleri kendilerine yarar sağlamaz. “*Doğruyu getirene (peygambere) ve onu tasdik edene gelince; işte onlar gerçekten takvâ sâhipleridir.*”¹²⁴⁶ âyetine bakıldığında “sıdk” (doğruluk) getiren peygamber ve sıdk’ı doğrulayan müminler korunanlardır. Peygamber sıdk’ı getirdiğine göre demek ki din, sıdk’tan ibarettir. Allah Teâlâ dini “doğruluk” olarak adlandırmıştır. “Sıdk, özün söze uymasıdır.”¹²⁴⁷

¹²³⁹ Yaykın, *Kur’ân ve Hadislere Göre Peygamberlerin Özellikleri*, s. 40, 41.

¹²⁴⁰ Sülemî, *Sülemî’nin Risaleleri*, s. 31.

¹²⁴¹ Serrâc, *Lüma*, s. 251.

¹²⁴² Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 98.

¹²⁴³ Nisâ 4/ 69.

¹²⁴⁴ Ahzab 33/ 7.

¹²⁴⁵ Ra’d 13/ 20.

¹²⁴⁶ Zümer 39/ 33.

¹²⁴⁷ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 242-245.

Hız. İlsâ'nın Dağ Vaazı'na başlarken halka hitabında; “Ne mutlu sâlâha/doğruluğa acıkıp susayanlara; çünkü onlar doyurulacaklar.”¹²⁴⁸ ve “Ne mutlu salâh/doğruluk uğrunda eza çekmiş olanlara; çünkü Göklerin Egemenliği onlarındır.”¹²⁴⁹ söylemleri vardır. “Ne mutlu!” diye başlayan sekiz mesajın iki tanesi doğruluk üzerine olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de de sıdk ve sadakat sıkça yer alan bir kavram olduğu gibi Hız. Peygamber'in (s.a.v) de bu konuda birçok hadisi haynaklarda yer almaktadır. Örneğin Hız. İlsâ'nın, doğruluk uğrunda eza çekmiş olanlara karşı hitabına benzer Hız. Muhammed'in (s.a.v) bir hadisi şöyledir: “*Acı da olsa hakkı söyle!*”¹²⁵⁰ Sıdk halinin devamlı olmasını, Hâce Yakub-ı Çerhî (ö. 851/1447) şu sözleriyle ifade eder: Bir iğneyi yere dikmek ve ayağının başparmağıyla onun üzerinde durmak. Doğruyu söylemenin kişiye o an için olumsuz sonuçlar doğursa bile doğruluktan ayrılmamanın gerekliliği; “*Ey imân edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun.*”¹²⁵¹ âyetiyle emredilmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî demiştir ki: “Sıdk; ancak yalan söylediğin zaman kurtulabileceğin yerlerde doğru söylemendir.”¹²⁵² Bu söz, kişinin yalanla peşin olarak kâr edeceği düşünülen bir anda uhrevî beklentilerle doğruyu söylemesinin yani doğru uğruna zarara uğramayı göze almanın ifadesidir. Buna uygun şu âyet zikredilebilir: “*Bu sadıklara, doğruluklarının fayda sağlayacağı bir gündür. Onlar için altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte o büyük başarı budur.*”¹²⁵³

“*Ey imân edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük gazap gerektiren bir iştir.*”¹²⁵⁴ Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki: “*Şüphesiz doğruluk iyiliğe götürür, iyilik de cennete götürür. Kişi doğru olursa Allah katında çok doğru kişi (sıddîk) diye yazılır. Şüphesiz yalan insanı kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye Allah katında çok yalancı diye yazılır.*”¹²⁵⁵ Hız. İlsâ; “Yalancının söylediği doğruları kabul edin ama doğruyu söyleyenin yalanını kabul etmeyin. Konuşmanıza sahte olabilecek herhangi bir şeyi karıştırmamanız için titiz olun.”¹²⁵⁶ demiştir. Söyleyene bakmayın, söylediğine bakın denildiği gibi burada da sözün doğrusunun, doğruluğunun önemli olduğuna işaret edilmektedir.

¹²⁴⁸ Matta 5: 6.

¹²⁴⁹ Matta 5: 10.

¹²⁵⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. 3, n.1890, s. 230.

¹²⁵¹ Nisâ 4/ 135.

¹²⁵² Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 245.

¹²⁵³ Mâide 5/ 119.

¹²⁵⁴ Saff 61/ 2, 3.

¹²⁵⁵ Müslim, Birr, 105; İmam Nevevî, *Riyâz 'us- Sâlihîn*, s. 48; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 237.

¹²⁵⁶ Khaldi, *Müslüman Hazreti İlsâ*, s. 189.

Bâyezîd-ı Bestâmî'ye (ö. 234/848) şöyle sorulmuştur: “En büyük haslet nedir?” O da cevaben şöyle demiştir: “En büyük haslet sıdk'tır. Zira o Allah'ın büyük isimlerinden biridir.” Dua ve ibadetlerin tesirli olabilmesi için sıdk sıfatına sahip olmak lazımdır. Sıdk sihirli bir kılıçtır ve her türlü mevzûda keskinliğini muhafaza eder. Zünnûn el-Mısırî bu konuda şöyle söylemiştir: Sıdk, Allah'ın kılıcıdır. Yeryüzünde neye değerse onu keser.¹²⁵⁷ Büyük bir zat da şöyle demiştir: “Daimî farzı yapmayan kimseden vakitî farzı yapması kabul edilmez.” Denildi ki: “Daimî farz nedir?” Cevap verdi: “Doğruluk.” Yine şöyle denilmiştir: “Allah'tan doğru bir kişi olmayı istediğin zaman sana öyle bir ayna verir ki, orada dünya ve ahiretin şaşılacak şeylerini görürsün.”¹²⁵⁸ Sıdk ile dünyadan yüz çeviren bir kimse, Allah Teâlâ dilerse onun şerrinden emin olur, afetlerinden kurtulur. Gâniler sadaka verirler, fakirler ise sıdk ve doğruluk sahibidirler.¹²⁵⁹

Sıdk; içte ve dışta Allah ile beraberliği, istikâmet üzere muhafaza etmekle olur. Bu istikâmetin sağlanması Allah'ı sürekli kalpte muhafaza etmek, O'ndan başka şeyleri hatıra getirmemekle mümkün olur. Kuşeyrî sıdkı; “Hallerinde leke, inancında şüphe, amelinde ayıp olmamasıdır.” şeklinde tanımlamaktadır.¹²⁶⁰ “*Ey imân edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.*”¹²⁶¹ âyeti ile anlaşılmaktadır ki; sadıklarla beraber olmak; imânın ve takvânın bir gereğidir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*O erkekler ki Allah'a söz verdikleri hususlarda doğru olurlar.*”¹²⁶² Hz. Îsâ zaten peygamber olarak sıdk, emanet, ismet gibi sıfatlara haizdir, çevresindekilere de doğruluğun, doğru olmanın önemini tebşiren-tenziren, tebliğ ve temsil etmiştir.

3.3.30. Fakr ve İstiğna

Fakr, müsebbibi görerek bütün sebeplerden kurtulmaktır. Bu da ancak O'ndan başka şeylere muhtaç olmamakla olur.¹²⁶³ Fakr, sabrı gerektirir.¹²⁶⁴ Fakr, yoksulluk anlamında değil, kulun Ganî Allah'ın varlığı yanında “hiçliğini” itiraf/idrâk etmesidir.¹²⁶⁵ “Allah'tan başka her şeyden müstağni olan kula malca zengin olsa dahi fakir ismi daha uygundur.”¹²⁶⁶

¹²⁵⁷ Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, s. 293; Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 168.

¹²⁵⁸ Geylani, Abdulkadir, *Tasavvufun Esasları*, haz. Mehmet Emin Başpehlivan, Bahar Yay., İstanbul ts., s. 175, 176.

¹²⁵⁹ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, s. 89, 210.

¹²⁶⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 435

¹²⁶¹ Tevbe 9/ 119.

¹²⁶² Ahzab 33/ 23.

¹²⁶³ Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, s. 25.

¹²⁶⁴ Serrâc, *el-Lüma*, s. 48.

¹²⁶⁵ Şahinler, *Zeytin Dağı Sohbetleri*, s. 61.

¹²⁶⁶ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 265.

Mutasavvıfın fakirliği, Hz. İsa'nın fakr ve istiğnası gibi olmalıdır.¹²⁶⁷ İstiğna; dünyaya ve dünya malına buğzetmek değil; dünyanın varlığının ve yokluğunun bir olması, mal bulunca sevinmemek, yitirince üzülmemektir.¹²⁶⁸ Gazzâlî; fakr, zühd, istiğna, kanaat ve hırs kavramları arasında ilgi kurmuştur. İstiğna, Muğnî Allah'ın kendisine kâfi olduğuna inanarak O'ndan başkasına ihtiyaç duymaması ve tenezzül etmemesidir.¹²⁶⁹ İstiğna hali, malın varlık ve yokluğunun kişinin gözünde eşit olması hâlidir ki Hz. İsa tam da bu hâl üzeredir.¹²⁷⁰

“Şeytan sizi fakirlikle korkutur; sizi her türlü hayâsızlığı ve ahlâksızlığı yapmaya teşvik eder. Allah ise size bağışlamayı ve bol nimet vermeyi va‘dedir. Allah, lütfu pek geniş olan, her şeyi hakkıyla bilendir.”¹²⁷¹ âyeti, şeytanın bu tuzağına karşı uyanık olmaya ve Gafûr, Rezzak, Gâni ve Alîm olan Allah’a sığınmaya teşvik etmektedir. Hadislerde fakirlerin zenginlerden önce cennete gireceği, cennet ehlinin çoğunun dünyada fakirlik sıkıntısı çekenlerin oluşturacağı haber verilmiştir.¹²⁷²

Kuşeyrî demiştir ki: “Fakr; evliyanın şîârı, sûfilerin hilyesi (süsü), Allah'ın seçkin kulları müttakîlere ve nebîlere uygun gördüğü bir hâldir. Allah, bu tertemiz ve sırrına ehil kıldığı kimseler hürmetine bütün kullarını bol bol rızıklandırır.”¹²⁷³ Ruveym; “Fakr, nefsi Allah'ın ahkâmında ıslah etmektir.” sözüyle, fakrın eğitici, nefsi terbiye edici fonksiyonunu açıklamıştır. Yani fakr, nefsi riyâzet ile ıslah edip, ruhun talebine uymaktır. Dünyadaki fakr, ahirette zenginlik kapısının anahtarıdır.¹²⁷⁴

Ne mutlu ruhta yoksul olanlara! Dağ Vaazı'nda geçen bu ilk cümle maddi yoksulluktan ziyade manevî yoksulluk yani fakr durumunu ortaya koyar ki bu da es-Samed olandan başkasına muhtaç olmama, hiç kimseden istememe/beklememe durumunun yüceliğini ifade eder. “Ruhta yoksun olun!” sözü bencillik, haset, cimrilik, hırs, öfke ve kinden arınmış, dingin bir ruhu ifade etmektedir. Bu yoksunluk olmazsa Tanrı'nın egemenliğine ulaşılmaz. İsa Mesih'in dilinde, müjdeye muhatap olmanın yani kurtuluşa ermenin ilk işareti, yoksunluk yani arınmadır. Zira yoksunluk Ergenç'in deyişiyle obez olmanın zıddıdır. “Obezlik ise domuz misali bir aşırımı zorunlu kılar. Toplamak, daha çok toplamak, sürekli ve en çok toplamaktır obez olmak. Buna hadsiz mal veya servet çokluğu da denilebilir. Yani Tekasür.”¹²⁷⁵ “Elhâkumuttekâsûr; hattâzurtûmûlmekâbir/çokluk kuruntusu ve

¹²⁶⁷ Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf*, s. 30.

¹²⁶⁸ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 265.

¹²⁶⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 192, 193.

¹²⁷⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 179.

¹²⁷¹ Bakara 2/ 268.

¹²⁷² Buhârî, Rikâk 51; Müslim, Zühd 93; Tirmizî, Zühd 37.

¹²⁷³ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 265.

¹²⁷⁴ Şirvânî, *Şifâü'l-Esrar*, s. 244.

¹²⁷⁵ Ergenç, *İncil'in Satır Aralarında Böyle Buyurdu İsa Mesih*, s. 75.

*çokluğa olan arzunuz (çoklukla böbürlenme, bir açgözlülük saplantısı) sizi oyaladı, bağladı; tâ ki kabirlere gelinceye kadar.”*¹²⁷⁶ Hz. Îsâ, ruhta yoksul olmayı tavsiye ettiği bu bölümde kişinin manevî-ruhî yönüne hitap etmiş; ruhun, maddenin esiri olmaması gerektiğini belirterek, insanın varlık içinde mütevazı bir hayat yaşaması ile yokluk içinde kanaat sahibi olarak şükürle tokgözlü olmasının mükâfatını müjdelemiştir. İrfan sahibi olan kişinin gözündeki, dünyanın illüzyonlarının bir önemi yoktur. Kendisi için taş ile altının bir olması da buna bir örnek teşkil eder. Hz. Îsâ burada kendiliğinden gerçekleşen bir duruma veya vasat bir karaktere değil, kişinin bilinçli tercihi ve iç disiplinine işaret etmektedir.¹²⁷⁷ Buna ihtiyarî/iradî fakirlik denir.

Fakirliğin başka bir manevî anlamı vardır. O da, Tanrının verdiği imat edip razı olan demektir. Bu da kanaat sahibi olmayı gerektirir. Belirtmek istenen “fakirlik”, mal mülk sahibi olamamak anlamında değil, o mal ve mülkle eş koşturmak, onları putlaştırmamak ve maddi güçlerin yaşamın yegâne gayesi yapılmaması anlamındadır. Buradaki “fakirlik”, Özemre’nin belirttiği gibi aynı zamanda; “İnisiyatif anlamda egosal fakirliktir.”¹²⁷⁸ Yani insanın kendisini put edinmemesi, nefsinin tezahürleri bakımından fakirleşmesi anlamındadır.¹²⁷⁹ “Kim ki nefsinin kendisine heva ve heves olarak, vehim ve hayal olarak ve dünyevî lezzet ve şehvet olarak zorlamalarının önüne geçer de nefsini tam anlamıyla fakirleştirmiş olursa işte Melekût’a girmeye namzet olan da odur.”¹²⁸⁰

“Fakirle özdeşleşmek Hz. Îsâ’nın misyonunun en önemli parçasıdır. Fakirlik, alçak gönüllülük, sükûnet ve sabır daha önceden olduğu gibi en önemli dört erdemdir. Dünya bir ‘Harabe’dir, dünyadaki mal ve mülkten sakınılmalıdır. İnanç sahibi kişi öbür dünyayı sürekli aklında tutmalıdır ki zaten o bu dünyada kederli bir gezgin, bir ‘garip’ ya da bir ‘misafir’dir.”¹²⁸¹ Gazzâlî’nin eserinde şöyle geçmiştir: “Allah Teâlâ kıyamette dört kişiyi dört grup insana şahit kılar: Zenginlere, Süleyman aleyhisselâmı; kölelere, Yûsuf aleyhisselâmı; fakirlere, Îsâ aleyhisselâmı; belâ sahiplerine, Eyyûb aleyhisselâmı.”¹²⁸² Hz. Îsâ’nın fakirlere şahit olması, fakirliği yani onda hâkim olan bu özelliği ortaya koymaktadır. “Onun tahtı yoksulların ve doğruların merkezi olacak.”¹²⁸³

Hakikâtte sûfiler zümresinin hırka giymekten maksatları dünya külfetidir. Hakk Teâlâ’ya karşı olan fakr da sadakadır. Sahih haberlerde belirtilmiştir ki, Îsâ (a.s) semaya

¹²⁷⁶ Tekâsür 102/ 1-2.

¹²⁷⁷ Çetin, Hz. Îsâ’nın Dağdaki Vaazının Hristiyanlık Açısından İncelenmesi, s. 815.

¹²⁷⁸ Özemre, Toma’ya Göre İncil, s. 177.

¹²⁷⁹ Candan, Son Üç Peygamber, s. 185.

¹²⁸⁰ Özemre, Toma’ya Göre İncil, s. 177.

¹²⁸¹ Khaldi, Müslüman Hazreti Îsâ, s. 59.

¹²⁸² Gazzâlî, Kimyâ-yı Saadet, s. 639.

¹²⁸³ Behcet, Peygamberler Tarihi, s. 360.

çıkarıldığında hırka giyinmişti. Bu konuda sûfîlerden biri demiştir ki: “Hz. Îsâ’yı rüyada gördüm. Üzerinde bulunan yün abanın her yamasından etrafa pırıl pırıl ışıklar saçılmakta idi. Dedim ki: Ey Hz. Mesih, elbisende ıslıl ıslıl parlayan bu nurlar ne böyle? Şöyle dedi: Bunlar bendeki fakr-u zaruret nurlarıdır. Zira her bir yamasını bir zaruret sebebiyle dikmişim. Azîz ve Celîl Allah bu yamalar sebebiyle gönlüme isabet eden her sıkıntıya ve yorgunluğa bedel bana bir nur bahşetmiştir.”¹²⁸⁴ Hz. Îsâ’nın fakr içerisinde bulunup, kırk yamalı dervişlik hırkası giymiş peygamber olduğu imajı vardır tasavvufta.¹²⁸⁵ Bir yerde de şöyle denilmiştir: Îsâ (a.s) için isimlerin en sevimli olanı, kendisinin “Ey yoksul!” diye çağrılmasıdır.¹²⁸⁶ Başka bir yerde de, onun şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “Kul, zengin olmak için günah işler. Fakir olmak için günah işlemez.”¹²⁸⁷

3.4. Mutasavvıfların Bakış Açısıyla Hz. Îsâ

Bir peygamber olmakla birlikte Îsâ (a.s), tam bir sûfî hayatı yaşar; bu dünyayı geçici olarak görür, ona bir değer vermez. Kendisini Tanrı’yı anmaktan alıkoyar diye, dünyaya ait olan hiçbir şeye sahip olmak istemez. Îsâ (a.s), yarın için rızık kaygısı çekmeyen; ne bulursa yiyen, nerede akşamlarsa orada sabahlayan biridir. Dünyaya değer vermeme, dünya ile ilgili en az şeyle yetinme gibi özellikleri sebebiyle Gazzâlî için Îsâ (a.s), zâhidliğin zirvesini temsil etmektedir. Gazzâlî’nin Îsâ’sı (a.s) ibadete önem veren, bu hususta Allah sevgisini yegâne hareket noktası olarak vurgulayan bir âbid; yapmadığı şeyi söylemeyi, başkalarının sözlerine ilaveler yaparak nakletmeyi kınayan; konuşunca hayır söylemeyi, yoksa susmayı; tevazuyu tavsiye eden; asıl olanın dışsal görüntü olmayıp için, yani kalbin sâlih olması olduğunu vurgulayan bir ahlâkçıdır.¹²⁸⁸ “İmam Gazzâlî, Hz. Îsâ için ‘o kalplerin peygamberidir’ demiştir.”¹²⁸⁹

Özemre Hz. Îsâ’yı şöyle tanımlamıştır: “Velâyet”i, “nübüvvet”ine göre daha ön planda gözüken ve “cem’ makâmı”ndaki bir mürebbîdir.¹²⁹⁰

Yaşar Nuri Öztürk (ö. 1437/2016) eserinde, bâtın mânânın önemini Hz. Îsâ ile örnekler. Kalbin önemini vurgulayarak, bunu şöyle açıklar: “Sûfî düşüncenin büyük ölçüde dayandığı Hz. Îsâ’nın ‘Neden çanağın dışını yıkıyorsunuz?’ sözü; zâhirle uğraşmak, çanağın

¹²⁸⁴ Hücvirî, *Keşfu’l-Mahcub*, s. 111;

¹²⁸⁵ Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, s. 229.

¹²⁸⁶ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s.261; Ahmed b. Hanbel, *Kitabü’z-Zühd*, n. 485, s. 125; Gazzâlî, *İhya*, c. 4, s. 362.

¹²⁸⁷ Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, c. II, s. 496.

¹²⁸⁸ Aydın, Fuat, “Gazzâlî’nin Îsâ’sı”, *Avrupa İslâm Üniv. İslâm Araştırmaları Dergisi*, Yıl 4, Sayı 1, ss. 28-39, Mayıs 2011, s. 39.

¹²⁸⁹ Khaldi, *Müslüman Hazreti Îsâ*, s. 15.

¹²⁹⁰ Şahinler, *Zeytin Dağı Sohbetleri*, s. 12.

içini yıkamak yerine onun dışıyla meşgul olmanın önemine işaretler. Oysa ki çanağın kullanılması için içinin yıkanması şarttır. Çanak burada insandan başkası değildir.”¹²⁹¹ Mevlânâ da insanı ağaçtan yahut sırçadan yapılmış bir kaba benzetererek Tanrı şarabının ancak temiz bir kaba dökülebileceğini, her ne kadar kabın dışını yıkamak gerekli olsa da içini yıkamanın daha gerekli olduğunu belirtir. Kim nefsinin öldürür de kötü huylardan arındırırsa onun Tanrı’ya değil, ancak Tanrı yoluna ulaşacağını ifade eder.¹²⁹²

Hick, Hz. İsa ile ilgili şu on imaj ve tasviri listelemektedir: “1. İsa katı bir kanun koyucu ve yavuz bir yargıçı. 2. İsa bitmek tükenmek bilmeyecek derece merhametli ve müşfik bir dinsel figürdü. 3. İsa ferdi ruhların hastalıklarını teşhis eden ve iyileştiren ilahî bir ruh bilgini idi. 4. İsa, sosyal dürüstlük talep eden, fakir ve baskı altında olanlar için adalet arayan bir peygamberdi. 5. İsa her şeye gücü yeten, her şeyi bilen muhteşem ışıkla ilintili olağanüstü bir varlıktı. 6. İsa zamanının kültürel şartları dâhilinde yaşayan gerçek bir beşerî şahsiyetti. 7. İsa bir sulhçu bir barış elçisi idi. 8. İsa bir isyankârdı (Zelot). 9. İsa sakin ve haşmetli bir figürdü. 10. İsa ölümlü taifemizin acı ve üzüntülerini paylaşmak sûretiyle ızdıraplar içinde kıvrananlara kendini adayan bir insanoğlu idi. Ayrıca bu özelliklerin çeşitliliğine de dikkat çekmektedir.”¹²⁹³

Sûfiye göre Hz. İsa’nın makamı, “nur” makamıdır. Buna göre, sûfinin Makam-ı İsa’daki tecellisi de “nur” olacaktır. Hz. Muhammed’in (s.a.v), miracı esnasında Hz. İsa’yı semanın dördüncü katında görmesi, sûfî tasavvurunda yeni bir anlam kazanmıştır. Sûfî, insan-ı kâmil mertebesine doğru yükselirken üzerinden “benliğe ve nefsanîliğe” ait her şeyi çıkarıp atmalıdır. Seyr-i sülûk esnasında sâlikin üzerinde taşıyacağı en ufak bir benlik kırıntısının, bu yükselişinde onu Hz. İsa’nın üzerinde unuttuğu iğne nedeniyle dördüncü felekte kalması gibi yükselişine engel olacağına dikkat çekilmektedir.

Hz. İsa’nın ölümleri diriltmesi mucizesi, sûfî şairler için mürşid-i kâmilin örneği olarak kullanılmasına neden olmuştur. Zîra, mürşid de Hz. İsa gibi “uyuyan gönülleri uyandıran, canlı cenazelere hayat veren” kişidir ve bu iksir, Hz. İsa’nın nefesinde mevcut olduğu gibi mürşidde de vardır. İnsanın bu durumuna ilişkin temel bakışını ortaya koyan Mevlânâ’ya göre, her insanın içinde bu “geldiği yere geri dönüşü arzu eden” bir İsa’sı vardır. İnsan bedenini Hz. Meryem’e benzeten Mevlana’ya göre her insanın bedeni, Meryem gibi içindeki bu İsa’yı doğurma sancısı içindedir. Mevlânâ, insan varlığındaki ruhun gerçekte İsa nefesi olduğunu, her bir insanın Hz. Meryem’in İsa’ya gebe kalması gibi Can İsa’sına hamile olduğunu, ayrıca İsa

¹²⁹¹ Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 36.

¹²⁹² Rûmî, *Fîhi Mâfih*, s. 153.

¹²⁹³ Ekinci, Hatice Özdemir, *İslâm Kelamında Nüzul-i İsa Retoriği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2013, s. 60, 61.

sözüyle Hz. İsa'nın tarihsel şahsiyetini kast etmediğini açıkça ifade eder.¹²⁹⁴ “Nefs sussun ki, ruhun İsa'sı konuşsun.”¹²⁹⁵ Ganiyy-i Muhtefi bu durumu şöyle nazmetmiştir:

“Nefsinden tulû eder an be an sırr-ı İsa;

*Fehmettin mi kim Meryem, o kutlu hayrî-n nisâ?”*¹²⁹⁶

“İbn Arabî, Hz. İsa'ya özel önem vermekte ve tasavvuf yolundaki ilk hocası olarak Hz. İsa'yı kabul etmektedir.”¹²⁹⁷ İbn Arabî, âyette kuş sûretini yapıp üflemesi mucizesinden yola çıkarak Yüce Allah'ın “el-Musavvir” ismine nisbetle Hz. İsa'yı “Abdulmusavvir” olarak isimlendirir.¹²⁹⁸ İbn Arabî'ye göre, “velâyetin mührü” anlamındaki “hatmü'l-velâyet”yi ise, ahir zamanda gelecek olan Hz. İsa temsil etmektedir.¹²⁹⁹ Mutlak (genel) velâyet makamı Hz. İsa ile sona erer. Hz. İsa mutlak nübüvvetle velîdir. O, yeryüzüne nübüvvet-i velâyet sahibi olarak inecek ve Hz. Peygamberin (s.a.v) ümmetinden olan velîler ona tabi olacaktır.¹³⁰⁰ Zehebî (ö. 748/1348) şöyle demiştir: “Hz. İsa sahabîdir ve nebîdir. Çünkü o, İsrâ gecesinde Hz. Muhammed aleyhisselâmla görüştü ve ona selam verdi. Bu nedenle o, Peygamberimizin en son vefat edecek olan sahabîsidir.”¹³⁰¹ İbn Arabî'nin, Hz. İsa'dan “hatemü'l-evliyâ” yani “evliyâların sonuncusu” olarak bahsetmesi dahi, İslâm tasavvufunda Hz. İsa'nın mevkiini göstermesi bakımından önemlidir. Sûfîlere göre velâyet, nübüvvetin bâtınıdır. Nübüvvetin zâhiri, dinî hükümleri ve şeriatı haber vermek; bâtını ise o hükümleri yaparak nefslerde tasarruf etmektir.¹³⁰²

Yunus Emre (ö. 720/1320) için Hz. İsa'nın “ruh” oluşu önemlidir. Ona göre Hz. İsa'nın “saf ruh” olarak Meryem'e gelişi gibi insan da Allah'ın huzuruna öyle çıkmalıdır. Tasavvufî anlayışa göre insanın yeryüzüne gelişi, onun Tanrı'dan ayrı düşüşünün serüvenini oluşturur. Bu nedenle, insan Tanrı'ya yeniden ulaşmak için, bu dünyadan mümkün olduğu kadar uzak durmalıdır. İşte, müslüman mistik için Hz. İsa'nın göğe yükselişi, aslında ruhun bu dünyadan yükselişine tekabül eder. Hz. İsa'nın yükselişi, sûfinin yegâne gayesi olan “aslına yeniden dönmenin” ve “ruhu, bu geçici ve aldatıcı dünyanın kafesinden kurtararak Tanrı'ya dönülebileceğinin” en açık delilidir.

Her ne kadar diğer peygamberlerle ilgili çeşitli metinler kaleme alınmış olsa dahi, yukarıda bir kısmına işaret edilen Hz. İsa'ya ilişkin özellikler, sûfîlerin Hz. İsa'ya ayrı bir önem

¹²⁹⁴ Küçük, *Fususul-Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kâmil*, s. 108.

¹²⁹⁵ Kafalı, *Seçilmiş Kadın Hz. Meryem*, s. 5.

¹²⁹⁶ Şahinler, *Tanrı İsa'dan Tavr-ı İsa'ya*, s. 150.

¹²⁹⁷ Taşpınar, “İslâm Mistik Kaynaklarında Hz. İsa İle İlgili Anlatımlar”, s. 241.

¹²⁹⁸ İbn Arabî, *Fütuhât*, c. 16, s. 248.

¹²⁹⁹ İbn, Arabî, *Fütuhât*, c. 16, s. 197.

¹³⁰⁰ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 120.

¹³⁰¹ Yaran, *Hz. İsa Gerçeği*, s.186.

¹³⁰² Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 149.

atfetmelerine neden olmuştur.¹³⁰³

Hâkim Ata'nın Hz. Meryem Kitabı'ndan bir alıntı:

*“Değer vermez dünyaya;
Gönül bağlar ahirete;
İbadet etti Mevla'ya;
Geceler uyanık idi ya...
Bu dünyayı sevmeyen,
Mala gönül vermeyen,
Kendine eş almayan,
Îsâ Peygamberdi ya..
Ana oğul kalkalım!
Yazı yaban gezelim!
Bu dünyayı koyalım!
İbadet vakti geldi ya..
Meryem dedi: 'Ey oğlum!
Gözüm nuru en yakınım!
Gelecektir bir gün ölüm!
Doğru söyledin dedi ya..
Ana oğul kalktılar;
Kilim giysiler giydiler;
Ahirete yetiştiler;
Dilekleri oldu ya..
Gündüz oruç tuttular;
Gece namaz kıldılar;
Ot kökünü yediler;
Yağmur suyunu içti ya..
Değer vermez dünyaya;
Gönül bağlar ahirete;
İbadet etti Mevla'ya;
Geceler uyanık idi ya..
Bu dünyayı sevmeyen,
Mala gönül vermeyen,*

¹³⁰³ Taşpınar, “İslâm Mistik Kaynaklarında Hz. Îsâ İle İlgili Anlatımlar”, s. 239-250.

*Kendine eş almayan,
İsâ Peygamberdi ya..”* ¹³⁰⁴

¹³⁰⁴ Tekcan, *Hâkim Ata'nın Hz. Meryem Kitabı*, s. 35, 37.

BÖLÜM IV

HZ. MERYEM, HZ. ZEKERİYYÂ VE HZ. YAHYÂ'DA TASAVVUFÎ UNSURLAR

4.1. Hz. Meryem'de Tasavvufî Unsurlar

Hz. Meryem annesi Hanne gibi zâhid bir kişiliğe sahiptir. Çocukluğundan itibaren mabette büyümüş ve dünyalık hiçbir şeye sahip olmamıştır. Hz. Meryem'in zühdü bütün çağlarda, İsâ'nın beşiği olarak bilinen mihrabından da anlaşılacağı gibi Müslümanlar için bir sembol olmaya devam etmektedir. Ümmü İsâ, ahlâkı ve faziletiyle asırlara hitap eden, nurlu yolun ârifane yolcusudur. Nefsine esir olmadan Rabbine teslim olmuş, ilahî kitaba girmeyi başaran yegâne kadın olarak, dünyanın gel geç sevdalarına hiç kapılmadan, günah kirine bulaşmadan, muhabbetle Rabbine bağlı olmuştur.¹³⁰⁵

İsâ'nın (a.s) yaşamında ona hizmet eden lider örneği, annesi Meryem'dir. Hz. Meryem'in oğluna aşılacağı itaat, teslimiyet, samimiyet, imân ve hizmet mirası, bugün ekleme yapmaya cesaret edilemeyecek kadar zengin bir düşünce mirasının konusudur. Anne olarak yaşam rolünde ona, çocuğunun yaşamını ve ruhunu stratejik olarak etkileyecek bir konum verilmiştir. Anneyle oğlu arasındaki ilişki, Hz. İsâ'nın liderlik sürecine hazırlık için Tanrı'nın yaptığı planın bir parçası olarak sunulmuştur.¹³⁰⁶

Seçilmiş İmrân ailesinden gelen adanmış çocuk “nefs kızı Meryem”;¹³⁰⁷ ana baba duası ile şeytanın ayartmasından korunarak, adı Allah'a hizmet eden olarak konulmuştur. Kutsal âbîde, Hz. Zekerîyyâ'yı model alarak, çocukluğundan itibaren mâbedde ibadetle-hizmetle meşgul olarak, helal rızıkla rızıklandırılarak ve Allah katından cennet meyveleri ile nasiplenerek Rabbin gözetiminde güzel bir bitki gibi büyümüştür. “Rabbin onu bir bitki gibi güzelce yetiştirmesi şu şekilde izah edilmektedir: Amellerini zikrullahta, bedenini Allah'ın hizmetinde, kalbini de mârifetullahta yetiştirmesi, şeriatın yanı sıra ihsan makamının da kendisine verilmesi, hakikât ile korunması, onun bakımını Hz. Zekerîyyâ gibi bir peygamberin üstlenmesi, nübüvvet meyvesi verinceye kadar rububiyet ağacında kudret sularıyla yetiştirilmesi.”¹³⁰⁸ Mayası iffet ve imânla yoğrulmuş, örtüsü takvâ, süsü zühd olan Kâmile Meryem işte böylesi bir ortamda yetişmiştir. Hz. Meryem, seçilmiş olan İmrân

¹³⁰⁵ Karadeli, Kevser, *İffet Abidesi Hazreti Meryem ve Mescid-i Aksa*, Kardelen Yay., İstanbul 2015, s. 11.

¹³⁰⁶ Blanchard - Hodges, *İsa Gibi Yönetin*, s. 25.

¹³⁰⁷ Sargut, *Yaratılış Sırrı*, s. 252.

¹³⁰⁸ Ay, Mahmud, “İşârî Tefsirlerde Hz. Meryem”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, s. 126, ss. 123-138, İstanbul 2011.

ailesinin gözdesi olmuştur. Seçilmişlik salt kutlu bir soya sahip olmakla kazanılacak bir şey değildir, çalışmakla edinilmeyeceği gibi çalışmadan da kazanılmaz.¹³⁰⁹

Zâhid Hanne; kızını, hem kız kardeşinin kocası hem de bir peygamber olan Hz. Zekeriyâ'ya teslim etmeyi dahi düşünmemiş; tamamen hür bir şekilde Allah'a teslim etmiştir. Tevekkül de zühd gibi, Hz. İsa'nın hem annesinde hem de anneannesinde olan bir özelliktir. Tevekkül bir kimsenin başka bir kimseye güvenip teslim olması, onu kendi yerine vekil tayin etmesidir. Istılahta ise tevekkül; aczini itiraf edip her işinde Allah'ı vekil kılarak ona itimat etmek; bunun yanında sebeplere sarılmak demektir. *"Allah size yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, ondan sonra size kim yardım edebilir? Müminler ancak Allah'a tevekkül etsinler."*¹³¹⁰

Hiz. Meryem, yaşadığı toplum içerisinde, hem ailesinin hem de kendisinin Allah'a karşı olan bağlılığı ve samimiyetiyle tanınan bir kişi olmuştur. En iyi bilinen özelliği "ırzını korumuş olması"dır. Hiz. Yahyâ'nın "hasur" sıfatı onda "azra"ya ve erkekleri istek ve hedeflerinden tamamen çıkaran "betül"e dönüşür. İhlâs ile yakın anlamlı olan tebettül kelime olarak ilgiyi/alakayı kesmek anlamına gelir. Hiz. Meryem'e "betül" unvanı verilmiş olması da ibadetlerde her şeyden alakayı kesip sırf Allah'a yönelmesinden kaynaklanmaktadır.¹³¹¹ İslâm ve Hristiyan kültürlerinin her ikisinde de ortak bir değer olan Meryem, bir köprü olarak ele alınmış, zaman zaman da onun Hiz. Peygamber'in kızı Fatma ile benzerliğine vurgu yapılmıştır. Fatma binti Muhammed de Betül lakabına sahip ve lâıyk olmuştur. Hiz. Meryem iffet sembolüdür. "İffet; nefsin şehvî baskılarına karşı nefsinı men etmek, korumak olan ve kişiyi bedenî/maddi hazlara aşırı düşkünlükten koruyan erdem demektir Zıddı 'Humudet'tir. Ahlâkî bir kavram olarak iffet; caiz ve helal olmayan, kişinin şeref ve izzetine onuruna yakışmayan hâl ve fiillerden uzak durma, kötülük ve çirkinliklerden kaçınma ve kendini o tür çirkin fiil ve eylemlerden koruma olarak da ifade edilebilir. Başta zina ve ona götürücü her türlü fiil ve durum olmak üzere, seçici olmadan rastgele yiyecekler yemek, şahsî ihtiyacı olsa bile başkasından bir şeyler istemek, karşı cinsi tahrik edici tavır ve davranışlarda bulunmak, uygunsuz elbiseler giymek, saygısızca konuşmak, gözler başta olmak üzere tüm organlarına hâkim olmamak da iffetsizlik sayılmıştır. Bilhassa günümüzde her türlü reklam, basın yayın ve medya yoluyla açıklık saçıklık, erotizm de birer iffetsizlik örneğidir. Bunun karşılığı ise hayâ, nezahet ve edeptir. Kur'an mü'minden nezih, temiz, dikkatli, sabırlı, şerefli ve

¹³⁰⁹ Eraslan, *Siret-i Meryem*, s. 69.

¹³¹⁰ Âl-i İmran 3/160.

¹³¹¹ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 121,122.

haysiyetli bir hayat yaşamasını bekler”¹³¹² ki seçilmiş ve övülmüş olan iffetli Hz. Meryem Betül, ahlâklılığın en güzel örneklerinden biri olmuştur.

Hız. Meryem, küçük yaşlardan itibaren “mihrab” adı verilen, mâbed’de diğer bölümlerden tecrid edilmiş bir odada oturmakta ve ibadet etmektedir. Mihrab, oturulan bir yerdeki en değerli mekân demektir. Ayrıca harb ve cihad vasıtası mânâsındadır ki bir nevî çile odası anlamını taşır. Namaz da insanın nefsi ve şeytanla yaptığı bir savaş kabul edilerek, namaz kılınan alana mihrab denmiştir. Bir diğer görüşe göre ise insanın orada dünya ile meşguliyetten, zihninin dağılık olmasından kendisini soyutlaması gerektiği için bu ismi almıştır. Riyâzet kelimesi, eğitmek, itaat ettirmek anlamındadır. Vücut eğitimi anlamına geldiği gibi ruhî eğitim anlamına da gelmektedir. Oruç, hem ruhî hem de bedenî bir riyâzettir. Ahlâkın güzelleşmesi ve nefis eğitimi, şehvetten uzaklaşmak ve ibadetlere devam etmekle gerçekleşir.¹³¹³ Hz. Meryem, mihrabında muharebe yani nefisle savaşın en ileri seviyesinde mücâhede ile yakın anlamalı olan riyâzet halindedir. Hz. Meryem’e ulaşan rızıklar da nefsi ile yaptığı bu kutsal mücâhedenin karşılığı olarak kendisine ulaşan manevî/ledünnî ilimlerdir.¹³¹⁴ Böylece Allah (c.c) Hz. Meryem’e razıkıyyet sıfatıyla tecellî etmiştir.¹³¹⁵ Hz. Meryem’in odasında bulunduğu gaybî rızıklar, Hz. İsmâ’nın doğumu esnasında yaşadığı olağanüstü haller, ilahî vahiyle bize nakledilen keramet olgusunu ispatlayan delillerdir.¹³¹⁶ Başka bir açıdan bakılırsa, Uçar bu rızıklara şöyle mânâ verir: “Hz. Meryem’e feyz olunan rızıklar ilim ve hüküm, mârifet ve hakikâtî ruhanî rızıklardır.”¹³¹⁷ Hz. İsmâ’nın annesi peygamber değildir. Ancak ona verilen ilim husulî ilimdir. Bu ilim bazen ilhamla olur, bazen melek vasıtasıyla, bazen melek vasıtası olmaksızın perdenin açılmasıyla olur.¹³¹⁸

Ay eserinde Hz. Meryem’in tasavvufî özelliklerinde şunları belirtir: “İlgili âyetlerde anlatılan hususlar, sûfî müfessirler tarafından manevî kemâl basamaklarında ilerleyen bir ârifin ya da arınmış nefsin (nefs-i zekiyye) yaşayabileceği tecrübeler olarak yorumlanmıştır. Rûzbihân (ö. 606/1209), Hz. Meryem’in cevherinin, kudsî fitrat cevheri olduğunu söylemektedir. O, bu yapısı gereği bütün anlarında kurb ve üns vasıtasıyla ilâhî nurlar madenine çekilmektedir. İbn Acîbe (ö. 1224/1809), Hz. Meryem’in, iffet ve Allah’a adanmışlıkta kadınlar için sembol

¹³¹² Yıldız, *Erken Dönem Hristiyanlık*, s. 89.

¹³¹³ Gökcan, “Hz. Peygamber’in Yaşantısında Tasavvufî Unsurlar”, s. 333.

¹³¹⁴ Şahinler, *Tanrı İsmâ’dan Tavr-ı İsmâ’ya*, s. 20.

¹³¹⁵ Ankaravî, *Minhac*, 372.

¹³¹⁶ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, s. 119; Karasakal, *Kur’an’ın İşari Yorumu*, s. 165.

¹³¹⁷ Uçar, *Ülû’l-Azm Peygamber Kıssalarının Enfûsî Mânâları*, s. 373.

¹³¹⁸ Karasakal, Şaban, *Kur’an’ın İşari Yorumu*, Rağbet Yay., İstanbul 2015, s. 126.

şahsiyet olduğunu belirttikten sonra Allah'ın onu, oğlu İsa (a.s) ile birlikte istikrar ve temkin, arınmışlık ve vefa ile dolu yakınlık ve seçilmişlik tepesine sığındırdığını söylemektedir.”¹³¹⁹

Hiz. Meryem'in Hiz. İsa'ya doğum anı, bir yandan üstten gelen taze hurmalarla diğer yandan da alt yanında akıtılan su ile kolaylaştırılmış, mahzunluğu sevince dönüşmüştür. “Aşağısından ona şöyle seslendi: Tasalanma! Rabbin senin alt yanında bir su arki vücuda getirmiştir. Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün.”¹³²⁰ Hiz. Meryem'e Bedî' Allah tarafından lütfedilen bu nimetlerin irfanî dildeki karşılığında hurma “hikmet”e, su ise “ilim”e işaretir.¹³²¹ Hiz. Meryem'in sallama fiilinin hurma üzerinde hiçbir etkisi yoktur; çünkü hurma elle sallanarak düşürülecek bir meyve değildir. Ama Allah Teâlâ, Meryem'e (a.s) kendi katındaki değerini göstermek istemiş, bunun için onun elini bu işte bir alet yapmıştır.¹³²² “Hurma ağacının silkelenmesinin istenmesinden maksat kemâle eren nefsin tefekkür ile harekete geçirilip ondan mârifet ve hakikâtlerin devşirilmesidir. Üstten hurmaların dökülmesi Hiz. Meryem'in ledün ilmine, hakikâte ermesine işaret ederken altından ırmak akıtılması tabii ilimlere ulaşması anlamındadır.”¹³²³ Bu kerametler, sancı ve sıkıntı içerisine düşmüş bir kimseye ilahî takviye hareketleridir. Böylece nefs-i mutmainne yine nefs-i mutmainne olarak kalmıştır. Kendisinin Rabbi Teâlâ'nın tam gözetimi ve koruması altında olduğunu bilmiştir. “Keşke olmasaydım”dan (kabz) geçerek böylece “gözün aydın” (bast) makamına ermiştir.¹³²⁴ “Artık ye, iç, gözün aydın olsun. Eğer insanlardan birini görürsen; ben Rahman'a (Allah'a) bir oruç (susmak) adadım. Onun için bugün hiç kimseye asla söz söylemeyeceğim de”¹³²⁵ Oruç kalkandır. O, dört günün iki gününde oruç tutmuştur.¹³²⁶ O hem açlık hem de susma orucu tutmuştur. Hem zâhiren hem de tevekkül ehli kalbi ile sükût etmiştir. Bu hâliyle bir selâmet olan, akli kuvvetlendiren, vera' hasletini kazandıran, takvâ ehli bir kul olmaya vesile kılan, gönlü Allah'ın her hükmüne kanaat getiren, “samt”ın en güzel örnekliliğini sunmuştur.¹³²⁷ Allah'ın emriyle gerçekleştirdiği susma orucunu Sargut şöyle yorumlar: “Hiz. Meryem ve Hiz. İsa'nın kıssasında Hiz. Meryem'in konuşmaması Hiz. İsa'nın konuşmasının mukaddimesidir. Meryem (lisan-ı zâhir) önce susmadıkça İsa (lisan-ı bâtın) dile gelmedi. İsa'nın nutku nasıl Meryem'in sükûtundan sonra açıldıysa, tâlibin kalbinin İsa'sı da nefsin

¹³¹⁹ Ay, “İşari Tefsirlerde Hiz. Meryem”, s. 131-133.

¹³²⁰ Meryem 19/ 24, 25.

¹³²¹ Şahinler, *Tanrı İsa'dan Tavr-ı İsa'ya*, s. 42.

¹³²² Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. 3, s. 66.

¹³²³ Çubukcu, Hatice, “İslâm Tasavvufunda Hiz. Meryem”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, (Ağustos-2019), c. 11 S.2 (24), ss.559-572, Diyarbakır 2019, s. 563.

¹³²⁴ Eminoglu, *İslâm ve Hristiyan Kaynaklara Göre İsa (a.s)*, s. 89.

¹³²⁵ Meryem 19/ 26.

¹³²⁶ Hayek, *İslâm'da İsa*, s. 146.

¹³²⁷ Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, s. 337.

Meryem'i sözden kesildiği zaman dile gelecektir.”¹³²⁸ “Söz; Meryem’de sükût olur, Îsâ ile insan olur, Allah’ın olur, Allah’tan olur ve Allah’ın sözü yükseklerde olur.”¹³²⁹

Hani melekler, “*Ey Meryem! Allah seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı. Ey Meryem! Rabbine divan dur. Secde et ve (O’nun huzurunda) rükû edenlerle beraber rükû et, demişlerdi.*”¹³³⁰ Allah Teâlâ Meryem’e “vestafaki” diyerek onun seçilmişliğini vurgular. İstıfa; saf hale gelmek, bir şeyin en safını, en hâlis olan özünü tercih etmek, seçip almak demektir. Lügat anlamıyla karışık olanı seçip ayıklamak, bir madeni tasfiye edip cevherini bulmak anlamına gelir. Bu âyette söz konusu olan ıstıfa ise yaratılış sırasında hâkim olan Allah’ın ıstıfasıdır. Tefsir âlimleri bu ıstıfayı iki farklı anlamda değerlendirir: 1- Yarattıklarının en halisi, mahlûkatın özü kılmak. 2- Yakışksız sıfat ve niteliklerden ayıklayıp güzel haslet ve alışkanlıklarla donatmak. Burada Allah’ın yarattıkları arasından onu seçmiş olması Hz. Meryem’in değerinin büyüklüğünü belirtir. Onun ibadete düşkün ve Allah’a yakın kılınanlardan olduğunun en önemli göstergesi namaza davet edilmesidir. İrfanî literatürde namazın kıyâmı “Hak mertebesi”ne, rükûu “tecellî mertebesi”ne, secdesi ise “kulluk mertebesi”ne işaret eder. Secde bir sûfi değişimiyle; “Rahman olan Allah’ın kucağına eğilmektir.” Hz. Meryem, seçilmişliğin, arınmışlığın ve yükseltilmişliğin karşılığı Rabbine kıyâm, rükû ve secdeden oluşan bir ibadete çağrılmaktadır.¹³³¹ Namaz vuslattır. Eminoğlu’nun dediği gibi; “Bir peygamberin riâyeti kendisinin üzerinde olan Sıddıka Hatunun ledünî zikir ve ibadet keyfiyetleri tahayyül dışındadır. Hele biraz büyüüp de meleklerin irşadları ile rükû ve secde ile aldığı vecd kim bilir nasıldı?”¹³³² “Onun annesi de dosdoğru (sıddıka) bir kadındır.”¹³³³ âyetinden de anlaşılmaktadır ki Hz. Îsâ’nın annesi; peygamberlere, velîlere, sâlihlere ve şehitlere has olan sıddık unvanına Kur’ân’ın delilliği ile de lâayık olmuştur. Sıddıkın mübalağa sigası olan sıddık olma, tasavvufta en yüce makama sahip olma anlamına gelmektedir. Kâşânî’ye göre Hz. Meryem’in sıddık oluşunda annesinin hâlis bir niyete sahip olmasının da etkisi vardır.¹³³⁴

Hiz. Meryem, müşahade ve keşf ilmi ile hâsıl olan ayne’l-yakîn bilgisine sahip olmuştur. O, verilen söz ve yapılan ahidlerin hepsine vefalı olmak ve sırat-ı müstakîm üzere bulunmakla, şariat ve aklın irşadıyla ubudiyyet yolunda yürüyen bir hakikât ehlidir. Hiçbir şeyi Allah’a

¹³²⁸ Sargut, *Yaratılış Sırrı*, s. 261.

¹³²⁹ Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 3, s. 375.

¹³³⁰ Âl-i İmran 3/ 42, 43.

¹³³¹ Şahinler, *Tanrı Îsâ’dan Tavr-ı Îsâ’ya*, s. 26.

¹³³² Eminoğlu, *İslâm ve Hristiyan Kaynaklara Göre Îsâ (a.s.)*, s. 46.

¹³³³ Mâide 5/ 75.

¹³³⁴ Çubukcu, “İslâm Tasavvufunda Hiz. Meryem”, s. 566, 567.

tercih etmeyen istikâmet sahibi bir ârif ve velîdir.¹³³⁵ Mûkaşefe örneği Hz. Meryem’de görülmektedir. Sûfilere göre peygamber olmayan insanlar da keşf ve ilhama maruz kalabilirler. Kur’ân’da geçen Hz. Meryem’e Cebrail’in gelip haber vermesi buna delildir.¹³³⁶ Bu durum Yeni Ahit’te şöyle yer almaktadır: “Melek ona; ‘Korkma Meryem. Sen, Tanrı’nın lütfuna eriştin.’ dedi.”¹³³⁷ Mukâşefe, perdelerin ötesindeki gaybî âleme ait mânâların keşfedilmesine denir ki Hz. Meryem Cebrail aleyhisselâmla konuşmuş peygamber olmayan bir insandır. Hem de bir kadındır ki tarihte onun yaşadığı tercrübenin eşi benzeri yoktur. O, “takvâ elbisesi”ni değişmez libas eyleyerek, gizlide ve açıkta Rahman olan Rabbine sığınmıştır.

Hz. Îsâ’nın, Hz. Meryem’e verilişi hakkında “*sana tertemiz bir çocuk vermek üzere*”¹³³⁸ denilmesi el-Vehhâb olan Allah’ın lütfuyla vehb mertebesine yerleşen ve onunla tahalluk eden Hz. Meryem’e “Abdulvehhab” adını kazandırır.¹³³⁹ Âyette geçen ve “tertemiz” mânâsı verilen “zekiyyen” kelimesi bütün ayıp ve kusurlardan temiz, sâlih kimse olan Hz. Îsâ’nın küçük yaştan büyüklüğüne kadar hep hayır içinde büyüyen biri olduğuna işaret etmektedir. Cenâb-ı Hakk’ın ona böylesi bir çocuk hibe etmesi, Hz. Meryem’i özel himayesinde bir çiçek gibi büyütüp terbiye etmesinin kapsamına girmektedir.¹³⁴⁰

Hz. Meryem yünden, iki kat olmadıkça görünmeyecek ve dokunmayacak kadar ince ip eğirmiş ve bu durum edebiyatta “rişte-i Meryem: Hz. Meryem’in ipi” olarak yer almıştır. Kendi el emeği ile geçinen, dikiş, nakış ve el işi yaparak kazandığı paraları fakirlere infak eden Zeynep annemiz gibi o da ihtiyaç sahiplerine yardım etmiştir. İnsanlara muhtaç olmamak için yün eğirmiş, kazak ve fanilalar örmüş, bunları satarak hayatını sürdürmüştür. Hattâ oğluna da bunlardan giydirmiştir. Hz. Meryem’in de oğlu gibi topraktan başka yatağı, gökten başka yorganı olmamıştır. Kemâle ermesi Hz. Peygamberin (s.a.v) şahitliği ile olan Hz. Meryem; mücâhede ve riyâzetle, zikirle ve daha birçok tasavvufî unsuru bizzat yaşayarak, bununla ahlâklanarak nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi hâlleri ile örnek bir insan, kâmil bir dervîştir. O, itaat üzere istikâmet sahibi olmuş ve her zaman Allah’ın rızâsını gözetmiştir.¹³⁴¹

Sabır, şikâyetçi olmaksızın sükûnetle beklemeyi, nefesine hâkim olmayı gerektirir.¹³⁴² Çeleğin kitabında Hz. Meryem’in sabrını onun dilinden şöyle betimler: “Dünya otlağında hayvanî duygularını güden her insan da çobandı. Tüm duygularımı, nefsimi Rabbime ibadetle güdüyordum. Sabır değirmeninde kulluk öğütüyordum. Tüm duygularımı sabır kilidiyle

¹³³⁵ Cürcânî, *Ta’rifat*, s. 73.

¹³³⁶ Haksever, *Tasavvufî Anlama Kılavuzu*, s. 66.

¹³³⁷ Luka 1: 30.

¹³³⁸ Meryem 19/ 19; İbn Arabî, *Fütuhât*, c. 16, s. 263.

¹³³⁹ İbn Arabî, *Fütuhât*, c. 16, s. 263.

¹³⁴⁰ İbn Acîbe, *Bahrü’l Medid*, c. 5, s. 497.

¹³⁴¹ Kuşeyrî, *Letâifu’l İşârât*, c. 1, s. 284.

¹³⁴² Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, s. 176.

kilitledim tek tek. Şeytanın girecek noktası kalmamalıydı. Sabırda kale gibi muhkem olmalıydım. Ruh çekirdeğinin açılması için âlemlerin kabuğu celâl ile kırılacaktı. Kabuğu delinmeyen çekirdek ağaç olmaz. Bilirim acı olacak. Yağmur yağmadan ağaç büyümmez. Elbet gözyaşı akacak.”¹³⁴³ Hz. Meryem sabırla nefesine hâkim olmuştur. Nefs kelimesi Arapçada “müennes” yani “dişi” bir sözcüktür. Ruh kelimesi de “müzekker” yani “erkek” bir sözcüktür. Eğer bir kimse cinsiyetine bakılmaksızın nefsin hâkimiyeti altında ise onda tecelli eden “dişilik”tir ama eğer nefesine hâkim olmuş ise onda tecelli eden de “erlik”tir. “Er kişi olabilmek”; dişiliği erkekliğe, başka bir ifadeyle “nefsi ruha dönüştürmek” ile mümkün olur. Bu simyâyı gerçekleştirenler, artık “mânâ eri” olmuşlardır ve onların erkeği de erdir, kadını da erdir. Nefsini er kişi kılabilenler “miraç”larını gerçekleştirmiş, ölmeden önce ölmüş olan velî kullardır.¹³⁴⁴ Bu konuyu Yeniterzi eserinde şöyle belirtmiştir: “Erlik, adamlık veya insanlık diye adlandırılan vasıf; nefsin elinden kurtulmak, akıl sahibi olmak, kötü ahlâktan arınmak ve ruha hak ettiği değeri vermekle kazanılır. Bu özelliklere sahip olan kişi, erlik gücüne sahiptir; kadın veya erkek olması önemli değildir. İnsanlık şuuruna ulaşmak, gerçek anlamda insan olmak, adam olmak, er kişilerin harcıdır. Ancak bu erlik cinsiyetle değil, şahsiyetle elde edilir. Mevlâna’nın bu konudaki görüşü: Er vardır, hatun kişidir; hatun vardır, er kişidir şeklindedir.”¹³⁴⁵ Bu açıklamalardan da anlaşılmaktadır ki Hz. Meryem, büyük cihad olan nefisle savaşı ezici bir üstünlükle kazanmış olup, âyetle üstünlüğü ilan edilen “er kişi”dir.

“Mahv” ve “isbat” kavramları açısından Hz. Meryem’e bakılırsa; “Hakk Teâlâ manevî dereceleri yüksek olan kullarını kendine çeker ve nefslerini yok ederek onları kendi katında kılar. Bir şeyin, izi kalmayacak şekilde ortadan kalkması ‘mahv’dir. Mahv, kulun fiillerinin Hakk’ın fiillerinde fâni olmasıdır. İsbat, vuslat hallerini gerçekleştirmektir. Mahv; kalpten zellenin, gönülden gafletin ve mâsivâ ile ilginin mahvıyla, isbat da gönülde Hakk’ın ikamesiyle kemâle erer”¹³⁴⁶ ki mâbedde büyüyen, vahiyle övülen ve yüceltilen, Rabbin seçkin kulu Hz. Meryem’in zikir ve ibadetle geçen, kalbi Allah ile dolu hayatında bu görülebilir.

Hz. Muhammed (s.a.v) buyurdular: “*Şunu sır tutunuz ki, müferridûn olanlar sizi geçtiler.*” Sahabi sordu: “Kimdir bu müferridûn Ya Resûlullah?” Resûlullah; “*Allah’ı çok zikreden zâkir ve zâkirelerdir.*” Müferridûn, Allah’ı birleyen demektir.¹³⁴⁷ Hz. Meryem daha doğmadan mâbede adanmış, doğumundan sonra mâbedde büyümüş ve bütün hayatı ibadetle

¹³⁴³ Çeleğin, *İffet- Kalp*, s. 110.

¹³⁴⁴ Şahinler, *Tanrı İsa’dan Tavr-ı İsa’ya*, s. 155, 157.

¹³⁴⁵ Yeniterzi, Emine, “Mevlana’nın Kadın Erkek Değerlendirmesi ve İnsana Bakışı”, Necmettin Erbakan Üniv., *Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Fakültesi Dergisi(İstem)*, S. 10, ss. 29 – 41, Konya 2007, s. 38

¹³⁴⁶ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 214.

¹³⁴⁷ Ankaravî, *Minhac*, s. 391.

geçmiş, tevhid ilkesine bağlı olarak yönünü kalbine çeviren, vicdan ve imân kılavuzluğunda dünyaya meyletmeyen, daima Allah'ı zikreden bir 'müferridûn'dur.

Sonuç olarak İbn Haldun'un ifade ettiği şekilde ifade edilirse tasavvuf ilmi ikiye ayrılır: 1. Mücâhede ve riyâzet ilmi ki buna muâmele ilmi denir. 2. Perdelerin kalkmasından doğan ilim ki buna mükâşefe ve bâtin ilmi denir.¹³⁴⁸ İşte Hz. Meryem âyetle delillidir ki bu iki özelliği tam olarak yaşantısında göstermiş bir derviş, bir sûfidir.

“Hz. Meryem her şeyiyle Allah için Allah ile ve Allah'tandır.”¹³⁴⁹

4.2. Hz. Zekerîyyâ'da ve Hz. Yahyâ'da Tasavvufî Unsurlar

Resûlullah (s.a.v) buyurmuştur ki: “Zekerîyyâ (a.s) dülger idi. O, marangozluk yapıp elinin emeği ile geçinirdi.”¹³⁵⁰ O, kendi elinin emeği ile kazandığı rızkı yemiş ve ailesine yedirmiştir. Mâbedden alması gereken maaşı kabul etmemiştir. Aynı zamanda fakirlere, sahipsizlere, barınacakları evler yapmak onu çok memnun etmiştir. Zekerîyyâ (a.s); takvâsı, zühdü ve ibadete düşkünlüğü ile ahbar arasında elle gösterilir bir konumda olmuştur.¹³⁵¹

Hz. Îsâ'nın annesi Meryem'i, Allah'ın “el-Vâkî” isminin tecellîsi ile daha küçük bir çocukken himaye eden, Süleyman Tapınağı sorumlusu Hz. Zekerîyyâ ile eşi İşya'nın (Elizabeth) geç yaşta erkek çocukları olmuş (kalp oğlanı Hz. Yahyâ),¹³⁵² Hz. Zekerîyyâ da bu çocuğu aralarında büyümesi için Essenîlerin bulunduğu mağaralara göndermiştir. Bu çocuk, “günah işlemek aklından bile geçmemiş olan şehit oğlu şehit”¹³⁵³ Hz. Yahyâ'dır. Hz. Îsâ'nın ilk gençlik yıllarında Hz. Yahyâ, Essenîler topluluğunu terk etmiş ve tek başına çöllerde yaşamaya başlamıştır.¹³⁵⁴

Yahyâ aleyhisselâm, şehvetler ve nefsânî arzulardan kaçındığından; “perhiz” mânâsını ifade eden “hasur” sıfatıyla nitelendirilmiştir.¹³⁵⁵ O, dünyasal zevklerden feragat etmiştir. Küçük yaşlarda bile kendisini oyun oynamaya çağıran çocuklara; “Ben oyun için yaratılmadım.” demiştir.¹³⁵⁶ Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği gibi ona hikmet, kalp yumuşaklığı ve ruh temizliği verilmiştir.¹³⁵⁷

Dört İncil'in de ittifak ettiği konu: Hz. Yahyâ'nın Ürdün Nehri'nde insanları vaftiz

¹³⁴⁸ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 151.

¹³⁴⁹ İbn Arabî, *Fütuhât*, c. 9, s. 35.

¹³⁵⁰ Müslim, *Fezâil*, 917.

¹³⁵¹ Karataş, *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmran ve Hz. Meryem*, s. 68.

¹³⁵² Uçar, *Ülû'l-Azm Peygamber Kıssalarının Enfûsi Mânâları*, s. 372.

¹³⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 293.

¹³⁵⁴ Atâü'r-Rahîm, *Bir İslâm Peygamberi Hz. Îsâ*, s. 43, 46.

¹³⁵⁵ Karadeli, *İffet Abidesi Hazreti Meryem ve Mescid-i Aksa*, s. 73.

¹³⁵⁶ Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, c. 1, s. 533.

¹³⁵⁷ Meryem 19/ 12, 13.

etmeye başlaması ve tevbeye çağırmasıdır. “Ben suyla vaftiz ediyorum, ama aranızda tanımadığınız biri duruyor. Benden sonra gelen odur. Ben onun çarığının bağını çözmeye bile layık değilim.”¹³⁵⁸ diyen Hz. Yahyâ gusül ve tevbeye çağırdığından, Hristiyan âleminde “Vaftizci Yahyâ”¹³⁵⁹ olarak bilinir, “Abdestçi Yahyâ”¹³⁶⁰ olarak tahvil edilebilir.

İncil’de şöyle geçer: “Yahyâ (a.s), vaftiz olmak için kendisine gelen kalabalıklara şöyle seslendi: ‘Ey engerekler soyu! Gelecek gazaptan kaçmak için sizi kim uyardı? Bundan böyle tevbeye yaraşır meyveler verin! Kendi kendinize, ‘Biz İbrahim’in (a.s) soyundanız’ demeye kalkmayın. Ben size şunu söyleyeyim: Tanrı, İbrahim’e (a.s) şu taşlardan da çocuk yaratabilir. Balta ağaçların köküne dayanmış bile. İyi meyve vermeyen her ağaç kesilip ateşe atılır.’ Halk ona; ‘Öyleyse biz ne yapalım?’ diye sordu. Yahyâ (a.s) onlara; ‘İki mintanı olan, birini mintanı olmayanlara versin; yiyeceği olan, yiyeceği olmayanla paylaşsın.’ yanıtını verdi. Bazı vergi görevlileri de vaftiz olmaya gelerek; ‘Öğretmenimiz, biz ne yapalım?’ dediler. Yahyâ (a.s); ‘Size buyrulandan çok vergi almayın.’ dedi. Bazı askerler de; ‘Ya biz ne yapalım?’ diye sordular. O da; ‘Kaba kuvvetle ya da yalan suçlamalarla kimseden para koparmayın. Ücretinizle yetinin.’ dedi.”¹³⁶¹ İncil’de geçen bu kıssaya göre Hz. Yahyâ açgözlü olunmamasını, insanların mala tamah etmemesi gerektiğini, paylaşmanın önemini ve verme ahlâkını halka öğretmiştir.

Gazzâlî’de geçen şu kıssa tasavvufi unsurlardan; sekr (manevî sarhoşluk, zahirî ve bâtinî kayıtları bir yana bırakıp Hakk’a yönelmek),¹³⁶² sahv (ayıklık, hislerini yitiren ve kendinden geçen, ârifin hissine dönmesi)¹³⁶³ ve istiğrak (Gark olmak, ilahî sevginin istilasî altında Sevgili’yi temaşa ederken, maddî âlem ve mâsivâ hakkında hiçbir his, idrak ve şuura sahip olunmamasıdır.¹³⁶⁴ Attar, fenâ yerine istiğrak terimini kullanır ki vecdin ileri seviyesi olan vücudla yakın anlamlıdır.¹³⁶⁵) gibi hallere örneklik teşkil eder: “İsâ (a.s) ile Yahyâ (a.s) çarşıda yürüyorlarken aralarından bir kadın ikisine çarparak geçer. Yahyâ (a.s) şöyle der: ‘Vallahi bu kadının çarpmasını hissetmedim!’ İsâ (a.s) der ki: ‘Sübânallah! Vücudun benim yanımda, peki kalbin nerede?’ Yahyâ (a.s); Ey teyzem oğlu! Eğer göz açıp kapasıya kadar kalbim Allah Teâlâ’dan başkası ile mutmain olsa, Allah’ı tanımadığımı düşünürüm!” Denilmiştir ki: Hakikâten Allah’ı tanımak (gerçek mârifetullah); dünya ve ukbâdan soyutlanarak sadece Mevlâ’ya yönelmek, muhabbet şarabıyla sarhoş olup, ancak cemâlini görünce Rabbinin nuru

¹³⁵⁸ Matta 3: 11; Markos 1: 7, 8; Luka 3: 16; Yuhanna 1: 26, 27.

¹³⁵⁹ Matta 3: 1-2-11; Markos 1: 4; Luka 3: 3; Yuhanna 1: 33; Elçilerin İşleri 18: 25.

¹³⁶⁰ İslâmoğlu, Mustafa, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yay., İstanbul 2014, s. 230.

¹³⁶¹ Luka 3: 7-14; Sarıkçıoğlu, *Kanonik-Apokrif İncillere Göre Hz. İsâ Hayatı ve Mesajı*, s. 23; Aslan, *Zelot*, s. 129.

¹³⁶² Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 310.

¹³⁶³ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 306

¹³⁶⁴ *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 193.

¹³⁶⁵ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 205, 216.

içinde olduğu halde ayılmaktır.”¹³⁶⁶

Şu kıssa da Hz. Yahyâ'nın zâhidliğine bir örnektir: “Annesi Hz. Yahyâ'ya (a.s) şöyle dedi: Seni dokuz ay karnımda taşımamın hakkı için, şu arpa ekmeğini ye ve benimle birlikte eve gel. Eğer gelmezsen sütümü sana haram ederim.’ Hz. Yahyâ annesinden bunları işitince kalkıp onunla birlikte gitti. Hz. Zekeriyâ da şöyle dedi: Evladım! Benim isteğim de şu cübbeyi giymendir. Hz. Yahyâ alıp giydi. Annesi mercimek çorbası pişirmişti. Yemeğini yedikten sonra uyudu. Rüyasında ona şöyle denildi: Ey Yahyâ! Benim evimden üstün ev mi buldun? Benim komşuluğumdan daha iyi komşu mu buldun? İzzetim ve celâlim hakkı için ey Yahyâ! Eğer Firdevs cennetini görseydin, arzudan etin ve yağın erirdi. Gözlerinden yaş yerine sarı su ve kan akardı. Ey Yahyâ, sen bana dünyayı mı tercih ettin?’ Hz. Yahyâ uykusundan uyanınca anne ve babasına şöyle dedi: Benim hırkamı verin, cübbenizi alın.”¹³⁶⁷

Yahyâ aleyhisselâm heybet ve hayâ makamında olduğu için Allah Teâlâ onu överek “*Doğduğu gün, öleceği gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağı gün ona selam olsun!*”¹³⁶⁸ diye buyurmuştur.¹³⁶⁹ Tevrat’ı iyi bilen, hikmet sahibi, itaatkâr ve sâlih bir zat olan Hz. Yahyâ; insanlardan uzaklaşıp uzlete çekilmiştir. Çöllerde yatmış, ağaçların yapraklarından yemiş, nehir suları içmiş, bazen de çekirge yiyerek beslenmiş¹³⁷⁰ ve “Senden daha fazla nimete mazhar olan biri var mıdır ey Yahyâ?” diye kendisini hesaba çekmiştir.¹³⁷¹

Sargut, Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ hakkında şu çıkarımlarda bulunur: “Eğer vücudumuzda bir dirilişin olmasını istiyorsak ki bu, Zekeriyâ’dan Yahyâ’nın doğması gibidir. Gece denen bu dünya hayatında halvete çekilmemiz gerekir. Bu halvet gizli bir yere çekilip halktan uzak durmak değil, halkın içinde halktan uzak durmayı becerebilmektir. Gece, dünyayı ve hicabı temsil eder. İki çeşit çocukluk vardır. Birincisi henüz nefsinden ölmüş yani ‘ölmeden önce’ makamında tecrübe kazanmamış kişiler ki, Yahyâ (a.s) bunlardandır. Ve bu seviyede insanda zerrece varlık kalmamış olduğu için dünyada yaşayabilmek için fark aklına dönmesi gerekir ve kitaba ihtiyaç duyar. Hazreti Yahyâ’da görülen hikmet budur. Çocuğun diğer anlamı ise henüz reşit olmamış, dolayısıyla iyiyi kötüden ayıramayan demektir. Onun doğumu ve dirilmesi ise kalbin doğru hizmeti ile çocukta iyiyi kötüden ayırabilme yeteneğinin kazanılmasıdır. Manevi diriliş ölmeden önce ölmek, maddi diriliş ise iyiyi kötüden

¹³⁶⁶ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 76.

¹³⁶⁷ Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, c. 2, s. 503.

¹³⁶⁸ Meryem 19/ 15.

¹³⁶⁹ Gazzâlî, *İhya*, c. 4, s. 615.

¹³⁷⁰ Markos 1: 6.

¹³⁷¹ Baş, *İslâm ve Hristiyanlıkta Hz. Zekeriyâ*, s. 88; İbn Kesîr, *Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi*, c. 2, s. 302.

ayırabilmektir.”¹³⁷²

Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Hz. Yahyâ asla günah işlemeyi de aklından geçirmedir.”¹³⁷³ Bu itibarla da “hasur” (nefsine hâkim, iffetli) olmuştur, elinden geldiğince kadınlardan sakınmıştır.¹³⁷⁴ Hz. Yahyâ’nın sıfatı olan ve âyette de geçen Arapça “hasur” kelimesi iffetli ve şehvetini kırmış mânâsına gelmektedir. Hususiyetle Yahyâ’nın (a.s) âyette iffetli olarak tarif edilmesi ve övülmesi, onun gerçekte bu meziyete ve şana sahip olmasındandır. Ve bu kelime aynı zamanda Yahyâ’nın mübalağalı bir şekilde edep sahibi olduğunu ifade etmektedir. Vera’ da, haramlardan kaçınmak, dinen haram olmasa bile nefsi korumak ve edep sahibi olmak için mekruh kabul edilen şeylerden uzaklaşmaktır ki “hasur” olan Hz. Yahyâ bunun da ilerisindedir. Hayâ, murakabe ehlinin sıfatıdır. Murakabe ehli Rablerini her yerde müşahade etmektedir.¹³⁷⁵

“Hasan b. Mevlâ Muhammed; havfın bir kimsenin kalbine, Hz. Yahyâ’nın kalbine doğduğu gibi doğacağını, çünkü Hz. Yahyâ’nın havf ve celâlin kendisinde görüldüğü kimse olduğunu söylemiştir. Hz. Yahyâ’nın gözyaşlarının akmasından dolayı kemikleri görününceye kadar yanaklarının çürüdüğünü; annesinin, ağlayarak yanağındaki çürüklere pamuk bastığını, babası Hz. Zekeriyâ’nın da, onun ölmesinden korktuğunu ifade etmiştir. Allah’ın (c.c), Hz. Yahyâ’ya ilahî darbe, kahr, cebr ve azaba vesile olan celâl sıfatıyla tecellî etmesi onda havf unsurunun baskın olmasının bir sebebidir.”¹³⁷⁶ Hz. Yahyâ’da mevcut olan havf makamı şu örneklerle daha iyi anlaşılabilir: “Bir rivâyete göre Allah’a şöyle sorulmuş: ‘Hangisi daha sevimli gelir: (Sürekli tebessüm eden) Îsâ mı, (yoksa sürekli ağlayan) Yahyâ mı? Allah şöyle cevap vermiştir: ‘Bana daha iyi zan besleyen! Yani Îsâ, çünkü Yahyâ’ya baskın olan hâl, korkuydu.’”¹³⁷⁷ Havf makamında olan Hz. Yahyâ, rahmet ummakla birlikte sürekli çekinme olan “ışfak” hali üzerinedir. İşfak, ameli ucubtan ve sahibini insanlara hasım olmaktan koruyan ve kişiyi ilahî emir ve yasakları korumaya sevk eden endişedir.¹³⁷⁸

“Bir defasında oğlunu üç gün bulamayan Hz. Zekeriyâ, aramak için çöle gittiğinde onu; bir mezar kazmış, içine oturup kendi kendine ağlarken görmüş. ‘Ey yavrum! Üç günden beridir seni arıyorum, sense kazdığın mezara oturmuş ağlamaktasın, bu ne haldir?’ diye sormuş. Hz. Yahyâ da: ‘Babacığım! Sen bana cennetle cehennem arasında bir geçit var ki, o geçidi ancak ağlayanların gözyaşıyla geçmek mümkündür demez miydin?’ şeklinde cevap vermiştir.

¹³⁷² Sargut, *Yaratılış Sırrı*, s. 253, 307.

¹³⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 293; Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. 6, s. 91.

¹³⁷⁴ Yazıcıoğlu, *Envarü'l-Aşikin (Hak Aşıklarının Nurları)*, s. 212; İbn Kesîr, *Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi*, c. 2, s. 302.

¹³⁷⁵ Ankaravî, *Minhac*, s. 208, 294.

¹³⁷⁶ Gökcan, *Münebbihâtü'l-Kulüb*, s. 159.

¹³⁷⁷ İbn Arabî, *Fütühât*, c. 4, s. 239-240.

¹³⁷⁸ Herevî, *Menazilü's-Sairin*, s. 18, 292.

H. Zekerıyyâ da: ‘Ağla yavrum ağla.’ diyerek onunla birlikte ağlamıştır.”¹³⁷⁹

“Nakledildiğine göre H. Zekerıyyâ (a.s) vaaz ettiğinde, orada Yahyâ’yı (a.s) görmezse o zaman cehennemden bahseder, görürse cennetten söz açardı. Bir gün yine H. Zekerıyyâ vaaza başladı. Cemaate nazar edip Yahyâ’nın (a.s) mecliste olmadığını görünce, sözü cehenneme getirip ağlayarak şöyle dedi: ‘Cebrail’in (a.s) bana haber verdiğiğine göre, cehennemde Sekran denilen bir dağ vardır. O dağın içinde Gadan adında bir dere bulunmaktadır. O dereye, içi ateş dolu bin kuyu vardır. Her kuyunun derinliği iki yüz yıllık yoldur. Bu kuyuların içinde ateşten tabutlar vardır. Her tabutun içinde de ateşten giysiler ve zincirler vardır.’ Hâlbuki H. Yahyâ, başını yakasının içine gömmüş, babasını dinlemekteydi. Bu sözleri işitince ayağa kalkıp ‘Vah Sekran’dan, vah Gadan’dan!’ diye bağırarak dağlara kaçtı. H. Zekerıyyâ ve hanımı onun ardına düşüp aramaya çıktılar. Koyunlarını güden bir çobana rastlayıp ona, ‘Ağlayarak giden bir genç gördün mü?’ diye sordular. Çoban da onlara, ‘Fılan geçitte öyle birini gördüm. Yerimin cennet mi yoksa cehennem mi olduğunu bilmeden ne bir lokma yerim ne de bir yudum su içerim.’ diyerek ağlıyordu karşılığını verdi. Annesiyle babası gidip onu orada buldular. Anne ve babası H. Yahyâ ile bir araya geldiklerinde, onun bulunduğu ibadet/kulluk ve Allah korkusu halindeki durumu o ikisini çokça ağlattı. Yahyâ’nın (a.s) ağlaması ve inlemesi son haddine varınca Hak Teâlâ ona acıyıp şöyle buyurdu: Cehennemi size haram eyledim. Kalpleri mutmain bir şekilde ibadetlerini daha da arttırdılar ve Allah Teâlâ’nın cemâlini görebilmek için çokça şükrettiler.”¹³⁸⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de, Zekerıyyâ ve ailesi bu ibadet ve taatlerinden dolayı övülmüştür; “*Biz de onun duasını kabul ettik ve kendisine Yahyâ’yı bağışladık. Eşini de kendisi için, doğurmaya elverişli kıldık. Onlar gerçekten hayır işlerinde yarışır, rahmetimizi umarak ve azabımızdan korkarak bize dua ederlerdi. Onlar bize derin saygı duyan kimselerdi.*”¹³⁸¹

Cûd ve sehânın önemine H. Yahyâ’dan şu misal verilebilir: “Yahyâ (a.s) bir gün İblis ile karşılaşır ve şöyle der: ‘Ey İblis! En çok sevdiğin ve en fazla nefret ettiğin insanları bana bildir!’ İblis: ‘En çok sevdiğim kişi, cimri olan mümindir! En fazla nefret ettiğim şahıs ise cömert olan fâsık/günahkâr kişidir!’ Yahyâ (a.s) ona tekrar sorar: ‘Bunun sebebi nedir?’ İblis: ‘Çünkü cimrinin cimriliği benim için yeterlidir. Ancak cömert olan fâsığa gelince, Allah Teâlâ’nın cömertliğine bakıp onu affetmesinden korkarım! Ey Yahyâ, eğer soruyu soran sen olmasaydın bunları sana açıklamazdım’ diyerek yürüyüp gider.”¹³⁸²

¹³⁷⁹ Baş, *İslâm ve Hristiyanlıkta H. Zekerıyyâ*, s. 88.

¹³⁸⁰ Yazıcıoğlu, *Envarü’l-Aşkın (Hak Aşıklarının Nurları)*, s. 213, 214; İbn Kesîr, *Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi*, c. 2, s. 309.

¹³⁸¹ Enbiya 21/ 90.

¹³⁸² Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 185.

Bâtın ve Zâhir Allah şöyle buyurmaktadır: “*Her şeyden kendini çekerek yalnızca O’na yönel.*”¹³⁸³ Tebettül, her şeyden bütünüyle uzaklaşmak ve böylece Allah’a yönelmektir. Nefsî isteklerden ve dünyaya yönelmekten tamamen sıyrılmaktır.¹³⁸⁴ Yahyâ aleyhisselâm tebettül halinin sembol ismi sayılabilir. Onda tecrid hali de vardır. Tecrid, hakikâtin şuhudundan başka sair şuhuddan arınmak ve ona yüz çevirmektir. Hakikâti şahitsiz ve delilsiz, müşahade kılmaktır. Mâsivâyı terk edip, makam-ı tefride ererek her şeyin vahdaniyetten olduğunu bilmektir.¹³⁸⁵

Bu kıssa Hz. Yahyâ’nın riyâzet, mücâhede, zikir, safâ, sabır ve ubûdet hallerini örnekler: “İblis, üzerinde (omzunda) birtakım çengeller olduğu halde Yahyâ aleyhisselâma göründü. Yahyâ (a.s); ‘Bunlar nedir?’ diye sordu. İblis; ‘Âdemoğullarını avladığım şehvetleridir!’ dedi. Hz. Yahyâ (a.s); ‘Onlar içinde beni de avladığın bir tuzak var mıdır?’ deyince, İblis; ‘Hayır, fakat sen bir gece karnını iyice doyumuştun da sana gece namazını ve zikrini zorlaştırmıştım.’ dedi. Bunun üzerine Hz. Yahyâ; ‘Madem öyle, ben de bunda sonra bir daha karnımı doyumayacağım.’ dedi. İblis de; ‘Ben de bir daha kimseye nasihat etmeyeceğim!’ dedi.”¹³⁸⁶

Zekeriyyâ Peygamberde mevcut olan tasavvuftaki az konuşma (killet-i kelâm) ve susma (samt) fazileti; “*Senin alametin üç gün süreyle insanlarla sadece işaretlerle konuşmandır.*”¹³⁸⁷ âyeti ile ortaya konulabilir.¹³⁸⁸ İncil’de de şöyle geçer: “Zekeriya ise dışarı çıktığında onlarla konuşmadı. O zaman tapınakta bir görün gördüğünü anladılar. Kendisi onlara işaretler yapıyor, ama konuşamıyordu.”¹³⁸⁹

“Yahyâ (a.s), Îsâ aleyhisselâma ‘En şiddetli şey nedir?’ diye sordu. Îsâ (a.s): ‘Allah’ın gadabıdır.’ dedi. Yahyâ (a.s): ‘Allah’ın gadabına en yakın olan hangisidir?’ dedi. Îsâ (a.s): ‘Senin gadap etmen yani insanların kızmasıdır.’ dedi. Yahyâ (a.s): ‘Gadabın kaynağı nedir?’ diye sordu. Îsâ (a.s): ‘Böbürlenmek, bencillik, üstünlük iddiası ve kıskançlıktır.’ dedi.”¹³⁹⁰ Bu peygamberler tevazu, isâr, hilm sahibi, fütüvvet ehli örnek kişiliklerdir.

Hz. Zekeriyyâ’nın bir kimsenin inşaatında işçilik yaparken çalışmasına ara verdiğinde kendisine öğle yemeği olarak getirilen çörekleri yanına gelen dostlarına ikram etmediği, kendisine bunun sebebi sorulduğunda; “Bu inşaatın sahipleri, beni belli bir saat ücretle istihdam ediyorlar. Verdikleri çöreği işlerini yapabilme gücü sağlayabilmem için veriyorlar. Eğer onları sizinle paylaşmaya kalksam, işim için gerekli kuvvetten mahrum kalacaktım.” diye cevap

¹³⁸³ Müzzemmil 73/ 8.

¹³⁸⁴ Herevî, *Menazilü’s-Sairin*, s. 21.

¹³⁸⁵ Ankaravî, *Minhac*, s. 390.

¹³⁸⁶ Sühreverdi, *Avârif*, s. 418; Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 33, 105.

¹³⁸⁷ Meryem 19/ 10.

¹³⁸⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 195.

¹³⁸⁹ Luka 1: 22.

¹³⁹⁰ Gazzâlî, *İhya*, c. 3, s. 385.

verdiği nakledilmekte ve bu rivâyet, vera' ve takvâ makamlarına örnek olarak verilmektedir.¹³⁹¹

Tevekkül gerektiren sabır makamına Hz. Zekeriyyâ'nın şehadeti misaldir; “Zekeriyyâ (a.s) başına testere konulduğunda öyle bir inlemişti ki, Allah Teâlâ ona şöyle vahyederek: ‘Eğer bir kere daha iniltin benim katıma yükselecek olursa yer ile göğü birbirine geçiririm.’ buyurmuştu.¹³⁹² Hz. Zekeriyyâ bir daha hiç ses çıkarmayıp sabrederek şehadet makamına ulaşmıştır.”¹³⁹³ “O, kulluğunu Hak yolunda nefsin ve ruhunu feda etmesiyle ispatlamıştır. Hz. Zekeriyyâ'nın hâkikati ve ruhu; Allah'ın muhabbetinde kaîm ve müstakîm olduğu için Zât isimlerinden olan ‘Kayyûm’, akli ve kalbi bütün işlerinde ve amellerinde mahmud (methedilmeye, övülmeye lâyık) bir kul olduğu için sıfat isimlerinden ‘Hamîd’ ve nefsi de kendisine bağışlanan velî evlâdından dolayı Zât isimlerinden ‘Muhyî’ ve ‘Mecîd’ isimlerinin nurudur.”¹³⁹⁴

Kafalı'nın eserinde Hz. Zekeriyyâ ile ilgili şu dörtlük yer alır:

*“Ağaçlardaki heybet, Zekeriyyâ'dan,
Ağaçlardaki vakarlı duruş, Zekeriyyâ'dan,
Ağaçlardaki hüznün, Zekeriyyâ'dan,
Ağaçlardaki huzur, Zekeriyyâ'dan.”*¹³⁹⁵

Allah'ın Hak, Vâris, Şehîd ve Bâkî isimlerinin tecellisiyle şereflenen¹³⁹⁶ Hz. Yahyâ da şehit babası gibi doğruluktan zerre ayrılmamış, Hakk yolundan hiç taviz vermemiş ve devrin zalim hükümdarı tarafından başı kesilerek şehit edilmiştir.

Dalkılıç'ın eserinde yer alan Hz. Yahyâ ile ilgili Sümmânî'den (ö. 1333/1915) bir dörtlük de şöyledir:

*“Değildir Sümmânî gönlü münevver
Ölümü öldürür Yahyâ Peygamber
Derilince güller kokar misk anber
Açılır cennette eler biz için.”*¹³⁹⁷

Cıbran'da geçen “Meryem'in Komşularından Bir Kadın” adlı şiir:

*“Nereye ilkbaharım, nereye?
Kokun başka hangi göğe yükseliyor?
Başka hangi tarlalarda yürüyeceksin?*

¹³⁹¹ İmamoğlu, *Tasavvuf Klasiklerinde Peygamberler*, s. 14.

¹³⁹² Serrâc, *el-Lüma*, s. 50.

¹³⁹³ Gazzâlî, *Kalplerin Keşfi*, s. 25-26.

¹³⁹⁴ Yazıcıoğlu, *Envarü'l-Aşıkîn (Hak Âşıklarının Nurları)*, s. 248.

¹³⁹⁵ Kafalı, *Seçilmiş Kadın Hz. Meryem*, s. 160.

¹³⁹⁶ Yazıcıoğlu, *Envarü'l-Aşıkîn (Hak Âşıklarının Nurları)*, s. 248.

¹³⁹⁷ Gültekin, Emine Dalkılıç, *Âşık Edebiyatında Peygamber Kıssaları*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2010, s. 229.

Ve hangi gökyüzüne yüreğini dökmek için doğrultacaksın başını?
Bu vadiler bomboş kalacak
Ve bizim hiçbir şeyimiz olmayacak çorak tarlalardan gayrı, kupkuru.
Tüm yeşillikler kuruyacak güneşte,
Ve bahçelerimiz ekşi elmalar verecek,
Bağlarımız acı üzümler.
Senin şarabına susayacağız.
Ve burun deliklerimiz, senin kokunun özlemiyle dolacak.
Nereye ey ilkbaharımızın çiçeği, nereye?
Bir daha gelmeyecek misin?
Yaseminin bir daha ziyaret etmeyecek mi bizi,
Ve sıklamenin yolumuzun kıyısında durmayacak mı?
Bize, bizim köklerimiz de toprağın derinliklerinde olduğunu söylemek için,
Ve kesilmeyen soluğumuzun sonsuza dek göğü arayacağını?
Nereye ey İsa, nereye?
Komşum Meryem'in oğlu,
Ve oğlumun arkadaşı?
Kuruttun, bizim ilkbaharımızı da başka hangi tarlalara?
Bize geri dönecek misin?
Sevgi dalgalarıyla düşlerimizin kurak kıyılarını ziyaret edecek misin? ”¹³⁹⁸

¹³⁹⁸ Cibran, *İnsanoğlu İsa*, s. 250, 251.

SONUÇ

Hız. Mesih; dünyevî hırslara gömülmüş, para-mal-şöhret-itibar düşkünü olarak hedeflerini sadece dünya nimetleri üzerine odaklamış, dinin özünün anlamını yitirdiği ve zâhîrin yani şekilciliğin topluma hâkim olduğu bir dönemde gönderilen; bânını, ruhu, maneviyatı ön plana çıkarmaya çalışan kâmil bir mürebbîdir. Bu anlamda pozitivist yaklaşımda bulunan, din adamı kisvesinde, koyu bir taasup sahibi, kibirli, güç ve yetkilerini gaflet ve dalalet içinde bir topluluğun üzerinde şahsi menfaatlerini kullanan mabet görevlilerinin karşısında durmuştur. Her peygamberin geldiği toplumun sosyal ve psikolojik yapısını dikkate alarak tebliğ yapması prensibinden hareketle Hız. İsa da böylesine maddeci bir topluluğun ıslahı için onların karşısına ruhçu bir düşünceyle çıkarak maddenin arkasındaki gerçeklerin farkına varmalarını sağlamaya çalışmıştır. Diğer peygamberlerin başına gelen Hız. İsa'nın da başına gelmiş ve yanlış olan yerleşik düşünce kalıplarını değiştirmeye çalışması; menfaatlerine dokunan kişilerin ona düşmanlık yaparak, öğretilerine karşı savunmaya ve hattâ saldırıya geçerek, onun karşısında karanlığı/zulmü temsil etmelerine sebep olmuştur. Nitekim bu dönemde Hız. Yahya ve Hız. Zekeriyyâ; bu zalim, cahil ve sapkın toplum tarafından hunharca şehit edilmişlerdir.

Hız. İsa sözleri ve hayatıyla ilmi'n-nefs denilen tasavvufu ve ilkelerini ortaya koymuş olmaktadır. O, hep "Ben! Ben!" diyen ve insanı emri altına alan nefis-i emmâre'yi kötüleyen bir tavır sergilemiştir. Onun öğretisinde; kişinin nefisini terbiye etmesi adına, yaptığı kötü işlerin farkına varması, gafletten uyanmaya başlamasının gerekliliği, kendini kınaması, tevbe edip, iyiliğe ve doğruluğa yönelmesi, irade/şuur sahibi insanî özellikleri kazanmaya başlaması demek olan, âyette üzerine yemin edilen nefis-i levvame'ye vurgu vardır. Bütün mesajları bir arada alındığında nefis-i mutmainne'ye geçişi, insan-ı kâmil oluşu ve daima Rabbin rızasını kazanmayı, sonuç olarak kendi ifadesiyle; "Göklerin Egemenliği"ne ulaşmayı hedef gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu sonuç, Hız. İsa'nın hâl dilinden tercüme edilebilir.

Sûfilere göre Hız. İsa, zaten bir peygamber olarak da manevî mertebeleri katetmiş mükemmel insan anlamındaki "insan-ı kâmil"ın önemli bir rol modeli ve mükemmel bir öğreticidir. O, tasavvufî unsurlar taşıyan bir hayat örneği sergilemiştir. Bu özellikleriyle sûfilere ilgi alanına girmiş, tasavvuf eserlerinin edebî metinlerde sıkça yer alan bir şahsiyet olmuştur. Bilindiği üzere kalbi/özü temel alan Ruhullah'ta ön plana çıkan tasavvuf özellikleri sebebiyle sûfilere, Mahmud Erol Kılıç'ın ifadesiyle "İsevîyyü'l-mezheb" denilmektedir.

Hız. İlsâ'nın rivâyet edilen hayatına bakıldığında, kutsal metinlerde ve muteber eserlerde yer alan sözleri incelendiğinde onun sıdk, takvâ ve safâ ile zâhire değil bâtına dikkat çekmeye çalıştığına, Allah'a mutlak teslimiyet aradığına, çevresinden de aynı içtenliği/samimiyeti talep ettiğine şahit olunmaktadır. Yahudi fıkıhçıların şekilsel katı kurallarını hassasiyetle uygulamak yerine, maneviyatı ve ihlâsı ön plana çıkardığı görülür. Bunları, anlattığı misal ve hikâyelerle açıklamaya çalışmıştır.

İlsâ (a.s) tebliğ görevine başladığı zaman, Yahudi din adamlarının ihmâl ettikleri dinî ruhun canlandırılması için çalışmış, bunun için de imânî, ahlâkî, ruhî, vicdanî konular üzerinde kuvvetle durmuş, kendi yaşantısında da bunu temsil etmiştir. Aynı şekilde zâhid bir velî olan annesi Hız. Meryem, heybet ve kabz halinin sembol ismi Hız. Yahyâ ile Yüce Allah'ın üzerinde rahmetini andığı Hız. Zekerıyyâ da bu amaç doğrultusunda yaşamışlar, ilahî övgüye mazhar olarak insan-ı kâmil olmanın örnekliğini, her şeyden öte Allah'a bağlılıklarıyla göstermişlerdir.

Bin yıldan fazla bir süredir “İlsâ Nebî göğre mi yükseldi yoksa öldü mü?” tartışması yapılmaktadır. Bunu bilmek insanlık için çok gerekli değildir; asıl önemli olan onun mesajları, mücadelesi; yani ilahî tebliğidir. Hız. İlsâ da, Hız. Muhammed (s.a.v) gibi ahlâk ilkelerini temel alan bir yol göstermiş ve bu kısa ömürde dünyanın zevklerinin merkeze alınmamasını, nefse esir olmamayı vurgulamış kendisi de hayatıyla bunu temsil etmiştir. İlsâ Mesih haksızlığa, ahlâksızlığa, zulme, lükse, israfa, nefsanî arzulara, gösterişe, sosyo-kültürel çöküşe, bozuluşa karşı tavır almış, hukukun ve ahlâkın önemini vurgulayarak faydalı ve kalıcı olanı tavsiye etmiştir. Hız. İlsâ'da süregelen ve Hız. Muhammed'de tamamlanan vahiy, bu özü anlamamızı sağlamayı amaçlar.

Ruhullah, hayatını yukarıda belirtmeye çalıştığımız tasavvufî unsurlarla tam bir zâhid olarak geçirmiştir. O ve devrinde yaşayan kutsal insanlar (Hız. Meryem, Hız. Zekerıyyâ ve Hız. Yahyâ) dünyaya meyletmeme ihtiyarı göstererek, bugün İslâm tasavvufu olarak nitelendirdiğimiz özellikleri, sözlerinde ve yaşamlarında göstermişler, koşulsuz ve sınırsız sevgi ile hayatları boyunca dervişâne bir tutum sergilemişlerdir. Bir müslüman olarak o yüce şahsiyetleri de tanımamız gerekmektedir. Âyetle selam verilen, Azîz Allah tarafından üstün tutulan, seçilmiş bu er'leri tanımalı; evrensel bakış açısıyla onların hidayete ulaşmış ve İslâm üzere olduğunun vurgusu yapılmalıdır. Emr-i bi'l ma'rûf nehy-i ani'l münker vazifesini gerçekleştirebilmek için çağın zalimleriyle nasıl mücadele edilebileceği konusunda çıkarımlarda bulunulmalıdır. Mâdemki Rabbimiz onlardan Kur'ân-ı Kerîm'de bahsetmiş, onların kıssalarını bize duyurmuş; Hız. Muhammed'in (s.a.v) Yahudilere, “Biz Musa'ya (a.s)

sizden daha lâıyk ve yakınız” dediği gibi onların adını anmaya ve onlara hürmet göstermeye bizler bugün Hristiyan dünyasından daha lâıyız.

Hız. İsa’nın dünyaya bel bağlanmadan zâhid bir yaşam sürme tavsiyesi kimilerince sonradan saptırılarak; onun dünya için hiç gayret göstermeme durumu yani tembelliği, çalışma hayatı ve üretimden yoksun pasif bir ömrü, sosyal hayattan uzak kalınan münzevî yaşam tarzını öven önder olduğu anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu bakış açısı dolayısıyla Hristiyanlıkta, “ruhbanlık” bir meziyet haline gelmiştir. Hâlbuki Hız. İsa “ruhbanlık” gibi bir yaşam şekli tavsiye etmemiş, sonradan gelenler dinde yeri olmayan bu uygulamayı ortaya çıkarıp yaygınlaştırmıştır. Nitekim Hadîd Sûresi 27. âyette belirtildiği gibi; *“Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riâyet etmediler. Biz de içlerinden imân edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır.”* hükmü gereğince de ruhbanlık onların uydurduğu bir yaşam tarzı haline gelmiş, bunda bile istikâmet üzere olamamışlardır. Tasavvuf da, Hristiyanlıkta sonradan anlam kazanan “ruhbanlık” gibi değildir.

Ruhsal canlılığımızı kazanmak, nefis-i mutmaineye ulaşmak; nefis savaşında kahramanlık destanı yazan ve üstün şahsiyetleriyle “er kişi” olan Hız. Meryem’in, Hız. Zekerıyyâ’nın, Hız. Yahyâ’nın ve Hız. İsa’nın yaptıkları gibi yüzümüzü-gönlümüzü dünyanın sahte zevklerinden, Rabbe çevirmekle mümkün olabilir. Bu; vera’, zühd ve teveccüh ile mümkündür. Sabırla birlikte riyâzet ve mücâhede gerektirir. Zikirle/duayla yaklaşmak, yaradılana sevgiyle bakmak ve Yaradana aşkla bağlanmak yakîni arttırır. Böylece kalp mütmain olur. Tasavvufî yani derûnî, içsel, ihlâsla yapılacak her sâlih amel, Rabbin hoşnutluğunu-rızâsını kazanmaya, ikinci doğuşu gerçekleştirerek insan-ı kâmil olmaya ve Göklerin Melekûtu’na girmeye vesile kılacaktır.

Dini samimiyetle, ihlâsla yaşaması gereken nefislerin farkındalıkları arttırılmalı, aslında insanların öncelikle gaflet uykusundan ve aymazlık tutumlarından kurtulmaları sağlanmalı, mükellef oldukları hatırlatılarak kulluk bilinci ve sorumluluğu kazandırılmalıdır. Bu amaçla zorlu bir eğitimden geçirilmeli; sevgi, şefkat, merhamet, imân, yardımseverlik, kardeşlik damarları canlandırılmalıdır. Bütün bunları sağlamada evrensel bir yönü olan tasavvuf, ahlâk odaklı manevî gelişim ilkeleriyle, “siyaseten insan” değil “kâmil insan” olgusunun da anlaşılmasını ve amaçlanmasını sağlayarak, insanlığın hem dünyevî hem uhrevî saadeti ve selâmeti için ortak bir dil olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullah, b. Mübarek, *Kitabuz-Zühhd ve'r-Rekâik*, çev. Abdullah Samed Afaracı, İtisam Yay., İstanbul 2015.
- Aclûnî, İsmâil d. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, çev. Mustafa Genç, Beka Yay., İstanbul 2019.
- Afifi, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf İslâm'da Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 2015.
- Ahmed b. Hanbel, *Kitabü'z-Zühhd*, çev. Mehmed Emin İhsanoğlu, İz Yay., İstanbul 2015.
-, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut – Adil Murşid, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1416/1995.
- Akalın, Kürşat Haldun, “Pavlus'ta Gnostik İnsan Ayrımcılığı: Ruhsal Uluslar Karşısındaki Bedensel İsrâilliler”, *Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl 6, S. 2, ss. 1-27, Aralık 2013.
- Akar, Mehmet, *Meryem Suresi Tefsiri*, Hüner Yay., Konya 2018.
- Akben, Mehmet, *Hz. İsa'nın Nüzulü Meselesi: Dinî ve Politik Yaklaşımlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Akdemir, Salih, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'e Göre Hz. İsa*, Kuramer Yay., İstanbul 2017.
- Akıncı, Ahmet Cemil, *Hz. Yahyâ*, Bahar Yay., İstanbul ts.
- Akyol, Mustafa, *Yahudilerin Mesihî, İslâm'ın Peygamberi Meryemoğlu İsa*, Düşün Yay., İstanbul 2018.
- Alkan, Harun, *Ahmed Hüsameddin Dağıstanî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2015.
- Altay, Ali, *Kur'an'a Göre Hz. İsa ve Nüzulü Problemi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniv. Sosyal Bilimler Entitüsü, Van 2005.
- Altunkaya, Mustafa, *Tasavvuf (Sûf Hareketi) Tarihi*, Çıra Yay., İstanbul 2016.
- Altuntaş, Halil-Şahin Muzaffer, *Kur'an- Kerîm Meâli*, DİB Yay., Ankara 2010.
- Alper, Ömer Mahir, “İrfâniyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 444-447, İstanbul 2000.
- Ankaravî, İsmail, *Minhâcu'l-Fukarâ*, haz. Saadettin Ekici - Meral Kuzu, İnsan Yay., İstanbul 2011.
- Aruçi, Muhammed, “Ülû'l-Azm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 294-295, İstanbul 2012.

- Aslan, Reza, *Zelot*, çev. Nalan Tümay, Okuyan Us Yay., İstanbul 2014.
- Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, İz Yay., İstanbul 2015.
- Atâu'r-Rahîm, Muhammed -Thomson, Ahmed, *Bir İslâm Peygamberi Hz. Îsâ*, çev. Gülsüm Mehdiyev, İnsan Yay., İstanbul 2015.
- Ateş, Süleyman, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Yay., İstanbul ts.
-, *Kur'ân'da Peygamberler Tarihi*, Bağımsız Gazeteciler Yay., İstanbul 2002.
- Avcu, Ali, "Gnostik 'Kurtarıcı Bilgi' (Gnosis) Anlayışı ve İsmaililik'teki Tezahürleri", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, (31 Aralık 2019), S. 2, ss. 319-352, Isparta 2019.
- Ay, Mahmud, "İşarî Tefsirlerde Hz. Meryem", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 25, ss. 123-138, İstanbul 2011.
- Aydın, Fuat, "Gazzâlî'nin Îsâ'sı", *Avrupa İslâm Üniv. İslâm Araştırmaları Dergisi*, yıl 4, S. 1, ss. 28-39, Mayıs 2011.
- Aydın, Mahmut, *Tarihsel Îsâ*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.
-, "Yahyâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 232-234, İstanbul 2013.
- Aydın, Mehmet, "Hristiyanlık", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 328-340, İstanbul 1998.
- Ayiş, Mehmet Şirin, "Nefs Mertebelerinin Psikolojideki Karşılıkları Üzerine Bir Değerlendirme: Robert Frager Örneği", *Siirt Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, ss. 547-567, Siirt 2019.
- Aytekin, Ebubekir, *Tarihten Günümüze Fütüvvet ve Ahilik*, Kayıhan Yay., İstanbul 2018.
- Bâlî Efendi, Sofyalı, *7 Makam 7 Nefs*, haz. Muhammed Bedirhan, Hayy Kitap Yay., İstanbul 2017.
- Bardakçı, Necmettin, "İsmâîl Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Mârifet Uygunluğu Açısından Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, ss. 81-103, Isparta 1998.
- Baş, Mustafa, "Hristiyanlıkta Îsâ Algısının Mitolojik İslâm Tasavvufunda İz Düşümleri", *JASSS*, (Bilecik, Sonbahar, 2017), S. 61, ss. 173-186, Bilecik 2017.
-, *İslâm ve Hristiyanlıkta Hz. Zekerîyyâ*, Kitabî Yay., İstanbul 2018.
- Batuk, Cengiz, *Assisili Francis ve Hristiyan Mistisizmi*, İz Yay., İstanbul 2012.
-, "Hz. Îsâ'nın Ahlâk Öğretisi İnciller ve Kur'ân Bağlamında Bir Karşılaştırma", *Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu*, (Sinop, 6-7-8- Ekim 2016), ed. Hasan Barlak vd., ss. 235-249, Sinop 2016.
- Behcet, Ahmet, *Peygamberler Tarihi*, çev. Taceddin Uzun, Uysal Kitabevi, Konya 1994.

- Blanchard Ken – Hodges Phil, *İsâ Gibi Yönetin*, çev. Turgay Üçal, Haberci Yay., İstanbul 2007.
- Bozkurt, Nebi, “Mescid-i Aksâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 268-271, Ankara 2004.
- Buckham, John, “İsâ ve Pavlus’un Mistisizmi”, çev. Halil Temiztürk, *Karadeniz Teknik Üniv., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Bahar 2017), 4, S. 1, ss. 149-157, Trabzon 2017.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu’s-sahîh*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1423/2002.
- Bursalı, Mustafa Necati, *Hız. Meryem ve Hız. İsâ*, Çelik Yay., İstanbul 2018.
- Bursevî, İsmâil Hakkı, *Muhtasar Rûhu’l-Beyân Tefsiri*, çev. Süleyman Mollaibrahimoğlu, Damla Yay., İstanbul 2012.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-ü Sitte*, Akçağ Yay., İstanbul ts.
- Candan, Ergun, *Son Üç Peygamber*, Sınır Ötesi Yay., Nisan 2017.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara 2014.
-, *Nokta-i Süveydâ*, Erkam Yay., İstanbul 2018.
- Ceyhan, Semih, “Tecellî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 241-243, İstanbul, 2011.
-, “Zühd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 530-533, İstanbul 2013.
- Chaney, Robert, *Antik Çağdan Günümüze Kadar Essenîler ve Sırları*, çev. Duygun Aras, Ruh ve Madde Yay., İstanbul 1996.
- Cibran, Halil, *İnsanoğlu İsâ*, çev. Deniz Carey, Anahtar Kitaplar Yay., İstanbul 2017.
- Cürçani, Seyyid Şerif, *Ta’rifat*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, Litera Yay., İstanbul 2014.
- Çağrııcı, Mustafa, “Kanaat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 289-290, İstanbul 2001.
-, “Rıfk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 51-52, İstanbul 2008.
- Çantay, Hasan Basri, *Tefsirli Kur’ân Meali*, haz. Yekta Saraç, Risâle Yay., İstanbul 2015.
- Çavgalov, Niaz, *İnciller’e ve Kur’ân’a Göre Hız. İsâ’nın Mesajı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2012.
- Çeleğen, Nuriye, *İffet- Kalp*, Timaş Yay., İstanbul 2017.
- Çelik, İsâ, *İnsan-ı Kâmil*, Kaknüs Yay., İstanbul 2010.
-, “Tasavvuf Terminolojisinde Letâif-i Ruhaniyye”, *Marife*, (Güz 2009) yıl. 9, S. 2, ss. 83-116, Konya 2009.
- Çetin, Hülya, “Hız. İsâ’nın Dağdaki Vaazına Hristiyanlık Açısından Genel Bir Bakış”, *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (Konya 2013 Yaz), 8/116, ss. 57-74, Konya 2013.
-, *Hız. İsâ’nın Dağdaki Vaazının Hristiyanlık Açısından İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012.

- Çoban, Bekir Zâkir, *Yahudilerden Sonra Hristiyanlardan Önce Hz. İsa*, İnsan Yay., İstanbul 2018.
- Çubukcu, Hatice, “İslâm Tasavvufunda Hz. Meryem”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, (Ağustos-2019), S.2 (24), ss.559-572, Diyarbakır 2019.
- Dabanlı, İsmihan, *Hazret-i Meryem*, Mavi Lale Yay., İstanbul 2011.
- Davud, Abdülehad, *İncil ve Salib*, çev. Kudret Büyükcoşkun, İnkılab Yay., İstanbul 1999.
- Deniz, Gürbüz, “Hz. İsa’nın (a.s) Hayatı Vahiy midir?”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss. 187-199, Ankara 2013.
- Donald, C. Stamps, *Yeni Yaşam Açıklamalı Kutsal Kitap*, Yeni Yaşam Yay., Missouri 2009.
- Dousse, Michel, *Müslüman Meryem*, çev. Kenan Sarıalioğlu, Dharma Yay., İstanbul 2006.
- Duygu, Zafer, *İsa, Pavlus, İnciller*, Düşün Yay., İstanbul 2019.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. el-Eş’as b. İshâk, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Abdulaziz el-Hâlidî, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1416/1996.
- Efe, Ahmet, *Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- Ekinci, Hatice Özdemir, *İslâm Kelamında Nüzul-i İsa Retoriği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2013.
- Eminoğlu, Mehmet, *İslâm ve Hristiyan Kaynaklara Göre İsa (a.s)*, Hizmet Yay., Konya 1994.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MİFAV Yay., İstanbul, 2017.
- Eraslan, Sibel, *Siret-i Meryem*, Timaş Yay., İstanbul 2010.
- Erdem, Hasan Hüsnü, *İlahî Hadisler*, DİB Yay., Ankara 2014.
- Eren, Ali, *Peygamberler Tarihi*, Bera Yay., İstanbul 2017.
- Ergenç, Nezir, *İncil’in Satır Aralarında Böyle Buyurdu İsa Mesih*, Çıra Yay., İstanbul 2019.
- Erginli, Zafer vd, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ed. Zafer Erginli, Kalem Yay., İstanbul 2006.
- Erkaya, Mahmud Esad, *Kur’ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yay., Ankara 2017.
- Esed, Muhammed, *Kur’an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul 2017.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki vd., *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, Gelişim Yay., İstanbul ts.
- Fernand, Ajith, *İsa’yı Örnek Alan Önderlik*, çev. Bahadır Çeliktemur, Haberci Yay., İstanbul 2010.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *İhyâu Ulûmi’d Dîn Muhtasarı*, çev. Abdullah SamedAfaracı, ihtisâr Allame Cemâleddin el-Kâsimî, İ’tisam Yay., Ankara 2015.
-, *İhyau Ulumi’d-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 2002.
-, *Kalplerin Keşfi*, çev. Ali Kaya, Semerkand Yay., İstanbul 2018.

-, *Kimyâ-yı Saadet*, çev. Faruk Meyan, Bedir Yay., İstanbul, ts.
- Geylânî, Abdulkadir, *el-Fethû'l-Rabbânî ve'l Feyzû'r-Rahmânî*, çev. Kazım Ağcakaya, Medine Yay., İstanbul 2007.
-, *Fütûh'ül-Gayb*, çev. Abdulkadir Alçıçek, Rahmet Yay., İstanbul 1971.
-, *Fütuhu'l-Gayb*, çev. İlyas Aslan-Derya Çakır, Gelenek Yay., İstanbul 2012.
-, *el-Gunye*, çev. Osman Güman, Muallim Yay., İstanbul 2013.
-, *Tasavvufun Esasları*, haz. Mehmet Emin Başpehlivan, Bahar Yay., İstanbul ts.
- Gökcan, Mehmet Mansur, *Hasan b. Mevlâ Muhammed'in Münebbihâtü'l-Kulûb İsimli Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*, Harf Yay., Ankara 2019.
-, Hz. Peygamberin Yaşantısında Tasavvufî Unsurlar, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss. 321-351, Adana 2017.
-, *Kuşeyrî'nin "el-Cevâhiru'l-Mensûre" İsimli Eseri Bağlamında Tasavvufî Görüşleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2015.
-, "Kuşeyrî'nin Nefsle Mücâhede Anlayışı", 3. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, (Türkiye, 26-28 Ekim 2017), ss. 189-189, Kahramanmaraş 2017.
-, "Tasavvufta Kanaat Anlayışı ve Bireysel-Sosyal Etkileri", 2. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, (Alanya, 18-19-20 Mayıs), ss. 95-129, Alanya 2017.
-, "Tasavvufta Tevekkül Anlayışı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1, ss. 131-165, Adana 2018.
-, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, Harf Yay., Ankara 2017.
-, "Tevekkül Konusundaki Farklı ve Yanlış Algılamalar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (27-30 Nisan 2017), 11/57, ss. 815-824.
- Göktaş, Vahit, *Kelâbâzî ve Tasavvuf Anlayışı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Ünv. İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- Gönül, Mehmet Ali, *Hz. İsâ, Dua Yay.* İstanbul 2010.
- Gültekin, Emine Dalkılıç, *Âşık Edebiyatında Peygamber Kıssaları*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2010.
- Gündüz, Şinasi, "Hz. İsâ'nın Mesajını Anlamak", *Köprü Dergisi*, Kış 2006, S. 93, ss. 17-22, İstanbul 2006.
- Güney, Mustafa vd., *Kur'an'dan Öğütler II*, DİB Yay., Ankara 2011.
- Güzel, Ahmet, *2000'li Yıllarda Hz. Musa Hz. İsâ ve Hz. Muhammed*, NKM Yay., İstanbul 2008.
- Haksever, Ahmed Cahid, *Tasavvufu Anlama Kılavuzu*, Otto Yay., Ankara 2017.

- Hakkı, Erzurumlu İbrahim, *İnsan-ı Kâmil*, haz. Mevlüt Karaca, Hisar Yay., İstanbul ts.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm ve Hristiyanlık*, çev. İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yay., İstanbul 2015.
- Hânî, Muhammed b. Abdullah, *Behçetü's Seniyye*, çev. Siraceddin Önlüer, Semerkand Yay., İstanbul 2015.
- Harman, Ömer Faruk, "Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa", *Uluslararası Müslüman-Hristiyan Diyalog Sempozyumu*, (Yeşilköy 23-24- Eylül 2005), ss. 1-12, İstanbul 2005.
-, "İsa", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 465-472, İstanbul 2000.
- Hasan-ı Basrî, *Zühed*, çev. İshak Doğan, Hüner Yay., Konya 2012.
- Hayek, Michael, *İslâm'da İsa*, çev. Atakan Ural, Chiviyazıları Yay., İstanbul 2012.
- Herevî, Hâce Abdullah el-Ensari, *Menazilü's Sâirîn*, çev. Abdürrezzak Tek, Emin Yay., Bursa 2017.
- Heyet, *Hadislerle İslâm*, DİB Yay., Ankara 2014.
- Heysemi, Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Hıdır, Özcan, *Hristiyan Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yay., İstanbul 2017.
- Hirsch, Albert, *Nasıralı İsa*, çev. Atilla Dirim, Yurt Yay., Ankara 2003.
- Hill, Elton, *İsa O'dur*, çev. Hande Taylan, Müjde Yay., İstanbul 2000.
- Hilmi, Ömer Faruk, *Hazreti İsa Aleyhisselam'ın Hayatı*, İlim Şehri Yay., İstanbul 2014.
- Hocaoğlu, Mustafa, *Kur'an'da Peygamber Kıssaları*, Hüner Yay., Konya 2014.
- Hücvîrî, Ali b. Osman, *Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2016.
- Ildırar, Mehmet, *Nefs Terbiyesi ve İlahî Huzur*, Semerkand Yay., İstanbul 2010.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Pınar Yay., İstanbul 2017.
- İbn Acîbe, el-Hasenî, *Bahrü'l Medid Fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2012.
- İbn Arabî, *Fütihat-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, Litera Yay., İstanbul 2017.
-, *Tefsir-i Kebir Te'vilât*, çev. Vahdettin İnce, Kitsan Yay., İstanbul ts.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm, *Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, I-XXVI, Dâru'l-Kıble, Cidde 2006.
- İbn Kesîr, *Âyet ve Hadislerle Peygamberler Tarihi*, çev. Hanifi Akın, Çelik Yay., İstanbul 2019.
-, *Muhtasar-u Tefsîri İbn Kesîr*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî, Beyrut, 1402/1981.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, çev. Haydar Hatipoğlu, Kahraman Yay., İstanbul 1983.

- İmam Beyhaki, *Kitabü'z Zühed*, çev. Enbiyâ Yıldırım, Semerkand Yay., İstanbul 2015.
- İmam Nevevî, *Riyaz 'us-Sâlihîn*, çev. Mehmet Türk, Kitap Yay., İstanbul 2018.
- İmamoğlu, Sema Özdemir, *Tasavvuf Klasiklerinde Peygamberler*, Kubbealtı Yay., İstanbul 2011.
- İslâmoğlu, Mustafa, *Adayış Risâlesi*, Düşün Yay., İstanbul 2017.
-, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, Akabe Vakfı Yay., İstanbul 2014.
- Jacob, Xavier, *İsâ Kimdir? İncil'e Göre*, çev. Hakkı Demirel, Ülker Matbaası, Ankara, 1987.
- Kafalı, Sacide, *Seçilmiş Kadın Hz. Meryem*, Nesil Yay., İstanbul 2017.
- Karadeli, Kevser, *İffet Abidesi Hazreti Meryem ve Mescid-i Aksa*, Kardelen Yay., İstanbul 2015.
- Karagöz, İsmail vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2010.
- Karasakal, Şaban, *Kur'an'ın İşari Yorumu*, Rağbet Yay., İstanbul 2015.
- Karataş, Âdem, *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmrân ve Hz. Meryem*, Azra Yay., İstanbul 2012.
- Kâşânî, Abürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Kaya, Mehmet Ali, *Hazreti İsâ ve Günümüz İsevieri*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2010.
- Kazaz, İsmail, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2001.
- Kazıcı, Ziya, *Misyonerlik ve Tebliğ Açısından İncil-Kuran*, Kayıhan Yay., İstanbul 2013.
- Kelâbâzî, Ta'arruf, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2016.
- Kempis, Thomas, *Kurtarıcı İsâ'nın İzinde*, çev. Dominik Pamir, Ohan Basımevi, İstanbul 1988.
- Khalidi, Tarif, *Müslüman İsâ*, çev. Sevdâ Ayar, Kitap Yay., İstanbul 2003.
- Kılıç, Mahmud Erol, *Hayatın Satır Araları*, Sûfî Kitap Yay., İstanbul 2019.
-, *Tasavvufa Giriş*, Sûfî Yay., İstanbul 2012.
- Kızılgeçit, Muhammed, "Modern Psikolojide ve Tasavvufta Yalnızlık", *Recep Tayyip Erdoğan Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2012), S. 1, ss. 131-150, Rize 2012.
- Koç, Emine, *Kur'an Bağlamında Meryem Kıssasına Sosyo-Psikolojik Bakış*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2009.
- Kotku, Mehmed Zâhid, *Nefsin Terbiyesi*, Server Yay., İstanbul 2016.
- Köksal, Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yay., İstanbul 2016.
- Köylü, Mustafa, *Dünya Dinlerinde Ahlâk*, Dem Yay., İstanbul 2012.

- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, *el-Cevâhiru'l Mensûre*, çev. Mehmet Mansur Gökcan, Harf Yay., Ankara 2017.
-, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2016.
-, *Letâifu'l İşârât*, çev. Mehmet Yalar, İlkharf Yay., İstanbul 2012.
- Kuzgun, Şaban, *Dört İncil Farklılıkları ve Çelişkileri*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 2008.
- Kübra, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat*, çev. Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul 2015.
- Küçük, Osman Nuri, *Fususul-Hikem ve Mesnevi'de İnsan-ı Kâmil*, İnsan Yay., İstanbul 2017.
- Küçüktiryaki, Fatih, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2017.
- el-Küleyb, Abdulmelik Ali, *Zâhidlerin Sofrası*, çev. Ersan Urcan, İtisam Yay., Ankara 2016.
- Madi, İpek, "Homo Economicus'un Doyumsuzluk - 'Açgözlülük' Aksiyomunun Semavi Dinler Perspektifinden Değerlendirilmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (Bahar-2015), S. 53, ss.145-162, Düzce 2015.
- Mekkî, Ebû Tâlib, *Kûtu'l-Kulûb*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2016.
- Mermer, Sait, *İsâ'nın Yamalı Gömleği*, Profil Yay., İstanbul 2016.
- el-Muhâsibî, Hâris, *er-Riaye*, çev. Şahin Filiz-Hülya Küçük, İnsan Yay., İstanbul 2014.
- Mukatil b. Süleyman, *Kur'ân Terimleri Sözlüğü*, çev. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2016.
- Müslim, Ebû'l-Huseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, Dâru Taybe, Riyad 1427/2006.
- Nahşebî, Ziyâüddin, *Silku's-Sulûk (Âriflerin Yolu)*, çev. Mustafa Çiçekler - Halil Toker, İnsan Yay., İstanbul 2002.
- Neseî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr b. Sinan b. Dinâr, *Sünen'ün-Neseî*, çev. Muhtar Büyükcınar vd., Kalem Yay., İstanbul 1981.
- Nazif, Süleyman, *Hz.İsâ'ya Açık Mektup*, haz. Emir Hüseyin Yiğit, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2016.
- Nirun, Ata, *Meryem Bülbül Dağı'nın Sırrı*, Wızart Yay., İstanbul 2016.
- Okuyan, Mehmet, *Kur'ân Sözlüğü*, Düşün Yay., İstanbul 2015.
- Olgun, Hakan, *Tuz ve Işık*, İnsan Yay., İstanbul 2016.
- Ögke, Ahmet, vd., *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse, Grafiker Yay., Ankara 2017.
- Ömer, Ahmed Ömer, *Diriltici Nefes Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İsâ*, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Karma Kitaplar Yay., İstanbul 2017.

- Özbek, İhsan, *Meryem Olmak*, Kurtuluş Yay, Ankara 2014.
- Özemre, Ahmed Yüksel, *Toma'ya Göre İncil*, İyiadam Yay., İstanbul 2002.
- Özköse, Kadir, “İbnü'l-Vakt Ya da Ebu'l-Vakt Olabilmek”, *Somuncu Baba Dergisi*, (Şubat 2006), S. 64, y. 12, ss. 22-25, Malatya 2006.
-, “Zühde ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/1, ss. 175-194, Sivas 2002.
- Öztekin, Hikmet Anıl, *Sûfî Sözlük*, Hayy Kitap Yay., İstanbul 2018.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, Yeni Boyut Yay., İstanbul 1999.
- Polat, İdris, *Sûfî Gelenekte Zikir Uygulamaları ve Halleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2019.
- Poyraz, Ergün, *İsâ ve Havârilere*, Tanyeri Kitap, Ankara 2014.
- Renan, Ernest, *İsâ'nın Hayatı*, çev. Ziya İhsan, Meb Yay., İstanbul 1992
- Reyhane, Ümmü, *Kitabu'z-Zühde ve'l Ahlâk*, Hüner Yayınevi, Konya 2018.
- Rûmî, Eşrefoğlu, *Müzekki'n-Nüfûs*, haz. Abdullah Uçman, İnsan Yay., İstanbul 2015.
- Rûmî, Mevlânâ Celaleddin, *Mesnevi Tercemesi ve Şerhi*, çev. ve şerh Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap Yay., İstanbul 1990.
-, *Fîhi Mâfih*, çev. Meliha Ülker Anbarcioğlu, MEB Yay., İstanbul 1990.
- Safiyüddin, Mevlânâ, *Reşahât*, sad. Enver Yaşarbaş, Muallim Yay., İstanbul 2014.
- Sağır, Cemile, *Şah Velî Ayıntâbî'nin Atvâr-ı Seb'a Risâlesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2017.
- Salibi, Kemal, *İsâ Kimdi*, çev. Fuat Aydın, Mahya Yay., İstanbul 2017.
- Sargut, Cemâlnur, *Meryem Sûresi 3*, Nefes Yay., İstanbul 2018.
-, *Yaratılış Sırrı Meryem I*, Nefes Yay., İstanbul 2007.
-, *Ey İnsan*, Nefes Yay., İstanbul 2010.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Kanonik-Apokrif İncillere Göre Hz. İsâ Hayatı ve Mesajı*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017.
- Sarmış, İbrahim, *Hz. İsâ ve Mesih İnancı*, Düşün Yay., İstanbul 2015.
- Sayar, Kemal, *Sûfî Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2015.
- Sayar, Mehmet Sami, *Tasavvufa Gayr-i İslâmî ve Gayr-i Sünnî Kaynak Arama Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2005.

- Sayın, Esmâ, “Tasavvuf Kültüründeki Zühd Anlayışının Tasavvufî ve Psikolojik Etkileri”, *Balıkesir Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Haziran 2018) 4/1, ss. 120-134, Balıkesir 2018.
- Schimmel, Annemarie, *Tasavvuf Notları*, çev. Dilara Yabul, Sûfî Kitap Yay., İstanbul 2018.
- Schleifer, Aliah, *İslâm'ın Kutsal Meryem'i*, çev. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yay., İstanbul 2003.
- Schure, Edouard, *İnsanlığı Aydınlatan Büyük İnisyeler Dinlerin Gizli Tarihi*, çev. Yavuz Keskin, Ruh ve Madde Yay., İstanbul 1989.
- Sekman Mümin, *Kişisel Ataleti Yenmek*, Alfa Yay., İstanbul 2010.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys, *Zühd ve Amelde Huşu*, çev. Ferid Köprülü, Ehil Yay., İstanbul 2018.
- es-Serî Hennad, *Kitabü'z-Zühd Hadislerle İslâmî Hayat*, çev. Musa Akpınar-Faik Akcaoğlu, Beka Yay., İstanbul 2017.
- Serrâc Ebû Nasr et-Tûsî, *el-Lüma*, çev. Kâmil Yılmaz, Erkam Yay., İstanbul 2016.
- Sofuoğlu, Cemâl, *Kur'ân-ı Kerîm'e ve Hadislere Göre Hz. İsâ ve Hristiyanlık*, DİB Yay., Ankara 2005.
- Soysaldı, İhsan, “Tasavvufta Aşk ve Mârifet”, *Fırat Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.3, ss. 187-216, Elazığ 1998.
- Sönmez, Zekiye, “İnciller ve Kur'ân Işığında Hz. İsâ”, *Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu- III* (09-10 Haziran 2001, Ankara), ss. 137-166, Ankara 2002.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer, *Gerçek Tasavvuf (Avârifü'l-Maârif)*, çev. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2016.
- es-Sülemî, Ebu Abdurrahman, *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara 1981.
- Süzen, Mustafa, *Süfyan, Deccal, Müceddid, Mehdi ve Hz. İsâ (a.s)*, Akademi Yay., Ankara 2017.
- Şahinler, Necmettin, *Ganiyy-i Muhtefî'nin Merâtib-i Tevhid Risâlesi*, Kaknüs Yay., İstanbul 2003.
-, *Tanrı İsâ'dan Tavr-ı İsâ'ya*, İnsan Yay., İstanbul 2008.
-, *Zeytin Dağı Sohbetleri*, İnsan Yay., İstanbul 2015.
- Şeker, Mehmet Yavuz, “Tasavvuf Geleneğinde Kâmil Zühdün İki Temel Parametresi: Mârifet ve Rızâ”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3/4, ss. 824-839, İstanbul 2014.

-, “Tasavvufun, Fütüvvet Ruhu Vasıtasıyla Sosyal Huzura Yaptığı Katkı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, (2016 Nisan Özel), S. 4, ss. 872-888, İstanbul 2016.
- Şimşek, Selami, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Litera Yay., İstanbul 2017.
- Şirvânî, Seyyid Yahyâ, *Şifâü'l-Esrar*, haz. Mehmet Rıhtım, Sûfî Kitap Yay., İstanbul 2019.
- Taşpınar, İsmail, “İslâm Mistik Kaynaklarında Hz. İsa ile İlgili Anlatımlar: İbn Arabî, Mevlana ve Yunus Emre Örneği”, *Uluslararası İslâm-Hristiyan Diyalog Sempozyumu*, (Yeşilköy, 23-24 Eylül 2005), ss. 236-253, İstanbul 2005.
-, “Hz. İsa Döneminde Bir Münzevi Cemaat: Essenîler”, *Köprü Dergisi*, Kış 2006, S. 93, ss. 139-154, İstanbul 2006.
- Tekcan, Münevver, *Hâkim Ata'nın Hz. Meryem Kitabı*, Beşir Kitabevi, İstanbul 2008.
- Tekin, Davut, *Hz. İsa'nın Nüzulü ile İlgili Rivâyetlerin Tahric ve Tenkidi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2013.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yay., İstanbul, ts.
- et-Tirmizî, Hakîm, *Hatmu'l-Evliyâ*, çev. Salih Çift, İnsan Yay., İstanbul 2018.
-, *Kulluğun Mertebeleri*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih, çev. Ali Akay, Harf Yay., İstanbul 2013.
- Tokadî Mûsâ b. Şeyh Tahir vd., *Gayb Bahçesinden Seslenişler*, haz. Tahir Hafızalioğlu, İnsan Yay., İstanbul 2017.
- Topbaş, Osman Nuri, *İmândan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul 2011.
- Tosun, Necdet, “Sır”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 115-116, İstanbul 2009.
- Turpçu, Betül, *Din Eğitimi Açısından Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem'in Terbiyesi*, Araf Yay., İstanbul 2013.
- Tümer, Günay, *Hristiyanlıkta ve İslâm'da Hz. Meryem*, TDV Yay., Ankara 1996.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay., İstanbul 2019.
-, “Letâif-i Hamse”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 143-143, Ankara 2003.
-, *Osmanlı Sûfîlerinde “Mi'yâr” Geleneği ve Şeyh Muhammed Nazmî'nin “Miyâr-ı Tarikat-ı İlâhî” Adlı Eseri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2019.
- Türköz, Mustafa, *Kur'an ve Hadis Bağlamında Zühd Hayatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.
- Uçar, Cemâl, *Ülû'l-Azm Peygamber Kıssalarının Enfûsî Mânâları*, Kitsan Yay., Ankara 2008.
- Uludağ, Süleyman, “Dünya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 22-25, İstanbul 1994.
-, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2016.

-, *Tasavvuf ve Tenkit*, Dergâh Yay., İstanbul 2014.
-, “Velî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 25-28, İstanbul 2013.
- Usta, Muhiddin, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb’a Metodu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Ensar Yay., İstanbul 2012.
- Vekî b. Cerrâh, *Hayatı Allah’a Adamak (Kitâbü’z-Zühd)*, çev. Ali Pekcan, Rağbet Yay., İstanbul 2010.
- Webb, Barry, *Zekerîyyâ’nın Mesajı*, çev. Şefika Dönmez, Haberci Yay., İstanbul 2016.
- Yaran, Fahri, *Hiz. İsmâ Gerçeği*, TDV Yay., Ankara 2013.
- Yaykın, İsmâ, *Kur’ân ve Hadislere Göre Peygamberlerin Özellikleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
- Yazıcıoğlu, Ahmed Bican, *Envarü’l-Aşîkin (Hak Âşıklarının Nurları)*, sad. Yakup Sevimli, Semerkand Yay., Ankara 2017.
- Yeniterzi, Emine, “Mevlana’nın Kadın Erkek Değerlendirmesi ve İnsana Bakışı”, *Necmettin Erbakan Üniv. Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Fakültesi Dergisi (İstem)*, S. 10, ss. 29 – 41, Konya 2007.
- Yıldırım, Ahmet, *Din Dünyevileşme ve Zühd*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014.
-, “Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivâyetlerin İncelenmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2008/1, S. 20, ss. 119-138, Isparta 2008.
-, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara 2013.
- Yıldız, Muharrem, *Erken Dönem Hristiyanlık*, ed. Ali Budak, Seda Yay., İstanbul 2012.
- Yılmaz, Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2017.
-, “Cem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, ss. 278-279, İstanbul 1993.
-, “Tasavvuftaki Peygamber Hasletleri”, *Altınoluk Dergisi*, Ocak 1995, S. 107, ss. 32-35, İstanbul 1995.
- Yiğit, Mesut, *Yusuf en-Nebhânî ve Şiirindeki Tasavvufî Unsurlar*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2018.
- Zuuridinov, Öskönbay, *Yeni Yaklaşımlar Açısından Hristiyan ve İslâm Temel Kaynaklarında Hiz. İsmâ*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Funda OLGUN
Doğum Tarihi ve Yeri ; 26/10/1978 - ADANA
Adres (Yazışma Adresi) : Yurt Mah. 71477 Ayça Apt. No:8 Çukurova/Adana
Telefon : 0 505 567 15 37
E-mail : f.olgun01@gmail.com

EĞİTİM DURUMU	Yükseköğretim Kurumu			
	Üniversite	Fakülte/ Enstitü	Bölümü/ Anabilim Dalı	Mezuniyet Tarihi
Lisans	Gazi	Gazi Eğitim Fak.	Coğrafya	22/06/1998
Lisans	Ankara	İlahiyat Fak.	İlahiyat	12/06/2017
Yüksek Lisans	Çukurova	Sosyal Bilimler Enstitüsü	Temel İslâm Bil. Tasavvuf Bilim Dalı	Devam ediyor

Çalıştığı Kurum	Şehir	Unvan	Durum	Tarihi
MEB	Eskişehir	Coğrafya Öğretmeni	Kadrolu	29/09/1998
MEB	Adana	Sosyal Bilgiler Öğretmeni	Kadrolu	20/09/2003
MEB	Adana	Müdür Yardımcısı	Kadrolu	11/02/2015
MEB	Adana	DKAB Öğretmeni	Kadrolu	18/01/2019

